

Міністерство освіти і науки України
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

А. І. ЧАГОВЕЦЬ

**ГАРМОНІЙНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ
У КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ
ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ:
МЕТОДОЛОГІЯ, ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА**

Монографія

Харків
2018

Рецензенти

Г. П. Шевченко, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля;

Л. В. Зданевич, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної педагогіки, психології та фахових методик Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії;

С. М. Курінна, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри дошкільної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Рекомендовано до друку Вченою радою

Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради (протокол № 10 від 16.05.2018 р.)

Чаговець А. І.

Ч 12 Гармонійне виховання дітей у культурно-освітньому просторі закладу дошкільної освіти : методологія, теорія, практика : монографія / А. І. Чаговець. – Харків : ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2018. – 348 с.

ISBN 978-617-7645-47-3

У роботі висвітлено теоретико-методологічні основи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО. Здійснено історико-педагогічний аналіз взаємодії фізичних і духовних складових. Охарактеризовано концепцію гармонійного виховання дітей дошкільного віку та схарактеризовано змістові домінанти: фізична готовність та духовний розвиток. Розкрито роль культурно-освітнього простору у цілісному розвитку дитини. Розглянуто та проаналізовано теоретичну модель системи гармонійного виховання дітей 4–6 років у культурно-освітньому просторі ЗДО, що зорієнтована на повноцінний фізичний (ціннісно-тілесний) та духовний (морально-естетичний) розвиток дитини.

Монографія розрахована на науковців, студентів, керівників освіти, педагогіків-практиків зі спеціальності «Дошкільна освіта».

Наукове видання

А. І. ЧАГОВЕЦЬ

**ГАРМОНІЙНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ
ПРОСТОРІ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ: МЕТОДОЛОГІЯ, ТЕОРІЯ,
ПРАКТИКА**

Монографія

Підписано до друку 26.05.2018. Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times ET. Умов. друк. арк. 6,28. Наклад 300 прим. Замов. № 0526/10-18. Ціна договірна.

Видавництво ТОВ «ДІСА ПЛЮС»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: серія ДК №4047 від 15.04.2011 р.

61029, м. Харків, шосе Салтівське, буд.154. Тел. (057) 768-03-15, e-mail: disadruk@gmail.com

Надруковано з готових оригінал-макетів у друкарні ФОП Петров В. В.

Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Запис № 240000000106167 від 08.01.2009 р.

61144, м. Харків, вул. Гв.Широнінців, 79в, к. 137, тел. (057) 778-60-34. e-mail:bookfabrik@mail.ua

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ 1 МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ГАРМОНІЙНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ЗДО	11
1.1. Проблема цілісного розвитку дитини дошкільного віку в контексті сучасних концепцій самоцінності дитинства.....	11
1.2. Методологічні підходи до проблеми гармонійного виховання дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО.....	41
1.3. Історико-генетичний аналіз стану проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку в історії педагогічної думки.....	80
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ГАРМОНІЙНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ЗДО.....	118
2.1. Понятійний апарат і провідні ідеї концепції гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО..	118
2.2. Закономірності та принципи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО	155
2.3 Культурно-освітній простір закладу дошкільної освіти як основа гармонійного виховання дітей 4-6 років.....	177
2.4. Ритмопластика як інтегративний чинник гармонійного виховання дітей 4-6 років у культурно-освітньому просторі дошкільного закладу.....	207
РОЗДІЛ 3 ПРОЦЕС ГАРМОНІЙНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ЗДО.....	229
3.1. Теоретична структурно-функціональна модель гармонійного виховання дітей 4-6 років у культурно-освітньому просторі ЗДО	229
3.2. Педагогічні умови реалізації моделі системи гармонічного виховання дітей 4-6 років у культурно-освітньому просторі ЗДО	265
3.3. Методичне забезпечення системи гармонійного виховання дітей 4-6 років у культурно-освітньому просторі ЗДО.....	287
ПІСЛЯМОВА	306
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	307

ПЕРЕДМОВА

Фундаментальні зміни, що відбуваються в сучасному культурно-освітньому просторі, суспільні запити і потреби утверджують думку про пріоритет дитинства як найвідповідальнішого періоду становлення особистості. В умовах удосконалення дошкільної освіти одним із основних її завдань є виховання гармонійно розвинутої, довершеної, здорової особистості, здатної повною мірою реалізувати свої фізичні, інтелектуальні, моральні та духовні можливості. При цьому фізичне здоров'я є фундаментом здорової особистості, а від психічного залежить її моральне, інтелектуальне, духовне і соціальне наповнення. Тому цілком закономірно, що в багатьох державних документах наголошується на необхідності зміцнення фізичного і духовного здоров'я дітей та молоді. Переглянуто ставлення до дитини як до об'єкта педагогічних впливів, і за ним остаточно закріпився статус головного суб'єкта освіти. Педагогічна підтримка дитячої індивідуальності розглядається як мета освіти. При цьому важливе значення надається персоналізації, прагненню до самоактуалізації, самореалізації та іншим внутрішнім механізмам індивідуального розвитку. На передній план виступив принцип суб'єкт-суб'єктних відносин, за яким тільки в умовах рівноправної співпраці і взаємодії можливе ефективне формування особистості. Це завдання вирішується через накопичення дитиною засобів і способів взаємодії зі світом, завдяки чому розширюються її можливості активно і творчо брати участь у цьому процесі, усвідомлюючи власний досвід і користуючись ним у різних видах діяльності.

Тому все більш актуальною стає проблема гармонійного розвитку дитини дошкільного віку, яка знайшла відображення і у низці законодавчих актів та постанов у галузі освіти України (закони України «Про освіту», «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу з дітьми і молоддю», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року), де наголошено на повноцінному розвитку дитини, важливості дитинства для становлення особистості, визначено головні

завдання змісту, форм і методів організації навчально-виховного процесу, що базуються на засадах дитиноцентризму.

Дитинство, як значущий для життя людини віковий період, у сучасній філософській, психологічній, культурологічній педагогічній літературі досліджується з різних концептуальних позицій, становлення яких пов'язане з переходом до дитиноцентризму, де крізь призму філософських концепцій сучасної освіти та психолого-педагогічних знань осмислюється зміст та особливості розвитку людини в період дитинства (Т. Алієва, В. Андрущенко, І. Бех, Н. Бібик, А. Богущ, З. Борисова, Божович, В. Ельконін, Є. Вільчковський, Н. Гавриш, І. Зязюн, О. Кононко, В. Котирло, Т. Комарова, В. Кудрявцев, В. Кузьменко, О. Ладивір, А. Мудрик, В. Мухіна, Т. Піроженко, Т. Поніманська, Ю. Приходько, Л. Українець, С. Черепанова).

Різні аспекти розвитку та виховання дитини-дошкільника предсталено: у педагогічній ретроспективі – Л. Артемовою, З. Борисовою, І. Дичківською, І. Улюкаєвою; у дослідженнях фізичної сфери як основи розвитку особистості – Т. Андрущенко, О. Богініч, Е. Вільчковським, Л. Волковою, Н. Денисенко, О. Дубогай, Л. Лохвицькою, Н. Пангеловою, Л. Сварковською, Н. Семеновою; в емоційно-творчому становлення – І. Білою, Е. Карповою, С. Нечай, О. Кульчицькою, І. Онищук, О. Половіною, В. Рогозіною, Т. Танько, А. Шевчуком.

Саме у дошкільному віці, як визначають учені (Г. Беленька, О. Брежнєва, А. Богущ, Н. Гавриш, Л. Зайцева, Н. Лисенко, О. Листопад, І. Луценко, В. Маршицька, М. Машовець, З. Плохій, Т. Поніманська, О. Рейпольська, Т. Степанов, Л. Шелестова, К. Щербакова), відбувається становлення основних особистісних механізмів та освіти, завдяки яким дитина набуває індивідуальні особливості психіки і поведінки, що дозволяють їй не тільки розвивати пізнавальну сферу, а й бути неповторною особистістю. Дошкільний вік розглядається як період швидкого формування всіх властивих людині

психофізіологічних процесів, тілесно-ціннісних, морально-естетичних орієнтацій.

Проте, щоб дитина стала духовною, культурно розвиненою людиною, треба сформувати у неї потребу бути нею. Піднятися до цього рівня дитина може тільки в умовах цілісного розвитку та гармонійного виховання, через взаємодію із соціальним оточенням і через освоєння духовного досвіду, накопиченого людством, що створює передумови для побудови виховання на основі інтеграційних процесів та комплексного підходу до виховання та навчання (В. Андрущенко, І. Бех, Ю. Бабанський, Б. Гершунський, Б. Лихачов, П. Підкасистий та ін.).

Цілісний розвиток дитини в педагогічному процесі розглядається як інтеграція процесів становлення, саморозвитку та формування, що утворюють єдиний процес гармонійного розвитку, який виражається: в різноманітних індивідуальних проявах; у накопиченні ціннісного ставлення, інтересу до світу, людини, природи, мистецтва; в накопиченні досвіду суб'єкта діяльності та поведінки в культурі; у створенні системи спеціальних педагогічних умов, що забезпечують становлення, саморозвиток і освіту дитини-дошкільника.

Загальновизнаним стало положення, що рух виступає як основна ознака життя, стрижень усієї життєдіяльності і поведінки дошкільника і разом з тим формує початок його розвитку, тобто розвиток дитини відбувається в русі. Фізичне виховання, яке відбувається в культурно-освітньому просторі закладу освіти, відіграє роль синтезатора всіх видів виховання, що досягається завдяки використанню всієї системи засобів (фізичні вправи, оздоровчі сили природи, гігієнічні фактори), при виконанні яких об'єктом волі і свідомості дитини є її власне тіло.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з цієї теми свідчить, що в наукових працях глибоко висвітлювалися проблема взаємозалежності фізичної і духовної сфер людини (О. Запорожець, Ж. Піаже, Л. Виготський); взаємодія фізичного, психічного та соціального здоров'я (М. Амосов, Г. Апанасенко, І. Брехман); проблема тілесності

у філософії загалом у співвідношенні зі свідомістю (Е. Гуссерл, М. Мерло-Понті, Ж. Сартр, М. Хайдеггер та ін.). Органічний взаємозв'язок сучасних парадигм людини та історико-філософських питань тілесності розкривається в працях, присвячених проблемам тіла і душі, як зовнішнім, так і внутрішнім. Наукове обґрунтування здійснення фізичного виховання і його ролі в цілісності розвитку дитини дошкільного віку закладені в працях Т. Андрющенко, О. Богініч, Е. Вільчковського, Л. Волкової, Н. Денисенко, О. Дубогай, Т. Круцевич, Л. Лохвіцької, Л. Сварковської, Н. Семенової. Ученими висувається положення про соціальну обумовленість моторної функції і можливості активного планомірного впливу на фізичний розвиток дитини. Завдання, засоби і методи фізичного виховання розглядаються комплексно і багатогранно. Вони спрямовані на те, щоб виховати здорових, загартованих дітей із гармонійною статурою, хорошим рівнем розвитку рухів, фізичних і вольових якостей, розумовою працездатністю, тренуваністю різних функціональних систем. В організованих формах фізичного виховання, самостійної рухової діяльності задовольняється біологічна потреба дітей у рухах, відбувається освоєння і закріплення правильного способу виконання рухових дій, розвиваються рухові здібності.

Одним із факторів, що впливають на формування особистості (соціальних, культурних, гігієнічних та ін.), є культурно-освітній простір навчального закладу, яким є дошкільний заклад освіти. Саме він посідає одне з важливих місць. Він виконує унікальну роль комплексного розвитку всіх аспектів цілісної особистості (психічного, фізичного, інтелектуального, естетичного, морального), поступово готуючи дитину до включення в усі системи соціальних відносин. Роль середовища у формуванні особистості досліджували Ю. Мануйлов, М. Федорова, Т. Менг, А. Деркач, І. Соловйов, А. Маркова, З. Курлянд, Л. Панченко, М. Марусинець, О. Малахова. Можна констатувати, що в науково-методичній літературі знайшла відображення проблема загального розвитку дитини в руховій діяльності.

Проблема гармонійного виховання дитини 4–6 років надзвичайно актуальна у теорії і методиці виховання, у дошкільній педагогіці, оскільки саме в цей віковий період дитина розвивається фізично, психічно і соціально, у неї закладаються духовні цінності і фундамент її фізичного і психічного розвитку на майбутнє. В останніх дослідженнях стосовно дітей дошкільного віку сучасними дослідниками вивчено такі аспекти зазначеної проблеми: формування здоров'язберезувальної компетентності у дітей дошкільного віку (Т. Андрющенко); комплексний розвиток фізичних і моральних якостей дітей старшого дошкільного віку в процесі фізичного виховання (Є. Яхно); розвиток рухових і розумових здібностей дітей 5-го і 6-го років життя в процесі фізичного виховання засобами дошкільного туризму (В. Поліщук); формування гармонійно розвиненої особистості дітей дошкільного віку в процесі фізичного виховання (Н. Пангелова); зміст і засоби програми інтегрованого розвитку рухових і моральних якостей дітей (Т. Круцевич); фізичне виховання дошкільників засобами гри (О. Богініч); розвиток творчого самовираження дошкільників у музичній діяльності (І. Онищук); педагогічні засади валеологічного виховання (С. Юрочкіна); формування здорової особистості дитини 6-го року життя (Н. Семенова); формування навичок виконання танцювальних вправ (Т. Ротерс); проблема інтеграційних процесів у педагогічній теорії та практиці (М. Єфименко); формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника у позашкільному навчальному закладі (О. Семенов); вплив українських музично-хореографічних традицій на музично-руховий розвиток старших дошкільників (А. Шевчук); процес залучення особистості до сприйняття музичного мистецтва (Т. Танько); фізичний розвиток дітей старшого дошкільного віку засобами інтеграції рухів і музики (Ю. Шевченко); наступність у вихованні здорового способу життя старших дошкільників і молодших школярів (Т. Бабюк); формування у дітей 5–6 років мотивації до занять фізичною культурою (Л. Сварковська). Досліджено окремі аспекти проблеми підготовки майбутніх фахівців

із дошкільної освіти до створення умов для збереження здоров'я дітей дошкільного віку і формування у них навичок здорового способу життя (Н. Денисенко, Г. Григоренко, Л. Зданевич, Ю. Коваленко, Н. Маковецька, В. Нестеренко та ін.).

Однак, незважаючи на увагу дослідників до цієї проблеми, багато її напрямків продовжують залишатися недостатньо розробленими. Ще не отримали належного відображення питання комплексного підходу до реалізації педагогічної стратегії формування цілісного розвитку особистості дошкільника в культурно-освітньому просторі ЗДО завдяки створенню педагогічної системи гармонійного виховання (програми, технології, навчальні посібники), яка поряд із визначенням комплексу організаційно-методичних умов для природного розвитку дитини забезпечує можливість прояву ініціативи, самостійності, творчості, здатності відчувати і застосовувати за призначенням свої здібності, самостверджуватися як активний діяч у ситуації свободи вибору дій. Новий погляд на формування системи гармонійного виховання дитини-дошкільника зумовлює обрання нової мети виховання – комплексного використання взаємодії фізичної (ціннісно-тілесної) та духовної (морально-естетичної) складових для цілісного розвитку дитини.

Соціальна значущість проблеми цілісного розвитку дитини-дошкільника в процесі гармонійного виховання, об'єктивна потреба практики освітніх дошкільних закладів у визначенні та реалізації педагогічної стратегії формування особистості дитини в умовах культурно-освітнього простору дошкільного закладу освіти зумовили необхідність більш глибокого вивчення цієї проблеми і вирішення такого комплексу існуючих протиріч:

– між визнанням цінності цілісного розвитку дитини-дошкільника в системі гармонійного виховання в культурно-освітньому просторі закладу дошкільної освіти і недостатньою теоретичною розробленістю педагогічної стратегії його формування в практиці виховання і навчання дітей дошкільного віку;

– між сучасними вимогами до якості дошкільної освіти, що підвищують вимоги до особистості дитини-дошкільника, і традиційними педагогічними підходами, спрямованими на передачу знань та умінь;

– між базисним змістом гармонійного виховання, що задає освітній стандарт, і необхідністю формування творчої особистості з метою збереження і розвитку її унікальної самобутності.

Названі протиріччя підтверджують актуальність цього дослідження і дозволяють сформулювати власне його проблему, яка полягає в пошуку теоретико-методологічних основ, способів побудови, умов реалізації змісту і технологій, що становлять організаційно-методичну систему гармонійного виховання дітей 4–6 років у культурно-освітньому просторі ЗДО і сприяють цілісному розвитку дітей.

Отже, важливість теоретичного обґрунтування названої проблеми, наявність наукових передумов для її вивчення та необхідність практичного вирішення спонукали до написання монографії на тему «Гармонійне виховання дітей в культурно-освітньому просторі закладу дошкільної освіти: методологія, теорія, практика».

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БВ – біологічний вік

ЗВО – заклад вищої освіти

ФВ – фізичне виховання

ЗДО – заклад дошкільної освіти

ЗРВ – загальнорозвивальні вправи

ЗСЖ – здоровий спосіб життя

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ГАРМОНІЙНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ЗДО

1.1. Проблема цілісного розвитку дитини дошкільного віку в контексті сучасних концепцій самоцінності дитинства

За фундаментальних змін, що відбуваються в сучасному освітньо-культурному просторі, суспільних запитів і потреб утверджується думка про пріоритет дитинства як найбільш відповідального періоду становлення особистості. Це твердження відображене й у низці законодавчих актів і постанов у галузі освіти України (закони України «Про освіту» [156], «Про дошкільну освіту» [151], «Про охорону дитинства» [152], Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [285]), в яких наголошено на повноцінному розвитку дитини, важливості дитинства для становлення особистості, визначено головні завдання змісту, форм і методів організації навчально-виховного процесу, що базуються на засадах дитиноцентризму. Показником важливості визначеної проблеми є численні праці українських (С. Гребінь, О. Квас, Н. Марченко, Н. Побірченко, І. Рогальська-Яблонська, Л. Українець та ін.) і зарубіжних (О. Александрова, Ж. Гарднер, Е. Марек, Н. Постман, А. Румпф та ін.) дослідників, у яких охоплюються різні наукові галузі: педагогіка, психологія, соціологія, філософія, історія тощо.

У сучасній ситуації розвитку особистості дитини дошкільного віку необхідне здійснення теоретичного аналізу параметрів соціокультурного оточення дошкільника, яким визначається його особистісний розвиток, а також визначення умов становлення моральних почуттів і ціннісних орієнтирів дітей дошкільного віку, їхньої опірності до негативних впливів середовища. Це пояснюється деформацією ціннісних орієнтацій дорослих (батьків і педагогів) стосовно мети виховання й навчання дітей. Під впливом інформаційних

технологій у свідомості батьків простежується занадто підвищена увага до інтелектуального розвитку дітей замість формування гармонійно розвиненої, духовно багатой особистості дитини в єдності її тілесного, емоційного та розумового вдосконалення [337].

В освітньому просторі спостерігається пріоритет навчання над вихованням, знецінення провідних видів діяльності дітей дошкільного віку. Ситуація зниження загальних моральних норм у вихованні дітей, коли на другий план відсуваються вічні моральні норми та цінності, що закладаються в дошкільному віці основи цілісності особистості дитини, в майбутньому призводить до значних психологічних проблем і порушень у розвитку кожної окремої дитини й до деградації суспільства в цілому.

Відчуженість від культури, знецінення й нерозуміння особливостей дитячої субкультури, зниження моральних критеріїв власної та чужої поведінки становлять нерозв'язні проблеми під час формування життєвої позиції молодого покоління. Саме тому нині особливої актуальності набуває вивчення й закладення у свідомості дорослих ціннісних орієнтацій розвитку сучасної дитини-дошкільника, а також забезпечення умов їх реального функціонування в життєдіяльності дошкільників. У період трансформації суспільства та кризових явищ у різних сферах суспільного буття розробка цієї проблеми набуває особливої гостроти.

Можливості та перспективи сучасного суспільства в контексті проектування майбутнього з урахуванням трансформаційних змін, що відбуваються останнім часом, найбільш чітко виявляються у феномені дитинства. Саме в дитинстві закладаються основи багатьох явищ і процесів, що відбуватимуться в майбутньому. У сучасному світі вирости покоління дітей та молоді, сформовані жорсткою реальністю й новими адаптаційними механізмами та стратегіями. Дітям притаманні такі риси, як критичне мислення, прагматизм, раціоналізм та інші соціокультурні цінності й моделі поведінки.

Дослідженнями дитинства як соціального феномена, вивченням історії дитинства в життєвому циклі особистості й у певному соціокультурному контексті об'єктивно зумовлюються зміни в ментальності старших поколінь. Для становлення соціально зрілого суспільства необхідним є налагодження процесів інкультурації та соціалізації дитини. Аналізом дитинства як соціального феномена передбачається визначення не лише сучасних тенденцій функціонування дитинства, особливостей розвитку дитини в процесі соціалізації, а і їх трансформації під впливом суспільства й культури [208].

Надзвичайної ваги та значущості проблема дитинства набуває в ситуації структурних змін, які останнім часом переживає українське суспільство, що ставлять під загрозу й підготовку індивіда до ефективної життєдіяльності, й перспективи розвитку держави. На жаль, у вітчизняній науці осмислення складності й суперечливості феномена дитинства не має належного аналізу, демонструється насамперед недостатність концептуальних підходів. Міждисциплінарні дослідження спрямовані переважно на визначення понятійного апарату та вивчення історико-культурних аспектів становлення дитинства, його статусу в сучасному світі. За умов інтенсифікації соціального розвитку виникає необхідність розробки методологічних засад теоретичного синтезу різноманітних соціокультурних вимірів дитинства. Отже, дитинство, як особливий період розвитку людини, соціально-культурні характеристики дитинства, специфіка його еволюції під впливом цивілізаційних змін епохи глобалізації потребують ґрунтовного соціально-філософського аналізу з метою цілісного розвитку дитини в процесі гармонійного виховання.

Світові дитинства властива власна логіка розвитку, що відповідає соціокультурним умовам розвитку суспільства, цією логікою розвитку забезпечується два світи: дорослих і дітей, культур і субкультур. Із соціологічного погляду, діти – соціально-демографічна група (віком

від народження до 11–12 років), існування якої повністю залежать від батьків та опікунів [110].

Дитинство – стан розвитку людини, що передує дорослості; йому властивий інтенсивний ріст організму й формування вищих психічних функцій. За міжнародними нормами, виробленими в Конвенції ООН про права дитини, дитинством охоплюється період життя від народження до молодшого юнацького віку (до 18 років). Е. Еріксон, досліджуючи дитинство, довів, що на становлення дитини впливає її виховання і оточення, саме в дитинстві відбувається становлення історичної і соціокультурної особистості. Дитина вперше пізнає соціальний світ, взаємини, насамперед це відбувається в сім'ї, саме тут для дитини вимальовується соціальна картина [492].

У дослідженнях Ф. Ар'єса [25], М. Коула [208], Н. Постмана [541] та інших зазначено, що найважливіша цінність дитинства полягає у виробленні моральних цінностей, картини власного дому, індивідуальності та спілкування, це відбувається незалежно від історичного етапу розвитку суспільства. В освітньому закладі надається допомога у формуванні уявлень про соціальну картину світу, а завдяки комунікаціям відбувається вироблення власної поведінки.

Дитинство, як соціокультурний феномен і значущий для життя людини віковий період, у сучасній філософській, соціологічній, психологічній, культурологічній, історичній, педагогічній літературі досліджується з різних концептуальних позицій, становлення яких пов'язане з переходом від дорослоцентризму до дитиноцентризму [58; 110].

Отже, дитинство усвідомлюється як соціокультурний феномен, що утворився історично і відбиває нові форми взаємин дітей і дорослих. Дитячий розвиток досить складно організований у часі: особливий режим, що не співвідноситься з часовим ритмом і змінюється впродовж життя (Л. Виготський [89]). У дитинстві діє закон метаморфози: розвиток як ланцюг якісних змін. Дитина – це не просто маленький дорослий, який менше знає чи менше вміє, це – створіння (істота) із якісно відмінною психікою.

Так, у працях Т. Алієвої, Н. Бібік, А. Богуш, З. Борисової, Е. Вільчковського, Н. Гавриш, Д. Ельконіна, І. Зязюна, І. Кона, О. Кононко, В. Кудрявцева, В. Кузьменко, А. Мудрика, В. Мухіної, Т. Піроженко, Т. Поніманської, Л. Українець, С. Черепанової та інших крізь призму психолого-педагогічних знань осмислюється зміст та особливості розвитку людини в період дитинства. Дитина розглядається як соціально-біологічний феномен, а дитинство – як віковий етап розвитку індивіда. У педагогічній літературі дитинство тлумачиться як період, коли дорослі активно впливають на дітей, формуючи їхні здібності, навички й уміння в процесі соціалізації – досить складного процесу залучення індивіда в соціум, яким, з одного боку, охоплюється засвоєння певної системи цінностей (норм, взірців, знань, уявлень), а з іншого, – процес набуття власного соціального досвіду й активного самовизначення особистості.

Період від народження до школи є, за визначенням фахівців усього світу, віком найбільш стрімкого фізичного та психічного розвитку дитини, первісного формування психічних і фізичних якостей, необхідних людині впродовж усього життя, якостей і властивостей, щоб вона стала людиною.

Реалізація специфічних вікових можливостей психічного розвитку відбувається завдяки участі дошкільника у відповідних віку видах діяльності: грі, мовленнєвому спілкуванні, малюванні, конструюванні, фізкультурній та музичній діяльності тощо.

Із погляду зарубіжних учених, сучасне дитинство в серйозній небезпеці. Як самостійний розвиток у просторі й у часі, воно витиснуте із суспільного життя й перетворене на процес «вирощування дітей у певних умовах». При цьому визначається й жорстоко планується не тільки зміст дитячого життя, а й повсякденний досвід спілкування з навколишнім світом. Дорослі свідомо руйнують дитинство, зневажаючи й дестабілізуючи світ дитячої гри, внутрішню логіку й цілісний спосіб пізнання довкілля, властивих дитині. Дорослі використовують дітей з комерційною метою, не враховують їхніх

інтересів та потреб у своїх життєвих програмах-стратегіях, не замислюються й не захищають дітей від жорстких наслідків економічних негараздів, реформ, екологічного колапсу тощо [7].

Німецькі педагоги Г. Літц, Й. Гейде, Л. Дрінгенберг, проаналізувавши змінене дитинство, відзначили суттєве обмеження можливостей, набуття соціального й особистісного досвіду дітей. Їхній спосіб пізнання світу перетворився з безпосереднього на опосередкований телебаченням, літературою, комп'ютером тощо. Діти повсякчас відчувають цільовий і смисловий тиск, що виражається у вимогах дорослих обов'язково бути успішним у будь-якій діяльності чи в певних сподіваннях. Дорослі не сприймають таких природних властивостей дитячої поведінки, як єдність зовнішнього та внутрішнього світів, власне дитяче життя, особисті уявлення про цінності й почуття. Мінімум вільного місця для ігор на вулиці, спілкування з природою, інтенсифікація вуличного руху та небезпека для життя, обмаль часу в батьків для довірливого спілкування з власними дітьми, проблеми виховання в молодих сім'ях – усе це призводить до втрати стабільного емоційного підґрунтя [211].

Необхідно зазначити, що до наукового дискурсу в межах філософії, психології, соціології, антропології, етнографії, історії культури, літературознавства та інших дисциплін феномен дитинства потрапив лише у ХХ ст. (Ф. Ар'єс, І. Кон, Д. Ельконін, Е. Еріксон, М. Мід, З. Фрейд та ін.).

У межах філософського дискурсу привертають увагу праці В. Андрущенка [16], І. Беха [41], В. Бехтерева [42], Г. Белан [44], А. Богуш [59], С. Гребінь [110], І. Загарницької [147], В. Кременя [212], О. Кононко [197], Я. Корчака [205], Р. Павелківа [320], у яких здійснено реконструкцію та філософський аналіз феномену дитинства в різних соціокультурних аспектах, викладено його онтологічні основи в розрізі сучасної культури та входження дитинства в онтологічну картину еволюції людини, розкрито розуміння сутності дитинства у філософських текстах, міфах, фольклорі, художній літературі,

проаналізовано образи дитинства в українській і російській культурах та етико-філософських трактатах. Значний матеріал для філософської рефлексії соціокультурного виміру дитинства мають етнографічні праці Ф. Ар'єса, К. Леві-Стросса, М. Мід, М. Міклухо-Маклая, Е. Тайлора, Дж. Фрезера.

Змістову основу дослідження становить і розуміння феномену дитинства у філософсько-педагогічних творах. Зокрема, духовна сутність дитини, своєрідність дитячої душі стали предметом зацікавлення Г. Ващенка, М. Драгоманова, В. Зеньковського, О. Кульчицького, В. Липинського, А. Макаренка, Є. Маланюка, Ф. Прокоповича, Г. Сковороди, М. Пирогова, О. Пчілки, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського, П. Юркевича.

З'ясуванню історико-педагогічних та соціально-педагогічних аспектів проблеми дитинства присвячені праці І. Волошанської, Т. Кочубей, О. Максимової, В. Савченко, О. Сурженко, Н. Ченбай, Н. Шевченко, в яких основна увага зосереджена на вивченні дитинства в контексті аналізу суб'єкта педагогічної дії та педагогіки партнерства. Окремі аспекти проблеми дитинства відображені в працях вітчизняних науковців, присвячених філософському осмисленню сучасного світового порядку, освітнім теоріям і практикам, проблемам кризи взаємини дитина – дорослий, конфлікту поколінь батьки – діти, зокрема, О. Александрової, В. Воловика, Б. Глотова, Л. Губерського, Л. Кривеги, М. Козловця, В. Огнев'юка, І. Сайтарли, П. Сауха, В. Тарана, І. Утюж.

В окремі періоди дитинства створюються найбільш сприятливі умови для розвитку різних аспектів психіки, так звані сензетивні, тобто особливо чутливі до відповідних зовнішніх впливів. Якщо втрачено сензетивний період, то пізніше відповідні властивості та якості психіки розвиватимуться повільно і не будуть досконалыми [239].

Отже, дитинство – це особлива життєва субкультура людини. Безперечно, світ дитини та світ дорослого не співвідносні в єдиному просторі, однак між ними виникають особливі взаємозв'язки – взаємопроникні та взаємодоскональні. Я. Корчак писав: «Ми дітей

не знаємо.... Ми не вміємо пояснити навіть очевидних протиріч в дитячому організмі: з одного боку, життєспроможності клітин, із іншого – уразливості. З одного боку, збудливість, витривалість, сила, із іншого – ламкість, неврівноваженість, стомлюваність. Ані лікар, ані вихователь не знають, дитина – істота невтомна чи хронічно стомлена» [205].

Науковці проводять численні дослідження щодо вивчення й пояснення дитинства з різних поглядів: філософського, культурологічного й педагогічного, етнографічного, соціального, екологічного.

У кожній із цих наук накопичено унікальний багаж знань про дитинство. Сподіваюсь, що в майбутньому він буде узагальнений, на підставі чого можна буде наблизитися до розуміння цього феномену в розвитку людства.

«Дитинство», як поняття, було винайдено на початку XVIII ст. У XVII ст. дитинство тлумачили як період незрілості, певне відхилення від норми, якою вважали дорослість. Історично відомі різні типи ставлення до дитинства: первісний інфантицид; сприйняття дітей як матеріалу, придатному для будь-яких перетворень дорослими дитячої природи; перебільшення важливості правильного виховання в епоху Просвітництва; соціалізація дитини – із «верхів» і «низів» суспільства XIX ст.; допомога й підтримка дитинства з метою збереження індивідуальності дитини в другій половині – наприкінці XX ст.

Поняття «дитинство» у Великому тлумачному словнику сучасної української мови трактується як дитячий вік, дитячі роки, стан дитини до повноліття [75].

У психологічній енциклопедії поняття «дитинство» тлумачиться як період онтогенетичного розвитку дитини від народження до підліткового віку. Психологічні новоутворення в період дитинства, знання, досвід, інтереси й основи для формування здібностей створюють перспективи для навчання й розвитку дитини в підлітковому і юнацькому віці [360, с. 102–103].

Цікавою є праця М. Грушевського «Дитина у звичаях і віруваннях українського народу» [112]. Як визначає Ш. Белан, цінність праці М. Грушевського зумовлена передусім тим, що автор уперше для українських суспільствознавчих наук подав світ дитинства як цілісне соціокультурне явище, завдяки чому була порушена проблема зміни ставлення до дітей і дитинства як предмета дослідження в історичній ретроспективі. У своїй праці учений на підставі спостережень за життям українського селянства комплексно дослідив світ дитини, визначивши новітні на той час методологічні основи вивчення виховання дітей у сім'ї. М. Грушевський не просто розглядав дитину, її суспільну роль і значення крізь призму сприйняття українського народу на певному історичному етапі, не лише розкривав складові дитинства, а й привертав увагу до соціальних умов, ставлення дорослих до дітей і до дитинства, що й характеризує рівень розвитку української культури в цілому [20; 44, с. 4–6].

Чимало сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників теж дають тлумачення цієї дефініції. Психологи трактують дитинство як складний багатовимірний феномен, який, маючи біологічну основу, опосередкований багатоманітними соціокультурними чинниками [211, с. 81–87].

Зокрема, Д. Ельконін писав: «Дитина привласнює суспільство. Усе, що має з'явитись у дитини, уже існує в суспільстві, зокрема й потреби, суспільні завдання, мотиви і навіть емоції» [488].

В. Кудрявцев характеризує сучасне розвинене дитинство як глобальний історично-культурний феномен, як полідисциплінарну проблему «дитинство в системі культури» [223, с. 65–75]. Надзвичайно проникливо, поетично писав про дитинство педагог-гуманіст В. Сухомлинський. Він наголошував: «Дитинство – це особливий світ. Треба знати його, але цього замало. Потрібно вжитися в світ дитинства; якщо хочете, у кожному вчителеві повинна сяяти й ніколи не гаснути маленька іскорка дитини» [408, с. 429]. «Дитинство – найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя,

а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя» – писав В. Сухомлинський, унікальна педагогічна система якого базувалась передусім на принципі дитиноцентричності [409, с. 15].

Про дитинство як про період народження та становлення особистості з її майбутніми духовними й моральними цінностями, період пізнання соціуму та її величності Людини; про відкриття дитиною царини Життя на планеті Земля в усьому його розмаїтті, з усіма його позитивними й негативними прояви: це перші кроки навчання, це жадоба знань, це перші радощі, перші розчарування й перші сльози... Це, нарешті, підґрунття становлення громадянина й патріота своєї країни, – писала А. Богуш [59, с. 92–93]. Відомий соціолог І. Кон дійшов висновку, що світ дитинства є невід'ємною частиною життя кожного народу, що кожний дорослий несе в собі спадщину дитинства і не може звільнитися від неї. Відтак суспільство не може пізнати себе, не пізнавши закономірностей свого дитинства [195].

В. Кремень [214] у монографії «Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору» зазначив: «Дитиноцентризмом на загальносуспільному рівні стверджується не показушне гасло «Усе найкраще – дітям!», а погляд на дитинство як на повноцінне життя людини, на дитину як на повноцінну особистість, рівноправного члена суспільства, визнає її індивідуальність і створює необхідні умови для її становлення й розвитку. На принципах інноваційності та дитиноцентризму має вибудовуватись уся освітня діяльність, уся система взаємовідносин у суспільстві, ставлення дорослих до дітей. Культурою дитиноцентризму та інноваційності має визначатись уся діяльність сучасного вчителя як у школі, так і поза її межами» [214, с. 412–413]. Надзвичайно хвилює зауваження В. Кременя про те, що у структурі концептуального апарату педагогіки «найвразливішою з позицій розвитку була саме ця категорія», що і призвело до поширення такого явища, як «бездітна» педагогіка [212, с. 9–15].

На підставі ґрунтовного аналізу дитинства можна визначитися з розумінням феномену дитинства та його самоцінності, тобто дати відповідь на запитання: заради чого кожній людині дається дитинство; обрати найбільш привабливу інтерпретацію дитинства та відповідно до неї визначити зміст і стиль майбутньої чи реальної професійно-педагогічної діяльності, саме гармонійне виховання дитини-дошкільника в цілісному педагогічному процесі; визначити пріоритетність завдань гармонійного виховання й розвитку дитини під час інтеграції фізичної (ціннісно-тілесної) і духовної (морально-естетичної) складових; віднайти відповіді на запитання: у чому сенс спілкування дитини з мистецтвом пластичних рухів, якими будуть реалізовувати таке спілкування й у чому вони виражатимуться?

Нині у психолого-педагогічній науці відомі фундаментальні авторські концепції, якими пояснюється феномен дитинства. Розглянемо найбільш вагомі.

Концепція самоцінності дитинства як унікального феномену В. Зеньківського [165], опублікована у 1924 році, і донині є сучасною та привабливою. «Найприкріша наша помилка стосовно дітей, – писав науковець, – полягає в тому, що ми вважаємо, що дитяча душа абсолютно в усьому схожа з нашою, відстоюється думка про те, що дитячій душі властиві такі ж психічні рухи, як і в нас, але вони ще слабкі, недорозвинуті. Дитяча душа у цьому аспекті – це душа дорослої людини в мініатюрі, це рання стадія її розвитку». Учений такий підхід розуміння дитинства визначив біологічним, що унеможливило розкриття його своєрідності й завдань. В. Зеньківський стверджував, що «... ми не тому граємо, що ми – діти, а тому, що нам дано дитинство для того, щоб ми грали. Функція дитинства, відповідно до цієї формули, полягає в тім, щоб дати можливість дитині розвиватись, уникаючи безпосереднього спілкування з дійсністю, однак і не віддаляючи зовсім її від цієї дійсності. Ігри є тією формою активності, коли найкраще вирішується завдання дитинства, не віддаляючи від реальності, вони послаблюють безпосередню взаємодію, роботу фантазії» [165, с. 32].

Головна функція фантазії, уяви полягає в обслуговуванні емоційної сфери дитини згідно із «законом подвійного відбиття почуттів», відкритого В. Зеньківським.

Зануримося в цей закон: «Будь-яке почуття віднаходить своє відбиття як у тілесній, так і у психічній сфері; обидва ці відбиття взаємозамінні й непереборні, тож пригнічення одного з них призводить до послаблення почуття загалом. Під психологічним вираженням почуття варто розуміти психічну роботу, що безпосередньо пов'язана з переживанням почуття, її сенс у тому, щоб зміст почуття став більш чітким і закріпився в системі душевного життя. Цього можна досягти завдяки образам, що виникають у свідомості та які є засобом психічного вираження почуття. Почуття, які не віднаходять «удалого» психічного відбиття в образі, лишаються несвідомими й незакріпленими – начебто проходять крізь душу, не лишаючи ніяких відбитків» [165].

Посилаючись на вищезазначене, доходимо висновку, що психічною основою гри дітей є емоційна сфера, а гра виконує мету тілесного та фізичного вираження почуття. Концепція дитинства Зеньківського є відповіддю на запитання, заради чого кожному з нас дано дитинство: задля фантазії, а робота фантазії – задля гри, гра ж – заради вираження нашого емоційного життя, розкриття й усвідомлення почуття, а почуття – заради душі, в якій відбивається справжній сенс нашого буття, людського життя.

За концепцією Д. Ельконіна [488, с. 496] природа дитинства розглядається в контексті конкретно історичних умов, якими визначається розвиток закономірності, своєрідність і характер змін дитинства. Розглядаючи дитинство як соціально-психологічне явище в життєдіяльності людини, учений вважає його необхідною умовою для вироблення особистісно людських способів задоволення органічних, соціальних, духовних потреб.

Вагома потенційна сила дитинства полягає в оволодінні дитиною людською культурою. Оволодіти духовними та практичними способами

людського ставлення до світу дитини можна тільки за участі дорослих, взаємодіючи з ними.

Отже, цінність феномену дитинства, із погляду Д. Ельконіна, полягає в присвоєнні родової культури, у процесі чого відбувається розвиток людини.

Дитинство – соціально-психологічне явище в життєдіяльності людини; необхідна умова вироблення особистістю людських способів задоволення органічних, соціальних, духовних потреб.

За концепцією Д. Фельдштейна, дитинство розглядається як особливе явище соціального світу. Його учений визначив функціонально, змістовно і сутнісно: із позиції функціональності, дитинство – об'єктивно необхідний стан у динамічній системі суспільства, це процес визрівання молодого покоління до відтворення майбутнього суспільства; із позиції змістовності, дитинство – це процес постійного фізичного росту, накопичення психічних новоутворень, пізнання соціального простору, рефлексії всіх відносин у цьому просторі, визначення в ньому себе, власної самоорганізації, зумовленої постійними широкими та складними контактами дитини з дорослими й іншими дітьми: із позиції сутності, дитинство є особливим станом соціального розвитку, за якого біологічні закономірності пов'язані з віковими змінами дитини, значною мірою виявляються, усе більше підпорядковуючись регулювальній і визначальній дії соціального. Сучасне дитинство, за Д. Фельдштейном, стало більш активним у рефлексії навколишнього світу [431].

Між тим воно вирізняється особливою соціальною інформативністю. Посилаючись на вищезазначене, можемо стверджувати, що актуалізується проблема змістовної взаємодії, насичення діалогу дітей і дорослих особливими «конструктами», які б сприяли перетворенню дитини на активного, реального суб'єкта. Очевидна серйозна «деформація» у взаємодії двох світів (дитячого й дорослого), що відбивається в слабкій сконструйованості складної системи взаємовідносин на суспільному, державному

та індивідуальному рівнях. Доросле суспільство (співтовариство) виражає здатність безпосередньо спостерігати за процесом розвитку дитинства, утрачається цілісне соціально-психологічне ставлення, узагальнення розуміння дитинства в кожній дитині.

За концепцією Я. Корчака, дитинство – це тривалі, важливі роки життя людини. Я. Корчаку належать образні визначення поняття «дитинства». «Дитина – істота розумна, вона добре усвідомлює потреби, труднощі й перешкоди свого життя. Дитина вибудовує себе – її стає все більше і більше; глибше вкорінюється в життя» [205, с. 20–21]. «Дитина – це пергамент, рясно списаний ієрогліфами, лише частину яких ти зумієш прочитати, а деякі зможеш зстерти або закреслити та вкласти власний зміст. Дитина і безмежність. Дитина і вічність. Дитина – порошок в просторі. Дитина – мить у часі...» [205, с. 33]. Дитина – це сто масок, сто ролей здібного актора. Наївна й хитра, покірлива й гордовита (зневажлива), лагідна і мстива, шляхетна й пустотлива, вона вміє до певного часу так затаїтися й замкнутися в собі, що уводить нас в оману й використовує нас досягаючи своєї мети. Щодо інстинктів їй не вистачає лише єдиного, вірніше, воно є поки що розсіяним, начебто туман, еротичного передчуття. Щодо почуттів дитина переважає нас силою, адже у неї ще не вироблено гальмування. Щодо інтелекту – він такий, як у нас, недостатньо лише досвіду. Тому так часто дорослий буває дитиною, а дитина – дорослим. Решта різниці в тому, що дитина не заробляє грошей і, перебуваючи на утриманні, змушена підкорятися [205].

Концепція Я. Корчака майстерно відображена в гуманній педагогіці Ш. Амонашвілі [11]. Педагог визначив дитинство як безмежність і неповторність, як особливу місію для себе та для людей.

«Дитина з власною місією – це означає, що кожна дитина неповторна й від природи наділена особливим, також неповторним, поєднанням можливостей, здібностей. Є й загальні для всіх можливості та здібності, однак є родзинка в кожній. Що це за родзинка? Я її розумію як зернинку, в якій схована суть місії, і якщо допомогти

її розвинути, вирости, створити доброзичливі умови, то дитина, ставши дорослою, хоч у чомусь, хоч трохи полегшить життя людям, які її оточують, порадує, стане соратником, помічником, надією. Таких стане більшість. Будуть і такі, які створять, скажімо, «диво» для всього людства, і людство буде вдячне їм». «Я говорю про те, що народження будь-якої дитини не є випадковістю. Людям, які оточують її, вона була необхідна. Можливо, вона потрібна була цілому поколінню, цілому суспільству, навіть минулим і майбутнім поколінням. Людина потрібна людині, і люди народжуються один для одного. Людина є підмогою для іншої людини. Саме життя, що вирує за власними законами, викликає народження потрібної людини. Ось вона й народжується з певною місією» [11, с. 12–13].

У вітчизняній дошкільній педагогіці докладаються значні зусилля щодо формування в суспільній, насамперед у педагогічній, свідомості розуміння дитинства як унікального соціокультурного феномену в конкретній дитині. Дитячий вік – це тип особливої ментальності, це наявність потужного енергетичного ресурсу, творчого потенціалу, який має якимось реалізовуватись. У дитині зосереджені потужні творчі здібності [338, с. 45–50].

Саме наприкінці ХІХ століття серед численних оригінальних праць з історії культури України, мистецтвознавства, лінгвістики, історії освіти, дидактики, теорії та практики виховання, літератури й літературознавства видані етнографічні розвідки культурно-громадських діячів, письменників, педагогів: М. Сумцова, Д. Лепкого, А. Малинки та інших. Саме в цих працях предметом дослідження стали окремі питання життєдіяльності української дитини – урочисті події, розваги. Дитячий фольклор, дитинство в контексті опису життя селянської родини були об'єктом вивчення М. Чубинського, Б. Грінченка, Марка Вовчка, С. Носа, Ганни Барвінок, П. Кузьменка та інших [20; 44].

Перед сучасним суспільством поставлено завдання бережливого ставлення до дитинства. Український учений-психолог І. Біла зазначила, що проблема збереження самоцінності дитинства звучить рідко.

Науковці, педагоги сьогодні виходять з того, що дошкільна освіта – це перша ланка загальної освіти індивіда й потрібно, не зволікаючи, знайти ключі, коди для розкриття можливостей, здібностей дитини для засвоєння необхідного обсягу матеріалу, знань, оволодіння певним, необхідним набором компетенцій у різних сферах життєдіяльності. Дитина за волею дорослого засвоює інформацію, яка наразі їй не цікава й не потрібна, навчається читати, утрачаючи психічне здоров'я та сенситивний для фізичного, психічного розвитку час. Тоді як у неї мають формуватися етичні еталони, моральні якості, творчі здібності, адаптивні механізми, що є фундаментом особистості, вона поступово перетворюється на відлюдкуватого «генія», агресивного підлітка, що «граються» в «насилля», яким їх «годували» ще з дитинства... [50, с. 145–147].

Проблема збагаченого дитячого розвитку в контексті збереження та збагачення дитинства була порушена видатним дитячим психологом О. Запорожцем. Відкидаючи вузькопраграматичний підхід дорослих до дитини як істоти, в якій необхідно швидко, форсованими темпами сформувати певні особистісні якості й уміння, О. Запорожець розробив наукову концепцію ампліфікації – збагачення дитячого розвитку завдяки максимальному розгортанню дитячих видів діяльності, що базуються на образних, практичних формах, пізнання навколишнього світу. Кожен період дитинства, за твердженням О. Запорожця, привносить неповторність і наділений неминущою цінністю, адже створюються особливі сприятливі умови для зведення нового «поверху» майбутньої особистості [160, с. 74].

Соціокультурний підхід до вивчення феномену дитинства зафіксовано в концепції В. Кудрявцева [224, с. 7–14.].

Сповідуючи традиції культурно-історичної школи, В. Кудрявцев розуміє дитинство не тільки як історично породжений продукт, а як формотворне начало в культурі й історії. При цьому учений акцентує не стільки на вивченні залежності, похідності закономірностей, механізмів, динаміки психічного розвитку дитини від культурно-

історичних умов від дорослих, скільки на ставленні світу дитинства до світу дорослих, до культури в цілому, до самого себе. Тож вимальовується інший образ дитинства, насамперед дошкільного, наділеного рисами «розвиненої й самобутньої цілісності» (В. Кудрявцев) [224, с. 7–14.].

Із погляду В. Кудрявцева, унікальність людського дитинства в особливому місці соціокультурної системи. Саме дитинством, на переконання ученого, визначається культурне ціле й доля окремого індивіда. Посилаючись на твердження В. Вернадського, який дитинство визначив «планетарним явищем», дослідник розглядає дитинство як «макрокосмологію». Цінність дитинства, із погляду В. Кудрявцева, полягає у взаємодетермінації культури, що розвивається, і дитинства як сфери самої культури [223].

Посилаючись на вищезазначене, можна визначити два взаємодоповнювальних завдання, які вирішує дитина, – культурозасвоєння й культуротворення. Такі ж завдання вирішує й дорослий, який підтримує та збагачує унікальний досвід взаємодії дитини з культурою. Результатом такого вирішення для дітей і для педагога буде субкультура дитинства.

Висвітлюючи природу культури дитинства, М. Каган [172] визначив її як таку, що складається з двох шарів. Один із них – субкультура дитинства: середовище, оточення, культурні форми, створені дорослими для дитини. Другий – виявленя дитячої субкультури, тобто форми власної діяльності дитини. Тобто дитяча субкультура в широкому сенсі – це все, що створено людьми для дітей і самими дітьми; у більш вузькому – це змістовний простір цінностей, настанов, способів діяльності та форм спілкування, здійснюваних у дитячих товариствах у тій чи іншій конкретно-історичній ситуації розвитку.

Ідею розуміння дитинства заради становлення дитячої субкультури підтримують і розробляють багато дослідників. Із погляду В. Абраменкової [3], змістом дитячої субкультури є ігри, фольклор,

дитячий правовий кодекс, гумор, магія й міфотворчість, релігійні уявлення, філософування, словотвір, естетичні уявлення.

Дитинство, із погляду Р. Чумичевої, – це цілий світ, де найбільш гостро, яскраво, «по-справедливому», «по правді» [472] функціонують норми, правила, закони, цінності, які діти демонструють дорослим знаками, символами, словами, емоційними вигуками, спогадами й переживаннями минулого й сьогодення, роздумів, сподівань і почуттів.

Отже, самоцінність дитинства визначена концепціями науковців так: дитинство як період засвоєння багатств родової культури (Д. Ельконін [488]); дитинство як період становлення соціальних відносин і набуття досвіду взаємодії з навколишнім світом. (Д. Фельдштейн [431], Ш. Амоношвілі [11]); дитинство задля вираження, усвідомлення й закріплення почуттів (В. Зенківський [165]).

Гармонійний розвиток дитини-дошкільника зумовлений феноменом цілісності людини. Нині все посилюється об'єктивний інтерес до наукових надбань вітчизняної педагогіки та психології з проблем формування людської індивідуальності на засадах цілісності, системності, об'єктивності. Досить знаковим у вітчизняній психолого-педагогічній науці був період другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. – період активних досліджень питань експериментальної педагогіки та дитячої психології. Її фундатори започаткували цілеспрямоване всебічне вивчення психічних, фізіологічних і поведінкових особливостей дитини з метою оптимізації її розвитку, а також для підвищення ефективності її навчання й виховання. На порядку денного постало питання виокремлення такої проблеми, як цілісний розвиток особистості, що дає можливість вибудувати в подальшому педагогічну діяльність, окреслити стратегічний план побудови педагогічного процесу з урахуванням соціально-культурних змін у суспільстві. Не викликає сумніву, що історія виховання базується на конкретних концепціях, які під впливом суспільних обставин змістовно видозмінюються. Окремі з них навіть не несуть необхідного навантаження та статично залишаються в історії, інші ж забуваються

нею (або не враховані за певних політичних обставин), деякі повертаються до життя. Традиційні й такі, які визначалися фундаментальними, дають дорогу новим теоретичним концепціям, обґрунтовуються нові підходи до виховання. Історія за суттю своєю циклічна, на широку палітру підходів до виховання впливають різні чинники, зокрема сучасний стан суспільних змін: інформаційна революція, глобалізаційні процеси, зміни в політиці, економіці, освіті, культурі. Усі вони приводять до стрімкої зміни наукової картини світу й наукового розуміння місця людини в цьому світі. Вітчизняна педагогіка на початку XXI століття чітко базується на гуманістичних цінностях, і в її теоретичному апараті фіксуються нові освітні характеристики: «особистісно орієнтований освітній процес», «ціннісне ставлення», «інформаційний простір», «інтеріоризація культурних цінностей», «дитиноцентризм у вихованні», «цілісний розвиток особистості учня» тощо [19].

Найбільш суттєвими, фундаментальними досягненнями вітчизняної історії психології, які зумовили напрями дослідження цілісного розвитку особистості, є діяльнісний підхід до вивчення психологічних явищ (О. Леонтьєв [232]), культурно-історична концепція психічного розвитку (Л. Виготський [89]), онтологізація суб'єкта, тобто уведення в онтологію людини питання не тільки про діяльність, а й про її суб'єкт (Л. Рубінштейн [374]). В українській психології цю проблему вивчав Г. Костюк [206].

Особистісну активність вивчав В. Роменець [372], визначаючи зокрема, що розвиток особистості – це процес надбання особистістю якісних і кількісних змін у власній структурі. У контексті особистісних змін розвиток індивіда не є тотожним поняттям становлення й формування. Якщо розвиток пов'язаний зі спонтанністю, іманентністю цього процесу, то в процесі формування провідна роль належить навчанню й вихованню. Розвиток особистості є процесом синтезу продуктів становлення, руху, змін у певному напрямку та згідно з метою людини. Тобто становлення, по суті, є початковим етапом у загальному

процесі особистісного розвитку; крім того, у понятті «становлення» більшою мірою акцентується увага на його віковій специфіці.

Розвиток особистості можна визначити як інтегрований результат дії внутрішніх (становлення) і зовнішніх (формування) умов її розвитку, ознаками якого слід вважати: 1) немає жорсткого ставлення до якогось заздалегідь визначеного масштабу, критерію, зразка, еталона; 2) наступність, тобто зумовленість попередніми стадіями розвитку; 3) цілісність, коли система розвивається в цілому, і це випереджає розвиток окремих частин; 4) універсальність розвитку людських потенцій, що є самоціллю [313].

Існують окремі історичні концепції цілісного розвитку особистості дитини, що базуються на теоретичних засадах і положеннях розвитку особистості, обґрунтованих відомими психологами О. Лазурським, Л. Виготським, В. М'ясищевим, О. Леонтьєвим, Д. Ельконіним.

За О. Лазурським [230], цілісне вивчення дитини є основою організації навчально-виховного процесу. Його концепція формувалася під впливом різних чинників: становлення й розвитку психолого-педагогічних ідей учених у контексті історичної доби (кінець XIX – початок XX ст.); впливу наукового доробку як вітчизняних (В. Бехтерев, М. Рум'янцев, І. Сікорський), так і зарубіжних (А. Біне, Є. Мейман, С. Холл) учених у сфері експериментальної педагогіки й дитячої психології. Учений довів, що запровадження психолого-педагогічного супроводу в освітню практику є обов'язковим, і винайшов власну методологію психолого-педагогічних досліджень. Надзвичайно актуальною на сьогодні для організації навчально-виховного процесу дослідники його спадщини вважають концепцію особистості. Ним були обґрунтовані основні напрями, форми, методи експериментальної роботи (природний експеримент, «метод зірочки» – графічний метод), що сприяли цілісному вивченню дитини. Така робота сприяла подальшому визначенню й реалізації ефективних напрямів успішного навчання та виховання. У своїй праці «Нарис науки о характере» (1909 р.) О. Лазурський підготував оригінальну концепцію «наукової

характерології», в основу якої було покладено ідею про те, що індивідуальні особливості людини пов'язані з діяльністю нервової системи. При цьому він розглядав емпіричні показники про діяльність різних психічних процесів не ізольовано, а в системі, доводячи, що головним завданням експериментального дослідження є побудова цілісної картини людини. Учений обстоював нові підходи в питаннях експериментального дослідження психіки дітей. Він відстоював природний експеримент, за яким зумисне втручання в життя людини поєднується з природністю, відносно простими обставинами досвіду. Завдяки цьому досліджувалися не окремі психічні процеси, як це зазвичай робилося наприкінці XIX ст., а психічні функції й особистість у цілому (праця О. Лазурського «О естественном эксперименте», 1911 р.). Цей підхід був дуже важливим. За природного експерименту отримували повніші, більш об'єктивні дані при дослідженнях дитячої психології, урахувалась одна з її провідних вимог – цілісність, системність при дослідженнях психіки дитини [230].

За Л. Виготським, особистість стає цілісною, коли розвиток відбувається в процесі переплетіння двох складових: природного розвитку, у процесі оволодіння культурою, способами поведінки й мислення, тобто відбувається становлення здатності володіти собою. Особистість стає цілісною, коли вона творчо засвоює людський досвід й активно долучається (входить) до системи суспільних відносин. Така особистість існує, виявляє себе та формується через діяльність та спілкування [89].

За В. М'ясищевим та його концепцією психології особистості, дитина формується завдяки активній дії в соціальному середовищі, створює нове середовище (змінює його), а також змінює саму себе в процесі цілеспрямованої діяльності. Завдяки цьому перетинаються шляхи фізичного розвитку й фізичного виховання, пізнавально-мовленнєвого розвитку й розумового виховання, художньо-естетичного розвитку й естетичного виховання, соціально-особистісного розвитку й соціально-морального виховання. При цьому (не викликає сумніву)

ми говоримо, що виокремлений процес – поєднання розвитку й виховання (хоча розвиток і виховання – різні поняття) – є цілісним. Цілісність розвитку в такому процесі забезпечує протиріччя між вимогами й очікуванням суспільства та потребами або можливостями самої дитини [284].

У педагогічній науково-довідковій літературі існує досить широке тлумачення поняття «виховання», «формування», «розвиток», але зовсім мало уваги приділяється такій категорії, як «цілісний розвиток».

Щодо поняття розвитку маємо досить розлоге й різноманітне тлумачення. Так, наприклад, за словником-довідником з дошкільної освіти (К. Крутій та О. Фунтікова), розвиток – «якісні та кількісні фізіологічні, пізнавальні та поведінкові зміни в процесі розвитку дитини від народження до зрілого віку» [127].

Також ця дефініція тлумачиться як зміна, що являє собою перехід від простого до складнішого, від нижчого до вищого; процес, у якому поступовим накопиченням кількісних змін забезпечуються якісні зміни. Будучи процесом оновлення – народження нового й відмирання старого – розвиток протилежний розпаду, регресу, деградації. Джерелом і внутрішнім змістом розвитку є боротьба протилежностей, в якій нове перемагає старе.

Фізичний і психічний розвиток людини відповідає загальним законам розвитку. Оскільки явища фізичного та психічного розвитку людини, як і всі явища природи й суспільного життя, мають своє минуле і майбутнє, щось старе і щось нове, то їм властиві внутрішні суперечності (зокрема, суперечність між вимогами, що висувуються перед організмом, особистістю, й тим, що вона вже має і чим може відповісти на ці вимоги). Справжнім змістом фізичного та психічного розвитку людини є боротьба цих протиріч, боротьба між старими формами психічної та фізичної організації й новими, що перебувають у процесі народження. Зростання організму (кількісні зміни) пов'язано зі зміною його структури та функцій (якісні зміни). Накопичення кількісних і якісних змін в організмі стимулює перехід від одного етапу

вікового розвитку до іншого, вищого. Вивчаючи вікові особливості розвитку дитини й ураховуючи їх при вибудові процесу виховання й навчання, слід пам'ятати, що організм дитини не тільки кількісно, а й якісно відрізняється від організму дорослого. Дитина – це не маленький дорослий, у неї особливі як фізична, так і психічна організації. Сприйняття, пам'ять, мислення, уява дитини відрізняються від пам'яті, мислення, уяви дорослого не тільки тим, що в дитини вони менш розвинені, а й тим, що вони якісно інші, порівняно з дорослим. Закономірності, яким вони підпорядковуються, у процесі розвитку видозмінюються, тісно взаємодіючи зі зміною умов життя й діяльності [328].

У психології відомі кілька теорій, якими пояснюється феномен цілісності людини. Найбільш значущими вважаються такі: теорія Б. Ананьєва [13] про людину як індивіда, особистість, суб'єкт діяльності, індивідуальності; теорія С. Рубінштейна [374] про людину як суб'єкт життя, що розвивається його послідовниками.

У педагогічних дослідженнях має місце таке тлумачення цілісності розвитку дитини: цілісність як гармонійне поєднання всіх аспектів розвитку: фізичного, розумового, морального, естетичного (В. Логінова, А. Усова, С. Козлова); цілісність як поєднання біологічного, соціального й культурного начал у людині (Б. Ананьєв, М. Каган); цілісність як інтеграція бажань (потреб, мотивів), почуттів, розуму (пізнавальних процесів), характеру, здібностей людини (В. Слободчиков, Є. Ісаєв). Таке розуміння проблеми цілісного розвитку дитини у вітчизняній дитячій психології є підставою для свідчення, що цілісність розвитку – нерозривна єдність процесу виховання й навчання, а також розвитку та формування особистості. З огляду на сам термін «формування особистості» більшість вітчизняних учених визначають його процесом становлення особистості під дією зовнішнього впливу виховання, навчання, соціального середовища.

На підставі аналізу праць психологів ми визначили, що педагогічна концепція цілісного розвитку особистості дитини

базується на теорії соціокультурного сприйняття цілісного й діяльнісно-особистісного підходу. Тобто разом вони утворюють педагогічну концепцію цілісного розвитку й виховання дитини як суб'єкта дитячої діяльності.

Посилаючись на вищезазначене, упевнились у тому, що суттю поняття цілісного розвитку й формування особистості охоплюється таке:

- розвиток пізнавального, емоційного й естетичного та фізичного складників особистості дитини 4–6 років, тобто всебічний гармонійний і цілісний розвиток дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі дошкільного навчального закладу;
- формування нового рівня потреб дитини, що давало б можливість їй діяти, керуючись усвідомлено поставленою метою, моральними нормами (вимогами) і почуттями (честь, гідність...);
- становлення відносно стійких соціально позитивних форм поведінки й діяльності, що сприяють усвідомленню образу себе й формуванню гармонійного розвитку;
- розвиток соціальної спрямованості.

Також учені у своїх теоретичних обґрунтуваннях розглядають питання цілісного розвитку й виховання як суб'єкта конкретної діяльності, зокрема:

- трудової (завдяки залученню в реальні трудові зв'язки з близькими людьми);
- ідеї цілісного розвитку й виховання дитини як суб'єкта діяльності, пізнання та спілкування, взаємодії між дорослими й однолітками (існування у складнішій структурі взаємозв'язків).

Теоретичні праці дають можливість визначити й реалізувати нове розв'язання виховних проблем освіти, життя і діяльності дітей, їх ставлення до світу й себе і взагалі розуміння себе в цьому світі.

Отже, гармонійний розвиток ми розглядаємо в педагогічному сенсі й розуміємо його як цілеспрямований процес створення спеціальних педагогічних умов, що сприяють внутрішнім змінам

людини як цілісного організму. Спеціально організований розвиток дитини – це виховання, навчання й освіта. Посилаючись на погляди зору співвіднесення цих педагогічних категорій, ми визначаємо освіту як процес, в якому інтегрується і виховання, і навчання, і розвиток.

Педагогічний процес, спрямований на цілісний розвиток дитини в цьому випадку набуває особливого, гуманітарного, культурного змісту, дитина відчуває сприяння і допомогу у відкритті світу, культурного простору, самої себе. Феномен цілеспрямованого розвитку або освіти дитини як цілісного організму стає по-новому якісно своєрідним. Це вже не звичайний процес трансляції, передачі дитині культури у формі знань і вмінь, а власне занурення в культуру, відкриту для збагачення кожним суб'єктом.

За гуманітарного підходу розвиток і навчання дитини органічно пов'язані з культурою, освіта розглядається як частина культури. Освіта людини стає складником її індивідуальної культури. У загальнофілософському розумінні можемо розглядати процеси взаємодії дитини з навколишнім і предметним світом як процес соціалізації – залучення дошкільника до світу речей, створених людьми, до світу взаємин людей при створенні й користуванні цими речами, до свого власного світу при взаємодії з цими речами і з цими людьми [383, с. 141–155].

Із погляду філософії культури освіта є одночасно: цінністю культури та індивіда; обмеженою змістом (дошкільна, загальна, професійна) частиною культури; способом трансляції культурних цінностей від людини до людини; засобом культурації особистості.

Це означає, що дитина, залучена в педагогічний процес, стає частиною загальнолюдської культури, утворюючи з нею єдине ціле та зберігаючи при цьому власну індивідуальність.

Гуманітарна методологічна основа педагогіки, орієнтована на людину, є основою людиноорієнтованої освіти, на практиці передбачається сприйняття дитини як суб'єкта культурного саморозвитку; педагога – як посередника між дитиною і культурою,

спроможного підтримати індивідуальне самовизначення особистості в цінностях культури; педагогічного процесу – як культурного процесу, успіх перебігу якого визначається особистісним сенсом його суб'єктів, їхнім діалогом і співпрацею. Це означає, що дитина й педагог, як рівноправні суб'єкти, утворюють цілісність, спільно переживаючи ситуації розвитку або ситуації подібності, тому проблема цілісності розвитку дитини пов'язана з проблемами існування дитини в культурі.

Усі проблеми пов'язані з дослідженням людини, обов'язково торкаються сфери культури. Культура утворює світ тільки людського. Вона висувається на перший план і під час аналізу людського світу, людської дійсності, і під час аналізу соціального життя людей у цьому світі, і в конкретному бутті конкретної людини, у її самосвідомості. Це ті умови та сфери буття, коли людина може сповна себе репрезентувати.

Культура – це «специфічний спосіб буття» (М. Каган), нею визначається спрямованість і зміст активності людей, їх ставлення до самих себе й навколишнього світу. Протиріччя реальності полягає в тому, що усвідомити феномен культури можна тільки крізь призму феномена особистості; водночас завдяки культурі, як загальнолюдській цінності, людина може віднайти рівноправне місце в людському світі, у соціумі. Унікальність феномену культури полягає в тому, що вона є колом реалізації будь-якою людиною власних можливостей, сферою вільного самовираження [173].

По-іншому, сама людина і, що особливо є цінним для нас, дитина-дошкільник – це світ людей – цілісність. Тобто культура – середовище цілісного розвитку дитини.

Процес цілісного становлення й розвитку дитини можливий лише тоді, коли дитина стає суб'єктом. Культура – це процес, під впливом якого змінюється людський світ і сама людина. Саморозвиток і самовизначення окремої людини у світі культури – головна умова функціонування культури. Тож свідомо чи несвідомо, людина є її суб'єктом «носієм культурного світоустрою» [172, с. 201–219].

Як культура людства складається з продуктів діяльності окремих індивідів, так і культура особистості є синтезом певного інваріанта, властивого соціуму цього простору й часу, і варіативного, одиничного, зумовленого природними якостями та власним досвідом, що, власне, вирізняє людей, надаючи їм унікальності [46]

Одночасно культура особистості є відбиттям внутрішнього світу людини й зовнішніх виявлень у результатах діяльності, спрямованих на перетворення як зовнішнього, так і внутрішнього світів.

Культура окремої людини – сукупність знань, почуттів, бажань, а також спроможність діяти у світі інших особливостей, поважаючи й не зачіпаючи їхніх інтересів, цінувати себе відносно інших людей. Саме культурою особистості визначається подальший прогресивний або регресивний розвиток культури [46; 79; 208; 220].

Найважливішими рисами суб'єкта діяльності є системність і цілісність. У становленні людини суб'єктом діяльності виявляється її особистісна активність, виникає власне ставлення до діяльності, формується власний «стиль» її здійснення. Особистості, як суб'єкту діяльності, притаманні й такі індивідуальні здібності, як спроможність прогнозувати й конструювати свою діяльність.

Розглядаючи дитину дошкільного віку як суб'єкт діяльності й культури, А. Леушина та В. Логінов зробили вагомий внесок у розв'язання цієї проблеми. Доведено, що дитина-дошкільник за певних педагогічних умов стає суб'єктом дитячих видів діяльності (ігрової, трудової, художньої) [211].

Прояви дитини як суб'єкта діяльності пов'язані із самостійністю і творчістю при обиранні змісту діяльності і засобів її реалізації, з процесами емоційно-позитивної спрямованості при спілкуванні та прагненні до співпраці в дитячому колективі (Н. Ветлугіна, Л. Виготський, В. Давидов, О. Запорожець, В. Кудрявцев, О. Кульчицька, М. Поддьяков, Є. Суботський та ін.) [239].

Цілісність – це внутрішня єдність, несуперечливість, гармонія як самого об'єкта (людини), так і при його взаємодії з навколишнім

світом [75]; це синтез якостей, властивих вищому рівню розвитку; розвиток за спеціальних педагогічних умов й упровадження технологій; вироблення й удосконалення духовної культури дитини (моральної, естетичної, культури взаємин), тобто «виформовування» суб'єкта; процес освіти, у результаті якого відбувається накопичення соціального досвіду культури [62]. Цілісна особистість – особистість, у якої розум, тіло і душа взаємодіють гармонійно, як єдине ціле [328].

Значення аналізу розвитку дитини як формування (освіти) пов'язано із зародженням нових особистісних новоутворень за умов музичного виховання й розвитку; із розвитком дитини як суб'єкта діяльності, з накопиченням нею духовного досвіду; із розумінням педагогічного процесу як спеціально заданої системи умов, що сприяють дитячому розвитку.

Отже, цілісний розвиток дитини в педагогічному процесі розглядається як інтегрування процесів становлення, саморозвитку й формування особистості. Реально ці процеси утворюють єдиний процес цілісного розвитку, що позначається в багатоманітних, різноваріантних, індивідуальних виявленнях; у виробленні ціннісного ставлення, інтересу до музики; у накопиченні досвіду суб'єкта діяльності й вироблення поведінки в культурі; у створенні системи спеціальних педагогічних умов, за яких забезпечується становлення, саморозвиток і навчання дошкільника.

Досліджуючи проблему цілісності розвитку дитини, трактуючи її суть, чимало дослідників спираються на гуманітарну методологію – сукупність культуроорієнтованих і людино орієнтованих поглядів. Ідеї гуманітаризації – це ідеї культурної зумовленості розвитку людини. Гуманітарний підхід, з погляду педагогіки, – це підхід, за якого дитину сприймають і досліджують як суб'єкт, який інтегрується в людську культуру й одночасно збагачує її.

Концепція цілісного розвитку й виховання дитини, її теоретичне обґрунтування покладені в основу особистісноорієнтованої освіти, а сьогодні реалізується в моделях особистісно-цілісної освіти,

що є фактом постійного пошуку учених, учителів-практиків шляхів реалізації концепції цілісного розвитку й виховання особистості за сучасних умов.

В Україні триває інтенсивна робота, спрямована на оновлення змісту, форм і методів освіти й виховання дітей дошкільного віку, утвердження принципів гуманізації та демократизації педагогічного процесу. Цивілізованою постановою проблеми розвитку суспільного дошкільного виховання передбачається пошук певних наукових орієнтирів, звернення до тих чи інших наукових концепцій, теорій, побудова програм і методів виховання відповідно до них – більш чи менш суворо або орієнтовано на кілька теорій (так звані еkleктичні концепції), – зазначає О. Проскура [356, с. 1–7].

Державним стандартом дошкільної освіти України, який реалізується програмами та навчально-методичним забезпеченням, є Базовий компонент дошкільної освіти, що ґрунтується на основних положеннях Міжнародної конвенції ООН про права дитини, законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», інших нормативних актах стосовно дитинства. Засадами нового Базового компонента дошкільної освіти є:

- визнання самоцінності дошкільного дитинства, його особливої ролі в розвитку особистості;
- збереження дитячої субкультури;
- створення сприятливих умов для формування особистісної зрілості дитини, її базових якостей;
- пріоритет повноцінного проживання дитиною сьогодення в порівнянні з підготовкою до майбутнього етапу життя;
- повага до дитини, урахування індивідуального особистого досвіду дошкільника;
- компетентнісний підхід до розвитку особистості, збалансованість здобутих знань, вироблених умінь, навичок, сформованих бажань, інтересів, намірів й особистісних якостей і вольової поведінки дитини;

- надання пріоритету соціально-моральному розвитку особистості, формування у дітей уміння узгоджувати особисті інтереси з колективними;

- формування у дітей цілісної, реалістичної картини світу, основ світогляду [30].

Отже, розуміння сенсу феномену дитинства та його самоцінності, тобто усвідомлення того, задля чого кожній людині дано дитинство, – найважливіше завдання педагога. Його вирішення сприятиме відшуканню змісту й виробленню індивідуального стилю професійно-педагогічної діяльності, визначенню пріоритетних завдань виховання й розвитку дошкільника, а також завдань гармонійного виховання й розвитку, виробленню ціннісних основ педагогічної взаємодії з дитиною. Дитинство як соціальний феномен – явище соціальне, яким визначається роль, місце та статус дітей у певній державі й суспільстві; стан і рівень ставлення держави, суспільства й дорослих до дітей, створення достатніх справедливих умов для життя й розвитку дітей, для захисту прав кожної дитини, насамперед завдяки формуванню й реалізації адекватної державної соціальної політики. У дослідженнях останніх років у вітчизняній педагогіці та психології дитинства активно розробляється ідея про те, що зміст дошкільної освіти не може бути відірваним від досвіду переживань і дій дитини, від її життєвого простору й картини світу.

Саме в дитинстві малюки залучаються до багатства духовної й матеріальної культури, створеної суспільством, у них формуються специфічні для людини здібності й моральні якості особистості. Тож у дошкільній педагогіці порушуються актуальні питання з метою розв'язання проблеми гармонійного виховання дітей: що має бути змістом дошкільної освіти, щоб зберегти дитинство як особливий соціокультурний феномен, самоцінний, із динамікою саморозвитку? Як педагогічно правильно сконструювати простір самовизначення кожної дитини, щоб вона могла реалізувати свої соціальні й культурні здобутки?

Дитячий садок – це життєвий простір дітей. Життя ж дітей у закладі – не пасивне існування, а спосіб активної діяльності. Предметно-просторове природне середовище, що оточує дитину, – це те, що втручається в її життя як підтримка або руйнування умов.

Отже, у сучасній, психологічній, культурологічній, історичній, педагогічній літературі дитинство розглядається як соціокультурний, історично сформований феномен, що відображає нові форми взаємовідносин світу дітей і світу дорослих. Розвиток дитини-дошкільника має складну організацію в часі – свій ритм, який не збігається з ритмом часу і змінюється в різні роки життя. Аналіз наукових праць дав змогу визначити, що педагогічна концепція цілісного розвитку особистості дитини базується на теорії соціокультурного сприйняття цілісного і діяльнісно-особистісного підходу. Таким чином вони разом утворюють педагогічну концепцію цілісного розвитку і виховання дитини як суб'єкта дитячої діяльності.

1.2. Методологічні підходи до гармонійного виховання дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО

За новітнього розвитку педагогічної науки в Україні передбачається обґрунтування нових методологічних засад виховання дітей дошкільного віку. Отже, головними нормативними документами [30; 121; 151; 152; 194; 202; 241; 287], якими регламентується діяльність дошкільних навчальних закладів, визначено, що центром виховного впливу має стати дитина, а метою – формування соціально активної, цілісної особистості. При цьому досить продуктивною є думка, що особливої ваги набуває єдність виховних впливів, зокрема фізичного, морального й естетичного, впродовж усього періоду виховання особистості, починаючи з раннього дитинства, що сприяє цілісному розвитку дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО.

Повсякчас системою освіти виконувалося соціальне замовлення суспільства на гармонійно розвинену особистість, яка б відповідала тій чи іншій соціально-економічній кон'юктурі. Проте час згадати про соціальне замовлення власне Людини – бути щасливою, вільною, розумною, здоровою, тобто покласти в основу педагогічної теорії її життєдіяльність.

Відомо, що суспільство живе й розвивається так, як воно вчиться, а вчиться так, як хоче жити. Це підтверджується досвідом нашої країни. Особливу увагу слід звернути на підготовку тих, хто навчає, виховує – учителів і викладачів – основної ланки перебудови освіти. Суспільство потребує людини освіченої, спроможної творчо й самостійно вирішувати питання життя, здорової й упевненої в собі [347]. Вартими нашої уваги є положення Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти України [204], в яких серед завдань дошкільного виховання визначено актуальність проблеми гармонійного виховання й цілісного розвитку дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО.

Становленням української державності, інтеграцією в європейське та світове співтовариство передбачається орієнтація на особистість дитини, визначаються основні напрями реформування культурно-освітнього простору дитячого навчального закладу. Звідси головною метою сучасного виховання дітей дошкільного віку є набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування у молоді, незалежно від національної належності, рис громадянина української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури [204].

Для вирішення цього завдання створені відповідні наукові передумови. Для сучасних досліджень проблеми гармонійного виховання та цілісного розвитку дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО властиві різноманітні методологічні підходи,

за яких вирішення зазначеної вище проблеми розглядається як така, що водночас торкається внутрішнього й зовнішнього світу особистості.

Теоретико-методологічні основи гармонійного виховання дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО за сучасних умов виствітлені в наукових дослідженнях українських педагогів-учених, які розробляли концептуальні основи української дошкільної педагогіки Л. Артемової, А. Богущ, О. Кононко, В. Котирло, Я. Неверович, З. Плохій, Т. Поніманської, Ю. Приходько, Н. Яришевої. Водночас дотримання єдності впливу на духовну й фізичну сферу особистості має принципово важливе значення, цим визначається ефективність гармонійного виховання дітей дошкільного віку. Психологічний аспект досліджуваної проблеми відображений у працях Б. Ананьєва, Л. Виготського, В. Вілюнаса, О. Запорожця, О. Леонтьєва, В. М'ясищева.

Розглянута в попередньому розділі проблема гармонійного виховання та цілісного розвитку дитини дошкільного віку в контексті сучасних концепцій самоцінності дитинства на засадах інтегративного принципу зумовило необхідність розробки методологічних підходів в її сучасному розумінні згідно з цілісним, системним та комплексним підходами.

Характеризуючи проблему цілісності, більшість дослідників роз'яснюють її суть, посилаючись на гуманітарну методологію – сукупність культуроорієнтованих і людиноорієнтованих поглядів. Ідеї гуманітаризації – це ідеї культурної зумовленості розвитку людини. Гуманітарний підхід, із погляду педагогіки, – це підхід, за якого дитину розуміють і досліджують як суб'єкт, який інтегрується в людську культуру й одночасно збагачує її. Для вирішення вищезазначеного завдання створені відповідні наукові передумови й окреслена актуальність роботи, що полягає у створенні нових світоглядних орієнтирів сучасної дошкільної освіти, за якими необхідно розв'язувати проблему взаємодії духовного та фізичного аспектів у вихованні дітей дошкільного віку.

Як відомо, виховання є однією з основних категорій педагогічної науки, що відображає цілеспрямований, свідомо контрольований процес і результат розвитку особистості [344].

Зазначимо, що вивченням цієї суті поняття «виховання» передбачається ґрунтовний порівняльний аналіз усіх категорій педагогічної науки, як-от освіта, навчання, соціалізація, розвиток.

Так, наприклад, освіта – це єдиний цілеспрямований процес виховання й навчання, що є суспільно значущим благом і здійснюється на користь людини, родини, суспільства й держави, а також сукупність здобутих знань, вироблених умінь, навичок, ціннісних настанов, набутого досвіду діяльності та компетенції певних обсягу і складності з метою інтелектуального, духовно-морального, творчого, фізичного та (або) професійного розвитку людини, задоволення її освітніх потреб та інтересів [344]. Функція освіти полягає в передачі знань, соціального досвіду, культури, цінностей від покоління до покоління людей. При цьому важливий факт не просто передачі, а й деякого збільшення в процесі спадкування, що є запорукою розвитку людства.

Виховання визначається як діяльність, спрямована на розвиток особистості, створення умов для самовизначення й соціалізації дитини на основі соціокультурних, духовно-моральних цінностей і заведених у суспільстві правил і норм поведінки на користь людини, родини, суспільства й держави [345]. Тож сучасна освіта вже не може ізолюватися від виховання, сконцентрувавшись тільки на навчанні. Виховання є процесом і результатом цілеспрямованої взаємодії вихователя й вихованця, невід'ємною складовою частиною освіти. Із нашого погляду, прикрою помилкою є ототожнення виховання лише з процесом педагогічного впливу з метою формування особистості вихованця, абстрагуючись від його творчих і фізичних можливостей самовдосконалення. Отож, суть сучасної концепції виховання дітей дошкільного віку має відображати, по-перше, глибинні зв'язки та внутрішні відносини, які визначають основні риси й тенденції розвитку проблеми взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) і духовного

(морально-естетичного) у вихованні дітей дошкільного віку; по-друге, перехід зовнішнього (об'єктивного) у внутрішнє (суб'єктивне), тобто у свідомість дитини.

Різні аспекти тлумачення поняття «виховання» для зручності ми наводимо в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Тлумачення поняття «виховання»

Автор	Характеристика
К. Ушинський, Л. Виготський, Т. Шацький та інші	Як соціальне явище (вплив середовища, умов, обставин, суспільного устрою, навчальних закладів, громадських організацій, усього життя)
Ю. Бабанський	Як процес і результат розвитку особистості під впливом цілеспрямованого навчання й виховання
М. Стельмахович, Т. Ільїна	Як суспільне явище, що охоплює всі виховні сили суспільства
І. Огородников, М. Петухов, І. Харламов, В. Кузь та інші	Як процес формування особистості в цілому, спрямований на оволодіння молоддю всією сукупністю соціального досвіду, загальнолюдських знань, умінь та навичок, способами творчої діяльності, соціальними й духовними цінностями
І. Огородников, М. Петухов, М. Стельмахович	Як вплив або систему впливів вихователів на вихованців з метою формування в них певних властивостей і якостей
І. Харламов, М. Касьяненко	Як специфічний процес формування соціальних і духовних цінностей
Г. Костюк, Г. Балл, І. Багаєва та інші	Як система ціннісних орієнтацій і відповідної поведінки

Варто зазначити, що розбіжності в підходах щодо тлумачення цього поняття викликають певні труднощі в науковому поняттєвому масиві, що впливає на розробку концептуальних положень теорії та практики виховання.

Уважного ставлення дослідників останнім часом вимагає питання взаємодії фізичного, морального й естетичного у вихованні дітей дошкільного віку. Зазначимо, що як філософська категорія «взаємодія»

має певні властивості, що характеризують складову об'єктивної реальності, атрибут матерії, джерело та об'єкт наукового пізнання, ланку причинно-наслідкових зв'язків; джерело та причину руху матерії [1]. Загалом виховання, як взаємодію, тлумачать, характеризуючи вплив вихователів і вихованців один на одного, результатом чого є взаємні зміни в поведінці, діяльності, відносинах, настановах. Одним із типів міжособистісної взаємодії є співпраця, якою передбачається наявність спільної мети й діяльності, що сприяє досягненню ефективного результату [357].

Отже, підсумовуючи вищезазначене, доходимо висновку, що виокремлені ознаки не є універсальними, однак ними можна охарактеризувати специфічні особливості, складність і багатоаспектність процесу виховання.

Безсумнівно, сучасна педагогічна наука в Україні накопичила великий фонд наукових знань із актуальних питань виховання й освіти. Зокрема, методологічними й теоретичними засадами цих знань є різні наукові підходи учених-педагогів до вирішення конкретних дослідницьких завдань. Спираючись на соціально-педагогічні передумови розвитку виховної роботи в дошкільному навчальному закладі та відповідно до завдань дослідження, ми дотримуємось *антропологічного, аксіологічного, екопсихологічного, суб'єктно-середовищного, системно-синергетичного, інтегративно-діяльнісного підходів.*

Антропологічний підхід до проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку розглядається в межах педагогічної антропології. За такого підходу природа дитинства розглядається в контексті конкретно-історичних умов, якими визначається розвиток, закономірності, своєрідність і характер змін дитинства в контексті розвитку цивілізацій. Розглядаючи дитинство як соціокультурне явище в життєдіяльності людини антропологічний підхід визначає його як необхідну умову для вироблення особистістю людських способів задоволення вітальних, соціальних та духовних потреб.

Описуючи антропологічний підхід до проблеми гармонійного виховання та цілісного розвитку дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО, слід зауважити, що він є напрямом сучасної педагогіки, що інтегрує «знання про дитину як цілісну істоту, повноцінного представника виду *Homo sapiens*, повноправного учасника виховного процесу» [267]. Так, у працях учених Ш. Амонашвілі, Б. Бімбада, В. Куликова, Л. Лузіної, В. Максакової цей підхід розглядається в практиці «гуманістичної педагогіки», «рефлексивної педагогіки», «педагогіки ненасильства» [11; 46; 267, с. 16].

У своїй суті антропологічний підхід став здійснюватися з часів Я. Коменського, який у концепції природовідповідності виховання блискуче розвинув тодішні досягнення наукового людинознавства.

Зауважимо, що вихідними положеннями у становленні антропологічного підходу в гармонійному вихованні дітей стали ідеї К. Ушинського про змістове й пізнавальне наповнення педагогіки та її взаємовідносини з наукою про людину. Так, у своїй праці «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» К. Ушинський навів «широке коло» антропологічних наук як наукових дисциплін, в яких відкриваються, викладаються, зіставляються факти, що виявляють властивості предмета виховання, тобто людини, а саме: анатомія, фізіологія і патологія людини як жителя Землі, статистика та інші [428]. Аналізуючи погляди великого педагога, варто зауважити, що вони були зосереджені на створенні синтетичного учення про людину, в якому б осмислювалися тільки факти з наук, «які можуть мати застосування у справі виховання» і можуть забезпечити всебічні відомості про людську природу [428].

Частково для свого часу педагогічна цивілізаційна антропологія була реалізована К. Ушинським, однак першою вона була створена в Німеччині й викладена у праці М. Шелера «Форми знання і освіти» (1926 р.) [436].

Антропологічний підхід у виховній функції зосереджений на розумінні духовного життя вихованця, духовного буття, тому він

належить до так званих буттєвих підходів, відповідно до яких виховний процес дітей дошкільного віку розглядається у сукупності всіх форм життєдіяльності людини тієї чи іншої нації – матеріальної, політичної, культурної тощо.

Зазначимо, що за антропологічного підходу в дослідженні проблеми гармонійного виховання та цілісного розвитку дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО можна перебороти однолінійність, властиву формальному уявленню про процес і розвиток фізичних, моральних та естетичних цінностей в історичному контексті.

Посилаючись на вищезазначене, вивчення процесу гармонійного виховання та цілісного розвитку дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО уможливорює порівняння фізичних, моральних та естетичних цінностей, традицій та звичаїв у різних країнах і цивілізаціях, віднайдення спільного та відмінного у представників різних регіонів і різних етносів тощо.

Не можна не відзначити, що виховання з позиції зазначеного вище підходу розглядається як природний процес, що відповідає природі людини, як розвиток індивідуальних здібностей, задатки яких властиві їй від народження [437]. В основі цього розвитку лежить найважливіша духовна потреба людини – потреба у вихованні. Тобто дитина дошкільного віку сенситивна до виховної взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) і духовного (морально-естетичного) компонентів.

Обґрунтовано підтверджується, що зазначеним вище підходом відстоюється значення системи в організації гармонійного виховання дітей дошкільного віку, оскільки декларується єдність і цілісність розумового, емоційного, вольового, естетичного, морального та фізичного боків розвитку особистості дитини дошкільного віку. Звідси умови побудови виховної системи гармонійного виховання дітей дошкільного віку з позицій антропологічного підходу, а саме:

– беззаперечне утвердження гуманістичних цілей як моральних чеснот особистості;

- акцентування уваги на здоров'ї вихованців, формування у них навичок здорового способу життя й безпечної поведінки;
- систематичне здійснення педагогічної діагностики щодо вивчення природних задатків, внутрішніх передумов обдарувань і здібностей дітей дошкільного віку;
- організація виховного процесу з урахуванням специфіки провідних видів діяльності в конкретному віковому періоді, сенситивних передумов психічного розвитку особистості дитини дошкільного віку;
- забезпечення самовизначення особистості кожного вихованця;
- взаємодія фізичного, морально-естетичного у вихованні дітей дошкільного віку (подолання труднощів, виявлення ініціативи й відповідальності);
- переважання запровадження ненасильницьких методів виховання, принципу природовідповідності, «здоров'язберігальної технології» виховання.

Отже, за антропологічного підходу до проблеми гармонійного виховання й цілісного розвитку дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО можна охопити духовну і фізичну складові культури особистості як ціннісного явища.

Наступним методологічним принципом до проблеми гармонійного виховання та цілісного розвитку дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО визначено *аксіологічний підхід* (І. Бех, В. Караковський, А. Кір'якова, Є. Шиянов, Н. Щуркова, Є. Ямбург), в основу якого покладено теорію цінностей, що оформилася як самостійна наукова дисципліна в другій половині ХІХ ст., а із ХХ ст. відбулося широке звернення до теорії цінностей у різних сферах наукової думки, також і в педагогіці, зокрема у теорії виховання [260].

Аксіологічний підхід до проблеми гармонійного виховання дошкільників полягає в особливому визначенні місця дитинства в соціокультурній системі. За такого підходу визначається цінність дитинства як «планетарного явища», як «макрокосмології» (В. Вернадський), що полягає у взаємодетермінації цінностей культури

й дитинства як сфери самої культури, що постійно розвивається, і завдань, які вирішує дитина в процесі інкультурації й культуротворчості. Ці ж завдання вирішує і дорослий, який підтримує і збагачує унікальний досвід взаємодії дитини з культурою. Результатом їх вирішення для дітей і для педагога буде субкультура дитинства. Величезна потенційна сила дитинства полягає в оволодінні дитиною людською культурою. Оволодіти духовними та практичними способами людських взаємовідносин зі світом дитина може тільки за допомогою дорослих і у взаємозв'язку з ними. Отже, цінність феномену дитинства полягає у привласненні багатств родової культури, і в процесі цього присвоєння відбувається розвиток людини.

Для розуміння суті гармонійного виховання дітей дошкільного віку за аксіологічного підходу надзвичайно важливе розуміння того, що світ цінностей об'єктивний, це сама соціокультурна реальність, життя людини й суспільства. Цінності життя стають змістом виховання, коли переходять у внутрішній сенс, навчаючи молоде покоління розв'язувати проблему «як жити». Тобто цінності мають й особистісні ознаки, ціннісні орієнтації (настановки, переконання, інтереси, прагнення, бажання, наміри). Саме ціннісні орієнтації детермінують ставлення особистості до навколишнього світу й самої себе [260].

Гармонійне виховання дітей дошкільного віку у взаємодії фізичного й морально-естетичного в педагогічній аксіології вибудовується як процес освоєння цінностей та їх інтеріоризація, що відбувається в кілька етапів:

- репрезентація фізичних, моральних і естетичних цінностей за реальних умов виховання;
- їх первинна оцінка, забезпечення емоційно-позитивного ставлення до цих цінностей;
- визначення змісту цінностей та їх значення;
- прийняття й усвідомлення фізичних, моральних і естетичних цінностей дитиною;

- дотримання прийнятого ціннісного ставлення за реальних соціальних умов дій і спілкування вихованців;
- закріплення ціннісного ставлення в діяльності та поведінці вихованців.

Однак, на наш погляд, одним із найскладніших питань виховної практики взаємодії фізичного, морального й естетичного в гармонійному вихованні дітей дошкільного віку взагалі і в межах аксіологічного підходу зокрема є проблема ціннісних результатів виховання. Наведемо кілька позицій у вирішенні того, що зазначено:

1. Освоєння фізичних (ціннісно-тілесних) та духовних (морально-естетичних) цінностей безпосередньо залежить від їх усвідомлення дитиною дошкільного навчального закладу. Тобто ця проблема має вирішуватися за допомогою запровадження пізнавальних (епістемологічних) форм виховної діяльності: інформації, роз'яснень, бесід, дискусій, диспутів.

2. Рівень засвоєння фізичних (ціннісно-тілесних) та духовних (морально-естетичних) цінностей виявляється тільки на рівні мотивів соціальної поведінки. Вихователі, які підтримують цю позицію, активно організовують діяльність вихованців, створюють ситуації вибору, спонукання їх до ініціативи й відповідальності.

3. Результат взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) на аксіологічному рівні пов'язаний із ціннісним ставленням дитини-дошкільника до навколишнього світу та самої себе.

Ціннісне ставлення визначається як трикомпонентна структура:

- когнітивний компонент – поняття й уявлення про фізичний, моральний та естетичний бік життя суспільства;
- емоційно-оцінний компонент – адекватний аналіз цих аспектів життя, подій, явищ, його оцінка в напрямі фізичної, моральної та естетичної складових культури суспільства;
- поведінковий компонент – досвід дій, уміння, навички, поведінкова готовність до певних соціальних дій у напрямі фізичної, моральної та естетичної складових культури суспільства.

Відповідно до вищезазначеного зауважимо, що для ефективного розв'язання проблеми гармонійного виховання та цілісного розвитку дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО за аксіологічного підходу цим процесом засвоєння цінностей мають охоплюватись основні цінності української культури. При цьому ми фактично знаходимо відповіді на запитання, як організувати виховний процес формування фізичних, моральних і естетичних цінностей особистості [407].

Отже, аксіологічним підходом визначається головне завдання дошкільної освіти – допомогти дитині стати духовною, творчою, гідною, із розвиненим почуттям відповідальності людиною. Це дає підстави поставити на перше місце ціннісний, соціально-моральний розвиток особистості. Актуальність проблеми посилюється тим, що від наповненості, багатогранності аксіосфери сучасного вихователя дітей дошкільного віку залежить формування ціннісної сфери дитини, її духовно-морального світу, можливості бути щасливою людиною, гармонійно співіснувати з навколишнім світом. Дитина, осмислюючи світ культури, її цінностей, картину світу, адаптується до дій та поведінки оточення і «досвідченим шляхом», «мимохідь» освоює культурні норми й цінності [370].

Водночас вихователь у такій системі взаємовідносин визнається як рівноправний партнер у спільних заняттях, як доброзичливий організатор підтримки (фасилітації) дитини при розв'язанні проблем.

Безсумнівно, педагог-фасилітатор не може безпосередньо організовувати діяльність і спілкування дітей, контролювати й оцінювати їхні вчинки, керувати їхньою поведінкою, однак він повинен спрямувати дії в напрямі розуміння дитиною всіх аспектів фізичного, морального й естетичного у вихованні. Вихователь має підтримувати психологічний клімат, у якому дитина може взяти на себе відповідальність і контроль [370].

Отже, сучасна система виховання й навчання дошкільників має вибудовуватись на основі цінностей світової культури, при цьому дитина

зможе успішно освоювати культурний простір сучасного для неї життя, бачити спадкоємність у культурі, витоки сучасної науки, мистецтва, моралі. Це сприятиме гармонійності у вихованні молодого покоління.

Загалом особистісне сприйняття явищ культури дає можливість задовольнити полікультурні потреби в сучасному вихованні дітей дошкільного віку. Водночас цей процес сприяє безперервному збагаченню емоційного та інтелектуального досвіду, виробленню звички й необхідності жити в системі загальнолюдських цінностей культури. Освоюючи фізичну (цілісно-тілесну) і духовну (морально-естетичну) культуру, дитина робить відкриття у самій собі й у своїх фізичних, розумових і душевних силах. Культурний розвиток дитини вибудовується на національно-історичних фактах, але головним у змісті програми навчання й розвитку є наголошення ролі людини, її можливостях у фізичному розвитку, творчості, у перетворенні світу.

Саме національна педагогіка, народні традиції мають стати основою виховного процесу з орієнтацією на фізично-духовно-моральні цінності, розвиток християнської моралі, утвердження ідеї соборності, неприйняття егоїзму та індивідуалізму [12].

Отже, за аксіологічним підходом, процес гармонійного виховання дошкільників стає процесом «набуття дитиною особистісного значення», морально-духовний, ціннісно-тілесний, емоційно-естетичний розвиток особистості визначається завданням, коли цінності життя стають змістом виховання; визначається головне завдання дошкільної освіти – допомогти дитині стати духовною, творчою, гідною, із розвиненим почуттям відповідальності людиною; зумовлюється така наповненість, багатогранність аксіосфери сучасного вихователя дітей дошкільного віку, від якого залежить формування ціннісної сфери дитини, її духовно-морального світу, можливості бути щасливою людиною, гармонійно співіснувати з навколишнім світом.

Висвітливши різноманітні підходи до проблеми гармонійного виховання дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО, варто відзначити особливе місце *еконсихологічного підходу*

(Б. Лихачова, Ю. Швалб), за якого виховання розглядається як надання допомоги дитині й націлювання її на духовне оздоровлення за допомогою свідомих, а також несвідомих, сугестивних методів.

Певна річ, для цього служать різні види мистецтва й засоби художньої діяльності, якими забезпечується виховний вплив на дітей дошкільного віку та допомога їм у перебудові емоційних переживань, зняття фізичного та психічного напруження, позбавлення від страхів і сором'язливості [95]. Так, із погляду Б. Лихачова, велика роль у житті людини належить несвідомому. Зокрема у вихованні і навчанні дитина має проходити від зовнішнього впливу до самовладання, руху від себе зовнішньої до пізнання себе внутрішньої, до узгодження усвідомлених учинків і несвідомих мотивів [95]. Тож нового звучання отримали такі методи, як: арт-терапія та її різновид – музикотерапія, танцювальна терапія; психодрама (соціодрама) – спеціально організована групова форма розв'язання життєвих проблем, тренінги особистісного удосконалення, спілкування тощо.

Водночас є хибним перенесення досягнень психології в педагогічну практику, адже цілком очевидний шлях оновлення методів виховного впливу із запозиченням прийомів і психологічної термінології, від чого і створюється ефект новацій. Насамперед, за сучасним сприйняттям екопсихологічного підходу проблеми гармонійного виховання та цілісного розвитку дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО, акцентується завдання педагогічної науки у співвіднесенні й узгодженні різних підходів, концепцій, моделей виховання та розробці конвенціональної концепції взаємодії всіх складових виховання дітей дошкільного віку.

Нам видається, що головним за екопсихологічного підходу до гармонійного виховання дітей дошкільного віку є те, що визначається важлива складова сучасного виховання, а саме суб'єкт-суб'єктна виховна взаємодія. Очевидним у цій тезі є особливе значення урахування педагогами індивідуальних досягнень вихованців та їх самореалізація, звернення до життєвого досвіду дітей дошкільного віку, запровадження

в процесі виховання особистісних механізмів рефлексії, автономності, вільного вибору, прийняття відповідального рішення. Тут системою «індивід – середовище», як окремий випадок системи «людина – середовище», забезпечуються різноманітні можливості набуття конкретною людиною індивідуальності своїх психічних процесів, станів і свідомості. Тобто сама особистість виступає в ролі своєрідного середовища розвитку (набуття) індивідуальності (психічних процесів, станів, свідомості), яка, природно, не зводиться тільки до індивідуальних властивостей людини або тільки до зовнішніх середовищних об'єктів та соціокультурних умов.

Отже, середовище розвитку індивідуальності в цьому сенсі має бути системно-породжувального характеру, системоутвірним стрижнем якої є зовніпредметна та внутрішньопредметна (ментальна) діяльність Людини, що здійснюється індивідом чи спільнотою. Причому «предметом» такої діяльності можуть бути не тільки зовнішні, майнові, природні й соціальні об'єкти або їх ідеальні форми (образи, поняття), представлені у свідомості суб'єкта, а й сама Людина як суб'єкт, об'єкт і засіб своєї предметно-практичної діяльності. Тоді кожен компонент системи «Людина і Природа (як різновид навколишнього світу)», будучи умовою й засобом для зміни й розвитку іншого, тим самим щоразу породжує іншу конкретність взаємовідносин, що феноменологічно буде позначатися в розвитку індивідуальності людини, її психічних процесів, психічних станів і свідомості в цілому.

Відповідно до цього підходу свідомість розглядається як особлива форма буття, що є вищою формою розвитку психіки і виникає та розвивається у взаємодії людини із середовищем. Це означає, що система «людина – середовище» є цілісним, сукупним суб'єктом спільного розвитку людини й навколишнього соціального та природного середовища. Прикладом такого сукупного суб'єкта спільного розвитку може бути система «мати – дитина», «сім'я», «команда», «етнос», «людство в цілому», у разі ноосфери – система «Людина – Планета». Екологічна свідомість, із цього погляду, визначається як системна якість

психіки (процесів, станів і структур свідомості), що породжується й розвивається у взаємодії людини з навколишнім середовищем (соціального та природного) і що дає можливість індивіду безпосередньо відчувати й пережити єдність з іншими людьми, природою навколишнього світу та своєю власною природою.

Структурою екологічної свідомості при цьому охоплюються як компоненти основні сфери психіки людини, кожна з яких має свій, властивий конкретному індивіду функціональний діапазон виявлення:

- тілесна (психосоматична) – те, що зазвичай асоціюється з поняттями фізичного самопочуття та здоров'я, ставлення до нього, умов і методів його збереження;

- емоційна (афективна), якою виражається емоційне ставлення до природного довкілля, його об'єктів, до інших людей і до самої себе як частини Природи, різних за своєю формою, але єдиних за своєю належністю до Природи;

- інтелектуальна (пізнавальна), якою виражаються знання та уявлення про природу, природні об'єкти, про інших людей і про саму себе як природне явище;

- особистісна, тобто «Я-концепція» як система особистісного ставлення до навколишнього світу (природи), до інших людей і до самої себе, знову ж як форми природного буття, різні за своєю функцією, але єдині за своєю природною сутністю;

- духовно-моральна (етична), якою представлена система етичних цінностей, яким властивий загальноприродний, а не тільки суто біологічний або соціальний характер.

Відзначимо, що в останнє десятиліття все частіше вживається термін «дидактогенія», яким позначають несприятливий вплив методів навчання й загалом освітнього середовища на психічне та фізичне здоров'я дітей шкільного віку [410].

Відповідно до екопсихологічного підходу екологією навчання й розвитку дітей дошкільного віку охоплюється розуміння та практична реалізація того, що освітні технології й освітнє середовище для дітей

мають відповідати природі психічного розвитку та розвитку обдарованості як граничної форми розвитку психіки конкретної людини.

Зміст, методи й умови виховання й навчання дітей дошкільного віку мають бути екологічними, тобто, щоб не завдавати шкоди фізичному, моральному та психологічному здоров'ю особистості, вони мають відповідати природі фізіологічного, психічного й соціального розвитку дітей дошкільного віку.

Умови навчання мають бути настільки різноманітними та поліфункціональними, щоб кожен дошкільник міг віднайти свою «екологічну нішу» свого індивідуального розвитку, що відповідає його вже виявленим інтересам і здібностям або ж дає можливість для виявлення й розвитку ще не виявлених, прихованих інтересів і здібностей.

Здійснення екопсихологічного підходу в гармонійному вихованні дітей дошкільного віку дає можливість зрозуміти сенс життя вихованця. Будь-яке переживання дитини несе в собі її «фізичну, духовну й душевну дійсність» – ставлення до цінностей життя. Вихователь, який діє з позицій цього підходу, визнає у вихованців будь-якого віку свої особливі життєві цінності, що базуються на проблемі фізичного, морального й естетичного у вихованні, адже прийняття дитини неможливе без рефлексії самого вихователя власного дитячого досвіду, своїх дитячих переживань, «проживання» спогадів із дитинства. Такий педагог не буде керувати дитиною, наставляти її, а зможе співпрацювати з нею як старший товариш.

Отже, за екопсихологічним підходом, гармонійне виховання – це звернення до психічного досвіду суб'єкта, до його «життєвого світу», який виявляється як переживання [228].

Зазначимо, що цей феномен – психічне переживання – освоюється тільки в рефлексії. По-іншому, людина розуміє в інших тільки те, що пережила і розуміє в самій собі. Це однаковою мірою стосується і вихователя, і вихованців, тому переживання дитини – головний предмет діяльності вихователя. Саме переживання (а не поведінкові реакції або висловлення суджень) мають виникати в ситуаціях педагогічної

взаємодії, що завжди організується як діалог дорослого й дитини. Екопсихологічний підхід більше націлений на ідентифікацію цінностей, а не на розв'язання проблем, тому є важливим для формування ціннісного ставлення до особистості.

При гармонійному вихованні дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО, із погляду екопсихології (екології душі), необхідно навчити дитину пізнавати людей, які оточують, і саму себе за різними показниками. Тож для фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання дітей дошкільного віку досить важливе звернення до класичних взірців літератури, музики, образотворчого мистецтва, де головна суть уже витлумачена великими авторами і треба тільки довіритися їм.

При сприйманні мистецьких творів має бути забезпечена свобода їх розуміння й інтерпретації, здатність проникнення, згідно з Гегелем, у субстанцію предмета в усій повноті. Професор Гарвардського університету С. Кевелл зазначав, що лише вміння думати самостійно може сприяти віднаходженню істини. Ефективність мистецького впливу при цьому посилюється завдяки продуктивній уяві та творчій фантазії, що є обов'язковою передумовою вираження свого бачення предмета [220].

М. Лещенко у своїй праці «Щастя дитини – єдине щастя на землі....» стверджує: «Творчість талановитого митця, його небуденна особистість формують потужне силове поле духовності та краси, пульсування якого відчувається неодмінно. Історія світової культури подарувала людству безліч силових полів прекрасного. У кожного такого поля – своя власна територія, свої чари та свій спосіб озонування, власні секрети випромінення краси й добра, що так приваблюють нас у художній творчості. Вважають, що у справжньому творі мистецтва вкладена душа митця. Осягаючи цю душу, реципієнт «дивиться» всередину себе, вдивляється у власну душу» [238].

Посилаючись на ідеї екопсихології в процесі гармонійного виховання дітей дошкільного віку, зазначимо, що художній образ,

як духовно-творчий витвір людини, здатний здійснювати виховний, педагогічний вплив. Варто згадати І. Франка, який надавав особливого значення мистецтву художнього слова як «активному стану душі, яка порушується переважно на горішніх регістрах, де почуття межує з рефлексією, із думкою й абстракцією, і не раз помітно переходить до домену суто інтелектуальної праці» [238, с. 16].

Відомий діяч І. Франко обстоював думку, що «поезія змушує нас не лише тільки тремтіти й заперати у собі дух, але також сміятись, плакати, почувати тривогу, вдоволення, ненависть, погорду тощо. Та головна річ тут та, що вона не втихомирює, а розбурхує до жвавішого діяння наші вищі духовні сили» [238, с. 272].

Як стверджував Л. Виготський, «створення образу – це високе педагогічне мистецтво» [143, с. 34–42]. Учений підтримував думку про спорідненість педагогіки та мистецтва, зауважував, що саме в художньому образі є «велика сила, яка запалює почуття, збуджує волю, підвищує енергію, що зумовлює та готує до дії» [Там само].

Цікавою в нашому дослідженні є думка О. Рудич, яка зазначає, що кваліфіковано дібрана книжка сприяє розвитку естетичного смаку, як стосовно художньої літератури, так і стосовно живопису. Те, що ми сприймаємо «на слух», є основою для власного художнього образу, створення якого розпочинається вже зі сприймання запропонованого образу. Для процесу сприйняття художнього образу необхідні розвинена увага, уява, абстрактне мислення та сенсорна готовність (тобто певний розвиток цих процесів). Під час сприймання художнього образу відбувається активне дослідження твору, його художньо-емоційної цінності, змістового навантаження. Активно залучаючись до створення власного художнього образу, ми суб'єктивізуємо всі отримані емоційно-естетичні враження, відшукуємо найбільш повну інформацію про суть, ідею художнього твору загалом. Створення цілісного художнього образу є творчим актом і полягає в наявності змістових, звукових, рухових, образних його характеристик [376, с. 57–59].

Зауважимо, що виховна практика за екопсихологічним принципом вибудовується як робота з переживаннями дітей, їхніми спогадами, очікуваннями, фантазіями. Важливими атрибутами виховного процесу стають дитячі вірші, самодіяльні пісні, есе, автобіографічні записки, щоденники, листи. Ці продукти дитячої вербальної творчості мають бути прийняті вихователем: не проаналізовані й оцінені, а визнані як особистісна цінність людини, яка дорослішає і якій дозволяється бути самою собою.

Отже, за екопсихологічним підходом при гармонійному вихованні дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО насамперед ставляться нові завдання фахово-педагогічної освіти сучасного вихователя. Оскільки для здійснення зазначеного вище підходу від педагогічних вишів вимагається підготовка вихователів сучасних дошкільних навчальних закладів із широким філософським кругозором, здатністю приймати зміни в ідеології дитинства, зі знанням нових моделей підходів до виховання та практичних стратегій їх реалізації, а головне – із розумінням реальних проблем життя вихованців, зі сформованими навичками психодіагностичних вправ і соціологічних технологій, умінням вибудовувати взаємини з дитиною на основі взаємодії фізичного та духовного (морально-естетичного) у вихованні дітей дошкільного віку.

Наступним у дослідженні проблеми цілісного розвитку дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО є *суб'єктно-середовищний підхід*. На підставі аналізу теоретичних та експериментальних досліджень проблеми цілісного розвитку дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО зазначимо, що суб'єктно-середовищний підхід необхідно позначати в імовірнісній парадигмі, що інтегрує положення середовищного й суб'єктного підходів, розширюючи їх можливості в дослідженні проблеми взаємодії фізичного, морального й естетичного у вихованні дітей дошкільного віку.

Очевидно, що середовищний підхід, який репрезентується дослідниками Ю. Мануйловим, В. Слободчиковим, В. Ясвіним та іншими, в інструментальному плані являє собою систему дій суб'єкта із середовищем, що спрямовані на перетворення їх на засіб діагностики, проектування та продукування виховного результату [401, с. 37].

Отже, зверненням до суб'єктно-середовищного підходу акцентується увага саме на взаємодії та взаємовпливі середовища й суб'єкта, що в нашому випадку дає можливість ефективно поєднувати фізичну та духовну (морально-естетичну) складові у вихованні дітей дошкільного віку та вплив вихователів на них.

У зв'язку із цим, з позицій суб'єктно-середовищного підходу, середовище – це не тільки засіб формування, а й засіб розвитку, завдяки якому збагачується не тільки суб'єктивний досвід особистості, а й методологія пізнавальної та практичної педагогічної діяльності, спрямованої на вивчення й застосування розвивального потенціалу взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) у вихованні дітей дошкільного віку. Відомо, що середовище може впливати на суб'єкт тільки в процесі взаємодії з ним, а отже, суб'єктно-середовищним підходом визначається середовище як засіб і чинник розвитку та продукт соціальної активності суб'єктів освітньо-виховного процесу [185].

Зазначимо, що дослідження суб'єктно-середовищної проблематики представлені такими науковими напрямками:

- обґрунтування теорії середовищного (Ю. Мануйлов);
- полісередовищний (М. Федорова) підхід в освіті;
- концепція середовищно зорієнтованого навчання (Т. Менг);
- акмеологічне середовище (А. Деркач, І. Соловйов);
- професійне середовище (А. Маркова);
- професійно-креативне середовище (З. Курлянд);
- інформаційно-освітнє середовище (Л. Панченко);
- інноваційно-рефлексивне середовище (М. Марусинець, О. Малахова).

Безумовно, у сучасній педагогіці пропонується суб'єктно-середовищний підхід як теорія й технологія безпосереднього управління (через середовище) процесами виховання й розвитку особистості дошкільника; як система дій суб'єкта управління, спрямованих на перетворення середовища на засіб проектування й діагностики результату навчання й виховання.

Безперечною новацією в педагогіці цей підхід вважати не можна, адже значення середовища в розвитку людини визнавали К. Ушинський, Л. Толстой, А. Лазурський, П. Лесгафт та інші.

У світовій педагогіці теоретично обґрунтована ідея виховного впливу середовища була реалізована в досвіді інтегрованих шкіл Німеччини (Е. Нігермайер, Ю. Ціммер), «паралельних шкіл» Франції (Б. Бло, Л. Порше, П. Ферра), «шкіл без стін» (Р. Уолтер, С. Уотсон, Б. Хоскен) та школи «екосистеми» (Дж. Гудленд) США.

Зазначимо, що в першій третині ХХ століття ідея виховання середовищем практично втілена в радянській педагогіці (Н. Йорданський, О. Калашников, М. Крупеніна, С. Шацький, В. Шульгін) і в практиці соціального виховання. Інколи середовище ототожнювалося з вихованням у ньому і в прицьому важалося центральним поняттям педагогіки.

Як зазначав відомий педагог А. Макаренко, «виховує не сам вихователь, а середовище [249, с. 267–329].

Ми погоджуємося з думкою сучасних прихильників середовищного підходу, які вважають, що середовище усереднює особистість (тим суттєвіше, чим триваліше перебування в ньому).

На наше переконання, здійснення тільки середовищного підходу до розв'язання проблеми цілісного розвитку дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО призведе до абсолютизації зовнішнього боку (поведінки дитини), не беручи до уваги внутрішній (мотиви, відносини, психологію, тобто суть самого процесу розвитку дитини дошкільного віку). Тож саме поєднання впливу середовища й основних зовнішніх і внутрішніх вимог до розвитку дитини дає можливість ефективно розв'язати проблему взаємодії фізичного

(ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) у вихованні дітей дошкільного віку.

Важливою для нашого дослідження є думка ученого Ю. Мануйлова, за якою середовище, що є ядром суб'єктно-середовищного підходу з проблеми взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) у вихованні дітей дошкільного віку, має бути: по-перше, містким, багатовимірним, яким охоплюються духовні, соціальні, фізичні, оральні та естетичні складові зовнішнього світу; по-друге, у ньому має надаватись можливість розширення світобачення дитини, охоплення всіх функції в її життєдіяльності; по-третє, поняття «середовище» має відображати як суб'єктивні, так і об'єктивні позиції дитини в процесі виховання; і по-четверте, воно має бути технологічним, щоб з його допомогою можна було не тільки описувати й пояснювати навколишній світ дитині, а і створювати його [185].

Зауважимо, що організованою роботою, за суб'єктно-середовищним підходом до взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) у вихованні дітей дошкільного віку, можна задовольняти функціональні потреби суспільства. Ця теза доводиться тим фактом, що, підпорядковуючи вплив середовища виховній меті суб'єкта виховання, тобто дитині, можна виконувати «середовищетвірні» дії, що породжують, попереджують, підтримують або руйнують ті чи інші цілі, цінності виховання [185].

Безперечно, визначаючи суб'єктно-середовищний підхід як систему дій зі взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) у вихованні дітей дошкільного віку, варто наголосити, що управління цим процесом можливе у спільній діяльності суб'єкта й виховного середовища, долучаючи діагностику середовища й можливостей суб'єкта, проектування та продукування виховного результату.

Отже, суб'єктно-середовищна діагностика являє собою набір дій, завдяки чому можна розглянути ціле (середовище, суб'єкт) і частини,

характеризується як імовірнісна й застосовується винятково до оцінки особистісного типу, а не до індивідуальності дитини.

Безперечно, за запропонованою автором методикою можна:

– визначати тип особистості, спосіб її життя й середовища функціонування виховної системи, яка є критерієм оцінювання отриманого результату;

– обстежити реальне середовище й оцінити його виховні можливості;

– визначити вагомість чинного середовища, в якому перебуває дитина, її головні системи життєдіяльності;

– визначити важливі в розвитку дитини елементи виховного середовища;

– визначити тип особистості дитини на основі порівняння даних діагностики зі взірцем типу розвитку дитини на кожному віковому етапі (якщо це нормативна діагностика) або з колишніми результатами (релятивна діагностика).

Розглядаючи «середовищевірну стратегію» як загальний план дій управління середовищем із метою взаємодії фізичного, морального й естетичного у вихованні дітей дошкільного віку, варто наголосити на обов'язковому її підпорядкуванні потребам суб'єкта виховання [185].

Отже, беззаперечним є той факт, що суб'єктно-середовищний підхід базується на технологічному рівні теорії виховання, що дає підстави не тільки розглядати й обґрунтовувати середовище як основний засіб виховання суб'єкта, а й планувати та здійснювати педагогічно доцільні зміни в ньому, спираючись на виховні потреби суб'єкта.

Переходячи до розгляду впливу *системного підходу* (О. Белова, П. Бурдйо, Ж.-К. Пассрон, В. Вербець, О. Гордійчук, І. Грязнов, Т. Єрмолаєва, В. Кагерманьян, С. Карпенчук, В. Ткачук та ін.) у поєднанні з синергетичним (В. Ігнатова, С. Кульневич, Н. Таланчук, С. Шевельова) щодо вирішення проблеми взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) у вихованні дітей дошкільного віку, зауважимо, що він є методологічною орієнтацією

у діяльності, за якою об'єкт (дитина дошкільного віку) пізнається як система – упорядкована множина взаємопов'язаних компонентів, взаємодія яких сприяє розвитку особистості в освітньому закладі.

Звернення до вивчення цього поняття зумовлює ґрунтовний аналіз системного підходу як методологічної основи наукового дослідження в розрізі різних аспектів проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку.

Опрацювавши наукову літературу з питань системних досліджень, можемо свідчити про різносторонні підходи до визначення поняття «система». Для доведення багатоконпонентності, розмаїття тлумачень вищезазначеного поняття та зручності його сприйняття ми помістили дані в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Тлумачення поняття «система»

Автор	Характеристика
В. Даль [313]	План, порядок розташування частин цілого, певне влаштування, перебіг чого-небудь у послідовному порядку
Словник Wedster's Revised Unabridged Dictionary [537]	Сукупність об'єктів, підпорядкованих чітко або за певним особливим порядком, зазвичай логічним або науковим; єдине ціле об'єктів, пов'язаних якимось спільним законом, принципом або метою; об'єднання принципів або елементів, що складають єдине ціле
Словник філософських термінів [392]	Категорія, якою позначається об'єкт, організований як цілісність
В. Шинкарук [482, с. 564]	Система – сукупність певних елементів, між якими існує закономірний зв'язок

Зазначимо, що важливий внесок у розвиток теорії системності зробили А. Богданов, Л. Виготський, В. Вернадський, Г. Пономарьова, Н. Федорова та інші науковці. Зокрема, А. Данилов і Ф. Каптерев розширили твердження про цілісність і системність педагогічного процесу.

Так, у 60-х роках ХХ століття були обґрунтовані загальнонаукові положення про системний підхід і його роль у вітчизняній педагогіці, показником чого є праці С. Архангельського, В. Беспалько, Ф. Корольова, А. Куракіна, В. Кушнір, Л. Новікова. Суперечки про можливість здійснення системного підходу в педагогічних дослідженнях були вирішальними при формуванні методології вітчизняної педагогіки та вплинули на розв'язання важливих педагогічних проблем.

Синергетичний підхід до проблеми гармонійного виховання та цілісного розвитку дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО склався на основі теорії самоорганізації складних систем. Загалом поняття «синергетика» увів у науковий обіг Герман Хакен і визначив її як науку, в якій вивчаються системи, що складаються з великої кількості частин, компонентів і підсистем, досить складно взаємодіють між собою [445].

Посилений інтерес дослідників до *синергетичного підходу* пояснюється, насамперед, його універсальністю. На підставі цього факту стверджуємо про необхідність здійснення зазначеного вище підходу при розв'язанні складної й багатокомпонентної проблеми гармонійного виховання, цілісного розвитку дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО. При цьому процес виховання не підпорядковується цілеспрямованому управлінню, бо тут виховання є невизначеним і стихійним [445]. Доказом цієї тези є приклад того, що виховання складно піддається діагностиці, вимірюванню результатів: вони завжди далеко відстрочені за часом від реальної ситуації виховання й невизначені. У процесі виховання нелегко визначити, які перетворення мотиваційно-ціннісної системи особистості відбуваються під впливом педагога, а які – у результаті власних духовних пошуків вихованців, подолання себе, набуття життєвого досвіду.

За синергетикою, контроль за суб'єктом, який саморозвивається, не може здійснюватися силовим впливом на нього. Педагог дошкільного навчального закладу опиняється в умовах нелінійного осмислення

процесу виховання, визнання відкритості виховної системи, організаційного значення випадковостей (флуктуації) [477, с. 115–119].

Із погляду І. Пригожина, синергетика виникла як відповідь на необхідність адекватного опису самоорганізації й ускладнення неврівноважених відкритих живих систем, а Г. Хакен її доповнив і запропонував як загальну теорію системного аналізу сумісної кооперативної дії різноманітних процесів становлення в природі [136].

Отже, характерною особливістю синергетичного підходу в гармонійному вихованні дітей дошкільного віку шляхом взаємодії фізичного та духовного є визнання можливостей кількох способів перетворення особистості за цими напрямками. Тож синергетичний підхід визначають як постнекласичний міждисциплінарний напрям досліджень відкритих нерівноважних і нелінійних систем із метою вивчення процесів самоорганізації й саморозвитку соціальних і природних явищ [477, с. 115–119].

Зазначимо, що відомий педагог А. Макаренко у своїй практиці створював вражаючі несподівані ситуації, які викликали у вихованців сильні почуття, боротьбу мотивів, різку зміну ставлення до себе і до оточення. Видатний педагог обґрунтував цей виховний феномен як «метод вибуху» [265].

З'ясовано, що за синергетичним підходом обстоюється особлива значущість внутрішнього потенціалу активності особистості дитини. Найважливішою особливістю синергетичних систем є перевага системних зв'язків її компонентів над зовнішніми впливами на них. У такому сенсі ефективною є взаємодія з педагогічними системами через механізми самокерованого розвитку, зокрема через рефлексію (індивідуальну, групову). Тобто викликається зміна характеру взаємодії дошкільника й вихователя дошкільного навчального закладу [168, с. 105–109].

Видатні українські учені І. Єршова-Бабенко та В. Запорожан зазначають, що система освіти в суспільстві – «ціле в цілому»

чи «середовище в середовищі» – відкрите нелінійне ціле, що самоорганізується.

Отже, ми спостерігаємо унікальне явище – синтез нелінійних відкритих середовищ різного рівня, що самоорганізуються, тому актуалізується необхідність розробки та реалізації нових дієвих і ефективних способів державного управління освітньою галуззю в нових умовах розвитку суспільства [134, с. 74–81].

У педагогічній синергетиці не тільки запроваджується синергетична парадигма в освітню галузь, не тільки осмислюються та проектуються педагогічні системи на ґрунті синергетичних принципів, а й аналізуються відомі педагогічні системи щодо наявності в них синергетичних ознак [429]. Синергетичний підхід до виховання спирається на внутрішній потенціал особистості, зосередженість виховних зусиль – на формуванні фізичних та духовних (морально-естетичних) цінностей.

Посилаючись на вищезазначене, свідчимо, що на підставі багатоаспектного аналізу змісту категорій «система» й «синергетика» можна виділити такі основні характеристики процесу взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) у вихованні дітей дошкільного віку поняття:

- цілісність – характеризується за допомогою поняття «зв'язок», яким забезпечується єдність частин системи взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) у вихованні дітей дошкільного віку, в якій зміна однієї зумовлює зміну іншої, що призводить до загальних порушень системи;

- структурність – вирізняється сукупністю частин і компонентів системи взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) у вихованні дітей дошкільного віку, які не тільки взаємозалежать одна від одної, а й відображають будову системи та визначають внутрішні зв'язки між компонентами взаємодії фізичного, морального й естетичного у вихованні;

- єдність – зумовлена тісним взаємозв'язком та взаємозумовленістю компонентів взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) у вихованні дітей дошкільного віку, які утворюють єдине ціле, визначають системні якості та підпорядковані єдиній меті;

- цілеспрямованість – зумовлена ієрархічністю системи та взаємозв'язком компонентів взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) у вихованні дітей дошкільного віку та її рівнів між собою, тобто упорядкованістю частин системи та чіткою їх підпорядкованістю єдиній виховній меті;

- функціональність – зумовлена управлінням взаємодії фізичного, морального й естетичного у вихованні дітей дошкільного віку, якому властиві різні форми, методи та способи, якими забезпечуються активне функціонування системи та успішний розвиток; водночас функціонування та розвиток системи представлений її тісним взаємозв'язком із середовищем [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 257–262].

Слід зазначити, що за *системно-синергетичного* підходу до проблеми гармонійного виховання й цілісного розвитку дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО виконуються такі завдання: розробка цілей, конструювання об'єктів, побудова моделі в системі взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) у вихованні дітей дошкільного віку.

Отже, з огляду на вищевкладене, функціонування системи взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) у вихованні дітей дошкільного віку визначається здійсненням системного підходу, що передбачатиме системно-компонентний, системно-структурний і системно-функціональний аналіз.

Завершуємо огляд методологічного підґрунтя проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку *інтегративно-діяльнісним* підходом до цілісного розвитку особистості.

Поняття «інтеграція» (лат. *intgration* – поповнення, відновлення) – об'єднання певних процесів, видів діяльності. Посилаючись на тлумачення цього поняття, доходимо висновку, що під інтеграцією у широкому значенні слова розуміють процес становлення цілісності. Термін «інтеграція» досить поширений у науці. Однак різні учені бачать у цьому досить широкий спектр об'єднувачих процесів і тенденцій, надають цьому терміну різноманітних смислових відтінків, що зафіксовано в низці словників та енциклопедій.

Так, наприклад, у «Словнику іншомовних слів (за ред. Л. Крисіна) термін «інтеграція» (лат. *Integer* – цілий) – це об'єднання в ціле будь-яких частин [221]; у «Логічному словнику-довіднику» (за ред. М. Кондакова) інтеграція визначається як об'єднання в ціле, єдність будь-яких елементів, поновлення будь-якої єдності [247]; у «Радянському енциклопедичному словнику» (за ред. О. Прохорова) більш широко тлумачиться слово «інтеграція», під яким розуміється стан поєднання окремих диференційних частин і функцій системи, організму в ціле, а також об'єднувачий процес [363].

У філософії інтеграція розуміється як сторона процесу розвитку, пов'язана з об'єднанням у ціле раніше різних частин та елементів.

Процеси інтеграції можуть відбуватися в уже створених системах – тут підвищується рівень цілісності й організованості, а також при виникненні нової системи з раніше не пов'язаних елементів.

Різні аспекти проблеми інтеграції наук, як основи інтегративного підходу до змісту освіти, досліджені такими видатними ученими, педагогами, психологами сучасності, як В. Давидов, О. Запорожець, Ю. Самаріна, Д. Ельконін, Б. Юсов, Д. Кабалевський, Е. Абдуллін, О. Ніколаєва, Н. Менчинська та ін.

Досить активно, не надумано термін «інтеграція» увійшов у педагогіку та психологію, особливо в останнє десятиліття. Наведем кілька прикладів: мовна інтеграція; педагогічні умови формування інтегративних моральних якостей дітей; інтеграція як період розвитку особистості (приведення власних потреб у персоналізації відповідно

до інтересів і запитів соціуму, товариства, групи); інтеграція виховних завдань; інтегративні підходи до виховання й освіти тощо.

Нині проблема інтегративного виховання й освіти вивчається в різних аспектах.

Уперше проблемою інтеграції зацікавився Я. Коменський. У наукових працях він писав: «Усе – і найбільше, і найменше – має бути прикладено між собою й об'єднане, щоб утворилося єдине ціле» [192].

Коменський писав, що предмет буде засвоєний, якщо закладено міцну основу, якщо цю основу буде закладено глибоко, якщо все різне буде по-справжньому різним, а все, що у взаємозв'язку, постійно об'єднуватиметься. У цих положеннях великого педагога висвітлена суть універсального розвитку будь-яких складних систем щодо окремого випадку, яким і є створювана в процесі навчання система знань дитини.

У педагогіці перші спроби дослідження цієї проблеми зробив К. Ушинський, який визначив психологічні основи взаємозв'язку різних предметів.

Упродовж ХХ століття педагоги вдавалися до інтеграції на різних рівнях навчання як гармонійного об'єднання різних предметів, що привнесло цілісність у пізнання світу дитиною. Наприкінці ХХ століття особливо посилився інтерес до інтеграції. У цей же період увійшов у науковий обіг термін «інтеграція». Досить цікаві ознаки інтегративного процесу виділив Ю. Тюнников:

1. Інтеграція вибудовується як взаємодія різноманітних, раніше роз'єднаних елементів.

2. Інтеграція пов'язана з якісними й кількісними перетвореннями елементів, що взаємодіють.

3. Інтегрований процес базується на логіко-змістовній основі.

4. Має бути педагогічна доцільність і відносна самостійність інтегрованого процесу.

Психологічні механізми інтегративного навчання та його вплив на розвиток особистості дитини можна пояснити, посилаючись на низку концепцій у галузі психофізіології (П. Антохін, В. Бехтерев, І. Павлов

та ін.) та психології (Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Б. Теплов, О. Запорожець, Ю. Самарін, Д. Ельконін та ін.).

Підґрунтям інтеграційних зв'язків є міжсистемні асоціації, що вважаються вищим етапом розумової діяльності дітей. Завдяки асоціаціям охоплюються різні системи знань, відбувається їх узагальнення, виникає можливість вивчити предмет із різних боків, чим і створюється цілісне уявлення про нього.

Психологічними основами інтеграції є системність психічних процесів, розвиток яких необхідний для успішної діяльності (естетичне сприйняття, образне мислення, уява, емоційне ставлення до діяльності, а також пам'ять та увага).

Методологічна база інтегративного підходу до виховання й навчання, його теоретичні основи впливають із реального розуміння суспільного життя, із самої суті теорії та практики виховання людей. Суть інтегративного підходу цілком можна зрозуміти тільки тоді, коли його досліджують на підставі таких фундаментальних категорій діалектики, як: єдність і багатоматеріальність світу, загальний зв'язок явищ, їх взаємодія й цілісність; одиначне, особливе й загальне; суспільна й індивідуальна свідомість.

Це дає можливість науково розглядати природу й суспільство, не як випадкове нагромадження предметів, явищ, а як єдине ціле, де всі предмети та явища органічно пов'язані один з одним, залежать один від одного й зумовлюють один одного. Жодне явище неможливо зрозуміти ізольовано, поза зв'язком із навколишнім світом.

Будь-якому явищу, будь-якому об'єкту властива внутрішня єдність, цілісність структурних частин, елементів. Тож за цілісним підходом до аналізу об'єктів, явищ можна докладно охопити властивості сторони, зв'язки об'єкта, явища, їх внутрішню зумовленість і специфіку.

«Визначаючи методологічне значення інтегративного підходу, важливо враховувати відношення цілого і частини», – написав Ю. Бабанський [26, с. 12]. Так, варто знати, що завдяки інтеграції властивостей частини, що складають ціле, воно стає якісно новим,

у результаті чого це ціле суттєво відрізняється від суті частин. Зрозуміло, що інтегративний підхід до виховання й освіти як до цілісного процесу підвищує рівень ефективності цієї діяльності, вона стає більш оптимальною [181].

Отже, інтегративний підхід ми розуміємо як зумовлений потребами сучасної освіти спосіб комплектування всієї сукупності умов і чинників, що сприяють формуванню особистості в освітньому процесі. Водночас інтегративний підхід – це методологічний та організований, керівний принцип, метод мислення, пізнання й вирішення виховних і освітніх завдань у педагогічному процесі.

Інтегративний підхід до виховання й освіти – це не односторонній, однолітній, а багатосторонній, багатоплановий підхід як до змісту, так і до форм організації освітньої діяльності. Інтегративність виявляється в єдності всіх етапів педагогічного процесу – чіткого й вичерпного визначення мети, завдань, способів їх реалізації й аналізу ефективності кінцевих результатів.

Інтегративний підхід до освітньо-виховної практики розпочинається з планування, що дає можливість узгодити цілі, засоби, методи, скоординувати відповідно до цього діяльність усіх державних і приватних закладів, де займаються вихованням і освітою. Тут необхідно враховувати й особливості самої особистості. Особистість сама по собі є інтегративним утворенням, властивості, структурні елементи якого взаємопов'язані.

Необхідність реалізації інтегративного підходу в дошкільній освіті закладена в самій природі мислення, продиктована об'єктивними законами вищої нервової діяльності, законами психології та фізіології. Запровадження інтеграцій у дошкільній освіті пояснюється, насамперед, біологічним феноменом, для якого властиве інтенсивне дозрівання організму та формування психіки. Дитина дошкільного віку порівняно швидко (за незначний період) проходить усі стадії розвитку людства.

Із погляду А. Яфальян, стрімкий розвиток дитини забезпечується вродженим голографічним (цілісним) і субсенсорним (надчутливим)

сприйняттям світу. Саме завдяки голографічності і субсенсорності дошкільник пізнає світ за короткий термін, за 4–5 років проходить усі етапи розвитку людства. Висока чутливість, цілісність сприйняття дають можливість дитині найбільш повно, об'ємно, швидко й точно засвоювати людський досвід. За систематичного інтегративного підходу в дошкільників створюється цілісна система розвитку пізнавальної активності, цілісного сприйняття навколишнього світу без руйнування його природи [502].

Перейдемо до висвітлення важливості діяльнісного підходу (В. Боднар, М. Головка, О. Горчакова, О. Дубасенюк, С. Єлканов, В. Краєвський, Н. Мойсеюк, І. Харламов, Н. Яремчук та ін.), який доцільний у поєднанні з інтегративним, адже гармонійне виховання дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО об'єднує різні види діяльності у взаємозв'язку та доповненні.

Варто зазначити, що за діяльнісного підходу основна робота з виховання дітей дошкільного віку має бути зорієнтована на активізацію взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного).

Суттєвим, на наш погляд, є той факт, що основна ідея діяльнісного підходу у вихованні пов'язана не з самою діяльністю як такою, а з діяльністю як засобом становлення й розвитку суб'єктності дитини. Така постанова питання однозначна, є можливість запровадження найрізноманітніших форм, прийомів і методів виховної роботи за вибором дитини. Точніше зазначимо, будь-яка особистість здатна вибирати, оцінювати, програмувати, конструювати види діяльності, що тотожні її природі та задовольняють її потреби у саморозвитку, самореалізації.

Відомо, що основні засади діяльнісного підходу розробив відомий психолог О. Леонт'єв, який у своїй науковій праці відмежував зовнішню та внутрішню діяльність.

Автор стверджував, що перша складається зі специфічних для людини дій із реальними предметами, здійснюється рухами рук, ніг,

пальців. А друга діяльність, на думку О. Леонт'єва, здійснюється розумовими діями, людина оперує не реальними предметами й не реальними рухами, а використовує для цього їх ідеальні моделі (образи предметів, уявлення про предмети).

На переконання психолога, внутрішня діяльність є другорядною стосовно зовнішньої, бо формується в процесі інтеріоризації – переходу зовнішньої діяльності у внутрішню, а зворотний перехід – від внутрішньої діяльності до зовнішньої («екстеріоризація») [233].

Посилаючись на положення О. Леонт'єва, зазначимо, що категорія «діяльність» лежить в основі побудови всіх педагогічних процесів і впливів на молоде покоління. Безперечно, діяльнісний підхід є базою педагогічної теорії та практики, у які, розроблені автором теоретичні положення, також увійшла схема формування психіки дитини «інтеріоризації – екстеріоризації». Ці положення стали вихідним моментом і підґрунтям вироблення в педагогічній теорії та практиці не тільки діяльнісного підходу в навчанні й вихованні, а й загальної стратегії вибудовування системи освіти [233].

Однак подібний однобічний погляд на висвітлення діяльнісного підходу в проблемі взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) у вихованні дітей дошкільного віку викликає сумніви.

Зауважимо, що є суттєві помилки у визначенні діяльності як єдиної основи та джерела розвитку людської психіки, бо людська діяльність не є єдиною й вичерпною основою людського життя.

Посилаючись на дослідження С. Рубінштейна, зазначимо, що учений зробив серйозні корективи в уявленнях про механізм становлення суб'єктивності дитини в процесі її діяльності. Автор показав, що будь-які зовнішні причини, насамперед діяльність, впливають, діють на дитину не безпосередньо, а відбуваючись через внутрішні умови [375].

Отже, посилаючись на дослідження гуманістичної психології, представники якої вважають, що розвиток дитини має свої внутрішні

закономірності, свою внутрішню логіку, а не є пасивним відображенням дійсності, за умов якої цей розвиток здійснювався [375].

Феномен діяльності в педагогіці докладно проаналізувала Т. Щукіна [486], виробивши низку положень:

1. Діяльність дитини пов'язана з діяльністю інших людей. У цьому процесі здійснюється обмін досвідом діяльності, її видами, способами, завдяки чому відбувається взаємозбагачення діяльності загалом. Порівнюючи власні способи діяльності зі способами діяльності інших людей, діти можуть об'єктивно оцінювати власні можливості. Посилюється мотивація діяльності. Діяльність у колективі здійснюється більш свідомо та емоційно, отже, більш продуктивними стають її результати.

2. Розвиток діяльності пов'язаний з поступовим розвитком особистості, оскільки змінюється характер діяльності (виконавча – активно-виконавча – активно-самостійна – творчо-самостійна).

3. Зміна характеру діяльності впливає на зміну позиції дитини в навчально-виховному процесі (від об'єкта до суб'єкта діяльності).

4. Становлення особистості пов'язане зі зміною регулятивних механізмів (зовнішні та внутрішні). Рівень саморегуляції – основний показник і механізм формування особистості.

5. Зміна позиції дитини зумовлена також міжсуб'єктними взаєминами вихователя й дітей. У процесі діяльності саморегуляції сприяють важливі особистісні утворення: активність, самостійність, пізнавальний інтерес.

6. Самоаналіз дитини зумовлює визначення рівня власних можливостей і сприяє впевненості у власних силах [241, с. 16–19].

У зв'язку із цим доводимо, що головною умовою ефективності взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) у вихованні дітей дошкільного віку в контексті діяльнісного підходу є опора дитини на власні сили, на внутрішню логіку її розвитку, тіла та душі. Саме таке бачення механізму становлення і формування

суб'єктності дитини стало підставою вважати діяльнісний підхід до виховання особистісно орієнтованим підходом.

Отже, перевіривши запропоноване твердження, зазначимо, що предметна діяльність у вихованні дітей дошкільного віку є безпосередньою причиною, однак не необхідною умовою, передумовою формування мислення, свідомості, суб'єктивності в цілому. Ми вважаємо, що діяльність у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) у вихованні дітей дошкільного віку є інтегративною основою психічних властивостей, функцій.

Загалом суть інтегративно-діялісного підходу у вихованні в сукупності його компонентів полягає в уявленні про єдність особистості з її діяльністю. Суть взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) у вихованні дітей дошкільного віку з цього погляду полягає в тому, що в центрі уваги знаходиться не просто діяльність, а спільна діяльність дітей і педагогічного колективу ЗДО щодо реалізації разом вироблених цілей і завдань з виховання у дітей міцності тіла та душі, тобто, гармонійності особистості.

Виховний процес в аспекті зазначеного вище необхідно проектувати, конструювати та створювати відповідно до головної виховної діяльності, спрямованої на гармонізацію зовнішнього та внутрішнього в дитині.

Інтегративно-діялісний підхід у вихованні реалізується за необхідності перетворення вихованця з об'єкта навчально-виховного процесу на його суб'єкт, відбувається «сходження до суб'єктності» [375].

Реалізація інтегративно-діялісного підходу в дошкільній освіті висвітлена в працях К. Крутій у вигляді концептуальної моделі, «якою передбачається введення багатоструктурної організації заняття, аби комплексно, взаємопов'язано розв'язувалися питання формування всіх видів діяльності: спілкування, пізнавальної, перетворювальної, оцінно-контрольної, художньої тощо» [241, с. 16–19].

Нині в Україні вироблені й запроваджені нові освітні стандарти, державою висунуті посилені вимоги щодо змісту та структури основної

загальноосвітньої програми дошкільного навчання й виховання, тому дослідження питання про інтеграцію як провідний принцип організації сучасної дошкільної й початкової освіти стало досить актуальним. За цим принципом передбачаються докорінні зміни освітньої діяльності дошкільних закладів. Для виконання нових вимог в аспекті наступності рівнів освіти вкрай необхідне розуміння суті інтеграції й вивчення варіантів інноваційного розв'язання цієї проблеми.

Здійснення інтегративно-діяльнісного підходу в дошкільній педагогіці не є новим явищем. Так, інтегративне навчання досліджувалося, це зафіксовано в наукових працях, присвячених взаємодії різних видів мистецтва й дитячої художньої діяльності (Н. Ветлугіна, Т. Комарова, М. Картушина, М. Михайлова, Р. Чумичева, С. Сажина та ін.).

Найбільш вичерпно ідеї інтегративного навчання дітей у дошкільних навчальних закладах втілені в концепції художньо-естетичного виховання Т. Комарової, а також у низці виконаних під її керівництвом дисертацій. У наукових працях Т. Комарової та її учнів із позиції інтегративного підходу досліджуються різні аспекти педагогічної інтеграції: зміст дошкільної освіти, як приклад, взаємозв'язок зображувальної діяльності та ознайомлення з образотворчим мистецтвом, з уявленням про навколишній світ; розглянуті окремі елементи інтегрованого навчання – гра як інтегрований чинник, питання про таксономію мети й завдань інтегративних занять, про напрями інтеграцій (внутрішньовидової та міжвидової) тощо.

Значущі й праці Р. Чумичевої (90-ті рр. ХХ ст.), в яких зроблено спробу розглянути синтез (інтеграцію) мистецтв і визначити механізми їх взаємодії на заняттях із ознайомленням дошкільників із творами мистецтва [471].

Отже, за інтегративно-діяльнісного підходу в педагогічному процесі під час навчання можна сформувані в дошкільників цілісну картину світу і створити передумови для їхнього всебічного розвитку.

Інтегративно-діяльнісне навчання – це освітньо-виховний процес, побудований на зміцненні взаємозв'язків усіх його компонентів, насамперед змісту різних предметних галузей, який так чи інакше відображає цілісну картину світу з природними взаємозв'язками та взаємозалежністю й покликаний сприяти розвитку і вихованню особистості дитини засобами формування знань, умінь і навичок.

Посилаючись на вищезазначене, варто звернути увагу, що з урахуванням вікових особливостей дошкільників за інтеграції посильних видів діяльності освітніх галузей можна відкрити дитині світ у всьому його розмаїтті, спираючись на наукові знання, літературу, музику, живопис, театр, що сприятиме емоційному розвитку особистості дитини й формуванню її творчого мислення.

Методологічною основою єдності взаємозв'язку та взаємодії фізичного й духовного аспектів виховання в процесі розвитку особистості є освоєння й удосконалення людиною цінностей як естетичної, так і фізичної культури відповідно до принципів філософії, педагогіки, психології на основі гармонії в людині фізичного, тілесного, зовнішнього й духовного, соціального, внутрішнього. Отже, на підставі висвітлених методологічних положень доходимо висновку, що проблема гармонійного виховання та цілісного розвитку дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО, як педагогічне явище, може бути об'єктивно розв'язана за допомогою таких підходів: антропологічний, аксіологічний, екопсихологічний, суб'єктно-середовищний, системно-синергетичний, інтегративно-діяльнісний.

Зазначимо, що гармонійне виховання за вищенаведеними підходами ґрунтувалося на красі фізичної й духовної взаємодії зовнішньої (тілесної) та внутрішньої (духовної). Тобто взаємозв'язок фізичного (ціннісно-тілесного) і духовного (морально-естетичного) виховання позначається на духовності людини, що виявляється в людському тілі. Тіло є єдиною формою виявлення душі в навколишніх умовах.

Отже, урахуваючи вищезазначене, доходимо висновку: в контексті становлення висвітлених підходів до проблеми гармонійного виховання

й цілісного розвитку дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО відбувається відродження ціннісного ставлення до виховання, актуалізація його людинотворчої, культуротворчої та духотворчої функції (Г. Шевченко) [131].

На підставі зіставного аналізу наукової літератури ми маємо у наступному підрозділі проаналізувати стан проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку в історії педагогіки.

1.3. Історико-генетичний аналіз стану проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку в історії педагогічної думки

Сьогодні багатьма науковцями найголовнішим завданням визначається виховання нового покоління «гармонійних людей», для яких найвищим ідеалом є єдність особистих і національно-державних інтересів, поєднання їхніх фізичних, моральних та естетичних можливостей, тому важливого значення набуває питання про посилення вимог до виховання й навчання молодого покоління [152].

Проблема гармонійного виховання дітей дошкільного віку в центрі уваги державної освітньої політики, дошкільну освіту визначають стратегічною ланкою вітчизняної освітньої галузі. Варто наголосити на 3-й статті закону України «Про дошкільну освіту», в якій записано, що «держава визнає пріоритетну роль дошкільної освіти та створює належні умови для її здобуття» [151].

Натомість у 4-й статті зафіксовано, що «дошкільна освіта є обов'язковою первинною складовою частиною системи безперервної освіти в Україні». Це питання заслуговує на особливу увагу, адже це базовий етап фізичного, психологічного та соціального становлення особистості, цілісний процес, спрямований на забезпечення всебічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її можливостей та внутрішнього потенціалу (здатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних і фізичних особливостей), культурних потреб, а також формування моральних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду [151].

Як свідчить віщенаведене, процеси оновлення освітньої галузі України зумовили прийняття нового Базового компонента дошкільної освіти, за яким враховуються потреби держави, суспільства, родини у вихованні дитини дошкільного віку, що відповідає основним тенденціям змін світового та європейського освітнього простору й актуальної вимоги дошкільної освіти щодо виховання гармонійної особистості.

У зв'язку з цим актуалізується проблема нового програмного та навчально-методичного забезпечення інваріантної та варіативної складових змісту дошкільної освіти, визначених у Базовому компоненті [30].

Зазначимо, що комплексна проблема гармонійного виховання дітей дошкільного віку полягає в основних протиріччях нашого сьогодення: з одного боку, стрімке посилення ваги інформаційно-комунікаційних технологій у житті сучасного суспільства сприяє прогресивним змінам у всіх сферах людської життєдіяльності, з іншого – домінування матеріальних цінностей призводить до негативних наслідків як у навколишньому середовищі, так і в розвитку духовного світу людини й дитини зокрема.

Саме тому проблема гармонійного виховання дітей дошкільного віку має розв'язуватися з урахуванням усіх можливих оптимальних варіантів реалізації змісту Базового компонента дошкільної освіти, однак з якісно новими підходами до розвитку, навчання й виховання дитини дошкільного віку, що базуються на інтеграції наукової та народної педагогіки, педагогічної спадщини видатних вітчизняних учених із сучасними теоріями й державними вимогами та стандартами, а головне у поєднанні двох важливих компонентів виховання: фізичного та духовного (морально-естетичного) [30].

Відзначимо, що в цілому проблема гармонійного виховання дітей дошкільного віку є актуальною для сучасного суспільства саме тим, що у формуванні молодих людей із широкими творчими можливостями, високим рівнем моральних принципів та розумово-вольовою активністю зацікавлена молода українська держава. Для України, що переживає

духовне й моральне відродження, найважливішими завданнями є гармонійний розвиток душевних, духовних і фізичних сил молоді.

Тому особливого значення набуває історико-генетичний аналіз вищезазначеної проблеми, яким передбачається вивчення загальнонаукових, загальнопедагогічних методів дослідження, використання відомостей із філософії, психології, дошкільної педагогіки про дослідження закономірностей та особливостей розвитку, навчання й виховання дитини від її народження до вступу до загальноосвітнього навчального закладу.

Відповідно до теоретичних пошуків та аналізу реальної практики для розв'язання цієї проблеми необхідний розгляд нових, більш досконалих засобів, методів і прийомів виховання дітей у сім'ї, дошкільних навчальних закладах, прогнозування тенденції їхнього розвитку в поєднанні виховного впливу в тріаді фізичного, морального та естетичного впливу на дитину.

Посилаючись на вищезазначене, можна зауважити, що проблема гармонійного виховання дітей дошкільного віку є ієрархічною, містить абсолютний, національний, громадянський, родинний та особистісний рівні та сформована на основі універсальної настанови: «краса тіла й краса душі».

Зазначимо, що дослідження цієї проблеми містяться, зокрема, в законах України та в інших нормативних документах, в яких визнається необхідність створення умов для всебічного, гармонійного розвитку й самореалізації кожної особистості як громадянина України [150–153; 155; 156; 241; 242; 351].

Вважається, що за принципом гармонійного розвитку особистості передбачається формування фізичного та духовного (морально-естетичного) компонентів, поряд з іншими аспектами виховання, а отже, реалізацією цієї вимоги є комплексний розвиток фізичних та духовних (морально-естетичних) засад особистості. Тобто неприпустимим є односторонній виховний вплив на особистість дошкільника.

Окремі питання вищезазначеної проблеми в різні історичні періоди були предметом вивчення філософії, педагогіки, психології, естетики, теорії й методики дошкільного виховання.

На підставі аналізу історико-педагогічних джерел свідчимо про те, що питання гармонійного та всебічного розвитку особистості хвилювало багатьох учених і педагогів.

Відомі підходи щодо цього питання можна класифікувати відповідно до найважливіших тенденцій, що засновані на впливі фізичного та духовного (морально-естетичного) у вихованні, відповідно до контексту гармонійного розвитку особистості, у працях філософів (Платона, Демокріта, Арістотеля, Конфуція, Насреддіна, Туями та ін.), великих педагогів (Я. Коменського, Д. Локка, Ж.Ж. Руссо, І. Песталоцці та ін.), вітчизняних діячів (К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, П. Лесгафта та ін.).

До цілісного розвитку особистості з урахуванням її духовності, естетичної культури та фізичної досконалості закликають і сучасні науковці: Б. Ашмарін [416], Н. Бервінова [33], В. Белоусова [51], Г. Беленька [45], А. Богуш [59], Н. Гавриш [90], І. Загарницька [147], В. Кудрявцев [223], М. Лісіна [240], Л. Лубишева [239], М. Нікандров [291], Л. Новікова [297], В. Оржеховська [311], Г. Пономарьова [348], Н. Пангелова [325], М. Роганова [368], Т. Ротерс [373], Г. Сатиров [381], В. Сосіна [364], Г. Шевченко [479] та інші.

Усе-таки, незважаючи на значний інтерес педагогів, філософів й учених до проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку, вона не була об'єктом спеціального вивчення і низка її кардинальних питань залишається маловивченою.

У межах нашого дослідження проведений теоретичний аналіз наукової літератури та вивчення наукових розвідок із цієї проблеми є фактом недостатнього розгляду саме спільних складових у фізичному та духовному (морально-естетичному) вихованні дітей дошкільного віку та їх розробки в теоретичному та практичному аспектах. Тобто дослідження цієї проблеми є актуальним на сучасному етапі розвитку

суспільства, що зумовлено потребою виховання всебічно, гармонійно розвиненої особистості, красивої душею і тілом.

Проаналізувавши проблему гармонійного виховання дітей дошкільного віку відповідно до філософської методології, дійшли висновку, що воно базується на засадах філософського принципу внутрішньої єдності етичного та естетичного, моралі та краси і є його концептуальною основою [440].

Розглядаючи взаємозв'язок фізичного та духовного (морально-естетичного) з філософських позицій, ми визначаємо при цьому внутрішню спорідненість, суттєву єдність етичної й естетичної сфер у ставленні людини до результатів культурно-історичного процесу, до навколишнього середовища. Зокрема, з гуманістичного погляду, прекрасним є те, що духовно підносить людину й робить її шляхетною, і навпаки, якщо це явище внутрішньо не пов'язане з прекрасним, тоді етично не може бути визначено морально добрим [455].

Аналізуючи цю тезу, зазначимо, що з філософського погляду розвиток особистості можливий лише з урахуванням взаємодії всіх компонентів виховання, зокрема наголошується на фізичному та духовному (морально-естетичному) компонентах. Відповідно до цього у взаєминах має бути осмислення правильності вчинку, його відповідності моральним потребам суспільства та естетичного переживання його краси й довершеності [434].

Не викликає подиву той факт, що проблема гармонійного виховання дітей дошкільного віку має досить глибоке історично-філософське коріння. Першим доказом цього є практика античної культури, коли значну увагу приділяли фізичним та духовним (морально-естетичним) проблемам, при цьому надаючи їм гуманістичного забарвлення.

Започаткував цей напрям ще Сократ, який обстоював єдність етичного й естетичного. Філософ підкреслював, що духовні якості людини виявляються навіть у зовнішньому вигляді. Відомий філософ Платон, досліджуючи питання естетичного виховання, писав, що вплив мистецтва на поведінку людини настільки великий, що необхідно

установити в державі контроль за художніми творами, які мали б відповідати моральним нормам суспільства.

Свою ідею щодо виховного впливу мистецтва на особистість виробив Арістотель. Вона базувалась на необхідності підготовки особистості до естетичного сприйняття. Філософ поширював думку Платона стосовно того, що наслідування має бути необхідною умовою художньої творчості та способу формування особистості.

Вірогідним є той факт, що у філософії античності досліджувалася вищезазначена проблема, вироблялися способи її вирішення і пов'язувалося своє розуміння, насамперед, зі змістом образів мистецтва, звичаями, відображеними у художніх творах.

Систематизуючи погляди філософів в історії людства, зазначимо, що питання єдності етичного й естетичного порушували не лише в Європі, а й у країнах Сходу, але з істотними відмінностями.

Узагальнюючи думки багатьох дослідників, варто згадати низку раціональних ідей фізично-морально-естетичного виховання, запропонованих свого часу китайським філософом Конфуцієм, який уважав, що розпочинати освіту слід із поезії, закріплювати її вивченням правил «лі» (доброчесності, етикету, пристойної поведінки) і завершувати обрядовою музикою [434].

Подальший аналіз історико-філософської думки щодо проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку пов'язаний із укоріненням принципу гуманізму доби Ренесансу. Зазначимо, що об'єктом вивчення в цей період стає людина й усе людське замість середньовічного «божественного» [434]. Отже, ідея духовного багатства, сили та краси людини найповніше втілилась у живописі та скульптурі того часу. Саме в цих видах мистецтва зображувально-виражальними засобами органічно поєднувався морально-естетичний зміст і фізично-художня форма. Прикладом може служити скульптура Мікеланджело «Давид» як поєднання в ідеальній людині «краси тіла й духу»; портрет Мони Лізи («Джоконда») Леонардо да Вінчі як утілення нового підходу до зображення людини ідеальної, стверджуючи гармонію зовнішньої,

тілесної краси та краси духовної, моральної, розкриваючи багатство внутрішнього світу особистості. Підтвердження ідеалів фізичної та моральної досконалості є у творах образотворчого мистецтва, зокрема в скульптурі (Фідій та Поліклет), поезії і трагедії (Софокл) тощо.

Доцільними є наукові розвідки Дені Дідро, який був найпослідовнішим у дослідженні цієї проблеми. Він був упевнений, якщо чесна людина береться за перо, за пензлик або за різець, то своє завдання вона має вбачати в тому, щоб добродієність зобразити привабливою, а ваду – огидною [46]. Із його погляду, художник зобов'язаний бути «наставником» роду людського [46, с. 16–57].

Простеживши перебіг розв'язання проблеми взаємодії фізичного та духовного (морально-естетичного) у вихованні, прекрасного й доброго, дійшли висновку про основну в естетиці І. Канта тезу, за якою протиставляється етичне та естетичне. Однак у подальшому її вузько трактували представники теорії «чистого мистецтва», «мистецтва для мистецтва» [46, с. 16–57].

Переконливою є позиція відомих учених у запровадженні герменевтичного методу, за яким можна дослідити в нашому випадку рефлексивну генезу ідеї гармонійного виховання дітей дошкільного віку в період Нового часу у філософських текстах різних авторів. Отож, за аналізом суб'єктно-об'єктної парадигми взаємозв'язку душі й тіла в емпіризмі Нового часу, вартими уваги є учення Ф. Бекона, Т. Гоббса та Дж. Локка.

Вивчивши рефлексію емпіричного й феноменологічного взаємозв'язку душі й тіла у філософії Ф. Бекона [72], зазначаємо, що англійський філософ започаткував суб'єктно-об'єктну парадигму. Аналіз беконівської схеми класифікації наук, здійснений у процесі дослідження, дає підставу вважати, що її головною ідеєю, як і об'єктом пізнання, є людина. Англійський філософ підходив до взаємозв'язку людського тіла й душі без усяких передумов й описував його так, як до них ставиться людина в повсякденному житті.

Проаналізувавши учення Ф. Бекона про людину, особливо взаємозв'язок душі й тіла («Враження»), переконалися, що воно

і є виявленням феноменологізму беконівської філософії, оскільки передбачається дослідження того, що є у свідомості, того, що «дано». У філософії Ф. Бекона накреслюється ідея аналізу людини як сингулярної цілісності, завдяки чому можна зрозуміти суперечку щодо універсалій: лінії реалізму й номіналізму (Т. Гоббс) є показником граничного стану концептуального (Дж. Локк) [145].

На відміну від вищезазначеного у номіналістичній концепції душі й тіла у Т. Гоббса підкреслюється, що співвідношенням імен і речей фактично не допускається існування ніяких універсалій. Для Т. Гоббса було очевидним, що може йтися не лише про душу (розумну душу), з одного боку, і тіло, з іншого, якимось поєднаних між собою, а й про відповідність фізичного й метафізичного, а також про співвідношення буття й мислення. Він вважав, що людина є чимось серединним між фізичним і метафізичним, є «тілодушею», в якій душа не простий додаток до тіла, а щось єдине з ним як таким [92; 250].

У гоббсівському тлумаченні проблеми взаємозв'язку душі й тіла порушується важлива метафізична проблема: чи може властивість тіла існувати незалежно від самого тіла. У його ученні людське мислення невіддільне від людської душі. Для філософа було цілком очевидним, що внутрішнє життя людини – душа – має певні прояви.

У працях Дж. Локка про взаємозв'язок душі й тіла у контексті новоєвропейської культури показано, що, по-перше, значення локківської метафізики, як різновиду емпіричної гносеології, пов'язано

з розробкою ним фундаментального поняття «досвід», яке ще в ученні Арістотеля означало первісний різновид знання. По-друге, Дж. Локк сприйняв декартівську ідею про те, що *res cogitans* (річ, яка мислить) і *res extensa* (річ, яка існує) принципово відрізняються і водночас інтерактивні в розумових процесах й актах. Саме він відшукав багато загадкового у феноменальному досвіді. По-третє, у джерелах «фізикалізму» Дж. Локка, про який згадує Е. Гуссерль, приховується оптимістична віра англійського філософа у здатність людини розумом пізнати саму себе. Ужитий термін «фізикалізм» ніяк не стосується

філософії фізики, а скоріше позиції в рефлексії взаємозв'язку душі й тіла, що була зорієнтована на онтологічний та епістемологічний авторитет механіки Ньютона. Те, що фізикалістично зорієнтований натуралізм Дж. Локка вплинув на перебіг історичного розвитку не лише філософії, а й усїєї європейської культури – культурно-історичний факт, адже «фізикалістичне» тлумачення єдності душі й тіла у ХХ столітті почалося з аналізу «природи» душі. Позначилося це в тому, що, наприклад, неопозитивісти розмову про душу (й особливо про свідомість) перенесли на мовний рівень. Основні орієнтири мовного аналізу ментальних станів людини були закладені в працях М. Шліка, Р. Карнапа, К. Гемпеля.

Удаючись до аналізу трансценденталістської парадигми взаємозв'язку душі й тіла в раціоналізмі Нового часу варто охарактеризувати метафізичні системи Р. Декарта, Б. Спінози, Г. Лейбніца.

Розглядаючи принцип «когіто» як підставу для розв'язання проблеми взаємовідносин душі й тіла в раціоналізмі Р. Декарта, підкреслюємо, що французький філософ стояв у витоків трансценденталістської парадигми взаємозв'язку душі й тіла. Він відштовхувався від ідеї автономії внутрішнього життя людської істоти, від телеологічного зв'язку природи та прагнення людини до самозбереження, в межах якого воно телеологічно діє. Обґрунтування цих ідей філософ реалізував за принципом «*cogito*», який привертає увагу й сучасних філософів.

Суттєвим в ученні Р. Декарта щодо визначення особливостей душі й тіла є те, що відтепер істинність душевних і тілесних проявів людини пов'язується з принципом «вірогідності», що є результатом тези «*Ergo cogito (ergo) sum*». Оскільки ця теза була виправданням суб'єктивного (власного) розуміння філософом суті та взаємозв'язку душі й тіла, то вона, закономірно, піддавалась різноманітним інтерпретаціям.

Особливе місце в інтерпретації принципу «*cogito*» належить Б. Спінозі, який головну декартівську тезу перетворив із гносеологічної на онтолого-гносеологічну. Серед сучасних філософських напрямів, за яких принципу «*cogito*» надається важливого не лише онтолого-епістемологічного, а й методологічного значення, є сучасна феноменологія.

Також зазначимо, що учення Б. Спінози не є повторенням картезіанства. У нему взаємозв'язок душі й тіла розглядався в теологопантеїстичному контексті, суттю якого є уявлення про підпорядкування людини законам субстанції, зокрема людського тіла механічним законам. Субстанція, як «причина самої себе», тлумачиться ним в онтологічному, гносеологічному та методологічному аспектах.

Незважаючи на те, що в ученні Б. Спінози простежується певний паралелізм між душею й тілом, для нього мислення людини – це її перевага, завдяки чому людина може стати істотою моральною. У своїй пантеїстичній онтології Б. Спіноза гілозоїст, оскільки відштовхується від ідеї про субстанцію, що мислить, і так вибудовує оригінальну антропологію. Водночас, оскільки Б. Спіноза відстоює реальність людської індивідуальності, його позицію можна назвати реалізмом індивідуальності. Це і є та проблема, що отримала своє обґрунтування в монадології Г. Лейбніца. Саме вона виконувала роль принципу, подібно до того, як у Дж. Локка принципом була ідея розмежування зовнішнього та внутрішнього досвідів [492].

У своїх працях [231] Г. Лейбніц, аналізуючи проблеми вроджених ідей та взаємозв'язку душі й тіла, на перший план висуває питання методу. Цілісність у розумінні взаємозв'язку душі й тіла була досягнута філософом за методологічним принципом безперервності. Тоді як в інших метафізичних системах Нового часу цілісність душі й тіла пояснювалася через зведення одного до іншого (наприклад, душевне тією чи іншою мірою зводилося до матеріального).

У метафізичній системі Г. Лейбніца душа й тіло зберегли свої особливості. Ці феномени трактувалися як ланки безперервного ланцюга процесів, що підкорялися заздалегідь визначеній гармонії. Філософ запропонував монадний підхід як методологічний принцип для розуміння взаємозв'язку душі й тіла та пояснення багатоманітності й ієрархічності навколишнього світу. За такого підходу учений зумів створити та збагатити категоріальний апарат для вираження складних комплексних відносин між підсистемами [231].

Отже, описаними науковими результатами, отриманими визначенням історико-філософських закономірностей взагалі та методологічних особливостей, зокрема, щодо проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку, формування та розвитку рефлексії взаємозв'язку душі й тіла визначаються важливі для подальшої історії людської думки не лише з погляду відкриттів у сфері логіки, гносеології, теорії методу, а й тому, що вони є показником того, як методологічні та логіко-гносеологічні функції філософського знання можуть бути пов'язані з проблемами дослідження «гармонійної людини», зі світоглядними та моральними роздумами про місце людини у світі.

У нашій розвідці доцільним є дослідження проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку в історичному аспекті.

Вважаємо, що для більшої вірогідності, націлені на вивчення генезису гармонійного виховання дітей дошкільного віку та аналізу причинності змін цієї проблеми, варто проаналізувати історично-педагогічні погляди на вищенаведену проблему.

Для цього проаналізуємо явище калокагатії, що символізує фізичну та духовну (морально-естетичну) довершеність людини в античній культурі та її місце в сучасній педагогіці, зокрема в дошкільній [393].

Калокагатія (грец. *calos* – чудовий, *agathos* – морально довершений) – одне з центральних понять античної естетики, увага акцентується на гармонії зовнішнього та внутрішнього та є умовою краси індивіда [437].

Вірогідним є той факт, що в цілому термін «калокагатія» тлумачився неоднаково на різних етапах соціально-історичного розвитку античного суспільства, змінюючись під впливом різних типів мислення, що переважали на той час.

Сьогодні варто звернути увагу, що також у науці немає чіткого розуміння цього поняття. Цей факт надає нашому дослідженню більшої актуальності та цінності, зокрема в царині проблеми взаємозв'язку фізичного та духовного (морально-естетичного) у вихованні, підвищенні рівня загальної культури.

Однак безсумнівним є те, що калокагатія торкається питання збереження гармонії зовнішньої та внутрішньої сутності людини,

що сприяє культурно-ціннісній орієнтації суспільства, особливо молодого покоління.

Зауважимо, що ця проблема є малодослідженою, лише фрагментарно висвітлювалася в окремих розвідках сучасних культурологів, мистецтвознавців і педагогів. Узагальнений погляд на це питання дає підстави більш ґрунтовно розглянути поняття калокагатії в її історично-ретроспективному значенні, а саме: наукові праці таких учених, як Ю. Богуцький, Б. Корнетов, Л. Модзалевський, В. Шейко та ін. [246],

Однак позитивним є те, що учені-послідовники калокагатії наразі здійснюють розробку власних концепцій її розвитку як науки третього тисячоліття. Вважаємо, що й у педагогіці необхідний перехід цього поняття з «давно вивченого» в поле «прогресивного» [442].

Отже, виникає проблема академічного трактування калокагатії як педагогічної категорії. Розмаїттям трактувань калокагатії в античну добу зумовилися суперечки стосовно можливості вживання терміна в сучасних педагогічних дослідженнях і теоретичних розробках. Нині деякі сучасні прихильники нетрадиційних педагогічних методів схильні вважати калокагатію універсальним методом в освіті третього тисячоліття.

Історичні тлумачення цього поняття ми помістили для зручності в таблицю 1.3.

Таблиця 1.3

Тлумачення поняття «калокагатія» за античної доби

Автор	Характеристика
Піфагорійці	Розуміли калокагатію як зовнішню поведінку члена суспільства, зумовлену внутрішніми якостями людини
Геродот	Розглядав її у зв'язку з традиціями жерців, паралелями з військовими чеснотами людини
Платон	Вважав її «природними» якостями або родовими рисами
Софістики	Вживали для характеристики ученості й освіченості
Ксенофонт, Арістотель	Розуміли калокагатію як гармонію внутрішнього та зовнішнього, причому під внутрішнім мали на увазі мудрість, наявність якої в житті приводила людину до стану калокагатії [493, с. 352]

Загальновідомо, що калокагатія в античний період сприймалася як «ідеал цивільних позитивних якостей, що відповідають інтересам, специфіці й історичній еволюції грецького поліса, зокрема переходу від військових (аристократичних) чеснот – мужності, сміливості, відваги – до «мирних» (полісних) – справедливості, розуму, розважливості. Ідеал полісного виховання поєднував військові та цивільні чесноти. Античним ідеалом громадянина-воїна зумовлене виникнення уявлення про гармонійний розвиток особистості, злиття тілесного розвитку й моральної досконалості» [278, с. 111].

Відповідно до грецької концепції гармонійності краса та моральність були нерозривними, моральне не відокремлювалося від прекрасного. Вважається, що греки цінували й розуміли красу як природне вираження порядку речей, природну доцільність. Людина, за їхніми уявленнями, сама живе відповідно до міри та краси, пов'язаних із Космосом. Із переходом пріоритету від військових чеснот до мирних утвердилася думка про духовну красу (та її відмінність від фізичної). Однак краса речей і самої душі пов'язувалася, як і раніше, із природною доцільністю, а не з духовним абсолютом, якого античність ще не знала. Для Сократа, наприклад, прекрасним було добро. Це означає, що «калокагатія залишалася для греків ідеалом досягнення природної досконалості» [278, с. 58].

Саме тому систему принципів виховання в Давній Греції було розподілено на протилежні течії: спартанську й афінську. Обидві сформувалися в епоху класичної Греції. Згідно з першою держава дбала про підготовку мужніх, дисциплінованих воїнів, проте причиною занепаду Спарти було те, що у спартанців не вироблено культури дозвілля, широкої гуманістичної вченості. Високоспеціалізоване спартанське виховання, за якого пригнічувалась особистість у людині, розвиваючи її фізичну природу, було недоцільним там, де людина мала показати себе як індивідуум.

У нашому дослідженні варто звернутись до розгляду спільних та відмінних рис афінської та спартанської систем виховання (табл. 1.4).

Спільні та відмінні риси афінської та спартанської систем виховання

Спільні риси	Особливості
Призначалися тільки для заможного повноправного населення; зневажливе ставлення до фізичної праці й до людей праці (неповноправного населення та рабів)	Афінська педагогіка виховувала молодь у традиції калокагатії, військова підготовка з успіхом замінювалася заняттями спортом (боротьба, біг, стрибки, перегони на колісницях тощо), що завершувалися кожні чотири роки загальногрецькими олімпійськими іграми; ця змагальність була втіленням агоністичного (проте мирного) ідеалу давньогрецької системи цінностей
	Спартанська педагогіка мала яскраво виражену військово-фізичну спрямованість, головним завданням якої є підготовка мужнього, фізично розвиненого, здорового, загартованого й витривалого воїна – захисника земельної аристократії; виховання було державним і суворо контрольованим; контроль держави над виховання починався з перших днів життя дитини: новонароджених оглядали у спеціальному місці, що називалося лесха, тільки здорові діти поверталися батькам

Найбільш прийнятною з погляду гармонійності виховання краси тіла й духу є модель виховання, реалізована в Афінах, бо вона багато в чому служила основою для подальшої еволюції західної освіти. Зазначимо, що на той час педагогічний процес переважно зводився до залучення учнів до знань, вироблення вмінь і навичок у межах спеціального освітнього (більше навчального) процесу у спеціально створених суспільством із цією метою інституціях.

Розкриваючи зміст фізичного виховання афінської системи, зазначимо, що завдяки гімнастиці досягали пропорційності й гармонійної рівноваги людського тіла з метою удосконалення його до рівня повного й чистого віддзеркалення духу. Хоча спершу гімнастика, як дисципліна, прирівнювалась до засобу тільки для удосконалення тіла, однак

із розвитком цього учення вона була визначена як така, що сприяє розвитку духу. Тож гімнастику сприймали не лише як засіб загартовування здоров'я людини, а і як чинник виховання самовладання, почуття дружби й любові до людей, які оточують, у процесі спільних занять.

Відомою є гіпотеза давніх греків, за якою людині недостатньо тільки природного впливу на її розвиток; необхідним є прагнення кожного до розвитку свої природних обдаровань, їх покращання й надання шляхетності власним здібностям. Отже, цією тезою в Давній Греції підкреслювався загальний зв'язок між тілом і духом, прагнення до її непохитності. Причому фізичне удосконалення пропагувалось упродовж усього життя, цьому сприяли різні народні ігри та свята греків.

Можна з упевненістю свідчити, що в античній школі та педагогіці мали на меті розвиток особистості. Тобто можна зробити висновок, що «в античну епоху були закладені основи європейської педагогічної теорії» [278, с. 112].

Посилаючись на ці факти, переконуємось що форми освіти та виховання, запроваджені в античний період, постійно впливали і впливають на розвиток сучасної педагогіки.

Поділяючи думку сучасних дослідників, вважаємо, що ідеї калокагатії необхідні для сучасного практичного життя людей. Наразі прихильники неокалокагатії вважають калокагатію сенсом ужиткового вираження прадавнього знання, згідно з яким світ існує завдяки природним законам порядку, краси та добра, що є головними ознаками цих законів для людини. Саме тому, на їх погляд, калокагатія знову стає вищим освітнім і виховним еталоном для людини, яка прагне досконалості [398].

Із цією метою необхідним є посилення на мудрість предків і прагнення до самовдосконалення, а також підпорядкування сучасної освіти ідеалам об'єднання естетичних та фізичних цінностей, тілесної й духовно-моральної досконалості особистості XXI століття [398].

Доцільність уживання поняття «калокагатія» в нашому дослідженні полягає в тому, що це поняття дає можливість якнайкраще довести той факт, що етика й естетика, етичне й естетичне завжди у взаємозв'язку один із одним. Можна з упевненістю свідчити, що ці категорії належать до сфери ціннісного ставлення суб'єкта до об'єкта і цим якісно відрізняються від праксеологічної категорії. Тобто неможливим є зведення етичних цінностей та цінностей естетичних. Однак, безсумнівно, те, що «добро» та «краса» пов'язані одне з одним тісніше, ніж з іншими цінностями, бо мають значення для людини як суб'єкта змістових і формальних, духовних і матеріальних якостей одних і тих самих явищ її буття.

Отже, очевидним є вивчення етичних та естетичних цінностей, фізичного та духовного (морально-естетичного) у вихованні, поняття «калокагатія», завдяки чому можна розглянути їх динамічний взаємозв'язок у контексті історично генезису.

У нашому дослідженні доцільним є вивчення психологічної складової проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку. Для цього варто зазначити, що в цілому слово «психологія» походить від двох грецьких слів: «психе» – душа й «логос» – закони природи, а сама психологія означає «закони життя душі». Для нас є цінним розгляд різних підходів до трактування цього поняття в давньогрецькій філософії:

- 1) життєва сила, що покидає тіло з останнім подихом;
- 2) безтілесна основа, позбавлена після смерті людини свідомості й пам'яті;
- 3) «демон» – невмируща істота божественного походження;
- 4) мета праведного життя;
- 5) «покарання» за первородний гріх Титанів [173].

Зазначимо, що у психології не існує двох протилежних явищ – душі й тіла, а є один предмет вивчення – це тіло людини, що мислить [274].

Вважаємо, що центральними у психології щодо проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку є погляди на зв'язок

душі та тіла, що відрізняються різноманітністю, певною динамікою, але є евристично плідними для визначення методологічних засад психосоматики [444]. Для зручності ми їх помістили в таблицю 1.5.

Таблиця 1.5

Філософсько-психологічні погляди на зв'язок душі й тіла

Період розвитку людства	Характеристика
Донауковий	Переважає міфологічне мислення, за законами якого діє несвідоме, розуміння якого є ключовим у подоланні чи визначенні причин виникнення психосоматичних розладів
Античний	<p>Натурфілософи-матеріалісти брали за першооснову світу той чи інший вид матерії: «воду» (Фалес), «повітря» (Анаксимен), «вогонь» (Геракліт), з якої, на їхню думку, складаються і душа, і тіло</p> <p>Демокріт розумів душу як причину руху тіла. Душа вважалась матеріальною та складалася з щонайдрібніших рухливих атомів, розсіяних по всьому організму. Душа – це атоми вогню за формою та активністю. Душа розумілась як продукт розподілу атомів у тілі</p> <p>Стоїки розглядали психосоматичні ідеї учення про афект, поєднували прагнення й почуття в понятті афекту та розрізняли три стадії наростання афективного стану як чинника виникнення соматичних проблем: під впливом зовнішніх чинників відбуваються фізіологічні зміни в організмі; мимоволі спадає думка про те, що сталося та як слід реагувати; має втрутитися розум</p> <p>Піфагорійці трактували особливості душі, на відміну від тіла, поступово збільшуючи ідеалістичні тенденції</p> <p>Сократ уперше визначив душу як дещо відмінне від тіла [145]</p> <p>Платон: душа є посередником між світами ідей і чуттів</p> <p>Арістотель: душа є формою тіла та означає сутність тіла, причиною й метою всіх його дій. Душа невід'ємна від органічного життя, але не матеріального світу в цілому [447]</p>

Період розвитку людства	Характеристика
Середньовіччя	<p>А. Августін: душа має сім «ступенів могутності» (досконалості) її в тілі, а саме: душа животворить тіло; душа позначається у відчуттях і рухах; душа виявляється в науках, мистецтвах, ремеслах; душа виявляється в моральних почуттях; душа виявляється у самосвідомості; душа в пошуку істини (творчості); душа в пошуку першопричини буття</p> <p>Волюнтаристи (Уільям Оккам, Дунс Скотт, Аврелій Августін): душа є психологічною свободою вибору, тому що розум пропонує різні засоби для досягнення мети, а рішення залежить від волі</p> <p>Інтелектуалісти (Фома Аквінський, Ансельм Кентерберійський): «істинне вище, ніж добре», «свобода волі є результатом пізнання необхідності». Неможливість вирішення питання про характер вибору з альтернатив ані інтелектуалізмом, ані волюнтаризмом було уособлено в образі осла, який помирає з голоду («Буриданів осел») [447]</p> <p>Авіценна (Абу Алі Ібн Сіна) визначав душевні причини тілесного виснаження юнака; доведення стресогенної природи тілесних проблем [434]</p>
Відродження	<p>Бернардіно Телезіо: усе пізнання полягає в закарбуванні й відтворенні тонкою матерією душі зовнішніх впливів</p> <p>П'єтро Помпонаці: вищі психічні функції неможливі без тілесних процесів</p> <p>Леонардо да Вінчі: синтез чуттєвого (образного), теоретичного узагальнення (логічного) і практичного втілюється в науці живопису, яка поширюється на філософію природи</p> <p>Гомес Перейра переконував у тому, що тварина, на відміну від людини, не має душі</p> <p>Парацельс запевняв, що три матеріальних елементи дають розуміння духовного: ртуть (дух), сірка (душа), сіль (тіло)</p>

Період розвитку людства	Характеристика
	<p>Мішель Монтень вивчав низку таких психосоматичних проблем: пристрасті душі виливаються на уявні предмети, коли їй не вистачає справжніх; філософствувати – це означає вчитись умирати; ми сміємось і плачемо від одного й того ж; що розпалює наші бажання; як треба судити про поведінку людини перед лицем смерті; не слід прикидатися хворим [434]</p>
Епоха нового часу	<p>Асоціанізм: основний пояснювальний принцип психології – принцип асоціації</p> <p>Гартлі, Вольф шукали способи розуміння зв'язків між психічними й нервовими процесами в межах окремого організму</p> <p>Лейбніц виступив проти ототожнення психіки та свідомості, одним із важливих нововведень якого є поняття про несвідоме</p> <p>Г. Фехнер визначив психофізику (XIX ст.) як наукове дослідження зв'язку між психічними та фізичними процесами, сформулював закон зв'язку між мозком і тілом: зі збільшенням інтенсивності подразника в геометричній прогресії інтенсивність відчуття посилюється в арифметичній прогресії [434]</p>

Заслуговує на увагу складова частина учення Арістотеля про афекти, в якій він розглянув поняття про катарсис (очищення), завдяки якому людина може уникнути ризику психосоматичних розладів (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Тріада Арістотеля та соматичне втілення психічних проблем

Тріада Арістотеля	Компоненти психіки	Соматичне втілення	Типові проблеми
Логос	Знання	Голова, шия	У прийнятті рішень
Пафос	Емоції	Верхня частина тулуба, руки	У стосунках із людьми
Етос	Поведінка	Нижня частина тулуба, ноги	Щодо лідерства, влади

Цієї ж думки дотримувався К. Юнг, визначаючи духовність людини стосовно її глибинних сил колективного несвідомого, що відображаються у свідомості у формі цінностей [494]. Відомий психолог дотримувався думки, що для груп на виробництві, в освіті, спорті актуальною є спільна духовно-практична діяльність, в якій удосконалюються духовні якості окремих людей і можливе виникнення феноменів соціальної досконалості (індивідуальність колективу, свідомість тощо).

Цієї ж позиції дотримувався й І. Сеченов [13], який зазначав, що психологія має вивчати:

- 1) історію розвитку відчуттів, уявлень, думок, почуттів тощо;
- 2) способи поєднання всіх видів і родів психічної діяльності, з усіма наслідками такого поєднання;
- 3) умови відтворення різновидів психічної діяльності.

Одночасно О. Леонтьєв розглядав духовність як вищий рівень людської саморегуляції, що притаманний зрілій особистості. На підставі цього учений навіть створив мультирегулятивну модель особистості, якою визначається «високий – низький» рівень духовності людини [235].

Проведений нами психологічний аналіз проблеми цілісного розвитку дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО дає підстави припускати, що, на жаль, упродовж тривалого часу поняття «душа» було вилучене з наукового вжитку.

Отже, узагальнюючи психологічні погляди щодо зазначеної вище проблеми, вважаємо за необхідне розглядати її як процес впливу об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість і породження одним об'єктом іншого.

Розкриваючи авторську думку про гармонійне виховання дітей дошкільного віку, звернемось до аналізу сучасної теорії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) їх виховання й розвитку вище наведених видів виховання в їх історичній ретроспективі.

Характеризуючи предметне вивчення класичних праць із дошкільної педагогіки, маємо можливість визначити особливості осмислення фізичної (ціннісно-тілесної) та духовної (морально-

естетичної) складових виховання дітей 4–6 років життя в контексті різних методологічних підходів і провідних для конкретних історичних періодів педагогічних парадигм: традиціоналістської, соціоцентристської, гуманістичної.

Традиціоналістська парадигма фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) видів виховання дітей дошкільного віку європейської науки започаткована у XVII ст., коли з'явилися перші теоретичні праці, присвячені питанням початкового виховання. Цікавим є той факт, що цілісна концепція фізично-морально-естетичного виховання дитини в період дошкільного дитинства була розроблена засновником дидактики дошкільної педагогіки Я. Коменським, яку він виклав у праці «Материнська школа» (1633 р.) [193].

На підставі вивчення джерел ми можемо висловити припущення, що педагог «материнською школою» називає перший рівень освіти, демонструючи тим самим статус материнства, що вимагає від кожної жінки дотримання обов'язків першої виховательки й учительки своїх дітей.

Підтримуючи думку автора, зазначимо, що Я. Коменський репрезентував програму виховання благочестя й добродетелі дитини дошкільного віку, а також комплекс методичних порад щодо впровадження цієї програми [193].

Насамперед автор у вихованні благочестя виділив три чинники:

- 1) формування основ релігійних уявлень про буття Бога, мудрості Творця та Промислителя світу;
- 2) виховання чуйності та вдячності дитячого серця;
- 3) формування прагнення жити духовним життям, виконувати Заповіді Божі.

Проаналізувавши авторську думку великого педагога, дійшли висновку, що, на жаль, Я. Коменський мало уваги приділяв удосконаленню фізичного розвитку особистості, водночас він визначив завдання морального виховання маленьких дітей, пов'язуючи

їх з удосконаленням чеснот, основи яких закладаються саме в дошкільному віці.

Я. Коменський визначив серед цих чеснот такі, як: поміркованість, охайність, шанобливість, слухняність, правдивість, справедливість, любов і благодійність, працьовитість, терпіння, послужливість, привітність, скромність. Саме тому «виховання серця» та спрямованість волі дитини до добра та правди з раннього дитинства, із погляду Я. Коменського, є профілактикою розвитку всіляких вад, а саме: свавілля, упертості, зухвалості, гордовитості, пихатості, гніву, нерозсудливості, малодушності.

Із огляду на викладене вище, Я. Коменський найбільш гідною окрасою людини називав придбану з дитинства звичку «охоче та з радістю піклуватися про інших» [192, с. 50].

Наступниками Я. Коменського у становленні традиціоналістської парадигми теорії й методики фізично-морально-естетичного виховання дітей дошкільного віку є І. Песталоцці та Ф. Фребель. Саме аналізу закономірностей становлення духовного життя дитини присвячена праця І. Песталоцці «Лебедина пісня» (1826 р.). У своїй праці автор обґрунтував головний засіб гармонійного виховання маленької дитини – силу й відданість материнської любові, що покликана «поступово поширити дух любові й довіри на все коло сімейного життя», а потім піднести дитя до «чистих почуттів щирої християнської віри та щирої християнської любові... з самої колиски...» [330].

Важливим для нашого дослідження є позиція класика німецької дошкільної педагогіки Ф. Фребеля, який у своїй праці «Виховання людини» (1826 р.) із позицій християнської антропології обґрунтував мету виховання як розкриття божественного начала в людині, «передачу назовні» внутрішнього «вірного покликанням, чистого, цільного і тому святого життя» [330].

Учений переконував у тому, що серед умов духовного становлення дитини з раннього дитинства є такі складові, як:

– чистота та прозорість у словах і справах батьків / вихователів, усвідомлення ними висоти місії сприяння розкриттю образу Божого в душі дитини;

– вивчення життєвого покликання кожної конкретної дитини, способів, засобів розвитку індивідуальних духовних задатків і сил;

– цілісність і глибина духовного життя батьків чи вихователів;

– духовне єднання дорослих із дітьми;

– додаток «щасливих життєвих зусиль» у вихованні дітей [330].

Серед основних завдань виховання, за Ф. Фребелем, можна визначити такі:

– пильне спостереження за особливостями душевного й духовного розвитку дитини;

– задоволення фізичних, моральних та естетичних запитів дитячої душі;

– пробудження в дитині «живого духовного почуття»;

– вироблення навичок духовного життя, внутрішньої, вільної та самодіяльної сили душі «для вираження досконалої людськості»;

– допомога у визначенні пріоритету внутрішнього життя над життям зовнішнім, матеріальним і прагматичним [443].

Вирішення таких завдань у дошкільному віці, на переконання Ф. Фребеля, сприяє підготовці дитини до подальшого навчання впродовж усього життя – до енергійного, самовідданого прагнення бути доброю, долати життєві випробування «в Бога і по-Божому» [443].

Зазначимо, що традиціоналістська парадигма гармонійного виховання дітей дошкільного віку з перших років життя поєднується в ученні М. Пирогова, який у період свого перебування на посаді голови Київського навчального округу в циркулярі «Освіта і виховання» сформулював завдання виховання й послідовність їх вирішення, починаючи з дошкільного віку:

1) формування у дітей «чіткого розуміння речей навколишнього світу» з особливою увагою стосовно уявлень про соціальну дійсність, в якій належить жити;

2) зведення добрих поглядів дитини до «свідомого прагнення ідеалів правди й добра»;

3) формування моральних переконань, естетичного смаку та фізичної загартованості;

4) виховання твердої і вільної волі;

5) «виховання тих громадянських і людських цінностей, що складають основу прекрасного в людині та суспільстві» [334].

Суть комплексу виховних ідей – духовне, моральне та фізичне виховання дитини впродовж усього періоду дорослішання – М. Пирогов органічно доповнив положеннями педагогічної концепції К. Ушинського.

На підставі описаного матеріалу можна охарактеризувати творчість К. Ушинського як таку, що підпорядкована гармонійному розвитку й вихованню людини і цілого народу з «кількома великими вихователями»: рідною природою, традицією життя, національною наукою й батьківською релігією [427, с. 74].

У своєму вченні автор описував педагогічний механізм освоєння маленькою дитиною вікового соціокультурного досвіду – успадкування нею культурних традицій свого народу в діяльному, практичному споживанні. Формулюючи засади дошкільного виховання й початкової освіти, К. Ушинський підкреслював: «щоб розвивати дитя в усій його живій, гармонійній природній цілісності, ніколи не варто втрачати з виду місце й час виховання» – фактори, якими визначається контекст проживання будь-якої життєвої події, осмислення будь-якого факту. Успіх виховання залежить і від того, наскільки всі дитячі враження будуть перевірені власним дитячим досвідом і почуттями вихователя.

Водночас К. Ушинський розрізняв «душевні» й «духовні» психічні процеси. Душевні процеси, на його погляд, – це елементарні психічні явища, загальні для людини і тварини; духовні – вищого порядку й пов'язані з моральними, правовими, естетичними, фізичними, ідеологічними та іншими утвореннями, притаманними лише людині [428].

На наше глибоке переконання, важливим дороговказом у ситуації, що склалась, можуть бути праці вітчизняних педагогів-гуманістів, зокрема С. Русової.

Особливою ознакою педагогічної концепції С. Русової є те, що в центрі її особистість, дитина з її вродженими задатками, здібностями, потребами, бажаннями. На підставі аналізу праць низки філософів, педагогів С. Русова дала відповідь на запитання: що таке особистість, індивідуальність та головні умови та шляхи її розвитку й формування. У розділі «Знання дитини» монографії «Дошкільне виховання» [379, с. 34–184] та в розділі «Що таке дитина?» монографії «Теорія і практика дошкільного виховання» [378, с. 44–52] це записано. Окрім висвітлення цих питань, С. Русова здійснила ґрунтовний аналіз розвитку дитини, значення механізму переймання (наслідування), розвитку сприймання, пам'яті, уяви, мовлення, свідомості, значення різних видів діяльності, зокрема й творчих, у розвитку здібностей дитини. У цих працях, а також у підручнику-монографії «Теорія педагогіки на основі психології» розкрито значення та зміст психології, глибоке вивчення дитини в підготовці та практичній діяльності педагога. Це дає підстави, зазначає О. Проскура – одна з перших дослідниць спадщини С. Русової, вважати С. Русову одним із засновників сучасної української вікової та педагогічної психології [356, с. 57–59].

Особливої уваги С. Русова надавала дошкільному дитинству як періоду життя, коли закладаються основи особистості та значною мірою визначається майбутнє людини. Дошкільне виховання, за працями С. Русової, розглядається як ланка в системі шкільної освіти. Однак ця ланка має свої виразні особливості: «... тут не має бути атмосфери школи як у змісті, так і в методах роботи з дітьми». А розкриваючи мету й завдання дошкільного виховання, С. Русова стверджувала, що не треба дивитись на дошкільне виховання тільки як на підготовку до школи. Дошкільне виховання дає дітям найкращі можливості прожити вік у найбільш сприятливих для їхнього розвитку умовах, прожити радісно, набуваючи необхідних знань і вмінь, дисциплінуючи свою вдачу.

Щодо завдання дитячого садка, то С. Русова зазначала: «Завдання дошкільного виховання – викликати й задовольнити такі інтереси, які, цілком відповідаючи віковій дитині, взагалі сприяли б інтелектуальному й чутливому розвитку дитини» [362, с. 5–7].

Принцип орієнтації на кожну дитину як на індивідуальність – один із основних у концепції С. Русової. За цим принципом найважливішим завданням педагога стає не стільки виконання програм, планів, скільки виховання особистості. Щодо цього вона писала: «Ще більше ваги має індивідуалізація виховання й навчання серед малих дітей по дитячих садках. Серед цих малих хлопців і дівчаток дуже виразно виявляються різнобарвні духовні постаті й треба до кожного підходити з тим словом, яке найкраще дійде до душі, захопить думку й викличе самостійну моральну роботу або хоч один моральний рух...» [380, с. 186]. У розвитку психіки дитини особливого значення надавала С. Русова принципу ступеневості та стадійності. Вона писала: «Дитина розвивається поволі та ступенево, і завдання вихователів утворювати навколо дитини таку атмосферу життя, в якій усі сили її могли б найкраще розвинути» [380, с. 195].

Окрім здійснення індивідуального підходу, С. Русова звертала увагу педагогів і на питання дитячої типології, і на необхідність орієнтуватись на неї в педагогічному процесі. Найдоказовішою вона вважала класифікацію типів П. Лесгафта, Г. Россоліно, О. Лазурського та А. Фер'єра (смисловий тип, інтуїтивний, інтелектуальний, апатичний). Однак вона зазначала, що такою загальною характеристикою не можна обмежитись при аналізі дитини, що часто в одній дитині переплітаються риси різних типів, але можуть переважати риси одного типу [186, с. 140–145].

У соціально-психологічному контексті представлена система гармонійного виховання дитини, починаючи з дошкільного віку, у працях П. Каптерьова [177].

Учений не відмовляється від ужиття терміна «духовне виховання», натомість метою цього процесу він визначає «розвиток значної душевної енергії та стійкості в несприятливих обставинах, розвиток здатності

відмовитися від більш або менш значних задоволень для досягнення поставленої мети» [176].

П. Каптерьов уводить поняття «морального загартування» дитини з раннього дитинства, фактично розуміючи терміни «моральний» і «духовний» як синоніми. Метою морального загартування дослідник вважає «розвинення та зміцнення сили протидії з усіх боків негараздів і лих», виховання «людини сильної, бадьорої, мужньої, стійкої щодо переживань різних негараздів, водночас чутливої...» [176].

Соціоцентриська парадигма гармонійного виховання дітей дошкільного віку популяризується у випусках заснованої П. Каптерьовим «Енциклопедії сімейного виховання і навчання» (СПб., 1898–1910 рр.), в журналах «Дошкільне виховання», «Сімейне виховання», діяльності батьківських гуртків та педагогічних товариств із дошкільного виховання в Києві, Одесі та інших містах.

У сучасній дошкільній освіті головною є тенденція до гармонійного виховання дітей дошкільного віку, що базується на злагодженості двох начал у людині – фізичного та духовного – і спрямована на цілісне виховання людини на засадах комплексного підходу. Комплексність у вихованні – це розкриття зовнішніх і внутрішніх зв'язків і взаємозв'язків між усіма напрямками фізичного (тілесно-ціннісного) й морально-естетичного виховання, різноманітними засобами й методами. Саме комплексом різноманітних педагогічних дій на фізичні й духовні складові людини забезпечується різнобічність, гармонійність і цілісність розвитку особистості дошкільника.

Дослідженням стану проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку в історії педагогічної думки передбачається урахування того спільного, що об'єднує ці види виховання.

У нашій концептуальній ідеї як провідний задум висувається головна ідея – виховання гармонійної людини, в основі якої є виховання «краси тіла й душі». Для цього необхідний педагогічний аналіз категорій «дух», «душа» і «тіло» та розкриття різних поглядів на поняття «духовність», «душевність» і «тілесність».

Зазначимо, що в сучасній педагогічній науці ще немає повного осмислення понять «дух», «душа» і «тіло», їх інтеграційної єдності та пріоритетності в їх взаємодії. Окремі з цих категорій розглядаються, спираючись на численні філософсько-педагогічні, психологічні дослідження та теологічні учення, на думки й судження класиків педагогіки, які не суперечать відомим визначенням, тлумаченням, підходам, традиційно пов'язують, наприклад, дух, духовність із єдністю трьох основних цінностей людського буття: істина, добро, краса, відповідно, виокремлюючи три сфери духовної діяльності: пізнання, мистецтво, моральність [7, с. 19]; душу – із внутрішнім, психічним світом людини, її свідомістю [302], з началом, яким зумовлене життя організму та здатність відчуття, свідомості.

У зв'язку з цим факт ігнорування духу, душі як об'єктів науково-педагогічного розгляду призвів до прогалин у науково-педагогічному знанні, що, відтак, привнесло в його розвиток однобічність.

На підставі дослідження дійшли висновку, що сфера душі донедавна вважалася привілеєм релігії й розглядалася як певна ідеальна субстанція, в якій акумулюються життєві сили людини.

Однак передусім у дослідженнях Гегеля висвітлені шляхи розвитку людської особистості, що проходять «через пробудження душі», натомість дух перебуває в постійному розвитку; він повинен пройти до усвідомлення об'єктивного, необхідного в навколишньому світі, бо людина має прийняти цей світ і віднайти в ньому своє місце. Учений зазначив, що на цій стадії людина набуває здатності усвідомлювати свою духовну єдність з іншими людьми, тому зміст виховання, за Г. Гегелем, – перетворення душі [97].

На це ж звертав увагу і М. Бердяєв: «Дух... на Землі... виразимо не в об'єктивних структурах, а у свободі, справедливості, любові, творчості, в інтуїтивному пізнанні, не в об'єктивності, а в екзистенційній суб'єктивності» [34].

Безперечно, духовність поряд із моральністю та мораллю, фізичне та естетичне удосконалення дитини є фундаментальним поняттям

у процесі виховання, що сприяє формуванню їхнього цілісного світогляду [390]. Посилаючись на вищенаведене, вважаємо за необхідне зазначити, що морально-естетичний аспект здоров'я молодого покоління дає можливість досягнути своєї суб'єктності, особистісного самовизначення.

Для цього насамперед необхідно розглянути гуманістичні ідеї виховання духовності Ш. Амонашвілі, що є методологічною основою проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку.

Певна річ, ці ідеї базуються на знаннях про людину, яка розпочинає шлях становлення й розвитку, коли пробуджується її душа, бо виховання є довірою душі, її відкритістю доброго та світлого образу навколишнього світу [11].

Як уже зазначалося, піднесенням духовності, натхненням створюються взаємини дитини й педагога, вони будуть особливими, довірливими, а знання – живим, дієвим, таким, що зігриває розум і серце, бо шлях до душі людини встелений любов'ю [11]. Завдяки любові, людина розвиває свої життєві сили і стає людиною з повноцінним здоров'ям, яким охоплюється духовний, душевний і тілесний компоненти здоров'я [11].

Зважаючи на викладене вище, зазначимо, що духовністю визначається кардинальне переосмислення уявлення про людину в духовній культурі та традиціях, її роль у розвитку суспільства, а також теоретико-методологічні основи психології та педагогіки, філософії та культурології, етики та естетики.

Отже, сучасне уявлення духовності визначається здатністю людини формувати свій внутрішній світ через зовнішні основи буття й етичні уявлення особистості. При цьому морально-естетичним розвитком передбачається формування особистості як суб'єкта культури, творчих, пізнавальних, індивідуальних здібностей, що виявляється в підтримці здорового способу життя людей, світогляді, звичаях і традиціях суспільства, мистецтві, державній політиці та ідеології [38, 40; 66; 147; 169; 185; 291; 311; 368; 395; 421; 440; 478].

Розглядаючи поняття «духовність», І. Бех звертається до моральної культури людства: «Духовність так чи інакше передбачає вихід за межі егоїстичних інтересів, особистої користі і зосередженості на моральній культурі людства. Цілі та наміри духовно зрілої особистості вкорінені в системі надіндивідуальних цінностей, завдяки чому вони виконують функцію вищого критерію орієнтування у світі й опори для особистісного самовизначення» [38]. Психолог характеризує духовність як ієрархічну домінантність розвинених вищих психічних функцій людини, до яких відносить свідомість, самосвідомість та волю [40, с. 43].

Е. Помиткін визначає «духовність» як специфічно людську якість, що характеризується усвідомленням єдності Буття та зумовлює прагнення особистості до удосконалення внутрішнього та зовнішнього світу, спрямовує її до реалізації у власному житті ідеалів краси, добра та істини [332, с. 24].

На погляд ученої Г. Шевченко, духовність – це гармонійне узгодження внутрішнього світу людини, душі і духу, інтегрована властивість особистості, яка дозволяє робити вільний вибір сенсу життя на основі духовно-морального ідеалу; це сходження до вищих цінностей, возз'єднання образу Я з образом світу [131].

Принципова авторська позиція в суспільному розумінні духовності характеризується такими поняттями, як совість, честь, правда, відповідальність, милосердність, чуйність, тактовність, добропорядність, співчуття.

Переконливою є позиція науковців в утвердженні фундаментальним критерієм розвитку суспільства культу знань, добра, щирості, любові, справедливості, гуманізму, рівності та краси тіла й душі.

Нині в сучасній дошкільній педагогіці розрізняються сутність духовності та її ознаки в різних видах фізичної (ціннісно-тілесної) та духовної (морально-естетичної) діяльності, відокремлюються її зовнішні прояви від внутрішніх, розкривається духовність у процесі вільної творчої діяльності, спрямовується ця діяльність до усвідомленої потреби в досягненні гармонії й досконалості [446].

І. Бех, зокрема, звернув увагу на те, що на передній план має вийти духовне виховання дитини, за допомогою якого можна коригувати загальну ситуацію, нормалізувати формування особистості дитини. Повноцінний процес виховання неможливий без морально-духовного розвитку і саморозвитку особистості дитини. Духовні цінності охоплюють не тільки естетичний аспект, з ними пов'язані й такі поняття, як сенс життя, милосердя, справедливість, чесність, толерантність, сімейні цінності, любов, доброта та інші [41].

Зазначимо, що основні ознаки духовності описані в дослідженнях О. Кочетова [209], які відображаються в глибині розуму, піднесеності почуттів, щирості намірів, корисності бажань, стійкості позитивних настроїв, делікатності у ставленні до людей і благородстві душі людини. Відповідно до цього духовність розглядається з позиції свідомості, мислення та фізично-інтелектуального розвитку. Так, духовність людини характеризується багатством думок, силою почуттів і переконань, гармонійністю тіла й душі.

Як уже зазначалося вище, духовність людини розглядається як у педагогічній науці, так і в культурі почуттів. Учена Н. Миропольська визначає духовність як загальнокультурний феномен, який містить не тільки абстрактно-теоретичні цінності й ідеали, а й вчинки по совісті, істині й красі [277].

Творча й фізична активність сприяє вихованню моральності і духовності особистості, що розпочинається з раннього дитинства в сім'ї.

Нагадаємо, що поняття «духовність» тісно пов'язане з поняттям «моральність», яке визначають як сукупність норм і принципів поведінки людини в соціумі [75]. Отже, моральність необхідно розглядати як соціальний аспект духовності, так само як і мораль. Підтверджуючи цю думку, С. Гессен зазначив, що моральний рівень особистості залежить від рівня його вольової напруги (доцентрової сили особистості) і від обсягу, оточення особистості, культурних змістів (відцентрових сил зовнішньої культури), що слід особистості засвоїти та змусити

обертатися навколо себе. Автор переконує в тому, що етичних норм не можна нав'язувати людині, для моральних правил – не треба точних приписів. Відповідно до цієї тези людина самостійно приймає рішення, як діяти в тій чи іншій ситуації, щоб це було морально. Причому моральна цінність учинку залежить від рівня самостійності прийняття рішення людиною [99, с. 83].

Історично та гносеологічно поняття духовності набуло два основних сенси: релігійний і світський. Обидва тлумачення мають місце в життєдіяльності суспільства, обидва несуть на собі історичні та традиційні наслідки, поєднуючи і біблійну мудрість, і високий життєвий сенс буття.

На підставі розглянутого вище можна дійти висновків, що духовність є фундаментальною властивістю особистості, якою поєднуються в собі духовні потреби та здібність людини реалізувати себе у фізичній творчості, а також у прагненні до добра, свободи та справедливості. Духовність є властивістю душі, заснованої на духовних, морально-естетичних, фізичних та інтелектуальних інтересах, що переважають над матеріальними.

Отже, аналіз філософських, психолого-педагогічних та інших джерел став підставою для висновку, що духовність – основне поняття для душевності й тілесності. Духовність існує як досвід людства, містить культуру і традиції суспільства; духовністю визначаються ціннісні настанови особистості, її свідомість, ґрунтуючись при цьому на чуттєвих та інтуїтивних орієнтирах.

Духовністю зумовлюється зміст життя людини, не вичерпується задоволенням одних потреб тіла й душі. Тіло й душа не є всією людиною. Над ними стоїть іще щось вище, а саме дух, який часто виступає в ролі судді і душі, і тіла й усе оцінює з особливого, вищого погляду.

Сьогодні духовність і душевність, як поняття, оволодівають практично всім ідеологічним простором, набуваючи в такий спосіб не тільки гносеологічної, моральної, а й педагогічної спрямованості.

За сучасних умов виховання духовно здорової особистості все більше набуває характеру парадигмальної підстави, із позицій якої ставляться й вирішуються питання суспільного буття й розвитку, зокрема й освіти та виховання [395].

Зазначимо, що педагоги-практики, обстоюючи важливість дошкільного віку, вважають його початковим періодом формування особистості [394]. У цей період закладаються основи характеру людини, її ставлення до навколишнього світу, до людей, до самої себе, засвоюються моральні норми поведінки. У дитинстві відбувається стрімкий фізичний і психічний розвиток дитини, початкове формування якостей, якими твориться з неї людина.

Доведений той факт, що в дошкільному віці важливо забезпечувати необхідні умови для всебічного розвитку якостей, специфічних для цього вікового періоду, адже добре відомо, що виправляти помилки батьків і педагогів у вихованні дітей у подальшому досить складно. Адже пластичністю нервової системи дитини-дошкільника зумовлюється високий рівень активності, значна сприйнятливості у пізнанні навколишнього світу. Усе, що оточує дитину, цікавить її з ранніх років, тому, сприймаючи навколишні предмети та явища, дитина ніколи не залишається байдужою до них завдяки великій емоційності.

Підкреслюючи важливість і міцність перших вражень дитинства надглибинного усвідомлення, силу емоційного впливу на дитину, також слід виділити і вплив характеру та способів виявлення емоційності. Наприклад, у найменших дітей виникають такі самі переживання, як і в людей, з якими вони спілкуються – дитина ніби переймається настроєм дорослих чи інших дітей.

На думку М. Роганової, духовно-моральне виховання – процес організованого, цілеспрямованого як зовнішнього, так і внутрішнього впливу на духовно-моральну сферу особистості, що є ядром її внутрішнього світу. Його показниками можуть бути сформованість духовно-моральних цінностей, рівень розвитку самосвідомості, реакція на педагогічний вплив, багатство духовних запитів [334].

Показником тісного зв'язку фізичного та духовного є й те, що багато понять, якими характеризується життєдіяльність людини, містять у собі одночасно тілесну, моральну й естетичну цінність, що перебувають в органічній смисловій єдності. Це й зумовлює взаємозв'язок фізично-морально-естетичного елементів у процесі виховання.

Отже, розмаїття форм людської діяльності, потреб та інтересів особистості породжується специфічним поєднанням фізичного, морального й естетичного в педагогічній спадщині українського народу, що змінюється в процесі історичного розвитку. При цьому варто зазначити, що в різні періоди посилюється інтерес до тієї чи іншої сукупності виховних проблем, якими найбільш яскраво виражаються інтереси, бажання, турботи й вимоги суспільства.

На підставі проведеного аналізу наукової літератури дійшли висновку, що останнім часом в українському суспільстві проблема різнобічного виховання дітей дошкільного віку набула гостроти не тільки в педагогіці, а й в усьому суспільстві загалом. Однак слід звернути увагу, що в більшості наукових праць висвітлюються питання або: фізичного виховання, здорового способу життя (А. Головченко [106], Ю. Петришин [448], А. Пивовар [332], О. Іванько, В. Бугуйчук, Л. Мазура [148, с. 80–82], О. Огірко [300, с. 220–224], В. Оржеховська [311]; або естетичного виховання (Т. Аболіна [1], Н. Бервінова [33], Н. Миропольська [79; 277], С. Герасимов [98], Н. Глушак [103], Г. Джібладзе [112], О. Демянчук [117], К. Кулаєв [226], О. Прокопова [355], В. Шестаков [481] та ін.); або морального виховання (Л. Архангельський [24, с. 17–27], В. Біблер [46, с. 16–57], О. Вишневський [80], Д. Дьюї [132], М. Нікандров [291, с. 3–8], Т. Ротерс [6], Т. Цирліна [451, с. 97–102] та ін.). Тож особливого значення набуває проблема співвідношення фізичного (тілесного), морального та естетичного в особистості.

Проведений аналіз став підставою для свідчення, що викладена вище проблема найбільш повно простежується при розкритті ідеалу фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного)

виховання, що базується на основі виховання гармонійної людини, виховання краси тіла й душі.

В етичній літературі моральний ідеал трактується як схвалення суспільством уявлення про взірць поведінки людей і взаємин між ними; це система уявлень особистості про морально досконале та бажане. Тобто фізичний (ціннісно-тілесний) та духовний (морально-естетичний) ідеали об'єднуються уявленням про прекрасну сутність людської особистості, однак між ними існують і специфічні відмінності.

Отже, на підставі історико-генетичного аналізу проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку в історії педагогічної думки можемо дійти таких висновків:

- проблема людини завжди розглядається в незавершеній стадії, оскільки сама ідея людської природи знаходиться на незавершеному етапі;

- у сучасному філософському розумінні проблеми взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) й духовного (морально-естетичного) у вихованні необхідно її розглядати як тріаду (дух, душа й тіло), що дає можливість розглянути проблему з позиції органічної єдності та взаємовпливу тіла, душі й духу;

- дух, душа й тіло є нерозривними субстанціями, якими характеризуються різні аспекти одного й того ж у людини;

- єдність фізичного та духовного об'єктивна;

- фізичне, естетичне й моральне, розкриваючи два специфічні аспекти духовного життя людини, діалектично пов'язані між собою;

- найбільш повно єдність фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морального-естетичного) реалізується в процесі гармонійного виховання дітей засобами музично-ритмічних рухів.

Окрім того, проведений історико-генетичний аналіз проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку в історії педагогічної думки став основою для обґрунтування й узагальнення накопиченого світовим і вітчизняним досвідом на рівні синтезу становлення та розвитку феномену єдності фізичного та духовного, насамперед

у процесі виховання, у світовому та вітчизняному цивілізаційному просторі.

Історичний аналіз стану проблеми, що досліджується, доводить, що питання гармонійного та всебічного розвитку особистості хвилювало багатьох учених і педагогів, що висували різні підходи, які можна класифікувати відповідно до найбільших тенденцій у контексті гармонійного розвитку особистості. Про це йдеться в працях філософів (Платон, Демокрит, Аристотель, Конфуцій, Насреддін Туямі та ін.), великих педагогів (Я. Каменський, Д. Локк, Ж.Ж. Руссо, І. Песталоцці та ін.), вітчизняних діячів, (К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, П. Лесгафт та ін.). Розглядаючи взаємозв'язок фізичного, морального та естетичного з філософських позицій, ми виявляємо при цьому внутрішню спорідненість, суттєву єдність етичної й естетичної сфер у становленні людини до наслідків культурно-історичного процесу та навколишнього середовища. Зокрема, з гуманістичного погляду, прекрасним є те, що духовно підносить людину і робить її шляхетною і, навпаки, якщо це явище внутрішньо не пов'язане з прекрасним, тоді етично не може бути визначене морально добрим (Платон, Демокрит, Аристотель). Відповідно до цього категорія прекрасного (образ, людина, взаємини) має передбачати осмислення вчинку відповідно до моральних потреб суспільства та естетичних переживань його краси і довершеності. Це зумовило здійснити аналіз «калокагатії» як одного з центральних понять античної естетики, що акцентує увагу на гармонії зовнішнього та внутрішнього, символізує фізичну, моральну та естетичну довершеність людини, що є умовою краси індивіда. Узагальнений погляд на це питання дає підстави детальніше розглянути поняття калокагатії в її історично-ретроспективному значенні (Е. Газарова [92], Т. Лисицька [100], Л. Модзалевський [278], О. Олейнікова [304], Н. Пангелова [325], К. Ситченко [393], А. Шевчук [480]), які зазначали, що саме провідна ідея античної культури (калокагатії) вимагає збереження зовнішньої та внутрішньої гармонії сутності людини, особливо молоді, що, безумовно,

визначає чільне місце цього античного феномену в сучасній педагогіці, зокрема в дошкільній, що сприяє культурно-ціннісній орієнтації суспільства і робить необхідним звернення до мудрості предків і прагнення до самовдосконалення, а також підпорядковує сучасну освіту ідеалам істини, краси і добра, заснованих на об'єднанні естетичних та фізичних цінностей, тілесної й духовно-моральної досконалості особистості XXI століття.

На основі аналізу класичних праць з філософії, психології, дошкільної педагогіки обґрунтовано інтеграцію фізичної (ціннісно-тілесної) та духовної (морально-естетичної) складових у гармонійному вихованні дітей у контексті різних провідних ідей для конкретних історичних періодів педагогічних парадигм: традиціоналістської (Я. Коменський [176], Й. Песталоцці [330] та Ф. Фребель [443]), спрямованої на задоволення фізичних, моральних та естетичних запитів дитячої душі; пробудження в дитині «живого духовного почуття»; розвиток навичок духовного життя, внутрішньої, вільної та самодіяльної сили душі «для вираження досконалої людськості»; допомога в установленні пріоритету внутрішнього життя над життям зовнішнім, матеріальним і прагматичним (Ф. Фребель [443]); соціоцентристської (П. Лесгафт [237], П. Каптерьова [176], О. Лазурського [230], А. Фер'єра [440]), що вводить поняття «морального загартування» дитини з раннього дитинства, фактично розуміючи терміни «моральний» і «духовний» як синоніми.

Певна річ, ці ідеї базуються на знаннях про людину, що починає шлях становлення, виховання і розвитку, коли пробуджується її душа. Натомість духовні здібності розкриваються і набувають чинності в процесі творчого ставлення до навколишньої дійсності, добросердного ставлення до близьких людей, до відкриття радості пізнання, творення, творчості. Як уже зазначалося, висота духовного пошуку, натхнення створюють взаємовідносини дитини і педагога особливими, довірливими, а знання – живим, дієвим, зігріваючим розум і серце, бо шлях до душі людини лежить через любов, яка допомагає людині

розвивати свої життєві сили і робить її справді людиною з повноцінним здоров'ям, що охоплює духовний, душевний і тілесний компоненти здоров'я (Ш. Амонашвілі) [11].

Проведений історико-генетичний аналіз проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку в історії педагогічної думки дав можливість обґрунтувати та узагальнити накопичений світовий і вітчизняний досвід на рівні синтезу становлення та розвитку феномену єдності фізичного морального та естетичного, передусім у процесі виховання у світовому та вітчизняному цивілізаційному просторі.

Представлені наукові результати, отримані шляхом установаження історико-філософських закономірностей взагалі та методологічних особливостей зокрема, з проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку, формування та розвитку рефлексії взаємозв'язку душі і тіла, які є важливими для подальшої історії людської думки не лише з погляду відкриттів у сфері логіки, гносеології, теорії методу, але й тому, що вони демонструють, як методологічні та логіко-гносеологічні функції філософського знання можуть бути пов'язані з проблемами дослідження «гармонійної людини», зі світоглядними та морально-відповідальними роздумами про місце людини у світі.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ГАРМОНІЙНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ ЗДО

2.1. Понятійний апарат і провідні ідеї концепції гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО

Складною демографічною ситуацією, що склалася останнім часом в Україні, різким загостренням в країні проблем охорони здоров'я і, навпаки, суспільним прагненням до відродження фізично досконалого й духовно розвиненого населення зумовлюється актуальність проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО.

Зазначимо, що цілісно розвинена особистість дитини-дошкільника та стан її духовного та фізичного здоров'я є найважливішими критеріями гармонійного життя людини в суспільстві й у світі в цілому. Сьогодні дослідники констатують різке погіршення стану здоров'я дітей дошкільного віку. Тож знову на часі необхідність звернення до процесу гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО, яким інтегруються можливості фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання в дошкільних навчальних закладах.

Однак необхідно враховувати й серйозні соціально-політичні та економічні зміни нашого суспільства. Переоцінка цінностей, їх криза, неминуча в умовах зміни сформованих засад життя людей, скоріше за все, виявляється у свідомості саме дітей і молоді. Якщо раніше вони спиралися на досвід попередніх поколінь, то нині у процесі переходу країни до нового європейського типу суспільних відносин ці орієнтири втрачають привабливість, нові – з нечіткими обрисами, а значну частину молодого покоління охопив надмірний прагматизм, нігілізм і байдужість до духовних цінностей.

Необхідно зазначити, що в цій ситуації посилюється значення свідомого цілеспрямованого впливу на дітей і молодь при залученні їх до духовно-моральних та естетичних цінностей. Отже, головним у сучасному гармонійному вихованні, на погляд автора, є синтез фізичних (фізичних якостей, здібностей) і духовних (морально-естетичних) цінностей та психолого-педагогічного компонентів (соціокультурних умов культурно-освітнього простору ЗДО). Саме за таких умов можна розв'язати складну проблему гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО.

Посилаючись на вищезазначене, стверджуємо, що в процесі реформування соціально-політичного та економічного життя в нашій державі, враховуючи особливості свідомості сучасних дітей, підлітків і молоді, необхідна орієнтація на гуманістичні цінності. Для цього необхідні активні, творчо обдаровані, здорові та фізично розвинені люди, які сповідують духовно-моральні цінності у своєму ставленні до інших людей, до природи й до самої себе, тобто гармонійно виховані.

Особливо важливе значення має формування в молодого покоління таких ідеалів, культурних взірців, еталонів, якими передбачається формування у нього громадянських якостей, почуття патріотизму, мотивацій на високі досягнення, успіх у житті, у професійній кар'єрі, але не будь-якими засобами, а на основі культурного, наукового, духовного, інтелектуального розвитку та фізичного удосконалення. Орієнтація на всі ці якості й цінності особистості лежить в основі сучасної системи гармонійного виховання й соціалізації особистості, що має ґрунтуватися на синтезі фізичного та психолого-педагогічного компонентів соціокультурних умов дошкільного навчального закладу.

Будь-яке порушення стану здоров'я дитини обов'язково пов'язано з негативними змінами в руховій та психічній діяльності, а це, безперечно, стосується й соматопсихічного стану як фундаментального компонента здоров'я, зумовленого ціннісним ставленням до власного тіла й тілесності.

Головним для методологічної позиції при осмисленні суті гармонійного виховання стала інтеграція духовної (морально-естетичної) та фізичної (ціннісно-тілесної) складових, що досягається синтезом усіх психолого-педагогічних, соціокультурних компонентів та гуманних умов культурно-освітнього простору дошкільного навчального закладу, обґрунтованого суттю культури, що розкривається у співвідношенні біологічного й соціального, тілесного й духовного в людині, генезисом знання про цінності духовної та фізичної культури.

На підставі вищезазначеного можна визначити відповідні взаємопов'язані елементи педагогічної діяльності щодо налагодження процесу гармонійного виховання дітей дошкільного віку: діяльність, орієнтовану на формування певного досвіду знань і практичних умінь («освіта»); діяльність, орієнтовану на формування вмінь, навичок, що позначаються в реальній поведінці, у різних формах діяльності, способі життя («навчання»); діяльність, орієнтовану на формування мотивів, інтересів, настанов, орієнтацій тощо («виховання»).

У цій системі понять (на основі вживання термінів: «освіта», «виховання» й «навчання») освіта розуміється як педагогічна діяльність з формування (корекції) знань, які можуть виявлятися в різних формах: як відчуття, сприйняття, уявлення, поняття, судження, думки, гіпотези, концепції, теорії тощо.

Зазначимо, що навчання є педагогічною діяльністю з формування (коригування) системи вмінь, навичок, способів, методів дії, якими характеризується операційна готовність особистості до діяльності, а також її реальна поведінка, різні форми діяльності, спосіб життя [474].

Нарешті, виховання розглядається як педагогічна діяльність, орієнтована на формування (корекцію) мотиваційної системи особистості: її бажань, прагнень, мотивів, інтересів, настанов, ціннісних орієнтацій, цілей, програм діяльності тощо [474].

Саме виховання покликане сприяти перетворенню стихійної, неусвідомленої, діяльності з утілення ціннісно-тілесної та морально-естетичної культури дошкільника на усе більш усвідомлені її настанови,

програми життя й діяльності, на її внутрішні мотиви і тим самим на формування мотиваційної готовності до діяльності з цього питання [500].

Отже, головною метою виховання є залучення вихованців до спеціально організованих умов педагогічного простору дошкільного начального закладу, до світу цінностей культури. Ці цінності є ідеалами, смыслом, символами, нормами, взірцевою поведінкою тощо, якими визначається характер і спрямованість різних форм і галузей діяльності людини, соціальних відносин [500].

Погоджуємося з думкою науковця-психолога І. Бежа, який вважав, що пріоритетною сферою розвитку особистості є ціннісно-смилова, а виховання, передбачається розвитком особистості [39].

Заслуговує на увагу думка М. Кагана, який зазначав: «Виховання – це формування системи цінностей людини її специфічним змістом та ієрархічною структурою. Тим самим воно відрізняється і від освіти як процесу передачі знань, і від навчання як способу вироблення вмінь, і від управління як підпорядкування індивіда соціальним нормам» [174, с. 44–52.].

Учені Б. Бім-Бад [46] і В. Петровський [361] також розглядали виховання як процес залучення в коло загальнолюдських цінностей, чим передбачається засвоєння цінностей і сприяння формуванню особистісного, суб'єктивного сенсу («значення для мене») того, що засвоюється в процесі навчання.

На погляд Р. Корнетова: «...виховання – це цілеспрямовано організований процес розвитку ціннісно-мотиваційної (емоційної) і морально-практичної (вольової) сфер людини, її ставлення до навколишнього світу, до себе й до інших людей» [93].

Виховання є суттєвим фактором розвитку та формування особистості. У нашому дослідженні під цим терміном розуміємо цілеспрямований, спеціально організований процес взаємодії педагогічного колективу дошкільного навчального закладу, батьків та дітей із метою формування в останніх позитивних властивостей і якостей особистості [86].

Отже, в освіті, навчанні й вихованні (що розуміються в значенні «тілесно-ціннісне» та «морально-естетичне») розкриваються елементи єдиної, цілісної системи – педагогічної діяльності, у межах якої вони тісно взаємопов'язані. Досить важливу роль у навчанні відіграють знання, формування яких і є головним завданням освіти, а виховання також багато в чому базується на освіті, є механізмом перетворення знань на переконання, на внутрішні настанови особистості. Водночас у вихованні при формуванні цих настанов, відбувається істотний вплив на процес формування знань і вмінь особистості фізичної культури. Отже, нагальною потребою є систематизування процесів взаємодії фізичного, морального та естетичного складових виховання дошкільників.

Звертаючись до основних складових вищезазначеної системи, варто ґрунтовно дослідити проблему синтезу гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у дітей дошкільного віку як складне, багатогранне й динамічне явище.

Очевидно, що основною соціальною детермінантою, якою визначається фізичне та духовне удосконалення дітей дошкільного віку, є їхня активно-пізнавальна діяльність, усебічний гармонійний розвиток у структурі синтезу тілесно-ціннісного та морально-естетичного виховання дітей дошкільного віку. Саме це має бути джерелом розвитку сучасної цілісної досконалої особистості.

Зазначимо, що для сучасного суспільства питання синтезу гармонійного виховання дитини в культурно-освітньому просторі ЗДО є досить актуальним. Саме у формуванні молодих людей із необмеженим творчим потенціалом, високим рівнем морально-естетичних принципів та фізично-вольовою активністю зацікавлена молода українська держава [203, с. 2–6.].

Із погляду філософської методології, усі предмети та явища перебувають у незліченних взаємозв'язках, тобто усі можливі зміни, що відбуваються в кожному предметі чи явищі окремо, одночасно, викликають нові утворення. Кожне окреме явище пов'язане з іншим безліччю взаємопереходів, взаємозв'язків, взаємовпливів.

Проблема нашого дослідження ґрунтується саме на засадах гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО та філософському принципі внутрішньої єдності фізичного та духовного – моралі та краси тіла й душі – і становить тим самим його концептуальну основу.

Нині, коли в Україні обрано курс на побудову гуманного демократичного суспільства, в якому передбачається культ людини й народу, гуманні й демократичні взаємини людей у всіх сферах життя, питання фізичного й духовного стають у системі виховання також пріоритетними. Напрями реформування виховання в нашому суспільстві такі:

- утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, інших чеснот;
- прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну;
- виховання фізичної й духовної культури особистості, створення умов для вибору нею власної світоглядної позиції;
- формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку ідей свободи, прав людини та її громадянської відповідальності.

Розглядаючи гармонійне виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО із філософських позицій, ми підкреслюємо при цьому внутрішню спорідненість, суттєву єдність фізичної й духовної сфер у ставленні людини до наслідків культурно-історичного процесу, до навколишнього світу. Із гуманістичного погляду, прекрасним є те, що духовно підносить людину, і вона стає шляхетною [57]. Якщо виховання внутрішньо не пов'язано з прекрасним, тоді етичне не може бути визначено морально добрим.

Виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО на основі синтезу фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) як педагогічний процес означає цілеспрямовану, систематичну та планомірну передачу молодому поколінню системи фізично-естетичних й моральних знань, умінь і навичок. Синтез

(грец. σύνθεσις – з'єднання, поєднання, складання) – поєднання різних елементів, боків предмета в єдине ціле (систему), що здійснюється як у практичній діяльності, так і в процесі пізнання [357].

У нашому дослідженні синтезом ціннісно-тілесного та морально-естетичного у змісті гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО забезпечується цілеспрямований, систематичний вплив на особистість із метою її фізичного та духовного розвитку, тобто формування творчої, фізично активної особистості, спроможної сприймати й цінувати прекрасне в природі, праці, суспільних відносинах із позицій естетичного ідеалу, а також відчувати потребу в діяльності, це виявляється в таких складових:

- *цінності* – виявляються у сформованості ціннісних орієнтацій, мотивів;
- *сприйняття* – виявляються у спостережливості, умінні помітити найсуттєвіше, що відображає зовнішню і внутрішню красу тіла, предмета, явища, процесу, відчувати радість від побаченого, відкритого;
- *почуття* – почуття насолоди, фізичної досконалості, які переживає людина, сприймаючи прекрасне в навколишньому світі, творах мистецтва й у процесі фізичної активності;
- *судження* – передають ставлення особистості до певного об'єкта, явища;
- *смаки* – постають як емоційно-оцінне ставлення людини до прекрасного, досконалого в тілі й душі, яким властиві вибірковість, суб'єктивність;
- *ідеал* – своєрідний взірць, із позиції якого особистість оцінює явища, предмети дійсності; відображає уявлення про красу тіла й душі, їх критерії.

Між фізичним та духовним вихованням існує діалектичний зв'язок: ці виховні процеси перетинаються у сфері культури, мистецтва та спорту і сприяють формуванню здатності естетично переживати зображене в художньому творі й морально-естетично його цінувати [304].

Осягнення художнього змісту твору мистецтва не зводиться до того, щоб викликати в того, хто сприймає, морально-естетичну емоційну реакцію. А, наприклад, із почуття прекрасного має починатися сприйняття в мистецтві прикладів краси тіла й душі [1].

У спорті пізнання і фізично-естетичне переживання невіддільні один від одного. Варто зазначити, що сучасною фізичною культурою охоплюється вже не тільки сфера соматичного удосконалення, а й сфера соціокультурного осмислення матеріальної якості людського буття, однак у загальнокультурному просторі культура тілесності, як складова частина культури суспільства й особистості, досі не знайшла достатнього відображення [6].

Очевидно, сприйняття та цінування людиною свого тіла, усвідомлення його місця та значущості у структурі особистості й у соціальному просторі; утвердження принципу синтезу тілесного й духовного в людині – усе це утворює *змістовий контекст формування аксіології людського тіла – розвиток культури тілесності*. Зауважимо, що у вітчизняній гуманітарній науці не вироблено узагальненої концепції особистості, в якій всеосяжно реалізовано принцип поєднання тілесних і духовних основ життя людини; концепції, що має бути науковою теоретико-методологічною платформою для практичної діяльності, пов'язаної з гармонійним вихованням дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО [400].

Посилаючись на вищезазначене, робимо припущення, що процес гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО доцільно здійснювати в дошкільному віці, а саме для дітей 4–6 років.

Відповідно до виявлених протиріч актуальним напрямом розв'язання цієї проблеми, на наш погляд, є синтез таких фундаментальних наукових учень, як теорій «гуманістичного виховання», «гармонійної концепції виховання дітей 4–6 років», «фізичної культури», «духовної культури особистості». Затим у результаті «перетину» цих теорій і локалізується феномен

«гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО».

Описуючи понятійний апарат системи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у розумінні фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання дітей дошкільного віку необхідно спиратися на теоретичні основи дослідження (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Теоретичні основи дослідження понятійного апарату системи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО

Провідні ідеї гармонійного виховання дітей дошкільного віку	Науковці
Про зв'язок ціннісного ставлення людини до власного тіла з її соматопсихічним благополуччям (здоров'ям)	Н. Бердяєв, Л. Жаров, В. Круткін, Ю. Лісичин, В. Подорога, В. Розін та ін.
Про єдність психіки й руху	Ф. Александер, М. Фельденкрайз, А. Лоуен та ін.
Про тілесність як соціокультурний феномен	В. Биховська, Л. Лохвицька, Т. Андрющенко, О. Богініч
Теорія та методика фізичної культури	Е. Вільчковський, Т. Дмитренко, О. Дубогай, Л. Матвеев, Ю. Курамшин, М. Стельмахович та ін.
Фізичне виховання дошкільнят	Е. Вільчковський, Н. Денисенко, А. Кенеман, В. Шишкіна, Т. Осокіна, Є. Степаненкова, Д. Хухлаєва та ін.
Про формування ціннісного ставлення людини до власної тілесності як найважливішого завдання фізичного виховання	В. Бальсевич, В. Видрін, С. Дмитрієв, С. Євсєєв, В. Конєв, В. Курись, К. Лубишева, В. Приходько, Л. Сляднева, В. Столярів, А. Фалалєєв та ін.
Про необхідність формування ціннісного ставлення людини до власного тіла в дошкільному віці	В. Курись, К. Чернишенко, Н. Дворкіна, Н. Фоміна, Р. Шиянова та ін.

Провідні ідеї гармонійного виховання дітей дошкільного віку	Науковці
Про усвідомлену інтеріоризацію (рефлексію) дрібних варіативних рухових дій власного тіла як механізму та способу формування ціннісного ставлення людини до власної тілесності	В. Курись, Л. Сляднева
Про рухову гру як провідну форму активності людини в дошкільному віці	Л. Виготський, С. Рубінштейн, Д. Ельконін та ін.
Про перехід від предметності до образності мислення	Л. Виготський, С. Рубінштейн, Н. Поддьяков та ін.
Про генезис рухової свободи	Л. Виготський, В. Гориневський, А. Запорожець, П. Лесгафт та ін.
Про відповідальне ставлення до власного тіла й інтерес щодо його можливостей, тілесно-рухова уява, образ Я-тілесного, Я-концепції тілесності, самооцінки власного тіла	Р. Берні, В. Кон та ін.
Про духовні основи дошкільного дитинства	І. Бех, А. Богуш, Г. Ващенко, Л. Вигоцький, Н. Лисенко, І. Огієнко, Е. Помиткін, С. Русова, К. Ушинський, В. Сухомлинський, Г. Сковорода, В. Жуковський, Т. Саннікова.
Про естетичні цінності дитини-дошкільника	Є. Фльоріна, Н. Сакуліна, Н. Ветлугіна, Т. Комарова, В. Котляр, В. Ждан, Г. Підкурманна
Про музично-ритмічні рухи як ознаку творчості в пластиці дитини дошкільному віці	Т. Танько, А. Шевчук

Здійснивши головний для нашого дослідження психолого-педагогічний та філософсько-історичний аналіз (перший розділ), розглянемо *змістові домінанти* процесу гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО – *фізичне*

(ціннісно-тілесне) та *духовне* (морально-естетичне) становлення дитини-дошкільника.

Насамперед, зазначимо, що тіло людини – це біологічне, природне, органічне тіло, для характеристики якого найчастіше вживаються поняття «фізичний стан» («стан морфофункціонального розвитку») [275].

Отже, фізичний стан людини й різноманітні його властивості та параметри не залишаються незмінними. Безперечно, що під впливом різноманітних чинників, як біологічних, так і соціальних, діти дошкільного віку постійно змінюються. Цими змінами характеризується процес фізичного розвитку дитини – «процес формування, становлення та подальшої зміни впродовж індивідуального життя природних морфофункціональних властивостей людського організму (що мають генетичну основу) й зумовлених ними так званих фізичних якостей і здібностей індивіда» [275].

Варто зазначити, що система різних якостей, властивостей, параметрів органічного, природного, біологічного тіла людини, його фізичного стану та процесу фізичного розвитку є предметом вивчення комплексу природно-наукових дисциплін: біології, анатомії, фізіології тощо.

У процесі аналізу концепції гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО варто висвітлити питання типології культурних цінностей тіла. Зазвичай виділяють дві групи культурних цінностей тіла: *інструментальні*, пов'язані з його значущістю як інструмента (засобу) досягнення тих чи інших позатілесних цілей, та *іманентні*, в яких тіло розглядається як цінність сама по собі [179].

Як відомо, цінність тіла, як «інструмента праці», відіграла особливо важливу роль тільки на перших етапах розвитку людської цивілізації. Поступово з розвитком історії людства відбувалося зниження цінності тіла як «інструмента праці» і, навпаки, відбулося привнесення в категорії цінностей тіла більш якісних змін, на що істотно вплинув науково-технічний прогрес [179].

Очевидно, що в системі гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО визначають особливу інструментальну цінність людини, пов'язану з таким компонентом тілесності людини, як фізичне здоров'я й наявністю зв'язку між фізичним (ціннісно-тілесним) і духовним (морально-естетичним) здоров'ям людини.

Доведеним є той факт, що здоров'ям забезпечується можливість повноцінного життя людини, ефективного виконання найрізноманітніших функцій, демонстрації власних сил і здібностей. Не можна не погодитися, що найчастіше здоров'я розглядається як найвище благо («*Valetudobonumoptimum*»), однак через різні причин його цінність може бути знівельована як для окремої людини, так і в більш широкому соціальному плані [83].

Так, в основі історико-філософського аналізу гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО, в самій системі розглядається тіло лише як інструмент вирішення соціальних завдань на основі концепції структурного функціоналізму, також і розуміння особистості як елемента соціальної системи, призначеної для утримання рівноваги системи, зокрема для забезпечення ефективності його (тіла) функціонування [77].

Ця концепція є складовою елемента позитивістського аналізу соціального світу як абсолютно незалежного від позицій, настанов, орієнтації, переконань, відносин і діяльності людини, тобто розуміння соціального світу як «предмета» серед інших «предметів» [420].

На підставі наведеного доходимо висновку, що тіло може бути цінним не тільки як засіб досягнення якихось інших цілей, а й будучи само по собі цінністю, як те, без чого людина перестає бути людиною (припиняє своє існування), як сфера виявлення гармонії, краси, досконалості та інших естетичних цінностей, а також різноманітних тілесних відчуттів (смакових, сексуальних, рухових тощо). Ми вважаємо, що доказом цієї тези є наявність у людини іманентних (термінальних) цінностей тіла: екзистенційних, гедонічних та естетичних.

Деякі учені виокремили й інші цінності тіла. Так, наприклад, дослідниця В. Биховська поряд з інструментальними й термінальними цінностями тіла акцентувала увагу на екзистенційних, соціальних і символічних цінностях тілесності. Учені вважають, що екзистенційні цінності покладено в основу тих видів діяльності, які пов'язані із забезпеченням необхідних умов для людського життя: фізичне здоров'я, працездатність, адаптивність. До соціальних цінностей науковці відносять цінності, що позначені як «ставлення до функціонування тілесності, формування й дотримання фізичного іміджу в просторі соціальної взаємодії індивідів» (опора на фізичні, рухові характеристики у структурі соціальних ролей особистості, в її комунікативному просторі тощо). Нарешті, до третьої групи науковці відносять символічні смисли тілесності [71].

Доцільно привернути увагу до поглядів Б. Тернера, який у розробленій ним соціологічній теорії тіла, визначив чотири основні функції, якими тіло пов'язується із соціальним простором, виявляється в ньому і відповідає на сформульовані соціумом завдання, проблеми тощо [420].

Для нас найбільший науковий інтерес становить комплексна типологія форм (моделей) тілесної культури, якою узагальнюються вищезазначені цінності, пов'язані з тілом людини, і засоби її корекції, а також інші соціокультурні чинники.

На підставі психолого-педагогічного аналізу наукових джерел стверджуємо, що саме синтезом фізичного (тілесно-ціннісного) виховання у взаємодії з духовним (морально-естетичним) вихованням можна прищеплювати дітям дошкільного віку вище наведені цінності.

Описуючи складові цієї системи, зазначимо, що вона досить складної структури, в якій соціально сформовані й позитивно оцінені не тільки фізичні складові, а й інші соціокультурні явища (ідеали, норми, взірцева поведінка, знання, засоби діяльності, інтереси, потреби, ціннісні орієнтації її суб'єктів, соціальні інститути й відносини тощо), що забезпечують соціокультурну корекцію, пристосування до

громадських та особистісних потреб тіла (фізичного стану) дітей дошкільного віку.

На підставі історико-філософського та психолого-педагогічного аналізу ми виділили основні складові *фізичної (ціннісно-тілесної) домінанти* гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО, а саме:

– ідеали, смисли, норми і взірцева поведінка, а також відповідні знання, інтереси й потреби, спираючись на які, суб'єкт (індивід, соціальна група, суспільство в цілому) розглядає ті чи інші аспекти, функції тіла як цінності та здійснює певні дії для їх формування або корекції в потрібному напрямі;

– емоційні реакції, інтереси, потреби, переконання, якими спонукається суб'єкт до турботи про свою тілесність;

– соціальні засоби (педагогічні, гігієнічні тощо), що застосовуються для свідомого, цілеспрямованого впливу на тіло (фізичний стан) людини;

– здібності, уміння й навички, потрібні для цієї діяльності;

– її результати (соціально сформовані фізичні якості та інші параметри фізичного стану людини);

– соціальні інститути, мета яких полягає у забезпеченні функціонування й розвиток тілесного буття людей відповідно до суспільних та особистих запитів;

– соціальні відносини, що виникають між учасниками діяльності щодо формування й корекції тіла (фізичного стану).

Слід накреслити, що відповідно до викладеної змістової характеристики тілесною (фізичною) культурою дітей дошкільного віку охоплюється як позитивний, так і негативний (відповідно до певних соціальних умов) вплив соціального середовища на тіло (фізичний стан) дошкільників. Авторська позиція полягає в тому, що важливим елементом такої системи є педагогічна діяльність вихователів у сучасних дошкільних навчальних закладах, а саме упровадження системи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО.

У сучасних дослідженнях у сфері дошкільної освіти при розкритті різних аспектів гармонійного виховання вживають різні дефініції, наприклад: «тілесне Я», «образ тілесного Я», «фізичне Я», «концепція тіла», «схема тіла» «єдність тіла та душі» тощо [182].

Однак, незважаючи на помітну близькість цих понять, це досить різні концепти. Насамперед образ тіла більшою мірою пов'язаний із внутрішнім досвідом людини, її особистісними суб'єктивними характеристиками, одночасно особливості тілесної реальності можуть бути іншими.

У цілому, проблема тілесності у філософії в загальному плані й у зв'язку зі свідомістю розглядалася в різних ракурсах Е. Гуссерлем, М. Мерло-Понті, Ф. Ніцше, Ж. Сартром, М. Хайдеггером. Органічний взаємозв'язок сучасних парадигм людини та історико-філософських проблем тілесності розкривається в працях, присвячених проблемам тіла й душі, як зовнішнім, так і внутрішнім.

Слід зазначити, що тілесне «Я» є також предметом вивчення різних психологічних напрямів: тілесно-чуттєвого напрямку (З. Фрейд, Е. Барнесс, Е. Мур, Б. Файн), де «Я» розглядається передусім як вираження «тілесного Я»; тілесно-структурного напрямку (Т. Соколова, Р. Рупчев), на основі якого розмежовуються поняття «тілесний досвід», «сприйняття тіла», «концепція тіла» й «тілесне Я»; тілесно-раціонального напрямку (В. Журавльов, О. Нікітіна, Ю. Сорокін, Д. Реут, А. Тхостов), в якому виділено сферу тілесності й визначено її як проблему свідомості людини; дослідження «Я-концепції» (Р. Бернс, В. Кон, В. Петровський, М. Корепанова), де образ тіла розглядається як провідна складова образу «Я-дитини».

Отже, «образ тілесного Я» розглядається з позиції сприйняття зовнішніх форм тіла, представленої трьома підходами: тіло як носій особистісних і соціальних значень, в яких вивчається емоційне ставлення особистості до своєї зовнішності; тіло як об'єкт, наділений певною формою; акцент у дослідженні ставиться на когнітивному компоненті

його сприйняття; тіло та його функції як носії певного символічного значення.

Дошкільний вік – найважливіший період формування особистості дитини, оскільки в цей період діяльність аналізаторів, розвиток сприймання, уяви, пам'яті, мислення й мовлення в комплексі сприяють чуттєвому пізнанню, на основі якого формується тілесний досвід дитини [30].

Ученими з'ясовано, що в дітей 4-6 років становлення особистості пов'язане з формуванням самосвідомості, що розуміється як усвідомлення себе з фізичного, духовного та соціального боків. Тобто у процесі фізичного виховання відбувається виокремлення дитиною себе з навколишнього середовища (становлення «Я») на підставі аналізу своєї тілесності: від образу тіла – до образу «Я» [400].

Безперечно, образ тіла – це уявлення про те, як дитина відчуває свої частини тіла й керує ними, тоді, як здатність до рефлексії є умовою розуміння дитиною самої себе. Рефлексія, на наш погляд, є процесом усвідомлення дошкільником своєї тілесності, здібності зосередитися на своїх тілесних відчуттях.

У нашому дослідженні вартим уваги є погляди ученої В. Мухіної про те, що образ тіла виникає в дитини разом з її загальними пізнавальними інтересами, коли вона раптом починає цікавитися вивченням тілесної організації людей та своєї власної. Усвідомлення своєї статевої належності є складником структури образу «Я» [6, с. 166].

На підставі вищезазначеного припускаємо, що до трьох років генезис дитини полягає в оволодінні власною тілесністю. Дитина оволодіває своїм тілом і навколишнім світом у просторово-тілесному відношенні (навчається говорити, ходити, керувати своїм тілом). Після трьох років можливе відпрацювання спеціальних тілесних навичок (ліплення, малювання тощо), і генезис дитини відтепер полягає в освоєнні реальності тілесності та оволодінні елементами свідомої реальності; власна індивідуальна свідомість формується в дитини приблизно до семи років. Тобто генезис дитини до трьох років полягає

в оволодінні власною тілесністю й синтезом (фізично-психічно-родовою) реальності [6, с. 73].

Цієї ж позиції дотримується М. Агарьова, нею визначено, що образ тілесного «Я» дитини, як складової частини «Я-концепції» характеризується усвідомленням фізичних можливостей, головною умовою якого є формування сутнісних характеристик образу «тілесного Я» – уявлень про сприйняття тіла, тілесного «Я», схеми тіла, образу тіла, концепції тіла [4, с. 43].

Розглянувши старший дошкільний вік, зазначимо, що в цей період відбувається перехід від предметного до образного мислення, що характеризується рішенням певних завдань завдяки формуванню сприйняття малечі. Діти старшого дошкільного віку мають тісно стикатися зі сферою образів метафоричної свідомості, адже формуванням образу зумовлюються зміни характеру виконання рухових дій.

Уже в 6 років у дітей інтенсивно формується й розвивається рівень регуляції рухів власного тіла, з'являється виразна готовність до усвідомлення поставлених перед ними завдань, уміння адекватно оцінювати ситуацію, керувати власними рухами. Очевидно, що у старшому дошкільному віці яскраво позначається готовність до усвідомлення власної діяльності. Основою для розвитку усвідомленого виконання рухів дитиною стає морфофункціональне дозрівання систем управління рухами, завдяки якому формуються мотиви пізнання рухів дітьми, участь мовлення в рухових діях, розуміння дитиною зв'язку між характером рухів і його результатом, підвищення рівня самооцінки.

Отже, гармонійним вихованням дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО передбачається розвиток у них рухової уяви, свободи й відповідального ставлення до власного тіла та його можливостей. Така робота має проводитися в спеціально організованій рухливо-ігровій діяльності на основі яскравих метафоричних образів, що виникають на основі емоційно-естетичного сприйняття світу, природи, людини.

На підставі вищевикладеного, дійшли висновку, що в дошкільному віці процес гармонійного виховання має велике значення у формуванні позитивного адекватного образу «тілесного Я». Будучи першоосновою особистісного простору дитини, «тілесне Я» також є джерелом пізнання світу. Тобто для розв'язання зазначеної проблеми необхідно запроваджувати весь комплекс культурно-освітніх заходів із дітьми дошкільного віку.

На підставі відомих психолого-педагогічних досліджень з цієї проблеми стверджуємо, що за сучасних умов тілесне (соматичне, фізичне) виховання зазвичай має яскраво виражену гармонійно-прикладну, гармонійно-технологічну орієнтацію. Така педагогічна діяльність організовується з метою вирішення завдань, пов'язаних із формуванням і підвищенням у вихованців рівня лише однієї інструментальної цінності тіла, гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО.

Найважливішими в дошкільному віці можуть бути цінності, пов'язані з гармонійним вихованням, а саме:

- збереження та зміцнення здоров'я;
- відновлення (або компенсація) порушених функцій організму;
- максимальний розвиток виразності рухів або інших рухових здібностей;
- розвиток духовних (морально-естетичних) якостей тощо.

Орієнтуванням на ту чи іншу гармонійну інструментальну цінність тіла іноді визначається зміст усієї концепції гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО.

Так, в одних країнах, зокрема скандинавських, основною є концепція, орієнтована на здоров'я вихованців, у других (наприклад, у Голландії) – концепція, орієнтована на оволодіння руховими діями, у третіх – (наприклад, в Англії) шкільне фізичне виховання базується на концепції «спортивної освіти» [92; 259].

Авторська ж позиція щодо цього питання полягає в тому, що сучасне гармонійне виховання дітей дошкільного віку за своєю

суттю, змістом, спрямованістю, формами й методами має бути і тілесним (соматичним, фізичним), і духовним (морально-естетичним), тобто сприяти загальногуманістичному вихованню дітей.

Отже, теоретичними основами актуалізації гуманної цінності тілесності в нашому дослідженні стали такі ідеї:

– повернення теорії раціональності людини до самої себе (Н. Автономова, Х.-Г. Гадамер, В. Ільїн, В. Куайн, Г. Майнбергер, Г. Сковорода та ін.);

– уведення аксіологічних чинників до складу пояснювальних пропозицій (А. Барсков, Ю. Давидов, Б. Кедрів, В. Пригожин та ін.);

– уведення духовних (морально-естетичних) цінностей у внутрішньонауковий контекст (В. Белов, Р. Драч, В. Канке, Х. Лейсі, М. Мамардашвілі, В. Яковлев та ін.);

– розкриття й обґрунтування явищ людської сутності (М. Бургін, В. Кузнецов, П. Капіца та ін.).

Зазначимо, що ідеєю гуманізації науки, опосередкованою зусиллями сучасних дослідників цінностей фізичної активності людини (В. Бальсевич, В. Видрін, С. Дмитрієв, С. Євсєєв, В. Конєв, В. Курись, К. Лубишева, В. Приходько, Л. Сляднева, В. Столяров, А. Фалалєєв та ін.), пояснюються нові зв'язки організованої рухової активності людини не з нормативною «архітектурою» тіла та із соціальнозначущими якостями, а з особистіснозначущим сприйняттям людиною цінності (корисності) власного тіла, гармонійністю особистості.

Саме ця метафізична тенденція в теорії фізичної культури здебільшого орієнтована на сучасні запити реформ в освіті та практиці формування здорового способу життя, які необхідно упроваджувати, на наш погляд, починаючи з дошкільного віку.

Загалом підтвердження цієї орієнтації сучасного гармонійного виховання визначається багатьма чинниками. Нині міцніє переконання в тому, що будь-яке сучасне суспільство, якщо воно хоче забезпечити більш високу сходинку стабільності свого розвитку, добробуту й упорядкованості життя більшості своїх членів, а їх зробити більш

здоровими і фізично, і духовно, у системі ціннісних координат мають на перший план висуватися загальнолюдські гуманістичні цінності й із максимальною послідовністю спрямовувати свої зусилля на їх реалізацію в різних сферах соціального життя, передусім в освітній [6].

Безсумнівно, гармонійне виховання має винятково важливе значення за сучасних умов розвитку держави, яка стала на шлях докорінних європейських соціально-політичних та економічних реформ у суспільстві, духовного відродження та розв'язання складних економічних проблем. Сьогодні Україна, вирішила йти європейським шляхом таких змін, тож насамперед необхідно дбати про відповідне виховання молодого покоління, забезпечуючи тим самим соціальну базу для реалізації спланованих реформ [57].

Є підстави вважати, що за реалізації стратегії виховання її спрямованість на цілісний розвиток людини як синтез її духовно-фізичних, інтелектуально-емоційно-вольових якостей та особистісно-позитивних характерологічних рис є домінантою стосовно парціального виховання за окремими напрямками, наприклад, фізичного, морального, естетичного.

Проаналізувавши сучасні концепції, проекти та програми гармонійного виховання дітей дошкільного віку, дійшли висновку, що практично всіма ними передбачається орієнтація у вихованні дітей та молоді на цінності гуманізму, насамперед на ідеал гармонійно й усебічно розвиненої особистості [121; 122; 128; 175; 198].

Варто зазначити, що важлива роль у науковому обґрунтуванні тісного зв'язку фізичного, розумового, морального та естетичного виховання належить П. Лесгафту [237]. Учений переконливо довів, що саме «гармонійний усебічний розвиток діяльності людського організму» є важливою метою фізичного виховання [237, с. 284]. «Розумова та фізична освіта, – писав П. Лесгафт, – так тісно пов'язані між собою, що складають єдине, нероздільне завдання освіти: будь-який односторонній розвиток неодмінно руйнує гармонію в освіті й умови для цілісного розвитку людини» [237, с. 253].

Особливе значення, на погляд багатьох дослідників, має формування потреби у фізичному гармонійному самовихованні [4; 32; 71; 78; 92].

Досліджуючи проблему гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у сучасних реаліях реформування системи освіти, варто зазначити, що розвиток сучасного українського суспільства супроводжується виникненням низки проблем, пов'язаних із недостатньою соціальною зрілістю особистості [167].

Отже, сучасним завданням дошкільних навчальних закладів є орієнтація дитини на новий рівень розвитку й на новий рівень відносин із суспільством. Це завдання особливо актуальне з погляду підготовки молодого покоління до реалій сучасного «дорослого» життя, його соціалізації. Успішна соціалізація є однією з умов, що сприяють збереженню духовності нації, розвитку ідеї громадянського суспільства та державності. У зв'язку з цим посилюється інтерес до проблеми соціалізації молоді взагалі й в освітньому процесі зокрема [30; 194].

У цілому молоде покоління адаптується в соціумі завдяки засвоєнню знань і соціально-духовних цінностей, підготовці їх до різних соціальних ролей, громадянських позицій у суспільстві. Саме система освіти відповідальна за поєднання матеріальної й духовної, суспільної й індивідуальної, раціональної й ірраціональної якостей життя.

Отож, зміни, що нині відбуваються в державі й суспільстві, зумовлюють розвиток дошкільної педагогіки в напрямі, яким забезпечується гармонійний цілісний розвиток дітей, здатних до самовизначення в сучасній соціокультурній ситуації. Це означає, що потрібні нові моделі освіти, нові типи фахівців, нові освітні системи, технології, методи, форми діяльності суб'єктів освітнього процесу.

Зрозуміло, що фізична культура, як складова частина культурно-освітнього процесу в дошкільному навчальному закладі, постійно змінюється, модернізується відповідно до вимог сучасної освіти, збагачується новим змістом та концепціями з теорій «фізичної культури», теорії «культури особистості» та «гармонійної концепції

виховання дітей 4–6 років», якими визначається специфіка кожного компонента фізичної культури дошкільника, де поєднувальною основою є синтез фізичного та духовного компонентів особистості.

Отже, за концепцією виховання дітей 4–6 років, гармонійність розглядається в контексті ціннісно-нормативних категорій і характеристик, визначається місце особистості та її значущість у соціальному просторі, вимірюється стан фізичного здоров'я тіла за суспільною шкалою цінностей.

Саме ця тенденція в теорії фізичної культури найбільшою мірою орієнтована на сучасний розвиток освіти та практику формування здорового способу життя, що мають забезпечуватися практикою гармонійного виховання дітей дошкільного віку.

При дослідженні цієї проблеми необхідно враховувати й те, що переважання тілесно-рухового компонента у змісті фізичного виховання у взаємодії з гармонійною концепцією виховання дітей 4–6 років зумовлює формацію цінностей фізичної культури, у результаті чого фізичне виховання набуває рис гуманістичної спрямованості педагогічного процесу, його загальнокультурної й моральної змістовності.

Слід зазначити, що соціалізація – процес становлення й розвитку особистості, яким передбачається освоєння індивідом упродовж усього життя соціальних норм, культурних цінностей і взірцевої поведінки, що забезпечує можливість йому функціонувати в цьому суспільстві [167]. Особливо активно формування особистості відбувається в дошкільному віці. Саме в цей період велике значення має дошкільний освітній простір, де поряд з передачею соціального досвіду й ціннісних орієнтацій досягається головна мета освіти – формування системи цілісного світогляду; навичок самопізнання й виявлення власних труднощів; засвоєння методів самостійного оволодіння знаннями, уміннями й навичками творчого підходу до їх реалізації за різних умов [167].

За соціокультурною концепцією гармонійного виховання дітей 4–6 років (аксіологія людського тіла) осмислюється тілесність у контексті

ціннісно-нормативних категорій і характеристик, чим визначається її місце та значущість у соціальному просторі, оцінюється фізичне благополуччя, здоров'я за суспільними нормами. Зазначені вище погляди висвітлені в працях Н. Амосова, Н. Бердяєва, Л. Жарова, В. Круткіна, Ю. Лісичина, В. Подороги, В. Розіна та ін.

Поняття «соціокультурне» засноване на розмежуванні тісно пов'язаних між собою, але відносно самостійних сфер суспільства – соціальної й культурної, а також відповідних соціальних і культурних чинників. Розкриваючи цю тезу, зазначаємо, що соціальна сфера – це сфера соціальних інститутів, відносин, форм діяльності, а сфера культури – насамперед сфера цінностей (ідеалів, норм і взірцевої поведінки, смислу, значень тощо [167; 306; 346]. Відповідно до структурно-функціональної концепції Т. Парсонса функція культури стосовно соціальної системи полягає в тому, що нею забезпечується формування та збереження цінностей суспільства, формуються нові ідеали, норми та взірцева поведінка, їх реалізація [131].

Зазначимо, що під впливом соціальних чинників відбувається соціалізація природно-детермінованих фізичних якостей і здібностей, тіла людини, його фізичного розвитку. Ці зміни тіла людини пов'язані насамперед з тим, що воно починає виконувати соціальні функції в житті людей. Особливу роль у цьому відіграє рухова діяльність людини, за якої здійснюється комплекс найрізноманітніших функцій її життєдіяльності.

Відповідно, адаптація тіла людини до природного, а отже, і до матеріального, штучного (техногенного й соціального) середовища, виконання тих чи інших соціальних функцій зумовлюють суттєву модифікацію.

Так, у процесі соціалізації на основі залучення людини до культури та системи складових її цінностей (ідеалів, норм поведінки тощо) відбувається «культурація» її тіла, фізичного стану, фізичного розвитку, а також її соціокультурна модифікація [71, с. 14].

К. Хайнеманн виокремив чотири аспекти функціонування тіла, що розглядається як «соціальна структура» й «соціокультурний факт»:

1) «техніка тіла» – способи виконання різноманітних рухів (біг, ходьба, стрибки, плавання тощо);

2) «експресивні рухи тіла» – положення тіла, жести, вираз обличчя, що є засобом символічного вираження комунікації, тобто «мови тіла»;

3) «етос (етика) тіла» – ставлення до тіла, уявлення про нього, пов'язане з почуттями сором'язливості, зніяковілості, ідеалом краси тощо;

4) контроль інстинктів і потреб [131].

Із погляду логіко-методологічних принципів формулювання проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку, головне значення полягає в тому, щоб у змістовому плані чітко розрізнити природне, тіло людини та його модифікації, що відбуваються під впливом соціокультурних чинників; терміни, в яких фіксуються ці відмінності, тієї чи іншої системи, дефініцій можуть розрізнятися.

Отже, досліджуючи викладену проблему, можемо визначити вимоги гуманної та соціокультурної концепцій гармонійного виховання дітей 4–6 років, що ґрунтуються на спеціально створених умовах культурно-освітньої діяльності ЗДО і взаємодії родини, що забезпечують становлення й саморозвиток дошкільника. Ми вважаємо, що саме сучасне тлумачення теорії фізичної культури і є першим кроком розв'язання цієї проблеми.

Процес фізичного виховання визначається поняттями «фізичний розвиток», «виховання» й характеризується всіма ознаками гуманного освітньо-виховного педагогічного процесу, відмінністю якого в дошкільному навчальному закладі є спрямованість фізичного виховання на формування рухових навичок і розвиток фізичних якостей дітей, сукупністю яких вирішальною мірою визначається їхня фізична працездатність та гармонійність.

Фахівці зазначеної галузі зазвичай підкреслюють, що у фізичному вихованні слід розрізнити два специфічні аспекти: навчання рухів (рухових дій) і розвиток фізичних якостей. Багаторічний педагогічний досвід, експериментальні дані, соціологічні дослідження є показником

того, що подібною констатацією зміст фізичного виховання не обмежується, однак погоджуємось із тим, що саме руховий компонент найбільше характеризує специфіку фізичного виховання дітей дошкільного віку.

Водночас практикою дошкільної освіти доведено, що традиційним підходом до фізичного виховання в дошкільному навчальному закладі сьогодні лише декларується синтез у розвитку духовної та фізичної сфери дошкільника, його гармонійність. Тож сьогодні сфера фізичної культури як за кількісними показниками, так і за своїми змістовими характеристиками не відповідає сучасним потребам суспільної системи. Отже, традиційний підхід до гармонійного виховання дітей дошкільного віку варто переорієнтувати не лише на розвиток фізичних здібностей людини, а й на особистісний розвиток та соматопсихічну й соціокультурну єдність у формуванні в дошкільника потреби у фізичному пізнанні себе та світу в цілому, власних фізичних можливостей та здібностей, розвитку емоційно-ціннісного ставлення до фізичної культури.

Варто зазначити, що емоційно-ціннісне ставлення до фізкультурної діяльності не формується спонтанно й не успадковується, воно набувається особистістю в процесі діяльності й ефективно розвивається з освоєнням культури суспільства, знань і творчого досвіду, за ініціативності й активності в педагогічному процесі. Культура – явище надзвичайно різноманітне як за характером, так і за формами свого вираження та функціонування; нею охоплюється вся сукупність досягнень суспільства в матеріальному й духовному житті, відображається рівень інтелектуального розвитку людини й людства, система цінностей і норм, якими регулюється суспільна діяльність, стан моралі тощо [277].

Поняття «культура особистості» у світлі ідеї гуманізації науки та соціокультурної концепції гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО постає як сукупність аморфних особистісно-значущих унікальних переживань, ціннісних

відносин конкретної людини до об'єктів, що її оточують, і насамперед, до самої себе [258]. З такого погляду цінність власного тіла набуває властивості системоутвірною чинника культури особистості, а тілесні (фізичні) компоненти людини з культурою її особистості характеризують поняття «культури суб'єкта (людини)». Такий теоретичний підхід до проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО розробляється в працях психологів К. Анциферової, А. Брушлинського, А. Петровського, М. Ярошевського та ін. Поняття «культура» вживається для характеристики історичних епох, народностей, націй, специфічних сфер життя чи діяльності. Звідси різні тлумачення культури, а отже, і її інтерпретація. Розрізняють матеріальну та духовну культури, однак ця відмінність можлива лише в абстракції, адже матеріальна культура – це творіння людських рук і розуму, отже, містить і духовні, і моральні та естетичні елементи (В. Харчева).

Посилаючись на вищезазначене, висловлюємо припущення, що культура – це узагальнений, акумульований досвід людства, що є чинником формування та збереження здібностей, потреб і властивостей людини [357]. Культура розвивається в основному в трьох формах:

- умови життя (матеріальні й духовні цінності);
- культура діяльності (технології її здійснення);
- культура особистості (здібності, актуалізовані знання й навички практичної діяльності людини).

Ці форми переходять одна в одну, а такий кругообіг культури є умовою її розвитку й накопичення. У цілому дефініцією «фізична культура» визначається така сфера культури, основним змістом якої є процес соціалізації й «окультурення» соціокультурної модифікації тіла (тілесності, тілесного буття людини). Ця сфера культури пов'язана насамперед із тілесним буттям людей, їхнім фізичним станом. Це тілесне буття, фізичний стан є складником фізичної культури як специфічний

елемент культури тією мірою й у тому відношенні, в яких воно втілене в соціальному житті – це є культурною цінністю.

Отже, з урахуванням різноманітності соціально й культурно сформованих параметрів тілесного буття людини в межах фізичної культури виокремлюють культуру рухів (рухову культуру), культуру статури й культуру фізичного здоров'я.

Сьогодні складно знайти сферу людської діяльності, не пов'язану з фізичною культурою, оскільки фізична культура загально визнана матеріальна й духовна цінність суспільства в цілому й кожної людини окремо. Не випадково останнім часом все частіше вченими наводиться той факт, що фізична культура є не тільки самостійним соціальним феноменом, а і якістю особистості. Однак феномен фізичної культури особистості вивчений недостатньо, хоча проблема культури душі й тіла порушувалась ще в епоху стародавніх цивілізацій.

Фізична культура, як феномен загальної культури, унікальна. Саме вона, на погляд В. Бальсевича, є природним містком, який може поєднати соціальне й біологічне в розвитку людини [31]. Більше того, як доводить М. Візитей, вона є найпершим і базовим видом культури, що формується в людині [78]. Фізична культура з властивим їй дуалізмом може значно впливати на стан організму, психіки, статус людини.

За влучним визначенням В. Биховської, «фізична культура – це не сфера безпосередньої роботи з «тілом», хоча саме тілесно-рухові якості людини є предметом зацікавленості в цій сфері. Як будь-яка сфера культури, фізична культура – це насамперед робота з духом людини, її внутрішнім, а не зовнішнім світом» [71].

У контексті процесу формування фізичної культури поняття «фізична культура» найбільш часто вживається в двох значеннях: фізична культура – як складова частина загальної культури та як компонент соціального способу життя; фізична культура розглядається переважно як специфічна діяльність, як соціальний процес оволодіння цінностями особливого виду культури, тобто фізичної культури [83].

За сучасних умов розвитку фізичного виховання ціннісний потенціал фізичної культури розглядається з позиції взаємодії з фізичним та морально-естетичним вихованням. Відомі історичні дослідження цієї теми є підставою для формулювання тези про те, що фізична культура складалася під впливом практичних потреб суспільства в повноцінній фізичній підготовці молодого покоління й дорослого населення до праці. Одночасно у міру становлення систем освіти й виховання фізична культура ставала базовим чинником формування рухових умінь і навичок [107].

У процесі історичного розвитку не тільки сформувався національний характер, а й створювалася фізична культура народів. Ученими з'ясовано, що якісно нова стадія осмислення суті фізичної культури пов'язується з її впливом на духовну сферу людини як одного з основних засобів інтелектуального, морального, естетичного виховання.

Отже, немає особливої потреби говорити, про величезний вплив фізичних вправ на біологічну сутність людини: на її здоров'я, фізичний розвиток, рухові якості та їх вплив на *розвиток духовності як другої домінанти* у змісті гармонійного виховання дитини дошкільного віку.

Носіями та творцями культури в усі часи були люди – представники конкретних епох і народів. Виконуючи роль об'єктів культурного впливу суспільства, вони одночасно були суб'єктами культури свого часу, забезпечуючи збереження від предків духовної спадщини та її примноження. Останнє становить основу культурно-історичного розвитку суспільства [106].

В індивідуальному плані духовну культуру розглядають як інтегровану якість особистості, якою визначається її спрямованість на відтворення власного ціннісно-змістового поля; як спосіб освоєння базових ціннісних орієнтацій у життєдіяльності; актуалізації духовних цінностей [41].

Рівні духовної культури людини пов'язані з її самосвідомістю й ілюстровані ціннісно-змістовим полем особистості та принципами самовдосконалення, самовизначення, самопізнання [58]. Посилаючись

на це визначення, можна виділити три відносно самостійних основних напрями дослідження культури особистості: її пізнання як інтегровану складову особистості за сферами спрямованості інтересів; визначення її залежності від ціннісно-змістових орієнтацій; вивчення діяльності особистості з освоєння навколишнього культурно-освітнього простору ЗДО.

Зазначимо, що культура особистості одночасно визнається фундаментальною цінністю, якою визначаються способи та критерії реалізації сутнісних можливостей у процесі гармонійного соціокультурного буття. Індивідуальна культура стає результатом особистісного осмислення, вироблення уявлень, відносин, переконань, «програм поведінки» [400].

У ці категорії інтегруються структура самосвідомості, самопізнання й саморегуляції поведінки. Загальна культура суспільства відображає рівень суспільного усвідомлення значущості фізичного удосконалення, рівень розвитку в ньому валеологічної свідомості. В обох випадках основою для формування фізичної культури є ціннісні відносини – сукупність її відносно стійких цінностей, суб'єктивація яких робить її особистісно значущою. Суб'єктивне сприйняття та присвоєння гармонійних цінностей людиною визначається багатством її особистості, розвиненим загальнокультурними мисленням і свідомістю, досвідом діяльності у сфері фізичної культури, наявністю індивідуальної системи застосування її засобів, відповідної спрямованості особистості її інтересами, актуальним станом психофізичних і функціональних можливостей і здібностей [304].

Отже, виділені групи гармонійних цінностей утворюють аксіологічну основу культури особистості. Головними цінностями в ній є цінності-цілі, якими визначаються характер цінностей-знань і цінностей-засобів. Система цінностей є основою та критерієм прийняття або неприйняття особистістю нових або раніше вироблених цінностей. Чим багатший світ цінностей людини, тим ефективніше й цілеспрямованіше відбувається засвоєння нових цінностей, їх перехід

у мотиви поведінки й діяльності [6]. Посилаючись на вищезазначене, доходимо висновку, що культура особистості розвивається в синтезі з культурою суспільства, досягається гармонія знань і творчої дії, почуттів і спілкування, фізичного й духовного.

На наш погляд, фізична та духовна культура досить значуща для всебічного розвитку людини та осмислення гармонійного ціннісного потенціалу цього феномену.

У сучасному вихованні дітей дошкільного віку немає систематизованих, науково обґрунтованих відомостей про проблему розвитку тілесно-ціннісного у взаємодії з морально-естетичним вихованням дитини, що не сприяє реалізації в процесі її освіти й виховання принципу гармонії духовного та тілесного як умови благополуччя дитини. На жаль, констатуємо той факт, що для гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО немає науково обґрунтованого програмного й методичного забезпечення цього процесу у взаємодії всіх компонентів виховання. У сучасному вихованні дітей дошкільного віку важливо ставити більш широку мету виховання засобами культури, здійснюючи цілісний підхід до сутності гармонійного розвитку особистості [71].

Отже, сучасний процес гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО має бути підпорядкованим загальноприйнятим методологічним підходам передачі соціального досвіду, яким охоплюється три підсистеми: інформаційна – забезпечення передачі сукупності знань; мотиваційна – формування відносин, запитів, цілей, планів особистості; операційна – забезпечення формування вмінь, навичок, методів і способів дій.

На підставі аналізу теоретичних підходів до розуміння базових понять фізичної культури, фізичного виховання, цінностей фізичної культури ми визначили зміст гармонійного виховання дітей дошкільного віку як педагогічний процес, спрямований на гармонійний (фізичний і духовний) розвиток особистості.

Теоретичними підставами для гармонійного виховання особистості є такі характеристики: соматопсихічне здоров'я дітей дошкільного віку, що визначається ціннісним ставленням до власного тіла; тілесно-рухова активність, похідною якої є тілесність як фізичний складник суб'єктивності особистості; духовне здоров'я, що забезпечується вихованням морально-естетичної складової особистості [71].

На підставі вищенаведеного припускаємо, що одним з інноваційних напрямів у цьому контексті є створення авторської системи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО. При її обґрунтуванні ми вирішували два основних науково-методичних завдання:

– розробка методики освоєння дітьми фізкультурних знань і пов'язаних з ними вмінь і навичок, що складають основу тілесних, моральних та естетичних цінностей фізичної культури;

– формування певного світогляду з урахуванням вікових можливостей ставлення дитини до освоєння культурних цінностей, розвитку мотиваційної потреби, що ідентифікується з соціально-психологічними завданнями виховання людини [32].

Авторська позиція полягає в тому, що за розробленою новою системою гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО можна розв'язати складну проблему в дошкільній освіті, це допоможе у створенні спеціальних умов діяльності та взаємодії педагогів, батьків та дітей, що сприятимуть становленню й саморозвитку дитини, надасть педагогічну допомогу дітям у пізнанні себе та власних фізичних можливостей.

Реформуванням освітньої діяльності визначається характерна ознака сучасної концепції виховання, що полягає в посиленні освітньої спрямованості як визначальної умови успішного формування культури особистості дошкільника. Загальною культурою доведено, що не існує меж між матеріальною й духовною культурою, і вона є природним містком, яким можна з'єднати соціальне й біологічне в розвитку дітей дошкільного віку, впливаючи на стан організму, психіку, статус

особистості, зважаючи на суттєвий потенціал відтворення особистості в її тілесно-духовній взаємодії та гармонійному удосконаленні. У педагогічній діяльності здійснюється комплексний підхід до процесу виховання, адже це найважливіша й ефективна технологія не тільки фізичного, а й морального, естетичного розвитку. Зауважимо, що сучасними завданнями дошкільного виховання є такі важливі напрями, як вироблення в дітей ціннісних орієнтацій на фізичне й духовне удосконалення особистості, формування потреб і мотивів до систематичних занять фізичними вправами, виховання моральних і вольових якостей, налагодження гуманістичних взаємин, набуття досвіду спілкування дітьми дошкільного віку. Учити дітей у різні способи творчої реалізації здобутих знань, вироблених умінь і навичок для підтримання високого рівня фізичної й розумової працездатності, стану здоров'я, самостійних занять. Безперечно, упровадженням традиційних технологій тепер неможливо повністю досягти поставленої мети й вирішити завдання. Упровадженням у цілісний освітній процес широкого спектра сучасних новітніх педагогічних технологій забезпечується досягнення високих результатів тілесно-ціннісного розвитку.

Слід зазначити, що гуманістична орієнтація гармонійного виховання цілком відповідає завданням сучасної соціальної політики, а також загальної системи освіти й виховання. Гуманістичністю гармонійного виховання передбачається спрямованість культурно-освітньої діяльності в дошкільних навчальних закладах на вирішення трьох основних завдань.

Перше завдання полягає у сприянні повноцінному та пропорційному розвитку культури здоров'я (мається на увазі тілесне здоров'я), культури статури й рухової культури як трьох основних компонентів тілесної культури особистості. Досягненням цієї мети забезпечується адекватність фізичного розвитку вихованця критеріям гармонії та краси.

Друге важливе завдання гуманістично орієнтованого гармонійного виховання полягає в тому, щоб турбота особистості щодо власного тіла і діяльність щодо формування та підвищення рівня культури здоров'я, статури й рухів здійснювалася нею за власною ініціативою, тобто сприяння формуванню та підвищенню її орієнтації на постійне тілесне самовдосконалення, самовиховання, саморозвиток особистості.

Третє завдання гуманістичного гармонійного виховання – сприяти формуванню бажання й реальної діяльності вихованця з органічним доповненням гармонійно-фізичного удосконалення, розвитку психічних здібностей (інтелекту, пам'яті, уваги, творчих здібностей тощо) і духовному удосконаленню, розвитку духовної культури в усіх її формах (моральної, естетичної, екологічної культури, культури спілкування тощо) [304].

Спрямовуючи гармонійне виховання на вирішення цих трьох завдань, стверджуємо, що основна мета культурно-освітньої діяльності ЗДО – формування й удосконалення гуманістичної гармонійної фізичної та духовної культури особистості.

Вирішенням трьох зазначених вище завдань забезпечується адекватність фізичного розвитку дошкільника за критеріями гармонії та краси, зумовлюються насолода й радість у тілесно орієнтованій активності, досягається фізична досконалість, дається можливість йому вільно й майстерно володіти своїм тілом у різних життєвих ситуаціях, у різноманітних видах культурно-освітньої діяльності сучасного ЗДО.

Така культурно-освітня діяльність ЗДО значно ефективніше сприятиме формуванню та підвищенню рівня визначеної дошкільником інструментальної гармонійної культури. Зрозуміло, що з урахуванням віку, індивідуальних особистих інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій особистості, вибору конкретних умов життєдіяльності, а також соціальних потреб конкретного періоду в процесі гармонійного виховання може бути посилений акцент на ті чи інші аспекти цієї культури.

Для вирішення завдань гуманістично орієнтованого гармонійного виховання необхідно запроваджувати відповідні гуманні методи виховання.

Насамперед ідеться про те, що ці методи мають сприяти досягненню фізичної досконалості особистістю й унеможливити негативний вплив на її гармонійний, зокрема духовний розвиток. Тобто важливо, щоб гармонійне виховання ґрунтувалося на принципах гуманістичної особистісно орієнтованої педагогіки та психології.

Варто зазначити, що помилково всю активність у процесі гармонійного виховання, як й інших елементів комплексного фізичного виховання, зводити лише до роботи педагогічних фахівців, а дітей дошкільного віку розглядати як об'єкт їхньої цілеспрямованої діяльності.

Певна річ, створенням ефективної функціональної системи такої педагогічної діяльності передбачається усвідомлення (сприйняття) вихованців дошкільних навчальних закладів рівноправними партнерами у співпраці з вихователями, педагогами й унеможливується маніпулятивний підхід до дітей; передбачається всебічний розвиток їхньої творчої активності.

Найважливішою вимогою сучасного гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО ми визначили здійснення диференційованого й індивідуального підходів з урахуванням стану здоров'я, статі, фізичного розвитку, рухової підготовленості, особливостей розвитку психічних властивостей. Диференційований та індивідуальний підходи важливі для дітей дошкільного віку як із низьким, так і з високими результатами у сфері фізичної культури. Низький рівень розвитку рухових якостей часто буває однією з головних причин дезадаптації дитини.

Очевидно, що вирішення соціально-педагогічних завдань виховання дітей дошкільного віку зводиться до процесу формування життєвої філософії особистості: переконаності та ставлення до освоєння культурних цінностей [31].

Для реалізації цього культурно-освітнього процесу в ЗДО необхідно урахувати особливості інтересів дитини і характер їх мотивації.

На підставі аналізу можемо розглянути протиріччя, що виникають при формуванні основних якостей дітей 4-6 років:

- неоднакові темпи розвитку фізичних і виховання моральних якостей у цьому віці;

- відмінності у структурі мотивації до основних видів освітніх впливів у ЗДО.

Зважаючи на це, свідчимо, що нагальним є процес формування у фахівців дошкільної освіти потреби дотримуватися в педагогічній діяльності принципу пріоритетності гармонійного (фізичного та духовного) розвитку дітей дошкільного віку.

Отже, наступним напрямом удосконалення системи гармонійного виховання дітей дошкільного віку є зміна ментальності сучасного педагога дошкільного навчального закладу завдяки підвищенню престижності та посиленню державної уваги до процесу гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО.

У цілому змістом гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО є педагогічний процес, спрямований на розвиток моральних, естетичних, рухових, мобілізаційних цінностей культури особистості, спрямований на забезпечення цілеспрямованого й систематичного застосування засобів фізичної культури в наступні періоди життєдіяльності для досягнення високого рівня суспільного визнання.

Підсумовуючи вищезазначене, доходимо висновку, що гармонійне виховання дітей дошкільного віку не формується спонтанно й не успадковується, особистість виховується в процесі культурно-освітньої діяльності ЗДО, здобуття знань і творчого досвіду, за ініціативності й активності учасників культурно-освітнього простору та ефективно розвивається під впливом загальної культури суспільства.

Єдністю функціонального, ціннісного й діяльнісного, що складають зміст культури, поглиблюється розуміння її інтеграційної, людинотвірної, духовно-фізичної та гармонійної суті.

У процесі фізичної (ціннісно-тілесної) та духовної (морально-естетичної) діяльності удосконалюються розумові операції: синтез, аналіз, порівняння, здібності, уміння планувати свою діяльність. Загалом змістом процесу гармонійного виховання дітей дошкільного віку є формування фізичних цінностей, знань, умінь і навичок, виховання морально-естетичних почуттів, смаків, інтересів.

При освоєнні дійсності й мистецтва, спорту й моральності в дошкільників формуються знання про прекрасне, про красу тіла й душі. Під керівництвом дорослих діти засвоюють основні фізично-морально-естетичні критерії піднесеного й низького, трагічного й комічного тощо.

Поряд із засвоєнням знань оволодіння змістом гармонійного виховання дітей дошкільного віку та вироблення навичок і вмінь (уміння спостерігати за явищами та предметами навколишнього світу, помічати індивідуальні й загальні ознаки тощо).

Окрім вищезазначеного, змістом гармонійного виховання дошкільника в культурно-освітньому просторі ЗДО охоплюється розвиток у дітей самостійності у фізичній активності та власній творчості, коли дитина сама щось створює, виявляючи при цьому власну ініціативу й задовольняючи свої інтереси й потреби.

Найважливішим завданням процесу гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО є формування і розвиток фізичного і духовного сприйняття, що складає основу розвитку ціннісно-тілесних і морально-естетичних орієнтацій дітей дошкільного віку.

Зміст гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО базується на нормативно-правових документах й основних програмах (Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років «Дитина» (2013 року), «Українське дошкілля» та «Впевнений старт») та конкретизується в альтернативних програмах (Програма

гармонійного виховання дітей 4–6 років «Краса тіла, краса душі – шлях до гармонії дитини»). Процес гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО є багатограним, його основу становлять підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти, оновлення знань педагогів ЗДО та просвітницька діяльність серед батьків. За такої багатогранної спільної діяльності формуються основи фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання.

Тож учені різних галузей освіти доводять, що для цілісного розвитку дітей дошкільного віку необхідний відповідний фізичний та духовний стан. Підтверджуючи цю думку, відомий український педагог В. Сухомлинський підкреслював, що різнобічне багатство особи (поряд із фізичним, моральним та естетичним) залежить від гармонії фізично-естетичного й морального розвитку, здоров'я тіла, душі й духу [137].

Отже, у процесі занять фізичними вправами, естетичного розвитку та виховання моральної свідомості педагог, батьки і дитина мають прагнути не до однобічного розвитку, а до гармонії розуму, душі, духу й тіла.

У процесі гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО вирішується багато завдань, але всі вони можуть бути умовно об'єднані в три групи: освітні, оздоровчі й виховні, що, зі свого боку, об'єднуються за такими напрямками:

- здобуття дошкільниками базових знань у сфері фізичної та духовної культури;
- забезпечення раціонального формування індивідуального запасу рухових умінь і навичок, необхідних у житті дошкільників та доведення їх до необхідного рівня досконалості;
- навчання кожного дошкільника реалізації здобутих фізичних (ціннісно-тілесних) та духовних (морально-естетичних) знань у повсякденному житті з метою самовдосконалення;
- запровадження програм гармонійного виховання, якими передбачається реалізація кола морально-естетичних і фізкультурно-спортивних знань, що охоплювали б усі чинники всебічного удосконалення, організації й забезпечення життєдіяльності

й у сукупності поєднували в собі фізичний, естетичний і моральний складники виховання.

Основними методами, що запроваджуються в процесі гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО, є залучення до фізичної активності; роз'яснення, аналіз творів мистецтва, предметів і явищ; мистецькі творчі вправи; бесіди й розповіді, коли дитина може висловити свою думку; удосконалення самостійних дій; пізнання краси тіла, душі й духу тощо.

Отже, процес синтезу фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО відіграє велику роль у вихованні гармонійної, високоосвіченої, фізично досконалої, культурної й моральної людини, завдяки чому здійснюється комплексний підхід до розвитку особистості, її тілесних цінностей, що виявляється в ставленні до людей, до фізичної активності, мистецтва, життя.

Це означає, що сьогодні необхідно удосконалити технології гармонійного виховання особистості, особистість нового соціокультурного типу має бути гуманістично орієнтованою стосовно самої себе, суспільства, володіти громадянськими якостями, почуттям патріотизму. Тобто ідея гуманізму визначена основою навчання й виховання як найважливішою духовною складовою і системою освіти й суспільного життя в цілому [204].

2.2. Закономірності та принципи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО

Для висвітлення теоретико-методологічних засад гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО, яке відбувається у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання, передусім необхідно з'ясувати теоретичні складові вищезазначеного процесу, що і стало метою написання цього підрозділу.

Так, в основу побудови системи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО покладено загальну теоретичну концепцію про те, що фізичне (ціннісно-тілесне) та духовне (морально-естетичне) у їх взаємодії сприяє ефективному перебігу процесу цілісного розвитку дитини. Однак в сучасних умовах розвитку дошкільної освіти необхідно враховувати багатосторонні соціальні запити й вимоги, інтереси й потреби різних груп населення тощо, тобто головною вимогою системи є її організованість і комплексність.

Визначення концептуальних положень є одним із найважливіших етапів дослідження, оскільки відбиває його методологічне підґрунтя і дозволяє усвідомити наукові підходи, що розкриті у підрозділі 1.2, закономірності і принципи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО

Рушійними силами процесу гармонійного виховання є протиріччя – внутрішні або зовнішні. Внутрішніми є протиріччя між домаганнями особистості виховання та його можливостями, між потребами та способами їх задоволення тощо. Зовнішніми є протиріччя між вимогами соціального мікро- і макросередовища та поведінкою самої особистості. Для ефективності такого процесу необхідно враховувати як закономірності розвитку, так і закономірності виховання дітей дошкільного віку, які є стійкі істотні взаємозв'язки між компонентами виховного процесу, урахування й реалізація яких є неодмінними умовами досягнення ефективних результатів у розвитку та формуванні гармонійної особистості дитини дошкільного віку.

Розглянемо закономірності розвитку дитини дошкільного віку. Проблемі розвитку та виховання дітей присвячені наукові праці В. Бехтерева [34], Н. Щелованова [485], Н. Фігурін [432], Є. Радін, А. Фонарьова [439], С. Новосьолова [298], Л. Павлової, Е. Пілюгіна, Г. Філіппової та ін. Дослідники визначили дошкільний вік періодом швидкого формування всіх властивих людині психофізіологічних процесів, тілесно-ціннісних орієнтацій.

Безперечно, у цей період у дитини швидко змінюються антропометричні показники: вага, зріст, розміри окружності голови та грудної клітки; починають посилено функціонувати всі життєзабезпечувальні системи організму; прогресують темп, послідовність і якість рухів; удосконалюється м'язовий апарат. Н. Щелованов [485], Н. Аксарін [5], Л. Сварковська [382], Л. Венгер [76] та інші вважають дошкільний вік сенситивним для сенсорного розвитку дітей, тож, посилаючись на висновки учених, стверджуємо, що в цей період формуються уявлення про сенсорні еталони. Також поряд із розвитком сприйняття при засвоєнні предметних дій у дитини формуються й основні компоненти мислення. У процесі маніпулятивної діяльності перед дитиною розкриваються зв'язки між предметами, формуються опосередковані дії.

Необхідно виділити деякі закономірності розвитку дітей на етапі раннього віку: швидкий темп фізичного та психічного розвитку, та їх взаємозв'язок; набуття дитиною первісного соціального досвіду, вироблення звичок поведінки; емоційність як провідна характеристика віку; потреба в індивідуальному контакті з дорослим; залежність розвитку від спадковості та розвивального соціального середовища тощо.

У дошкільному віці (від трьох до семи років) у дитини посилюється потреба в рухах, розвивається моторна пам'ять, спостерігається узгодженість, злитість, чіткість рухів; уся рухова діяльність стає більш усвідомленою, цілеспрямованою й самостійною, підвищується фізична й розумова працездатність. У подальшому розумовий розвиток дошкільників набирає високого темпу. У цей період триває удосконалення чуттєвих, наочних способів пізнання; основні форми мислення – наочно-дійове й наочно-образне; відбувається розвиток основних розумових дій: аналізу, порівняння, узагальнення, класифікації тощо. До семи років дедалі більша роль відводиться словесно-логічному мисленню; спостерігається довільність пізнавальних процесів: пам'яті, сприйняття, уваги; змінюються основні мотиви розумової діяльності дитини від ігрових інтересів до пізнавальних; відбувається формування

здатності розумової діяльності, полягає в умінні прийняти або поставити завдання, відібрати способи його вирішення, перевірити й оцінити результати. Тобто дошкільний вік є періодом інтенсивного удосконалення мовлення: збагачується словник, правильною стає вимова звуків, формується зв'язне мовлення [76]. Тому вважаємо за необхідне зауважити на змінах в особистісному та фізичному розвитку дітей 4–6 років.

Особистісний розвиток дітей 4-го року характеризується відголосом кризи 3-х років «Я сам!», проявом самостійності та незалежності. Надмірність, довільність поведінки допомагають утримувати у свідомості дитини мету та цілеспрямованість діяльності. Зароджується прагнення бути такою, як дорослий, спостерігаються перші спроби упорядкувати свої бажання, набуває значення результативність діяльності. У цей період необхідно допомогти дитині виокремлювати себе як джерело власних емоцій, волі, уяви.

На 4-му році удосконалюються фізичні можливості дітей. Упродовж року маса тіла досягає приблизно 16,5 кг, зріст – 102 см, обхват грудної клітки – 53 см. Показники силових можливостей наближуються до таких величин: у хлопчиків сила правої кисті дорівнює приблизно (3,9–7,0) кг, лівої – (3,5–6,2) кг, станова сила – (13–19) кг; у дівчаток сила правої кисті – (3,3–6,9) кг, лівої – (3,2–5,6) кг, станова сила – (12–17) кг. У результаті нерівномірного росту голови, тулуба та кінцівок помітно змінюються пропорції тіла, відбувається переміщення середньої точки довжини тіла. Подальшого розвитку зазнає м'язова система, опорно-руховий та зв'язковий апарат. Однак м'язовий корсет ще слабкий, легко з'являються відхилення у поставі. Стопа дитини через щільний жировий прошарок має ущільнений вид. Фізична працездатність дитини 4 років складає: у хлопчиків приблизно (109–154) км/хв, у дівчаток – (106–118) км/хв. У цей період підвищується рівень рухової активності дитини – (7000–9500) рухів на добу. Руховий розвиток дітей цієї вікової групи характеризується суттєвим збільшенням рухових дій. Дитина володіє всіма видами основних рухів, може повторювати

їх на свій розсуд або за пропозицією вихователя, під час виконання дотримуватись потрібного напрямку, певної послідовності. З'являється зацікавленість до результату діяльності. Разом з тим формування рухових навичок та умінь здійснюється на основі наслідування. На кінець 4-го року дитина має великий запас різноманітних рухів, що зумовлює свободу самостійних дій.

Період 5-го року у психолого-педагогічній літературі визначається як період «чомучок». Важливим у розвитку особистості дитини цього віку є творче ставлення до предметного світу, потреба в знаннях. Ініціативність, самостійність дитини виявляються у виборі тематики ігор, у питаннях, роздумах та судженнях, з якими вона звертається до дорослих. Дитина здатна бачити в одному й тому самому матеріалі різноманітні образи, використовувати їх у грі, виразних рухах. Дошкільника цікавить широкий світ загальнолюдських цінностей, суджень, оцінок, думки дорослого, що він думає про героїв казок, книг, а також про нього самого. Самоцінність такого спілкування виявляється в особливому ставленні до дорослого, у тому, що дитина відокремлює його серед інших людей, бачить у ньому педагога. Необхідно розширювати взаємовідносини дитини з оточенням, допомагати засвоювати нові види діяльності, нові види рухових дій.

5-й рік є періодом інтенсивного росту та розвитку організму дитини. Упродовж року маса тіла збільшується на (1,5–2) кг, зріст – на (6–7) см. На 5-му році вага дитини становить приблизно 19,0 кг, зріст – 110 см, обхват грудної клітки – 54 см. З'являються розбіжності у фізіометричних показниках залежно від статі дитини. Життєва ємність легень у хлопчиків складає приблизно (1100–1400) см³, у дівчаток – (1100–1300) см³. Показники сили хлопчиків також вищі, ніж показники дівчаток: у хлопчиків сила правої кисті – (5,0–8,0) кг, лівої – (4,3–7,2) кг, станова сила – (15–20) кг; у дівчаток відповідно: (4,2–7,5) кг, (3,8–6,5) кг, (12–19) кг. Фізична працездатність дітей 5-го року підвищується та складає: у хлопчиків приблизно – (135–194) км/хв, у дівчаток – (128–152) км/хв. Денна норма рухової активності становить

(10000–11000) умовних кроків. Продовжується розвиток м'язової системи, опорно-рухового та зв'язкового апарату. Зменшується жировий шар на стопі, зміцнюються м'язи, що підтримують підйом стопи. М'язовий корсет, який фіксує хребетний стовп у прямому положенні, ще доволі слабкий, тому дитина не повинна знаходитись тривалий час у статичному положенні. У п'ятирічному віці рухові функції формуються досить інтенсивно. Дитина цікавиться виконанням нових вправ та рухливими іграми. Вона добре розрізняє види рухів, уміє виділяти з них певні елементи, оцінювати послідовність та якість своїх дій. У цей віковий період рухи стають більш усвідомленими, зростаюча рухова уява – це один зі стимулів збагачення моторики.

Важливими змінами особистісного розвитку дитини 6-го року є зміни в уявленні про себе та в усвідомленні ставлення до неї оточення. Разом з уявленнями про себе, що вміє, що любить тощо на сьогоднішній день («Я-реальне») з'являються уявлення про те, ким і якою дитина хотіла б бути («Я-потенційне»). У результаті «Образ-Я» набуває складної будови і суттєво впливає на всі аспекти поведінки дитини. Дошкільник відчуває, розуміє, усвідомлює ставлення інших та може його сформулювати. Зароджуються почуття обов'язку, мотиви досягнення успіху, виникає бажання бути красивим, здоровим. Виявляється особлива активність та сміливість в експериментуванні зі світом, позитивне самовідчуття, життєрадісність, емоційне прийняття себе. Слід учить дитину усвідомлювати свої дії та можливості, розвивати самокритичність.

На 6-му році фізичний розвиток дітей зазнає значних змін. Маса тіла дитини збільшується приблизно на 200 г/міс., зріст – на 0,5 см. До 6-ти років середній показник зросту дитини досягає 116 см, маса тіла – 21,5 кг, обхват грудної клітки – (56–57) см. Покращуються фізіометричні показники. Життєва ємність легень у хлопчиків досягає приблизно (1500–1800) см³, сила правої кисті – (6,0–10,0) кг, лівої – (5,2–8,1) кг, станова сила – (20–29) кг; у дівчаток відповідно: (1300–1800) см³, (4,8–8,2) кг і (20–29) кг. Фізична працездатність на 6-му році у хлопців

становить (154–192) км/хв, у дівчаток – (136–172) кгм/хв. Рухова активність складає (11000–14000) умовних кроків на добу. Оптимальний руховий режим покращує серцеву діяльність, гемодинаміку, а також підвищує працездатність організму. Провідними фізичними якостями в цей віковий період є витривалість, швидкість та сила. На 6-му році життя рухи дітей стають все більш свідомими та цілеспрямованими. Діти вже добре володіють основними рухами засвоюють різноманітні спортивні вправи та елементи спортивних ігор, починають тренувати різні рухи за власною ініціативою. Оцінка рухів дітьми набуває розгорнутого характеру, виникає уявлення про рух, послідовність його виконання. Цей віковий період характеризується розбіжністю інтересів та можливостей рухової діяльності хлопчиків та дівчаток. Дівчата менш ініціативні, потребують організації їх рухової діяльності, хлопці за наявності інвентаря та обладнання можуть виконувати вправи та грати самостійно.

Безперечно, у дошкільному віці діти накопичують перший досвід моральної поведінки, що стає все більш усвідомленою, організованою й дисциплінованою; розширюються моральні уявлення і поглиблюються моральні почуття дітей.

Отже, закономірностями розвитку дошкільника 4–6 років можна вважати зміну форм мислення (наочно-дійове – наочно-образне – наочно-словесне), розвиток довільності пізнавальних процесів, розвиток емоцій, волі; формування пізнавальних інтересів як мотивів навчальної діяльності; становлення творчої гри як соціальної школи дитини. Крім того, в одному й тому ж історичному періоді різні учені трактували їх по-різному. Тож при аналізі цієї категорії будемо спиратися на визначення зовнішніх і внутрішніх закономірностей концепції гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО.

Отже, зовнішнім закономірностям процесу виховання властива залежність виховання від суспільних процесів і умов: соціально-економічної й політичної ситуації, рівня культури, потреб суспільства в певному типі особистості та рівня її вихованості. Загалом їх можна

сформулювати так: мета, зміст і методи гармонійного виховання завжди соціально обумовлені, відбивають вимоги суспільства до рівня вихованості особистості дошкільника [315].

У внутрішніх закономірностях відбиваються зв'язки між компонентами гармонійного виховання дітей 4–6 років (метою, змістом, методами, засобами та формами); характером діяльності педагога ЗДО і діяльністю вихованців; ставленням вихованця до виховного процесу й ефективністю його результатів.

У культурно-освітньому просторі ЗДО у процесі гармонійного виховання дітей дошкільного віку можна виокремити такі внутрішні закономірності:

- виховання завжди пов'язане з навчанням;
- мета, зміст, методи, форми й засоби гармонійного виховання дітей дошкільного віку закономірно взаємопов'язані, тому зміни одного компонента викликають зміни інших структурних компонентів виховного процесу в культурно-освітньому просторі ЗДО;
- ефективність процесу гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО закономірно опосередковується оптимальним вибором методів, форм і засобів виховання, що здійснюються з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних чинників, характерних для певної особи чи групи осіб;
- чим активніше дошкільник бере участь у виховному процесі, тим успішніше він здійснюється;
- процес гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО вважається ефективним, якщо під час його організації фізичні (ціннісно-тілесні) та духовні (морально-естетичні) поняття, звички поведінки й почуття особистості формуються в нерозривній, цілісній, єдності.

Отже, об'єктивний характер закономірностей концепції гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО на основі взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання як теоретичної основи

виражається в тому, що вони завжди позначаються на виховному процесі, незалежно від того, чи відомо про них педагогу, чи орієнтується він на них у своїй діяльності, чи ні.

У системі гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО особливо важливими є нижчезазначені закономірності.

1. Органічний зв'язок фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) складників виховання із суспільними потребами та умовами сучасного розвитку освіти.

Зазначимо, що розвитком суспільства зумовлюються зміни, виникають нові потреби й у сучасній виховній системі України. Нагальною потребою є формування в молодого покоління української національної свідомості, любові до свого народу, його традицій, історії, культури, тобто нового підходу до формування фізичної та духовної складової сучасного молодого українського громадянина.

2. Взаємодія у виховному процесі фізичного та духовного аспектів із усіма сукупностями різноманітних чинників. Виховує все: люди, речі, явища. Серед виховних чинників найвагомим є людський (роль батьків, вихователів).

3. Спирання в процесі гармонійного виховання на позитивні якості дитини, стимуляція фізичної активності особистості, позитивні емоції від досягнутих успіхів.

4. Результати синтезу фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання у взаємодії з моральним вихованням залежать від виховного впливу на зовнішній та внутрішній світ дитини, її тілесну, душевну, духовну, емоційну сфери. У виховному процесі постійно трансформуються зовнішні виховні впливи (фізичні) у внутрішні (духовні й душевні) процеси особистості (її мотиви, настанови, орієнтації, ставлення).

5. Визначальними в гармонійному вихованні дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО є діяльність і спілкування.

Діяльність – головний чинник єдності свідомості й поведінки, коли дошкільник зайнятий певним видом діяльності (навчальною, трудовою, ігровою, спортивною тощо), чим забезпечується цілісний розвиток особистості [165].

На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури констатуємо, що при визначенні комплексу закономірностей і принципів гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО слід ураховувати таке:

– обґрунтування системи закономірностей і принципів можливе лише на підставі однозначного визначення системи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО як сукупності складових, а саме: мети, підходів, закономірностей, принципів, технологій, функцій, методів, організаційної структури та програми інноваційного розвитку;

– гармонійне виховання є цілісною системою з певними ознаками, такими, як: цілісність, структурність, цілеспрямованість, ієрархічність, детермінованість, варіативність, взаємозалежність системи та навколишнього середовища, ізолюваність, тому можуть бути знайдені й розроблені закономірні зв'язки та принципи для урахування внутрішнього середовища ЗДО;

– гармонійне виховання є однією з підсистем культурно-освітнього простору ЗДО, тому можуть бути визначені закономірні зв'язки та принципи з іншими підсистемами дошкільного навчального закладу;

– необхідно забезпечувати взаємозв'язок ЗДО із зовнішнім середовищем відповідно до завдань управління ним, тому можуть бути визначені закономірності, принципи та особливості цих взаємозв'язків.

У системі гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО закономірності позначаються на всьому різноманітті взаємозв'язків і взаємоперетворень, а отже, їх необхідно враховувати при створенні будь-якої виховної ситуації.

Закономірності *гармонійного виховання* полягають у такому:

– сформованість усіх компонентів, що становлять основу цілісного розвитку дитини дошкільника, буде результативною, якщо в ході його організації фізична (ціннісно-тілесна) та духовна (морально-естетична) складові особистості дитини формуються в *нерозривній, цілісній єдності*;

– здійснюється оптимальний відбір змісту, методів, форм і засобів гармонійного виховання, що проводиться на основі урахування об'єктивних і суб'єктивних факторів, характерних для дітей дошкільного віку;

– забезпечується активна, продуктивно-значуща тілесно-фізична, духовно-моральна та художньо-естетична діяльність з оволодіння пластикою рухів, заснованою на єдності краси тіла та краси душі.

Практичні рекомендації, вироблені для роз'яснення того, як повинен працювати педагог, щоб ефективно здійснювати гармонійне виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у власній професійній діяльності, викладаються в принципах (правилах) виховання – положеннях, в яких виписані основні вимоги до змісту й методів організації виховного процесу. Така вимога, як обов'язковість, означає, що педагог ЗДО зобов'язаний дотримуватися принципів виховання у своїй професійній діяльності, якщо правила ігноруються, виховний процес не буде ефективним. Комплексність виражається в тому, що принципів виховання необхідно дотримуватися не по черзі й ізольовано один від одного, а в цілісній і нерозривній єдності. Рівнозначність означає, що не буває головних і другорядних принципів.

Описуючи *принципи гармонійного виховання* дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО, зазначимо, що вони є керівними положеннями, в яких відображаються загальні закономірності процесу виховання дітей дошкільного віку й визначаються вимоги до змісту, організації й методів виховного впливу. У сучасній педагогічній науці переоцінюються традиційні принципи виховання, їх переосмислюють, ураховуючи сучасні вимоги до національного виховання в Україні. При визначенні принципів

виховання, їх характеристик учені прагнуть поєднати традиційні досягнення з новими ідеями в теорії виховання [301].

Провідними принципами функціонування культурно-освітнього простору ЗДО у нормативних державних документах визначено такі: *гуманізація, гуманітаризація, фундаменталізація, демократизація, варіативність, інноваційний менеджмент*, дотримуючись яких можна забезпечити конкурентність у європейському та світовому просторі, спрямувавши гармонійне виховання дошкільників 4–6 років, здатних навчатись упродовж життя. Однак чим інтенсивніші інноваційні перетворення, чим більша частина культурно-освітньої системи ЗДО ними охоплюється, тим складніше досягти ефективності здійснюваних перетворень, а це означає, що вкрай необхідно створювати спеціальну систему управління культурно-освітнім дошкільним навчальним закладом.

Загалом принципи вважають узагальненою системою вимог, якими пронизані всі аспекти інтеграції фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання дітей дошкільного віку.

У нашому дослідженні ми спираємося на такі принципи ефективного функціонування процесу гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО:

1. Цілеспрямованість процесу гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання. Тобто підпорядкованість усієї виховної роботи загальній меті, усвідомлення цієї мети вихователями й вихованцями, неприпустимість стихійності у вихованні, наявність перспективи, проектування рівня вихованості особистості відповідно до поставленої мети процесу ціннісно-тілесного виховання дітей дошкільного віку у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання.

2. Зв'язок із життям. За цим принципом передбачається організація виховної роботи як синтез гармонійного виховання дітей дошкільного

віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання на основі реалій суспільного життя, залучення їх до посильної участі в громадській корисній роботі.

3. Єдність свідомості й поведінки. За цим принципом формується правильне співвідношення методів формування фізично-естетично-моральної свідомості й суспільної поведінки, попередження відхилень у свідомості та поведінці дітей дошкільного віку, вироблення несприйнятливості до будь-яких негативних впливів, готовності вести проти них боротьбу.

4. Комплексний підхід. Одним із завдань процесу гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання є єдність мети, завдань і змісту – синтез цього явища; єдність форм, методів і прийомів гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання; єдність виховних впливів дошкільного навчального закладу, сім'ї, громадськості, засобів масової інформації; урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей дошкільного віку у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання; єдність гармонійного виховання й самовиховання; постійне вивчення рівня вихованості дошкільника та привнесення корективів у виховну роботу з формування гармонійної культури.

5. Синтез гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання особистості в колективі. У цьому випадку колектив буде могутнім засобом синтезу гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання. Певні риси особистості формуються тільки в колективі, значення згуртованості колективу та його громадської

думки для виховання дошкільників, участь їх у роботі самоврядування сприяє розвитку самостійності, самодіяльності, ініціативності тощо.

– Поєднання педагогічного керівництва з ініціативною й самодіяльністю дітей. Педагогічне керівництво синтезу гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання зумовлюється браком життєвого досвіду в дошкільників, тобто виховання творчої особистості можливе, якщо створюються умови для виявлення її самостійності та творчості, схвалюються її ініціативність і самодіяльність.

– Повага до особистості вихованця з розумною вимогливістю до нього. Повага до дитини – це гуманне ставлення до неї, а отже, вона є стрижнем взаємин вихователя й дітей. Відомою формулою А. Макаренка «Якомога більше вимоги до людини та якомога більше поваги до неї» виражається суть цього принципу, який реалізується у стосунках між дошкільником і вихователем [86]. Зважаючи на значення синтезу гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання, для педагогічної вимогливості необхідні умови, що базуються на стимулюванні або прийнятті, гальмуванні певних вчинків дітей, єдності вимог педагогів до вихованців, контроль за поведінкою вихованців, гуманне ставлення до них, повага до їхньої думки тощо.

– За індивідуального підходу в процесі гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання педагогічні працівники дошкільних навчальних закладів зобов'язані враховувати індивідуальні особливості дітей, знати психологію кожного дошкільника.

– Наступність у процесі гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного)

виховання полягає в урахуванні наслідуваності вищезазначеної роботи й надалі до молодших школярів – підлітків – юнаків, збереженні синтезу відповідної виховної роботи від групи дошкільного навчального закладу до класу в загальноосвітньому навчальному закладі, поєднанні виховання на уроках і в позакласній виховній роботі.

– Єдність педагогічних вимог у процесі гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання в дошкільному навчальному закладі, сім'ї та суспільстві. Зазначимо, що за результати взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання дітей відповідає не тільки дошкільний навчальний заклад, а й усе суспільство. На особистість впливає багато інших чинників, зокрема й недостатньо контрольованих. Тобто необхідною є взаємна інформація між учасниками виховного процесу про результати виховних впливів дітей.

– Народність у процесі гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання – це єдність загальнолюдського й національного складників виховання. Національною спрямованістю виховання передбачається формування шанобливого ставлення до рідної мови, державних символів, до культурної спадщини, традицій, звичаїв тощо, прищеплення національної свідомості, патріотизму.

– За природовідповідності в процесі гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання ураховується багатогранна, цілісна природа дитини: анатомо-фізіологічні, психологічні, вікові, генетичні, національні, регіональні особливості. Нехтуванням або лише частковим урахуванням природи особистості дошкільника унеможливорюється реалізація виховних можливостей, натомість це призводить до нерозвиненості задатків,

нахилів, талантів кожної конкретної особистості, загальмованості психічних процесів тощо.

– Культуровідповідністю в процесі гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання передбачається органічний зв'язок із культурним надбанням усього людства, історією свого народу, його мовою, культурними традиціями, народним мистецтвом. Забезпечується розуміння духовної єдності та спадкоємності поколінь.

– Етнізацією в процесі гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання передбачається наповнення виховання національним змістом, спрямованим на формування самосвідомості молодого громадянина, відчуття етнічної належності до свого народу.

Органічно пов'язаними між собою принципами гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання охоплюються всі аспекти цього процесу та спрямовуються на формування дошкільника як цілісної особистості.

Однак зазначимо, що дотримання принципів системи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання дає позитивні результати лише тоді, коли їх запроваджують у гармонійному поєднанні.

Отже, головним завданням дошкільного навчального закладу є запровадження ефективної системи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання, що сприятиме удосконаленню свідомої, патріотично налаштованої, духовно розвиненої особистості дитини.

Ураховуючи те, що виховання – процес складний, динамічний і багатоаспектний, ми визначили специфічні принципи гармонійного виховання дітей 4–6 років як інтеграцію фізичної (ціннісно-тілесної) і духовної (морально-естетичної) складових.

Авторська позиція полягає в тому, що специфічними принципами гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО є принципи, в яких відображаються *закономірності побудови вищезазначеного процесу: принцип безперервності, прогресування педагогічних впливів, циклічності та вікової адекватності впливу.*

Принцип безперервності гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО є одним із найважливіших принципів побудови фізичних занять. За цим принципом неприпустимі занадто великі й педагогічно не виправдані перерви між заняттями, що призводить до зниження досягнутого рівня підготовленості дошкільника. Дія реалізації цього принципу необхідно, щоб ефект кожного наступного заняття «нашаровувався» на «сліди» попереднього, закріплюючи й поглиблюючи їх.

За принципом прогресування впливів гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО передбачається цілеспрямоване посилення вимог до психічних функцій і рухової активності (за параметрами обсягу та інтенсивності) у процесі адаптації індивіда до педагогічного навантаження.

При реалізації цього принципу забезпечується планомірний перехід об'єкта педагогічного впливу з одного якісного рівня на більш високий, що практично виражається посиленням тренуваності, підвищенням функціональних можливостей організму й удосконаленням фізичних та інших здібностей. За принципом прогресивності, суть якого полягає в постійному оновленні та ускладненні виконуваних вправ, запроваджуваних методів, умов занять, а також фізичного навантаження, його обсягу й інтенсивності.

За принципом циклічності гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО визначається упорядкованість навчально-виховного процесу в ЗДО. Його суть розкривається в композиційній повторюваності окремих занять і серій (циклів). У практиці розрізняють мікро-, мезо- та макроструктуру виховного процесу.

Дотримуючись принципу вікової адекватності педагогічного впливу гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО, необхідно цілеспрямовано й послідовно регулювати заходи виховного впливу відповідно до вікових етапів розвитку організму дошкільника (молодший, середній, старший вік). Тобто ефективність фізичного виховання дітей багато в чому зумовлена правильним добром фізичних навантажень переважної спрямованості в період сенситивного розвитку організму, чим, безсумнівно, забезпечуються сприятливі передумови для ефективного удосконалення їхньої спортивно-технічної майстерності. Заняття фізичними вправами осіб середнього й підліткового віку набувають рис фізичної рекреації оздоровчої спрямованості.

Отже, за ефективної реалізації принципу вікової адекватності передбачається вирішення таких питань: визначення стратегії й технології переважної спрямованості підготовки на окремих етапах багаторічних занять, забезпечення гармонійного розвитку фізичних здібностей, удосконалення вегетативних і моторних функцій організму в процесі онтогенезу, а також поступове збільшення фізичних навантажень відповідно до індивідуальних можливостей на кожному віковому етапі.

Зазначимо, що описані принципи проаналізовані окремо тільки для зручності викладу цього явища. Насправді всі вони синтезовані в систему гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО і лише відображають окремі його аспекти.

Розглядаючи теоретичні й методичні засади керування процесом гармонійного виховання в культурно-освітньому просторі ЗДО, вважаємо за доцільне додати закономірності та принципи, за якими,

на наш погляд, більш змістовно доповнюється й обґрунтовується теорія та методика управління культурно-освітнім простором ЗДО.

Одним із перших учених, які прагнули визначити закономірності процесу управління й керівництва дитячим навчальним закладом, був Ю. Конаржевський [196]. У своєму дослідженні він сформулював та описав такі закономірності: наукове управління школою може бути забезпечене за умови його високого аналітичного рівня; чим вищий рівень доцільності управлінської діяльності, тим ефективніші її результати; чим вищий рівень безперервності управлінських впливів, тим вища ефективність результатів управління; безупинний характер управління можна реалізувати не інакше, як у відносно замкнених процесах, що називаються управлінськими циклами; чим стабільніший ритм управління, тим вищий рівень організованості управлінської системи й ефективніша її діяльність; взаємозалежне й узгоджене функціонування системи в цілому забезпечується дотриманням найважливіших пропорцій у діяльності та структурі керівної й керованої підсистем; управління може бути ефективним тільки в тому разі, якщо керівна підсистема спроможна виконувати всі види діяльності, необхідні для управління такою системою.

На підставі аналізу вищезазначених закономірностей запевняємо, що ними характеризуються процесуально-технологічні зв'язки, які є в управлінській діяльності.

Наведені закономірності дають підстави дійти висновку, що така система – це система управління культурно-освітньою роботою.

В. Пікельна [333, с. 31–86.] визначила такі закономірності управління освітнім закладом: єдність управління; поєднання централізму й децентралізму; співвідношення керівної й керованої систем; вплив загальних функцій управління на кінцевий результат.

Проаналізувавши зміст визначених науковцями закономірностей, стверджуємо, що закономірність, описана всіма авторами, але суть цієї закономірності визначається ученими по-різному – це особливість взаємозв'язку керівної та керованої підсистем.

Щодо закономірності, при якій установлюється зв'язок між ефективністю управління й реалізацією постійно повторюваних замкнутих управлінських циклів, то вона визначена всіма авторами, хоча дещо відрізняється за формулюванням.

Визначивши вищеописані закономірності та принципи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО, вважаємо за необхідне простежити відповідність цих принципів закономірностям.

За принципом гармонізованого керованого розвитку передбачається здійснення культурно-освітнього розвитку ЗДО на засадах стратегічного підходу з урахуванням мінливості зовнішнього середовища, потреб ринку праці, економічного потенціалу й конкурентних переваг дошкільного навчального закладу, що базується на засадах гармонійного розвитку, тобто забезпечується синергія педагогічної та управлінської складових. Цьому принципу відповідає закономірність: чим вищий рівень ЗДО, тим ефективніше реалізується процес гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО.

Дотриманням принципу забезпечення високої якості освітніх послуг для дітей дошкільного віку передбачається створення системи надання культурно-освітніх послуг на засадах гармонійного виховання. Цьому принципу відповідає така закономірність: чим вищий рівень вимог до гармонійного виховання дітей дошкільного віку, тим більш якісним має бути культурно-освітній процес та професійна компетентність вихователів і педагогів ЗДО.

За принципом регулярного зворотного зв'язку зі споживачами освітніх послуг для оцінювання якості діяльності ЗДО передбачається формування системи індикаторів для діагностики рівня задоволеності споживачів освітніх послуг, постійний моніторинг громадської думки щодо діяльності освітнього закладу. Цьому принципу відповідає така закономірність: чим більш конкретні та обґрунтовані критерії для визначення якості роботи ЗДО, тим оперативніше здійснюється

реагування на вимоги сьогодення щодо гармонійного виховання дітей дошкільного віку.

Принцип організованого гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО розглядається як результати рішень, прийнятих адміністрацією ЗДО. Передбачається аналіз реальної ситуації, тобто тих відносин і позицій, що вже існують, а також розгляд специфічної установи, результативність діяльності якої залежить від якості вирішення комплексу культурно-освітніх завдань, що постають перед дитячим навчальним закладом. У межах нашого дослідження цьому принципу відповідає така закономірність: чим повніше забезпечується взаємодія керівника та персоналу в процесуальному, змістовому та організаційному аспектах діяльності педагогічного колективу ЗДО, тим ефективніше керівництво та вищі результати діяльності колективу зі здійснення гармонійного виховання дітей дошкільного віку.

Принцип відкритості управління культурно-освітнього простору ЗДО розкривається у співучасті педагогічних працівників ЗДО, батьків і вихованців в управлінні освітнім закладом. За ним передбачається доступність до інформації, якою обґрунтовуються питання гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО, участь у процесі розробки та прийнятті управлінських рішень, гласність процесу й результатів управлінських рішень. Визначеному нами принципу відповідає така закономірність: чим прозоріше обговорення питань, тим ефективніше досягається загальна мета гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО.

Запровадженням принципу постійного управління процесом гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО передбачається постійне удосконалення менеджменту в ЗДО, створення раціональних структур управління, делегування повноважень і систем прийняття рішень, упровадження систем управління якістю освітньою та науковою діяльністю, систем адміністративного аудиту й оцінювання успішності діяльності тощо.

Цьому принципу відповідає така закономірність: ефективний процес гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО неможливий без розвитку системи управління дошкільним навчальним закладом.

За принципом постійного розвитку суб'єктів культурно-освітнього простору ЗДО в гармонійному вихованні дітей 4–6 років передбачається створення спеціалізованої системи гармонійного виховання дошкільників, підвищення кваліфікації та самоосвіти персоналу, упровадження прогресивних гнучких систем стимулювання персоналу, зокрема на засадах атестації й оцінювання успішності освітньої, наукової й інших видів діяльності. Цьому принципу відповідає така закономірність: ефективний процес гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО неможливий без удосконалення суб'єктів педагогічного процесу дитячого навчального закладу. Посилаючись на вищезазначене, зауважимо, що реалізація потенціалу системи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО можлива за умови визначення, запровадження й дотримання всіх зазначених закономірностей і принципів цієї системи.

Отже, гармонійне виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО – особлива функція дорослих (вихователів і педагогів ЗДО, батьків), які беруть на себе відповідальність за фізичну безпеку й розвиток дітей, а також їхню соціалізацію від дитинства до юності.

Закономірностями цілісного розвитку дітей визначено: швидкий темп фізичного та психічного розвитку на основі їх взаємозв'язку в процесі набуття дитиною первісного соціального досвіду, вироблення звичок поведінки; емоційність та сенситивність як провідні характеристики віку; потреба в індивідуальному контакті (спілкуванні) з дорослим і залежність розвитку від розвивального культурно-освітнього середовища; довільність пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери; становлення творчої гри як соціальної школи дитини.

Закономірностями гармонійного виховання визначено: сформованість усіх компонентів, що становлять основу цілісного розвитку дитини-дошкільника, буде результативною, якщо при її організації фізична (ціннісно-тілесна) та духовна (морально-естетична) складові особистості дитини формуються в нерозривній, цілісній єдності; оптимальний відбір змісту, методів, форм і засобів гармонійного виховання здійснюється з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних чинників, властивих дітям дошкільного віку; забезпечується активна, продуктивно значуща фізична (ціннісно-тілесна) та духовна (морально-естетична) діяльність із оволодіння пластикою рухів, заснованою на єдності краси тіла та краси душі.

Визначено такі принципи гармонійного виховання дітей 4–6 років: *природовідповідності, культуровідповідності, етнізації, інтеграції та безперервності, наступності, циклічності, вікової адекватності впливу, постійного розвитку суб'єктів культурно-освітнього простору.*

Завдяки визначеним провідним ідеям процесу гармонійного виховання дітей 4–6 років у культурно-освітньому просторі ЗДО ми виробили концепцію, визначили закономірності та принципи побудови системи цілісного розвитку дитини дошкільника в процесі взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання, рівні її функціонування, створили й обґрунтували теоретичну модель, розробили оцінно-критеріальний інструментарій педагогічного моніторингу, визначили організаційно-методичні основи гармонійного виховання дітей 4–6 років.

2.3. Культурно-освітній простір закладу дошкільної освіти як основа гармонійного виховання дітей 4–6 років

Сьогодні важливим завданням дошкільних навчальних закладів є удосконалення педагогічного процесу й посилення розвивального ефекту навчальної діяльності з дітьми завдяки організації культурно-

освітнього простору, де б забезпечувалась творча діяльність кожної дитини, яка б могла бути активною й повністю реалізувалася.

Зауважимо, що за стрімкої динаміки трансформації суспільства перед освітою ставляться нові нетрадиційні завдання. Це зумовлено тим, що освіта покликана не тільки обслуговувати сьогоденні соціально-економічні запити людини й держави, а й випереджати трансформаційні процеси, формувати їх суть і кадрове забезпечення. За світових глобалізаційних, інтегративних, відцентрових і доцентрових процесів, нової філософії освіти необхідні й нові підходи до виховання людини. І суспільні, і державні, й особисті інтереси в осяжному майбутньому зможе задовольнити лише людина нової формації, в якій дихотомічно розвинені інтелектуальна та почуттєва сфери, яка б легко й вільно мислила себе патріотом своєї країни та громадянином світу, знала й цінувала досягнення національної культури і володіла надбаннями світової культурної скарбниці.

Нині це нагальне завдання освітян багатьох країн. Особливо важливе воно для України після вікових змагань за утвердження себе самостійним державним утворенням, яка, здобувши незалежність, стала на шлях творення суверенної, демократичної, соціальної, правової держави. На цьому складному шляху новотворень і пересічних громадян, і державних діячів різних рівнів хвилюють питання: що є головною цінністю в країні; на чому має бути зосереджена увага всіх громадян; яка діяльність на цьому етапі має бути пріоритетною. Відповідь на них дає 3-я стаття Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю...». Отже, людина, її фізичне здоров'я, морально-духовне багатство – головний ідеал, системотвірна цінність сучасного українського суспільства [201].

Визначення ролі дошкільної освіти в гармонійному вихованні особистості варто розпочинати з аналізу її в контексті соціальних змін, якими передбачається зміна філософського осмислення життя, філософії освіти й насамперед освітньої парадигми як в Україні, так і в Європі.

Формуванням нової освітньої парадигми детермінуються у зміни в культурно-освітньому просторі дошкільного навчального закладу як основи гармонійного виховання дітей 4–6 року життя, а в цих змінах матеріалізується філософія освіти.

Виховання – це складний і багатогранний процес формування людини за умов оптимальних можливостей для фізичного, психічного, соціального й культурно-духовного розвитку. Найвища мета виховання – усебічний гармонійний розвиток вільної, самодостатньої особистості. У людині від природи (у генотипі) закладені величезні можливості, адже людина – це істота і природна, і мисляча (духовна), і діяльнісна, і соціальна (суспільна). Це вихідне положення, на якому має вибудовуватись особистість. Тож ідея всебічного гармонійного виховання об'єктивно зумовлена передусім сутністю людини як найдосконалішого витвору природи. Варто зазначити, що в кожній цивілізаційній епісі в межах перспектив свого поступального руху ставляться конкретні завдання щодо виховання молодого покоління.

Нині перед українським суспільством поставлене важливе завдання, реформувавши освіту за новими принципами, створити єдину систему неперервної педагогічної освіти, гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО.

Сьогодні у вітчизняній педагогіці та психології накопичено значний досвід виховання й навчання дошкільнят у створених розвивальних умовах ДОЗ, саме цим зумовлений підхід до розв'язання проблеми нашого дослідження. Так, вивченням проблеми наступності в навчанні та вихованні дітей дошкільного віку досліджувалась такими педагогами та психологами, як Л. Артемова [23], Г. Ананьєв [13], О. Богданова [53], Л. Божович [61], А. Богуш [59], Л. Виготський [89], А. Запорожець [159], А. Леонтьєв [234], Я. Коменський [192], Г. Люблінська [261], О. Проскура [356], С. Рубінштейн [374], В. Сухомлинський [409], Є. Тіхєєва [379], О. Усова [239], С. Русова [380], К. Ушинський [428], А. Макаренко [266] та інші.

Процес неперервної освіти розпочинається в дошкільному дитинстві. Дошкільник спроможний навчатися, працювати за певною програмою. «....Однак програму він за віковими особливостями, за власними інтересами, за рівнем розвитку власного мислення спроможний засвоїти настільки, наскільки програма є його власною програмою.... Ця програма... має бути програмою єдиного систематичного циклу загальноосвітньої роботи. Водночас програму необхідно пропонувати дитині в послідовності, відповідній як емоційним інтересам дитини, так й особливостям її мислення...» [227].

В. Давидов [116] ґрунтовно охарактеризував дошкільну освіту: «Дошкільний вік самоцінний, адже саме тоді дитина здійснює різноманітні види вільної діяльності: грається, малює, музичить, слухає казки й оповідання, конструює, допомагає дорослим у домашніх справах, у саду тощо. Ці види діяльності дитина здійснює за власним бажанням, процес виконання й результати діяльності викликають радість насамперед у дітей і дорослих, які їх оточують, при чому в такій діяльності не треба дотримуватися чітких правил і вимог. Водночас при різноманітності цих видів діяльності дитина здобуває досить багато знань, у неї виробляються вміння і навіть навички, а головне – розвиваються почуття, мислення, пам'ять, уява, увага, воля, моральні якості, потяг до спілкування з однолітками й дорослими. Так безпосередньо й вирішуються в дошкільному віці розвивально-навчальні завдання». Іще учений писав: «Вихователі зобов'язані не тільки залучати дітей до різних видів розвивальної спільної та індивідуальної діяльності, а й толерантно прищеплювати їм нові форми. Важливим критерієм успішної діяльності дошкільного закладу можна вважати формування в дітей нових психологічних якостей, ознак (властивостей) та особливостей. Провідним серед них є високий рівень розвитку творчої уяви» [116].

Аналіз науково-педагогічних джерел став підставою для висновку про те, що теорія дошкільної освіти залишається недостатньо розробленою з погляду потреб нової педагогічної реальності,

її майбутнього. Зокрема нині фактично не вироблено *цілісної концепції організації культурно-освітнього простору ЗДО як основи гармонійного виховання дітей 4–6 року життя.*

Тож на сучасному етапі необхідне створення *інноваційного культурно-освітнього простору дошкільного навчального закладу як основи гармонійного виховання дітей 4-6 року життя.*

Практичний стан справ у цій сфері, темпи та глибина її розвитку не задовольняють потреб особистості й суспільства. Ця сфера залишається уніфікованою, недостатньо гнучкою, не завжди прийнятною для практичної педагогічної реалізації. Глобалізація, інновації інформаційного суспільства, стрімкі суспільно-економічні трансформації, зміни культурної й освітньої парадигм, технологій зумовлюють необхідність обґрунтування стратегій розвитку дошкільної освіти, формування в її межах цілісного культурно-освітнього простору сучасного типу.

Зв'язок культури й освіти в педагогічній теорії та практиці висвітлено в працях П. Анохіна, Є. Баллера, В. Біблера, Є. Бондаревської, В. Дзоз, І. Зязюна, М. Кагана, Б. Коротяєва, Н. Крилової, Н. Кузьміної, М. Култаєвої, Е. Лузік, Н. Мирополької, О. Рудницької, В. Сластьоніна, Г. Тарасенко, І. Туманова, Л. Товажнянського, Н. Щуркової [64].

Вплив середовища на розвиток творчого й гармонійного потенціалу особистості крізь призму створення педагогічного простору досліджували Ш. Амонашвілі, О. Анохін, Ю. Бродський, А. Гельмонт, А. Макаренко, В. Семенов, В. Сухомлинський; вплив культурного середовища – А. Єфремов, А. Трошева, Н. Романченко; освітнього – О. Воронін, С. Дерябо, К. Приходченко, В. Слободчиков, В. Левін, В. Ясвін; навколишнього середовища – В. Афанасьєв, Б. Біим-Бад, Г. Тараскіна; дитячого середовища – Н. Йорданський, Г. Ковальов, Я. Новікова; виховний простір – М. Боритко, Ю. Мануйлов, А. Мудрик.

Визначальним аспектом усіх відомих досліджень є посилена увага до вибудови розвивального культурно-освітнього простору, чим і зумовлені нові підходи до організації педагогічного процесу з опорою

на особистісно орієнтовану модель взаємодії дітей і дорослих. Нині від молоді людини вимагається уміння самостійно навчатися; вільно орієнтуватись у різноманітних потоках інформації та правильно оперувати нею; здобувати нові знання відповідно до потреб суспільства й часу; розвивати власні здібності й таланти, бути гармонійно розвиненою. Одночасно для формування нового освітнього середовища необхідно створювати своєрідну систему забезпечення можливостей для ефективного особистісного саморозвитку кожної дитини (навчання, творчого, гармонійного, інтелектуального та духовного потенціалу), що і є показником його якості.

Для сучасної системи освіти властиве співіснування освітніх парадигм традиційного, особистісно орієнтованого, розвивального навчання, кожна з яких має свої специфічні ознаки та властиві лише їй можливості саморозвитку та гармонійно виховання. Проте стрижневим положенням у них є особлива увага до кожної особистості, забезпечення її розвитку й саморозвитку, добір методів і засобів навчання та виховання, які б служили підвищенню рівня їх ефективності.

Із огляду на це ставиться завдання осмислення особливостей культурно-освітнього простору, налагодження взаємовідносин у педагогічному колективі, з батьками, школою, іншими соціальними інститутами з позиції раціонального застосування тих ресурсів, якими забезпечений дошкільний заклад. При цьому посилюється значущість організації як функції управління, спрямованої на врегулювання внутрішніх процесів і винайдення таких організаційних структур, за яких можливе було б створення умов для більш раціонального облаштування розвивального простору як чинника підвищення ефективності педагогічного простору.

Питання розвитку особистості в контексті «людина – навколишній світ» висвітлені в працях Б. Ананьєва [13], Л. Виготського [89], В. Давидова [116], Г. Костюка [206], О. Кочетова [209].

Значний внесок у вивчення освітнього середовища, як одного з чинників навчання й розвитку дітей, зроблено дослідженнями

С. Деребо, Т. Івашиної, Г. Ковальова, В. Лебедевої, В. Орлова, В. Панова, І. Якиманської, В. Явіна та інші.

Низку наукових розвідок українських дослідників присвячено здебільшого аспектам удосконалення навчання й виховання дітей: С. Максименко – створення комфортних умов розвитку творчості; В. Моляко, О. Кульчицька – створення інтелектуального середовища; М. Смульсон – творчого-освітньо-виховного середовища; К. Крутій, К. Приходченко – виховного середовища; Т. Алексеєнко, Л. Новикова, І. Бех – особистісно орієнтоване виховне середовище, О. Будник, Н. Лисенко – етновиховне середовище школи [6; 41; 57; 77; 216]. Зокрема, К. Крутій визначає творчо-освітньо-виховне середовище дошкільного освітнього закладу освіти основою гармонійного, інтелектуального, духовного, соціального й економічного розвитку суспільства. Від якості освіти залежить, з якими знаннями, світоглядом і громадянськими принципами увійде до інформаційного суспільства молоде покоління [216].

У науковій літературі [216; 240; 245; 253; 282; 306; 331; 337; 386; 389] освітній процес сучасного ЗДО визначається як сукупність матеріальних, духовних та емоційно-психологічних умов, в яких відбувається навчально-виховний процес, і чинників, що сприяють або перешкоджають його ефективності. Зрозуміло, що культурно-освітній простір ЗДО є засобом не тільки формування ставлення до здобуття знань, а й гармонійного виховання, формування культури особистості дітей 4–6 року життя.

Розглядаючи співвідношення понять «простір» і «середовище», науковці доходять згоди, що вони є близькими, але не синонімічними поняттями. Простір стосовно середовища є конструктом вищого порядку, в якому може бути кілька середовищ [501]. Навпаки, «середовище» відображає взаємозв'язок умов, в яких забезпечується розвиток людини.

На нашу думку, переконливо, що Б. Боденко, А. Куракін, Ю. Мануйлов, А. Хуторський, розглядаючи поняття «освітнє середовище» як об'єкт педагогічного дослідження, виходять із положення

нерозривності освітнього процесу і виховання. Ми згодні з поглядами вищеперелічених дослідників, які під освітнім середовищем розуміють природне та штучно створене соціокультурне оточення людини, що включає зміст і різні види засобів освіти, здатні забезпечувати продуктивну діяльність студента, слухача, управляючи процесом розвитку особистості за допомогою створення сприятливих для цього умов, до яких належить мотивація тих, хто навчається, особистість вихователя тощо.

У цьому разі передбачається присутність людини в середовищі, взаємовплив, взаємодія оточення із суб'єктом. Простір же може існувати без людини. Учені визначили таку ієрархію педагогічних конструктів: освітній простір, освітнє середовище, навчальне середовище.

Перелічені поняття не мають чіткого й однозначного визначення у світі науки. У найзагальнішому сенсі «середовище» розуміється як оточення. У тлумачному словнику дається таке пояснення поняттю «середовище»: оточення, сукупність природних і соціально-побутових умов, а також сукупність людей, пов'язаних спільністю умов, в яких проходить діяльність людського суспільства, організацій [422].

В. Ясвін під освітнім середовищем розуміє систему впливів та умов формування особистості за заданим зразком, а також можливостей для її розвитку, які є в соціальному та просторово-предметному оточенні [114].

А. Хуторський розкриває поняття «освітнє середовище» в контексті особистісно орієнтованої освіти як характеристику зовнішнього змісту освіти, що містить умови розвитку особистості [8].

В. Козарев, І. Шалаєв під освітнім середовищем розуміють сукупність створених в освітньому процесі організаційно-педагогічних умов і чинників, а також міжособистісних стосунків, що впливають на формування особистості із заданими якостями [108].

О. Белякова визначає поняття «освітнє середовище» як складну систему, якою акумулюються інтелектуальні, культурні, програмно-

методичні, організації та технічні ресурси й забезпечується формування особистості в її різноманітних аспектах [41].

Тож освітнє середовище становить сукупність матеріальних, просторово-предметних факторів, соціальних компонентів і міжособистісних стосунків. Усі ці чинники взаємопов'язані, доповнюють, збагачують один одного та впливають на кожного суб'єкта освітнього середовища, тому під освітнім середовищем вони розуміють функціонування конкретної установи освіти. Ця проблема є доволі актуальною й тому, що результат навчання й виховання особистості, її розвитку не завжди відповідає нормам, вимогам часу, суспільства. З одного боку, здавалося б, особистість залежить від умов, в яких вона живе, діє й розвивається, проте, з іншого боку, інтерес до пізнання навколишнього світу, мотивація покращити його виникає й розвивається тоді, коли оточення, яке навчає, виховує, наставляє, виявляє інтерес до життя та самоактуалізації особистості. Саме тому важливо особливу увагу звертати на створення розвивального середовища, в якому був би можливий індивідуальний гармонійний розвиток кожного.

Посилаючись на вищезазначене, ми можемо дійти висновку, що *освітнє середовище* тлумачиться як сукупність організаційно-педагогічних умов і чинників, система впливів та умов; як засіб навчання, що сприяє формуванню мотивації до саморозвитку, самоосвіти та є необхідним для професійного становлення педагога.

Освітній простір, на відміну від середовища, можна уявляти як структуру кількох взаємозалежних рівнів різних середовищ: від глобального (політика, культура, система освіти) до найближчого оточення (дошкільний заклад, родина). Саме освітній простір найближчого оточення є дієвим способом гармонійного виховання дітей. Його змістовна характеристика полягає в цілеспрямованій діяльності різних суб'єктів, які здійснюють різноманітні види виховного процесу, спрямованого на формування якостей і рис особистості, необхідних для відтворення та ретрансляції культурних і цивілізованих норм, цінностей, взірцевої поведінки, традицій тощо.

Так, Є. Скибицький та О. Артюшкін розглядають освітній простір як поле потенційних можливостей, завдяки чому особистість може задовольнити свої освітні потреби, вибрати в ньому індивідуальний маршрут для здобуття освіти на різних рівнях розвитку. Узагальнено під терміном «освітній простір» науковці розуміють безліч взаємопов'язаних об'єктів. Освітній простір організовано як сукупність освітніх систем, причому кожній із них відводиться певне місце, зумовлене складовими та функціями самої освітньої системи та іншими чинниками [123].

К. Казакова стверджує, що освітній простір – це поле, де здійснюється взаємодія освітніх середовищ [96]. Останнім часом «освітнє середовище», постійно перебуває в колі інтересів наукових досліджень.

Поняття простору розвивалось у філософській, соціологічній та культурологічній площинах, отже, в аналізі генезису поняття культурно-освітнього простору дошкільного навчального закладу як основи гармонійного виховання дітей 4–6 року життя слід звертатися до надбань цих наук.

У сучасному тлумачному словнику термін «простір» має принаймні чотири основні визначення [281, с. 238], проте жодне з них не відображає повністю сучасного змісту категорії гуманітарного простору культури.

Поняття культурно-освітнього простору стало актуальним у результаті сучасного повороту до універсальї людського розуму, а саме: ноосфери (Т. де Шарден, В. Вернадський); інтелектосфери (О. Гумбольдт); психосфери (О. Рейзер); пневматосфери (П. Флоренський); духу часу (Г. Гегель); духу народу (Й. Гердер); загального розуму (Г. Гадамер); світової думки (М. Пирогов); поля розуму (А. Грін); світового розуму (Б. Рассел); масової свідомості (Е. Дюркгейм); масової психіки (З. Фрейд); колективного несвідомого (К. Юнг); елементарних ідей (А. Бастіан); парадигми (Т. Кун); епістеми (М. Фуко); первинних ідеалів (Ч. Кулі); морфогенетичних полів (Р. Шелдрейк); семіосфери (Ю. Лотман); ціннісно-сислового універсуму (С. Кримський); третього

світу (К. Поппер) які, проте, не всі відразу були (і досі не всі) визнані науковим співтовариством.

Цим набором понять визначається генезис ідеї культурно-освітнього простору як способу існування певних кодів (культурних, інтелектуальних, соціальних, психологічних тощо), спільних для людства в цілому, попри те, що їх фізико-біологічна природа й досі залишається недостатньо з'ясованою.

Онтологічно обговорення філософської категорії простору відбувається паралельно з категорією часу та у зв'язку з проблемами буття, вирішується в процедурах суб'єктивізації чи об'єктивізації матеріальних чи духовних об'єктів. На основі осмислення склалися: субстанційна концепція, генезис якої тісно пов'язаний із механікою І. Ньютона, а зародження – із Демокрита, за якою простір – це нескінченна порожня протяжність, що вміщає в себе всі тіла, час – рівномірний потік тривалості, а матерія занурена в час і простір; реляційна концепція, розвиток якої зумовлений теорією А. Ейнштейна, хоча розробляли її ще Арістотель, Г.-Ф. Лейбніц, Р. Декарт, продовжена вона представниками емпіризму (Ф. Беконом, Т. Гоббсом, Дж. Локком, Д. Юмом), за якою межі чуттєвого досвіду були водночас межами пізнання простору й часу; концепція прагматизму (Ч. Пірс, У. Джеймс, Дж. Д'юї), що визнавали практику головним критерієм істинності просторово-часових відносин; концепція позитивізму та його відгалужень, представники яких (О. Конт, Г. Спенсер, Е. Мах, Л. Вітгенштейн, К. Поппер) наближали параметри вимірів біологічних та небіологічних просторово-часових категорій; концепція філософії життя (А. Бергсон, В. Дільтей, Ф. Ніцше, Г. Зіммель та ін.), які перерізом площин простору й часу вважали життя особистості; концепція феноменології (Е. Гуссерль, Г. Гадамер), за якою трансцендентні простір і час можуть бути усвідомлені через рефлексію; концепція екзистенціалізму (М. Гайдеггер, К. Ясперс), де простір і час існують завдяки існуванню матерії, що має певну організацію (репрезентована як система, внутрішньо впорядкована та структурована).

Філософсько-методологічно культурно-освітній простір доцільно розглядати як реляційну концепцію, співвідносно з якою ознаки культурного, соціального, професійного, наукового типів своїм існуванням створюють просторово-часову реальність, змістом якої є їх власна протяжність і тривалість, що, за М. Мерло-Понті, є універсальною силою, якою визначається можливість поєднання суб'єктів та об'єктів, а не їх містилицем чи абстрактною характеристикою [65, с. 27].

У педагогічній теорії поняття культурно-освітнього простору, як і у філософії, культурології, соціології та менеджменті, теж розвивалося, його відомими назвами є «дух закладу» (К. Ушинський), «пам'ять суспільства» (Г. Ващенко), «соціальний клей» (А. Макаренко), «духовне життя школи» (В. Сухомлинський), «організаційний клімат» (О. Гуменюк), «уклад життя» (О. Тубельський), «педагогічна матриця» (В. Андрущенко).

Еволюцією уявлень про культурно-освітній простір дошкільного навчального закладу, як основи гармонійного виховання дітей 4–6 року життя, охоплюється розвиток його з категорій мікроклімату, середовища, серед яких найбільшого поширення набуло останнє з великою кількістю визначень (навчальне, виховне, освітнє, інформаційне, культурне, соціальне).

Найближчим до дисертаційної тематики, разом зі змістом культурного, соціального просторів та організаційної культури, є зміст понять «освітній простір», «освітнє середовище», що вживаються у вітчизняній педагогічній літературі з 90-х років ХХ століття разом із категорією культури в освіті (В. Андрущенко, Є. Бистрицький, Є. Бондаревська, Т. Борисова, Б. Гершунський, В. Гінецинський, І. Добронравова, А. Єрмоленко, Л. Звезда й І. Левицька, В. Лутай, В. Кізіма, С. Клепко, В. Корженко, Б. Коротяєв та В. Курило, В. Кремень, М. Култаєва, О. Марченко, В. Огнев'юк, І. Радіонова, М. Романенко, В. Сластьонін, І. Улановська, Т. Урусова, В. Ясвін та ін.), перейшли в педагогіку пострадянського періоду з-за кордону як уявлення про

«прихований навчальний план» (hidden curriculum), «навчальну програму, що не вивчається» (Н. Оверлей), «інституційний контекст освіти» (Я. Міллер, У. Селлев, Х. Даніелс).

О. Асмолов свого часу охарактеризував суть цього явища поняттям надсвідомого – «засвоєних суб'єктом, як членом тієї чи іншої групи, зразків типових для цієї спільноти поведінки й пізнання, вплив яких на його діяльність актуально не усвідомлюється суб'єктом і не контролюється ним» [19, с. 404]; О. Леонт'єв та його учні — як «образ світу», цілісну багаторівневу систему уявлень людини про світ, про інших людей, про себе і свою діяльність [233]; Б. Ельконін — як «суб'єктне ставлення до культурної форми», яким передбачається ініціатива та самостійність в апробуванні культурних форм, де сутністю організації такої апробації є колективні та індивідуальні дії [489].

Ідеї інформаційної педагогіки (В. Смирнов) та її смислотвірної лінії «освіта–культура», культурно-історичної (Є. Ямбург) із її реабілітаційним простором є близькими до ідеї культурно-освітнього простору, оскільки передбачається єдність тіла освіти й культури, завдяки чому педагогічний досвід транслює не лише зміст культури, а й методи, способи та умови її трансляції [501, с. 9].

Важливою для нашого дослідження є *ідея єдності культури й освіти* у філософсько-педагогічній літературі.

Звернемось до тлумачення поняття *культури* як складової культурно-освітнього простору дошкільного навчального закладу, що є основою гармонійного виховання дітей 4–6 року життя. Ці категорії культури й освіти осмислювалися низкою провідних учених (філософів, педагогів, культурологів), які обстоювали ідею їх нерозривності.

На підставі аналізу відомих теоретико-методологічних підходів до організації культурно-освітнього простору дошкільного навчального закладу як основи гармонійного виховання дітей 4–6 року життя свідчимо про можливість з'ясування змісту цього поняття на основі вивчення підходів до визначення суті спільного простору культури, освіти разом із соціальним простором та культурою організації,

що відповідає третій лінії (перша – психологізація, друга – математизація) синтетичної перебудови педагогічної науки, сенс якої полягає в одночасному взаємопов'язаному уведенні в педагогічні дослідження понять соціології, логіки та психології згідно зі Г. Щедровицьким [484, с. 71].

Одне з найбільш поширених й усталених визначень поняття «культура» є в «Енциклопедії освіти»: «культура — це система програм людської діяльності, поведінки та спілкування людини для зміни й удосконалення суспільного життя в усіх його основних проявах» [133, с. 439].

Більш продуктивним, на наш погляд, буде наголошення на характеристиці провідних аспектів розуміння суті культури, що мають певну усталеність і систематизацію. Це стосується з'ясування передусім таких питань: культура як особливе буття людини й суспільства; культура й розвиток духовності; культура й цивілізація; культура як об'єктивація особистісного начала людини; культура й комунікація; культура й освіта тощо.

Культура має ту особливість, що вона завжди спрямована на розвиток духовного світу особистості. У цьому контексті культура виражає суб'єктно-особистісний аспект історії, оскільки відбувається активний вплив культури минулого на культуру майбутнього. Цей вплив на розвиток духовності особистості й суспільства можна розглядати під кутом її власної самодетермінації. Без урахування цього аспекту неможливо пояснити прогресу культури в історії людства. Ось чому так важливо, щоб кожна людина, яка живе в суспільстві, свідомо прагнула оволодівати культурою, творити її своєю діяльністю, духовно організувати навколишній світ. Бездуховність особистості, суспільства — це смерть людства. У цьому аспекті надзвичайно актуальною є думка Е. Гуссерля про «...революціонування всієї культури, революціонування всього культуротвірного способу існування людства» [, с. 638]. Звідси духовність постає як інтегральна

категорія, що виражає теоретико-пізнавальну, художньо-творчу та морально-аксіологічну активність людини [437].

У християнській антропології духовність є показником вищої моралі – спрямування людського буття до Бога. Для М. Бердяєва головним атрибутом духовності є свобода, що споріднює людське та божественне й позначається в творенні не лише об'єктів культури, а й власного життя, що перебуває в постійному розвитку. У сучасній вітчизняній філософсько-педагогічній думці обрії духовності окреслюються через ноологічні тріади: уява–інтуїція–розум; віра–совість–воля; любов–радість–надія тощо [34, с. 35–43].

Дошкільна освіта покликана допомогти цьому процесові – створенню нової культури й духовності. І культура, і освіта, наголошував філософ І. Ільїн, виконають своє призначення тоді, коли вони здійснять «... духовний перегляд наших душевних актів і наших предметних змістів: в окремих людях і в малих гуртках, у релігійних колах, у філософських товариствах і в цілих культурних рухах люди будуть згуртовуватися на останніх, священних витоках свого життя, вони будуть споглядати життя свого серця й судити про нього, яким воно має бути, і яким воно є насправді, і чого йому не вистачає. ...Людство потребує оновлення духу й окультурення інстинкту, в поверненні до євангельської віри» [210, с. 402].

У працях Дж. Дьюї [132], А. Маслоу [273], К. Роджерса [369] обстоюються ідеї неповторності й унікальності кожної особистості, її гармонійності, віри в позитивну та творчу природу людини, її соціальну спрямованість, що є умовою партнерства, співіснування людей. Освіта, на погляд Дж. Дьюї, є частиною внутрішнього розвитку дитини, а отже, ні сам розвиток, ні освіта не мають ставити перед собою жодної цілі, крім самих себе, – розвитку й освіти. Учений стверджував, що розвиток – головна мета освіти, а тому пов'язує його із самовдосконаленням і самореалізацією особистості. За такого підходу необхідно створювати таке освітнє середовище, в якому дитина долучатиметься «до скарбниці спільної діяльності» в навчальному

процесі; до саморозкриття та виявлення властивій їй унікальної й неповторної сутності; до визначення напрямів і ресурсів особистого удосконалення [132].

Сукупність знань, умінь та індивідуальних здібностей, освіченість особистості є пріоритетним засобом становлення духовних сил та інтелекту в освітньому просторі, тому його вплив на повноцінний і гармонійний розвиток особистості є очевидним. Так, І. Якиманська розглядала процес освіти як засвоєння нової інформації особистості методом поєднання з власним досвідом і як результат подальшого її перетворення на індивідуальне знання. Саме тому важливо особливу увагу звертати на створення розвивального культурно-освітнього простору, в якому був би можливий індивідуальний гармонійний розвиток кожного [500].

Проаналізувавши наукові джерела, свідчимо, що *культурно-освітній простір дошкільного навчального закладу*, як основа гармонійного виховання дітей 4–6 року життя, уособлює зумовлений часом спосіб існування, взаємодії, взаємної детермінації освіти й культури, буття освіти у світі культури, а культури – у сфері освіти. У такому просторі можна сприяти відтворенню людського капіталу, інтелектуального потенціалу суспільства для забезпечення сталого розвитку України завдяки якісній неперервній підготовці дошкільників шляхом гармонізації культурно-освітнього простору дошкільного навчального закладу в контексті його людиновимірності.

Культурно-освітній простір дошкільного навчального закладу як основи гармонійного виховання дітей 4–6 року життя, відповідно до реляційної концепції, може розглядатися як організаційні зусилля, завдяки яким виникають і налагоджуються всі типи відносин (освітні, комунікативні, професійні, міжособистісні тощо), що, власне, у них постає і розвивається [65, с. 28]).

У такому просторі передбачається поєднання надбань вітчизняної педагогічної науки та практики і прогресивних зарубіжних ідей для забезпечення особистісного гармонійного розвитку дітей 4–6 року життя,

самовдосконалення, що сприятиме здійсненню культурно-освітньої діяльності на засадах гуманізму, демократії, вільної конкуренції та високих технологій.

Культурно-освітньому простору властиві такі особливості, як: *змістовність* (матеріально-технічне забезпечення, зміст програмно-методичного забезпечення з орієнтуванням на культурні й педагогічні звичаї і традиції ЗДО); *процесуальність* (забезпечення творчої взаємодії дітей і дорослих безвідносно мети навчання ЗДО, її пріоритетної функції, структури й типу організації); *технологічність* (запровадження різних методів і форм активізації діяльності, завдяки чому забезпечується творчий розвиток особистості), якою визначається специфіка об'єкта організаційно-педагогічної діяльності керівника ЗДО.

Ефективність функціонування культурно-освітнього простору дошкільного навчального закладу досягається за таких умов: вироблення мотивації педагогічних працівників ЗДО щодо створення розвивального середовища; упровадження системи інформаційно-аналітичного забезпечення організації розвивального середовища; вибудовування змісту організації розвивального середовища з урахуванням конкретних особливостей ЗДО і кожного з вихованців. На відміну від традиційної освіти педагоги в розвивальному культурно-освітньому просторі ЗДО визнають за вихованцями пріоритет їхньої індивідуальності, значущості як суб'єкта пізнання, повне занурення в культурно-освітній простір, спеціально організований і налаштований для гармонійного розвитку кожного.

Розвивальний ефект освітнього простору, на погляд В. Ясвіна [501], забезпечується за умови певних можливостей саморозвитку кожного індивіда, що охоплює низку компонентів :

– просторово-предметний компонент: мета – забезпечення просторових умов та можливості їх зміни, керованість і відповідність вимогам суб'єктів;

– соціальний компонент: мета – створення комфортних умов співпраці, взаєморозуміння, взаємодопомоги суб'єктів освітнього процесу;

– психодидактичний компонент: мета – забезпечення відповідності мети, змісту й методів навчання особливостям розвитку дитини (вікові, психологічні, фізіологічні).

У розвивальному культурно-освітньому просторі сучасного ЗДО необхідно проектувати індивідуальні режими життєдіяльності дитини з урахуванням відомостей про її здоров'я, психофізіологічних та вікових особливостей, інтересів, нахилів, уподобань, життєвих планів. Механізм реалізації освітніх траєкторій полягає в розробці для кожного дошкільника: проекту власного розвитку гармонійного (з урахуванням індивідуальних рис, задатків); освітнього плану, за яким і передбачатиметься індивідуальний гармонійний розвиток кожного. Загалом освітній розвивальний культурно-освітній простір має бути спрямований на створення умов, в яких забезпечується можливість соціалізації дитини відповідно до віку, індивідуальних потреб, цінностей життя в людському суспільстві.

Гармонійний розвиток особистості в культурно-освітньому просторі ЗДО має власні пріоритети, а саме: *повнота інтелектуального життя, духовна єдність, утвердження поваги, гідності, справедливості у взаєминах*. Тож дитині необхідно надавати права й можливості вибору, створювати ситуації успіху та збагаченого культурно-освітнього простору. Інакше кажучи, в сучасних дошкільних навчальних закладах необхідно формувати *життєві компетенції* дошкільників, сприяти реалізації їхніх творчих планів і задумів, допомагати вибудовувати власну стратегію життя, яку ми розглядаємо як ідеальну, динамічну модель свідомої побудови та планування дитиною власного життя з урахуванням життєвої перспективи, що відображає ключові цілі особистості. Так, користуючись створеними комфортними умовами, дитина має можливість обрати власний спосіб, визначити мету життя

та способи її досягнення, тобто розвиватись за індивідуальним графіком, за траєкторією власного бажання.

За правильного підходу до процесу гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО можна вчасно скерувати, скоригувати вибір дитини й надати потрібні не лише освітні послуги, а й допомогу в процесі саморозвитку та самореалізації. Життєвий задум, наповнюючись змістом, стає життєвою програмою – сукупністю певних дій, спрямованих на досягнення особистістю поставленої мети.

У процесі життєвого самовизначення виділяємо самопізнання, самовиховання й життєвий вибір, визначення яких також обумовлюється освітнім простором. Водночас проектуванням та функціонуванням культурно-освітнього середовища дошкільного навчального закладу як основою гармонійного виховання дітей 4–6 року життя має передбачатися: узгодження завдань інноваційного розвитку дошкільної освіти та програм життєтворчості особистості, її гармонійного розвитку, потреб суспільства й держави, забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства, консолідація всіх його інституцій і суб'єктів, гуманізація суспільно-економічних відносин завдяки якісній дошкільній освіті, формування нових життєвих орієнтирів особистості. Тобто розвивальний культурно-освітній простір має служити не лише освіті та навчанню, а й вихованню особистості як суб'єкта власного життя й успіху, оволодіння нею *життєвою компетентністю*.

Основною метою освіти і виховання в розвивальному культурно-освітньому просторі ЗДО є створення умов для розвитку унікальної особистості, яка прагнучиме максимальної самореалізації, буде відкритою для сприйняття нового, здатною робити вибір у нестандартних ситуаціях. За умови такого спрямування освіти стає можливим удосконалення й розвиток не лише особистості, а й суспільних цінностей, соціальних інститутів і різних видів соціальної діяльності. Це досягається за рахунок: створення сприятливих умов і можливостей для повноцінного розвитку кожної дитини; варіативності

навчальних програм ЗДО; оновлення змісту освіти; орієнтованості навчання й виховання особистості на духовний світ дитини на основі культуровідповідності освіти; адаптації дошкільників до соціальних змін; формування мотивів, що впливають на умови досягнення як особистого успіху дитини, так і спільного для колективу.

На підставі здійсненого аналізу дослідницьких матеріалів ми виокремили такі *принципи ефективного функціонування культурно-освітнього простору ЗДО* у контексті цінностей освіти впродовж життя: *неперервність дошкільної освіти; гнучкість у реагуванні на суспільні зміни та прогностичність; культуровідповідність; інноваційність; здоров'язбереження; особистісна орієнтованість; пріоритет цінностей творчої особистості; соціальна адаптивність; технологічність освітнього процесу; створення умов для розвитку й саморозвитку особистості* тощо.

Дотримання цих принципів забезпечує: комфортні умови як для розвитку, так і саморозвитку всіх учасників педагогічного процесу; належні можливості для розкриття й удосконалення здібностей особистості вихованця; виявлення творчості, індивідуальності, унікальності кожної дитини; залучення до різних видів діяльності як важливої умови задоволення природної та соціальної потреби в розвитку задатків, уподобань і талантів.

На наше переконання, *ефективне функціонування культурно-освітнього простору дошкільного навчального закладу дітей 4–6 років* життя має спрямовуватися на формування гармонійної особистості, спектр чинників якого досить широкий, їх субординація та значущість визначаються як об'єктивними обставинами, так і своєрідністю особистості. Серед найбільш значущих чинників вирізняють *соціальну стабільність, фізичну досконалість, здоров'я, повноцінне спілкування, творчість, достатній рівень свободи, любов, наявність сенсу життя, моральні чесноти, здоров'я*.

Варто зазначити, що в реалізації ідеї всебічності й гармонійності розвитку особистості є й об'єктивні труднощі з погляду засобів

її втілення. Як наслідок, навряд чи можемо назвати нині суспільство, в якому б ця ідея була реалізована цілком. Можна говорити про її реалізацію лише стосовно окремих особистостей. Однак сама ідея залишається привабливою й актуальною за умов прагнення побудувати відкрите, громадянське, демократичне суспільство передусім як інтенцію, як систему перспективних ліній. Чи тотожні поняття всебічного й гармонійного виховання? Ні, але вони є близькими, взаємодоповнювальними. Усебічним вихованням передбачається формування в людини певних якостей відповідно до вимог морального, розумового, естетичного, фізичного та трудового виховання. А під гармонійністю (грец. *harmonia* – злагодженість, узгодженість у поєднанні чого-небудь) розуміють узгодження, поєднання цих якостей, їх взаємодоповнення і взаємозбагачення в духовному та фізичному єстві людини. Тобто поняття всебічного й гармонійного виховання діалектично взаємопов'язані та взаємозумовлені.

Український педагог В. Сухомлинський у ґрунтовній праці «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» писав: «Усебічний розвиток особистості — це створення індивідуального людського багатства, яке поєднує в собі високі ідейні переконання, моральні якості, естетичні цінності, культуру матеріальних і духовних потреб. Міркувати про всебічний розвиток не можна без винятково важливого застереження: справжній усебічний розвиток — це гармонія того, що людина дає суспільству, і того, що вона одержує, споживає». І далі: «Процес виховання всебічно розвиненої, гармонійної особистості полягає в тому, що, дбаючи про досконалість кожної грані, сторони, риси людини, вихователь одночасно ніколи не випускає з поля зору ту обставину, що гармонія всіх людських граней, сторін, рис визначається чимось провідним, основним. Жива людська плоть і кров усебічно розвиненої людини втілює в собі повноту й гармонію сил, здібностей, пристрастей, потреб, у якій вихователь бачить такі сторони, риси, грані, як моральну, ідейну, громадянську, розумову, творчу, естетичну, емоційну, фізичну досконалість. Провідним, визначальним

компонентом у цій гармонії є моральність <...>. Майстерність і мистецтво виховання всебічно розвиненої особистості полягає в умінні педагога відкрити буквально перед кожним, отже, і перед найпересічнішим, найскладнішим вихованцем ті сфери розвитку його духу, де він може досягти вершин, виявити себе, заявити про своє Я, черпати сили з джерел людської гідності, почувати себе не обділеним, а духовно багатим. Цією сферою є моральний розвиток. Тут жодній людині не закрита дорога до вершин, тут справжня й безмежна рівність, тут кожний може бути великим і неповторним» [409].

Ідею всебічного гармонійного розвитку особистості можна реалізувати, по-перше, за умов, коли в державному масштабі всі аспекти соціальної й економічної політики будуть спрямовані на утвердження культу людини як головної цінності суспільства, як виміру всіх речей. І, по-друге, коли в людину, у кожного члена людського співтовариства держава буде спрямовувати достатні інвестиції. Не тільки в заводи, фабрики, залізниці, транспорт тощо, як це відбувається нині, а насамперед у людину. По-третє, необхідна своєрідна освітньо-виховна революція, основу якої має становити психолого-педагогічна грамотність і педагогічна культура всього населення, передусім батьків, викладачів і вихователів освітньо-виховних закладів, очільників усіх рангів. Потрібні докорінні зміни, серйозні зрушення – вагомі, виважені, науково обґрунтовані. Без таких гуманітарних перетворень годі чекати та сподіватися на подальший розквіт чи просто умиротворення суспільства.

Перетворення в напрямі всебічного гармонійного виховання людей мають бути спрямовані на те, щоб робити їх щасливими. Відомий грузинський педагог Ш. Амонашвілі досить оригінально подав формулу діяльності вихователя, спрямованої на те, щоб зробити людину щасливою: «Візьміть чашу терпіння. Налийте туди повне серце любові. Киньте дві жмені щедрості. Додайте туди ж гумору. Посипте добром, додайте якомога більше віри й усе це добре перемішайте. Потім намажте на шматок виділеного вам життя та пропонуйте всім, кого зустрінете на своєму шляху» [12].

Розмірковуючи про методи вирішення завдань виховання, необхідно враховувати реалії розвитку суспільства на початку ХХІ ст. Академік В. Кремень визначив низку кардинальних проблем, які необхідно враховувати в системі виховної роботи:

– забезпечення високої функціональності людини за умов, коли зміна ідей, знань і технологій відбувається швидше, ніж зміна поколінь;

– забезпечення оптимального співвідношення між локальними та глобальними соціально-економічними проблемами, щоб людина, формуючись як патріот своєї країни, відчувала відповідальність за благополуччя в усьому світі;

– формування на загальносуспільному й індивідуальному рівнях розуміння людини як найвищої цінності, від якої залежить успішність суспільно-економічного розвитку;

– вироблення в людині здатності ефективно діяти за умов нових суспільно-економічних реалій (глобалізації, інформатизації, високих технологій);

– мінімізація асиметрії між матеріальністю й духовністю, культивування в кожній особистості почуття національної гідності, культури спілкування тощо [214].

Тож за умов реформування вітчизняної системи дошкільної освіти стратегічними орієнтирами її розвитку є гуманістичні, антропологічні теорії, що ґрунтуються на пріоритетності духовно-національних, соціокультурних цінностей. Теорією людиноцентризму (В. Кремень [214]), педагогікою культуро- і людинотворчості (В. Андрущенко [16]), дитиноцентризму (І. Біла [50]) спрямовуються формування й удосконалення особистості в культурно-освітньому просторі.

Розмірковуючи про всебічний гармонійний розвиток людини, накреслимо конкретні завдання окремих складових виховання, які є визначальними за умов полікультурної освіти, а саме: *морального виховання*: оволодіння загальнолюдськими й національними моральними цінностями, розвиток почуттів; формування переконань, формування навичок поведінки; *розумового виховання*: оволодіння знаннями,

уміннями й навичками, розвиток інтелектуальних можливостей, формування наукового світогляду, оволодіння методами пізнавальної діяльності; *естетичного виховання*: формування почуття прекрасного, виховання розуміння навколишньої природної краси, виховання стійких оцінних критеріїв творів мистецтва, вироблення людиною вмінь і навичок творити прекрасне в житті; *фізичного виховання*: створення оптимальних умов для формування здорового організму, формування санітарно-гігієнічних умінь і навичок; тренування й загартування організму, виховання волі, розвиток спритності, краси рухів.

Процес виховання всебічно й гармонійно розвиненої особистості є досить складним і багатоаспектним. Для досягнення бажаних результатів необхідно залучити й задіяти всі ланки: сім'ю, навчально-виховні заклади, громадські формування, спеціальні інституції держави. І лише за комплексного підходу можливо досягти очікуваних результатів. За такого підходу передбачається забезпечення єдності вимог у системі всебічного гармонійного виховання, а також єдності й узгодженості форм, засобів і методів впливу на особистість. Коли йдеться про комплексний підхід до виховання, усі соціальні інституції мають бути об'єднані спільною метою й відповідальністю за запровадження застосування педагогічно вмотивованих і морально виправданих засобів, форм, методів впливу на людину, передусім на дітей і молодь. Без такого скоординованого, цілеспрямованого позитивного ставлення до проблем виховання марно сподіватися на позитивні результати у справі удосконалення людини, а отже, і суспільства.

Провідне місце в системі соціальних інститутів, які впливають на всебічний гармонійний розвиток особистості, поза всякими сумнівами, належить *сім'ї*. У сиву давнину, коли ще не було таких інституцій, як дитячі садки, школи, позашкільні виховні заклади, засоби масової інформації, у суспільстві домінував культ Матері і Батька, культ Родини. Передусім родина брала на себе повну відповідальність за виховання дітей. Сім'я – найбільш геніальний витвір природи

й суспільства. Коли б хтось запитав, де знаходиться духовний центр Землі, без вагань можна було б відповісти – у родині.

Руйнівною для суспільства виявилася тенденція пониження ролі сім'ї у вихованні молодого покоління. Теоретики та практики комуністичної доби орієнтувалися в основному на домінування громадського виховання юні, практично залишаючи за сім'єю лише репродуктивну функцію. Унаслідок такого підходу десятиліттями руйнувалися святі почуття материнства, та й батьківські почуття також. Жінку штучно відлучали від найважливішої мети в житті, яка належить їй від природи, бути матір'ю, народжувати й виховувати дітей. Наслідком такої недалекоглядної політики стала соціальна й духовна руйнація людини, а отже, – і суспільства. Щорічно в Україні анулюється понад 50 % шлюбів, значна кількість жінок відмовляється від своїх новонароджених дітей, частина їх просто викидає на смітник. Усе це дає підстави стверджувати, що в країні щось негаразд, якщо в ній руйнується людина. Потрібні гігантські зусилля, щоб відродити в суспільстві культ Матері і Батька, культ Сім'ї [450].

Важлива роль у справі вирішення завдань усебічного гармонійного розвитку особистості належить *освітньо-виховним закладам*. Саме тут відбувається первинна соціалізація дитини, закладається підґрунтя її подальшого становлення, формування. В Україні впродовж ХХ ст. була створена широка й порівняно досконала система освіти й виховання. Якщо відкинути тоталітарні ідеологічні шори, за яких ця система функціонувала, то й нині за своєю структурою й мережею, суттю і змістом нею можна було б пишатися. Однак для цього треба вивести освітньо-виховні заклади з бідності й рішуче піднести соціальний статус учителя-вихователя як у моральному, так і в матеріальному плані. На жаль, останнім часом показник охоплення дітей дошкільного віку навчально-виховними установами різко зменшився і становить нині менше 44 %, усі навчальні заклади потерпають від браку коштів і уваги держави й суспільства. Наразі помітною стала тенденція ігнорування

національних надбань у царині освіти й виховання, а також сліпого копіювання, механічної екстраполяції чужого досвіду [216].

Перед сучасним ЗДО стоїть завдання повноцінного розвитку особистості, яким передбачається всебічне виявлення її потенціалу, здібностей, талантів; стимулювання саморозвитку, підвищення пізнавальної активності та позитивної мотивації навчання. Акцент педагогічної та психологічної науки переноситься на особистісний чинник, на забезпечення особистісно значущого навчання, виявлення й реалізацію здібностей людини. Тож на часі перебудова не лише методів і форм роботи, а й принципів, підходів до виховання й навчання дошкільників.

Власне повноцінна освіта має вибудовуватися на основі поєднання процесу здобуття нових знань із формуванням життєвої стратегії, що сприятиме оволодінню життєвими та соціальними ролями для повноцінної життєдіяльності за умов інтегрування до світового освітнього простору.

На цьому наголошується в нормативних документах, а саме в: Законі України «Про освіту», Національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), Національній програмі «Діти України», Державній цільовій програмі роботи з обдарованою молоддю тощо.

Чинниками, які впливають на розвиток і виховання особистості, усе більше стають *засоби масової інформації*. Інформатизація суспільства – глобальний соціальний процес, особливість якого полягає в активному використанні інформації, а також інтелектуального потенціалу, що постійно розширюється; інтегруванні інформаційних технологій із науковим, виробничим розвитком усіх сфер життєдіяльності людини; високому рівні інформаційного обслуговування тощо. За інноваційного типу освіти нової епохи необхідно формування особистості, спроможної до пошуку нових знань, творення та особистісного удосконалення, самовдосконалення, самореалізації.

Зважаючи на особливості впливу *засобів масової інформації* на молоде покоління, із педагогічного погляду, доводиться констатувати,

що вони нерідко (особливо телебачення) більше шкодять у сенсі морально-духовного становлення молодого покоління. Частина працівників електронних засобів інформації, не маючи належної психолого-педагогічної підготовки, на перше місце висуває комерційні інтереси, матеріальну вигоду, не несе будь-якої відповідальності за руйнівний вплив своєї продукції на молодь. Та й не тільки на молодь. Засилля на телевізійних екранах картин жорстокості, аморальності, легковажного ставлення до життя, насильства, негативізму навіть в інформаційних програмах, пропагування безкінечного дозвілля без праці, низької загальної, душевної, мовної й етичної культури — усе це аж ніяк не сприяє вирішенню завдань усебічного гармонійного виховання молоді. Тому необхідне створення культурно-освітнього середовища, яке б служило її ефективному навчанню, розвитку, індивідуалізації та соціалізації. І саме ЗДО сьогодні є ідеальним полем для упровадження особистісно орієнтованих технологій, оскільки, на відміну від школи, не орієнтований на жорстко фіксований результат, він за суттю покликаний бути розвивальним й охоронним, із погляду фізичного, психічного, соціального й духовного здоров'я дитини. В умовах сучасної соціокультурної ситуації все більшого значення в розвитку суспільства, підвищенні якості життя надається освіті. Освіта нині є особливою цінністю у світовій спільноті. Однією з центральних ідей нової освітньої ситуації є визнання гуманістичної парадигми освіти, переорієнтація на цінності людини, становлення її як суб'єкта не тільки освітньої діяльності, а й культури.

Суть проблеми полягає в тому, що в дошкільній освіті відбувається розрив між знаннями й культурою як дією практичною. У розв'язанні проблеми важливою є стратегія подолання цього розриву. Подолання розриву або побудова подолання є проектуванням освітнього простору, де управління розглядається як процес створення середовища, адекватного змінам соціуму. Пріоритетним у розв'язанні цієї проблеми є єдиний підхід до організації освітнього процесу й до технології оцінювання якості освіти. Це сприятиме створенню в ЗДО єдиного

культурно-освітнього простору, який належить до складних, багатоаспектних педагогічних явищ, що характеризуються не стільки кількісними, скільки якісними показниками і діють: на рівні діяльності освітнього закладу – *культурне педагогічне середовище ЗДО*; на рівні індивідуальної діяльності педагога – *середовище професійного функціонування педагога*.

Значну роль у розвитку культурно-освітнього простору, його відповідності гуманістичній парадигмі освіти відіграє *педагогічне проектування*. Навчання педагогів і вихователів ЗДО техніки педагогічного проектування є однією з істотних умов розвитку освітнього простору ЗДО, а створення педагогами локальних педагогічних проектів – одним із показників продуктивності процесу дошкільної освіти.

Педагогічне проектування розглядається як феномен, що виник у результаті взаємодії новітніх тенденцій у розвитку педагогічної теорії та інноваційної педагогічної практики, а також як сутнісний компонент процесу розв'язання педагогічної проблеми [5].

Проектування педагогічного культурно-освітнього простору пов'язано з розумінням його як інноваційного процесу, під час якого відбуваються локальні, модульні й системні зміни в зовнішніх (соціальних) і внутрішніх (педагогічних) умовах, що передбачає:

- розвиток дошкільника в контексті особистісно орієнтованого підходу з урахуванням сенситивних періодів, провідних видів діяльності, а також творчого розвитку дитини як суб'єкта своєї життєдіяльності;
- урахування соціокультурного контексту проектування, його культуровідповідності та діалогічності;
- ампліфікацію (збагачення) умов розвитку від мономоделі середовища до середовища відкритого типу;
- інтеграція спілкування, пізнавальної, перетворювальної, оцінно-контрольної та інших видів діяльності дитини;
- взаємодія соціокультурного досвіду, професійного, особистісного досвіду педагога й особистісного досвіду дітей 4–6 року життя;

– співтворчість і співпраця всіх суб'єктів освітнього простору [216].

Проблема гармонійного розвитку особистості дитини завжди була актуальною, адже головною метою дошкільної освіти – виховати зрілу особистість, у якої сформовані дитячий світогляд, прагнення досягати успіху, упевненість у собі, почуття власної гідності, емоційна сприйнятливість і вольові риси характеру.

Програмами розвитку дитини дошкільного віку педагоги спрямовуються на вирішення завдань виховання у дошкільників свідомості й самосвідомості, розвитку емоційної чутливості й чуйності, підтримки та збагачення креативних здібностей дітей, збалансованості соціальних вимог з індивідуальними інтересами вихованців. При такій постанові питання від дорослого вимагаються уміння організувати не стільки навчання, скільки особистісне буття дитини, життєдіяльність малюка впродовж усього терміну перебування в дошкільному закладі.

Поглиблена робота над цією проблемою допоможе педагогам сприймати освіту як процес розширення можливостей компетентного вибору дитиною змісту, місця, тривалості, партнерів, матеріалів для своїх занять; створити умови для її саморозвитку, виявлення сутнісних сил; сприятиме пошуку педагогічних технологій для формування розвивального способу життя дошкільника, вироблення в нього основ особистісної культури, життєвої компетентності; допоможе в подальшому удосконаленні розвивального культурно-освітнього простору дошкільного навчального закладу як основи гармонійного виховання дітей 4–6 року життя.

На практиці можна спостерігати спроби на емпіричному рівні змінити власну організаційно-педагогічну діяльність завдяки запровадженню нетрадиційних методів взаємодії з педагогами, батьками, дітьми у функціональному просторі ЗДО, в якому комфортно, відбувається розвиток потенціалу, умотивована колективна й індивідуальна діяльність.

Підсумовуючи викладене вище, наголосимо, що людиновимірність культурно-освітнього простору дошкільного навчального закладу як основи гармонійного виховання дітей 4–6 року життя в контексті цінностей освіти впродовж життя можна шляхом:

– розроблення науково-методичного забезпечення процесу гармонійного виховання дітей 4–6 року життя, що ґрунтується на андрагогічних засадах, парадигмі людиновимірності, а також створення гуманістично орієнтованого інформаційно-комунікаційного простору дошкільної освіти;

– активізації культурно-освітньої діяльності в сучасному ЗДО, спрямованої на розвиток гармонійності особистості, підвищення загального рівня культури й поживлення соціальної активності дітей 4–6 років життя.

Результати наукового пошуку стали підставою для висновку про те, що *ефективне функціонування* культурно-освітнього процесу досягається завдяки узгодженню, забезпеченню взаємодії його складових і функцій із метою формування гармонійної особистості дитини-дошкільника, що передбачається суб'єкт-суб'єктною взаємодією дошкільників і вихователів, діалогічність діяльністю у співпраці, співтворчості й пов'язано з активізацією саморозвитку, самоосвіти, самовиховання дітей 4–6 років життя, що сприятиме розкриттю їхніх потенційних можливостей, успішній подальшій самореалізації в сімейному та професійному житті.

Отже, культурно-освітній простір має виконувати навчальну, розвивальну, виховну, стимулювальну, організаційну, комунікативну функції. Однак найголовніше – сприяти розвитку самостійності й самодіяльності дитини. Саме ефективне функціонування культурно-освітнього простору дошкільного навчального закладу як основи гармонійного виховання дітей 4–6 років життя є важливою умовою забезпечення успішності освіти впродовж життя.

2.4. Ритмопластика як інтегративний чинник гармонійного виховання дітей 4–6 років у культурно-освітньому просторі дошкільного закладу

Фізичне здоров'я є фундаментом здорової особистості, а від психічного залежить моральне, інтелектуальне, духовне і соціальне. Тому цілком закономірно, що в багатьох державних документах наголошується на необхідності зміцнення фізичного і психічного здоров'я дітей та молоді. Тобто саме фізичне виховання розглядається сучасною педагогічною і психологічною наукою як особливий вид діяльності, що сприяє вихованню кращих фізичних, моральних, інтелектуальних, психічних якостей і пов'язаний із формуванням цілісної, гармонійної особистості та її здоров'я. Особливо актуальною є його реалізація у дошкільному фізичному вихованні, оскільки найбільш тривалий і складний етап раннього онтогенезу – період від 4 до 6–7 років. Саме у цьому віці починають розвиватись механізми особистісної самопобудови.

Реальний стан фізичного виховання у дошкільних навчальних закладах далекий від досконалості. Однією зі значущих проблем залишається слабкість зв'язку між фізичним і музичним вихованням дітей, що знижує ефективність впливу різних видів музичної діяльності на фізичний розвиток вихованців, зокрема на формування таких важливих якостей особистості, як фізичні (гнучкість, витривалість, спритність).

Аналіз праць Е. Вільчковського [81], Н. Ветлугіної [85], О. Богініч [54], Н. Денисенко [119] засвідчує, що одним із засобів ефективного фізичного розвитку дітей є фізичні вправи, музично-ритмічні і танцювальні рухи, співи, що входять до змісту фізичного і музичного виховання дошкільників і складають структуру занять такого виду. Завдяки цьому розвиваються рухові якості особистості (витривалість, спритність, гнучкість). Зокрема І. Бех, І. Зязюн, В. Кузь, Л. Масол, О. Рудницька розглядають побудову єдиної організаційної системи інтенсивного розвитку дітей як забезпечення взаємовпливу різних

складових навчально-виховного процесу на формування, зміцнення і відновлення здоров'я зростаючої особистості, гуманізацію виховного процесу, що реалізує право кожної дитини на повноцінне застосування власних сил.

Зі свого боку, дослідження різних аспектів музичного виховання дітей дошкільного віку, що відбуваються в процесі об'єднання з рухами, здійснено В. Алямовською, Н. Ветлугіною, Т. Осокіною, С. Петровою, А. Шевчук та ін. Проблема формування навичок виконання танцювальних вправ розроблялася Н. Зеленко, В. Ждан, О. Кенеман, Т. Ковальчук, Т. Науменко, Т. Ротерс. Формуванню музично-рухової творчості дошкільників присвячено праці О. Ковальнової, О. Мартиненко, Е. Макшанцевої. Теоретико-методологічні основи фізичного та музично-рухового виховання дітей дошкільних навчальних закладів на засадах національних традицій досліджувались А. Вольчинським, А. Шевчук. У різних наукових джерелах представлена проблема інтеграційних процесів у педагогічній теорії та практиці, що вивчалася зокрема, Н. Груздевою, М. Єфименко, І. Колесніковою, К. Яресько та ін.

Сучасні погляди на проблему фізичного розвитку дітей засобами музики проаналізовано у низці психолого-педагогічних досліджень у сфері дошкільної педагогіки (Г. Беленької, О. Богініч, Е. Вільчковського, Л. Волкова, Н. Денисенко, О. Кононко, О. Кириченко, Т. Науменко, Т. Поніманської). Важливим розвивальним потенціалом і дієвим чинником у гармонійному вихованні дітей дошкільного віку є заняття ритмікою, пов'язані з моторно-м'язовими, просторовими тактильними, зоровими відчуттями, а це є підґрунтям для всебічного особистісного розвитку дитини. Однак часто педагоги обмежуються вирішенням завдань удосконалення танцювально-рухових здібностей дітей та іноді спрямовують заняття для розвитку ритмопластики як спроможності до природних, виразних рухів для того, щоб передати емоційно-образний зміст музики й виразити внутрішній світ.

У дошкільній педагогіці нині немає однозначного тлумачення поняття «ритмопластика». У різних дошкільних освітніх організаціях

заняття ритмопластичного розвитку називаються по-різному: ритмопластична гімнастика, ритмічна гімнастика, ритмічна пластика, ритмопластика тощо. Безпосередньо ж процес розвитку ритмопластики в дітей розглядається як багатовимірний, що об'єднує різні завдання, процес цілісного розвитку особистості дитини, а саме:

- зміцнення фізичного здоров'я дітей;
- гармонізація емоційної сфери;
- розвиток рухливості та гнучкості розумових процесів;
- творчий потенціал;
- емоційність і музикальність.

Неоднозначність і різноплановість підходів до тлумачення поняття «ритмопластика» в педагогічній теорії та практиці зумовлені історією виникнення та становлення цього поняття, інтегрованого в різні сфери гуманітарного знання: філософію культури, природознавство, психологію і педагогіку мистецтва, теоретичні основи арт-терапії й художнього виконавства.

У мистецтвознавчих дослідженнях терміном «ритмопластика» об'єднується зміст різноманітних засобів художньої виразності, що належать і до часових, і до просторових видів мистецтва, за сприйняття яких виникають емоційно-тілесні відчуття.

У дослідженнях, присвячених ритмопластичному розвитку дітей (А. Буреніна, Є. Голова, В. Кудрявцев, Г. Пахомов, А. Петрова, Н. Саркісова), учені вважають важливою у цьому процесі активізацію творчої й пізнавальної активності дитини, її емоційної чуйності, реалізацію потреб у рухливості та музично-ігровій взаємодії з оточенням.

Поняття «ритмопластика» вперше було вжите на початку ХХ століття Є. Ж.-Далькрозом, який основою вважав різні художні феномени свого часу («виразну гімнастику Ф. Дельсарта, пластичний танець А. Дункан та її послідовниць Є. Рабенек Л. Алексеевої»), що дало підстави трактувати людське тіло як інструмент емоційного самовираження [142].

У педагогічній системі Е. Ж-Далькроза сформовано поняття ритмопластики як спроможності відобразити емоційно-образний зміст музики руховим моделюванням музичного ритму й музичною формою в цілому [142].

На початку ХХ століття ця ідея поширилась у школах ритміки для дітей С. Волконського, І. Кулагіної, С. Рудневої, Т. Бабаджан, Ю. Двоскіної, Н. Метлова, М. Румер; у *зарубіжних системах музично-ритмічного виховання*: евритміки Р. Штейнера, елементарного музичення К. Орф, відносної сольмізації З. Кодай.

Сучасні педагоги збагатили систему музично-ритмічного виховання авторськими методиками ритміки для дошкільнят. Провідне місце серед них належить Н. Александровій, а також її учням і послідовникам Е. Коноровій, Н. Збруєвій, В. Гринер, Н. Кізевальтер, М. Румер.

Наукові дослідження у сфері дошкільного музично-ритмічного виховання проводили А. Кенеман, Н. Ветлугіна та їхні учні А. Зіміна, М. Палавандашвілі.

У практичній розробці змісту й методики роботи з дошкільнятами з розділу музично-ритмічного виховання брали участь Т. Бабаджан, Н. Метлов, Ю. Двоскіна, С. Руднева, Л. Генералова, Е. Соковніна, В. Цівкіна, Є. Іова, І. Ліфиць, Т. Ломова та інші.

Одночасно система музично-ритмічного виховання, як і аналогічні зарубіжні методики (Є. Ж-Далькроза, З. Кодай, К. Орфа), в основному спрямована на розвиток у дітей специфічних музичних уявлень, на усвідомлення закономірностей музичної форми завдяки «пластичному інтонуванню» (Н. Венгерова) елементів музичної мови.

Розуміння ритмопластичного розвитку як процесу, пов'язаному з усебічним особистісним розвитком дитини, донині ще методично не обґрунтовано і методично не забезпечено.

В останні десятиліття в дошкільній педагогіці усе більше визнається важливість комплексного соціокультурного підходу, яким об'єднуються культурологічний і середовищний підходи і за якого

акцентується значення емоційно-естетичного переживання, рухової й художньо-практичної діяльності у становлення людини як суб'єкта культури (М. Бережна, Е. Кабкова, Л. Печко, Л. Савенкова, Л. Уколова).

У контексті соціокультурного підходу ритмопластика є здатністю взаємодіяти із соціальним оточенням прийнятими еталонами – рухами. Особливої актуальності соціокультурний аспект ритмопластичного розвитку особистості набуває за сучасних умов зниження рухової активності людини, заміни живого руху віртуальним моделюванням за комп'ютерними технологіями.

Пожвавленням інтересу до цієї проблеми в педагогічній практиці породжена велика кількість нових термінів, що характеризують її різні аспекти: «рухова пластика», «тілесна естетична культура» (Т. Бакшева), «тілесно-рухова пластичність» (Л. Сляднева), «арт-пластика» (С. Дмитров), «пластикод-рама» (В. Нікітіна), «сомоестетика» (Р. Шустерман) тощо.

Дослідження соціокультурного аспекту розвитку ритмопластики в дітей неминуче сприятиме визначенню ролі культурно-освітнього простору в цьому процесі, в якому спільні дії педагогів і батьків забезпечуватимуть гармонійний розвиток. Дослідники соціокультурного підходу в освіті (Є. Бондаревська, А. Валицька, В. Зінченко, А. Тряпіцина) серед усіх ознак виділяють ставлення до педагога й батьків як «посередників між дитиною й культурою, здатних підтримати дитину в самовизначенні у світі культурних цінностей».

Світ мистецтва в образній формі сконцентровує цивілізацію. Тож культура є стрижнем культурно-освітнього простору, в якому розвивається особистість. Художнє життя є першорядним компонентом у структурі соціокультурного середовища, яким охоплюється культурно-історична спадщина, соціально-психологічна, духовно-моральна, екологічна, політична, професійна, життєва складові [36, с. 5].

Спільні культурно-спортивні заходи батьків і педагогів, як значущих дорослих, відіграють важливу роль у засвоєнні дитиною норм поведінки, відповідних конкретному суспільству й конкретній соціальній групі, вони сприяють виробленню орієнтирів в ідентифікації

себе з певними культурними традиціями. Саме у спільній діяльності дітей і батьків під керівництвом педагога посилюється соціокультурна складова ритмопластичного розвитку, відбувається реалізація ідеї гармонійного виховання дошкільнят як усебічного особистісно-розвивального процесу.

Зазначимо, що в процесі гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі дошкільного закладу досить важлива роль ритмопластики.

Поняття «пластика», «пластичність» походять із грецької мови «plastike», що означає «ліпний», «скульптурний». У давньогрецькій культурі термін «пластика» розуміли як синонім ліплення й уживається для характеристики просторових, візуальних видів мистецтва: архітектури, скульптури, живопису, декоративно-вжиткового мистецтва. Від доби античності склалася традиція вважати ці види мистецтва пластичними, а термін «пластичність» співвідноситься з характеристикою художніх особливостей творів просторових видів мистецтва: рельєфність, опуклість, витонченість і виразність ліній.

Разом з тим терміни «пластичність» і «пластична виразність» співвідносні не тільки з властивістю статичних ознак предметів (силуетний малюнок об'ємів, конструктивно-просторова структура), а й з характеристикою ритмів цих об'ємів ліній, форм, динаміки й гармонії. Завдяки впливу пластичного начала народжуються складні художні асоціації, пов'язані з різноманітними й індивідуальними емоційно-тілесними переживаннями та відчуттями («прихована тілесність»).

Тому термін «пластична виразність», що утворюється в мистецтвознавстві, синестетичний за своєю суттю, насичений просторовими, зоровими, руховими асоціаціями.

У мистецтвознавчих дослідженнях терміном «пластична виразність» поєднується зміст різних засобів художньої виразності, що є часовими і просторовими видами мистецтва, при сприйнятті яких виникають емоційно-тілесні відчуття. Синестетичною природою слова

«пластика» зумовлено вжиття цього терміна найчастіше в синкретичних видах мистецтва.

Особливого значення набувають асоціації з пластикою людського тіла під час сприйняття музичного мистецтва. Опора музики на рухово-пластичний досвід життя, знаходження зв'язків звукової матерії музики з пластикою рухів – важливе положення, що розвивається в музикознавстві. Ці зв'язки зумовлені біологічною природою людини, в якій, безпечно, два способи сенсорного самовираження: звуковий і руховий.

Б. Асаф'єв доводив безпосередній зв'язок ритмоінтонації з пластичним досвідом людини, визначаючи музику не тільки «мистецтвом інтонованого змісту», а й «мистецтвом слухомоторних вражень» [26, с. 12].

Слухомоторність сприйняття музики доведена в дослідженнях Б. Теплова: «Музично-ритмічне почуття має насамперед відбуватися у тому, що сприйняття музики абсолютно безпосередньо супроводжується тими чи іншими руховими реакціями, якими більш-менш точно передається часовий перебіг музичного руху» [419, с. 279].

Рухові мотиви є органічним компонентом сприйняття ритму.

Єдність музики та пластики людського тіла обстоювали різні дослідники сприйняття музики, що є не тільки слуховим, а й слухоруховим процесом (Є. Мейман, К. Сишор, М. Болтон, К. Коффка, Б. Теплов, К. Тарасова, А. Готсдинер та ін.).

Відзначається особлива роль рухів як безпосередньої реакції на музику в процесі формування активного музичного сприйняття. Основним обґрунтуванням цього є моторна природа сприйняття загалом і музичного ритму зокрема. При цьому варто визнавати й обернену взаємодію – рух є джерелом музики й найважливішим засобом формування музичної мови.

Ідея відображення змісту та структури музичного твору пластикою тіла була реалізована на початку ХХ століття в педагогічній системі Є. Ж.-Далькроза, який був педагогом-музикантом і розвивав у своїх

учнів глибоке відчуття, занурення в музику, усвідомлення її закономірностей саме рухами. «Будь-який ритм і рух, без ритму пластичного неможливо сприйняти ритму музичного» [142, с. 66].

Є. Ж-Далькрос прагнув до аналітичного втілення музичної форми в пластиці тіла: у його вправах різними ділянками тіла створювався своєрідний пластичний контрапункт, у якому рухи співвідносилися з окремими голосами музики, відображалися засоби музичної виразності. «Якщо все, що стосується ритму й техніки, стане категорією автоматичного – вся увага вивільниться для вкритого ритмом і звуками почуття» [142, с. 66].

Для визначення своєї педагогічної системи Є. Ж-Далькрос запропонував різні терміни: «ритмічна гімнастика», «ритмічний рух», «евритмія».

Разом із вищезазначеними термінами Є. Ж-Далькрос увів в обіг і термін «ритмопластика», що означав спроможність відображати емоційно-образний зміст музики завдяки руховому моделюванню музичного ритму й музичної форми в цілому. При цьому в самому терміні підкреслювалася провідна роль ритму при створенні емоційного змісту музичних образів та емоційної драматургії музичного твору, в організації пластичного руху для відображення музичного змісту. Саме термін «ритмопластика» міцно увійшов в обіг у теорії і практиці фізичного й музичного виховання, ще й він збагатився змістовими характеристиками.

Рух, як невід’ємна складова повноцінного сприйняття музики дітьми, становить основу методики педагогів, таких, як В. Коен, Т. Вендрова, А. Ветлугіна, Г. Рігіна, К. Тарасова та інших.

Ритмопластика широко запроваджується в практиці сучасних дошкільних навчальних (освітніх) закладів як фізично-естетичне, музичне виховання, необхідне для первісного набуття досвіду рухово-смислового сприйняття музики та засвоєння рухів, а отже сприяє гармонійному розвитку дитини дошкільного віку.

За запропонованими ученими І. Беленькою [33], О. Богініч [54], А. Буреніною [70], Е. Вільчковського [81], Н. Денисенко [119], М. Єфименко [141], Ю. Шевченко [84] методами пластичного інтонування простими та природними рухами рук, голови, тулуба відбувається не просто фіксація окремих елементів музичної форми (наприклад, ритмічна пульсація або фразування), а й цілісний аналіз інтонаційної драматургії музичного твору.

У контексті останнього Н. Ветлугіною [85], Т. Дмитренко [124], Н. Зеленко [415], В. Ждан [416], Т. Ротерс [373], А. Шевчуком [480] доведено, що ефективність розвитку рухових якостей підвищується завдяки поєднанню рухів із музикою. Однак констатовано, що розвиток рухових якостей засобами інтегрування рухів і музики як наукової проблеми недостатньо вивчений дослідно й експериментально.

Пластичне інтонування, на відміну від хореографії, в якій рухи й музика можуть доповнювати й іноді конфліктувати між собою (що стає іноді досить сильним виражальним засобом), є руховим утіленням інтонаційного змісту музики в усіх нюансах. Тож для запровадження цього методу, на погляд його авторів, від педагога вимагається висока культура сприйняття й виразності рухів.

У Ж. Піаже [160] та його школи у своїх дослідженнях дійшли висновку про «сенсомоторний інтелект» дітей, тобто про первісність тілесних відчуттів дитини при пізнанні навколишнього світу. Ці положення осмислювались і розвивались в ґрунтовних наукових дослідженнях із психології дитячого віку (Л. Божович [61], Л. Венер [489], Л. Виготський [89], П. Гальперін [94], В. Давидов [116], А. Леонт'єв [234], А. Запорожець [159], В. Зенківський [165], М. Лісіна [240], В. Мухіна [283], А. Люблінська [261], Д. Ельконін [489] та ін.). Учені довели, що розвиток сприйняття, уваги, пам'яті, уявлення, мислення відбувається в дитини з опорою на практичні дії, на її тілесний досвід. Психічна структура тілесності є єдиною структурою психіки, що повноцінно функціонує в дошкільному віці. Такі структури, як свідомість, логічне мислення, воля знаходяться у дітей на різних

стадіях становлення. Опора на них не завжди продуктивна при виробленні у дітей різних навичок і уявлень. Іноді опора на ці структури виявляється марною, а найгірше – протиприродною. Дії, активне практичне залучення до процесу – єдина гарантія засвоєння дитиною знань. Будь-яке знання має стати для неї живою дією (за висловленням фізіолога Н. Бернштейна), поєднатись із тілесним, руховим досвідом [113].

Провідним методом роботи з дошкільниками є «метод опори на зовнішні, орієнтовні дії» (А. Божович [61]). Ці дії, пов'язані з рухами і тілесними відчуттями, багаторазово повторюючись, поступово стають внутрішнім планом, зміцнюються у свідомості, формуються в поняття. При цьому процес інтеріоризації рухового, тілесного досвіду досить тривалий, ним охоплюється майже все дошкільне та молодше шкільне дитинство. Внутрішні, розумові або ідеальні дії формуються в дитині на основі зовнішніх, матеріальних дій «поетапною зміною й перетворенням».

Закономірності цих змін, вичені та проаналізовані П. Гальперінім у його теорії поетапного формування розумових дій [94, с. 78], універсальні при розвитку всіх психічних функцій та сфер людської особистості.

На розвиток у дітей специфічних музичних уявлень завдяки рухам спрямована система елементарного музичення німецького композитора й педагога К. Орфа [539]. К. Орф власну педагогічну систему музичення визначив елементарним музиченням, вважаючи елементарне первісним, відповідаючи піню художнього мислення в традиційних культурах.

На погляд К. Орфа, «елементарна музика – це не музика сама по собі. Вона пов'язана з рухами, танцем, мовленнєвим інтонуванням. Цю музику необхідно творити самому до неї залучатися не слухачем, а співучасником [236, с. 2].

К. Орф вважав елементарну музику «перед духовною, близькою до землі, посильною для переживання в дитячому віці і такою, що відповідає психіці дитини» [540, с. 81].

При елементарному музиченн тіло дитини діє як своєрідний «інструмент»: виразні рухи, жести, що супроводжуються інтонуванням й озвучуються за допомогою різних передумов і дитячих інструментів. На погляд К. Орфа, дитина в ранній стадії розвитку має доторкнутися (долучитися) до первісної музичної стихії, адже її біологічна, тілесна основа органічна дитячому мисленню.

Автор концепції поліхудожньої освіти школярів Б. Юсов [498] порушив проблему розвитку ритмопластики в дітей Він виокремив «музичні колективні танцювальні види діяльності на основі імпровізації та гри» як особливо значущий вид діяльності не тільки для розвитку музичних здібностей, а й формування художньої свідомості в дитинстві.

На кожному віковому етапі Б. Юсов виділив «провідні в поліхудожньому комплексі» мистецтва, тобто такі, які становлять тип художньої свідомості цього віку, які співвідносяться зі способами пізнання та способами залучення до культурного простору суспільства».

Відповідно до провідного мистецтва Б. Юсов вибудував зміст поліхудожньої освіти дітей кожного віку. На його погляд, у дошкільному віці й у 1 класі базовою основою є «музичні колективні танцювальні види діяльності на основі імпровізації та гри» [498, с. 65–67]. Отже, у концепції поліхудожньої освіти Б. Юсова ритмопластика («музичні колективні танцювальні види діяльності на основі імпровізації та гри») визначається домінантним типом художньої свідомості, що співвідноситься зі способами пізнання світу та способами залучення до культурного простору суспільства».

Прагнення до природності пластичного вираження теоретично обґрунтоване в дослідженнях Франсуа Дельсарта, який вивчав зв'язки емоційного стану людини і тілесних рухів. Він спостерігав за дітьми, дорослими, вивчав твори класичного живопису, скульптури, безпосередньо наближаючись до рефлексології, анатомії та психології.

Ф. Дельсарт стверджував, що мимовільним жестом умовності та стилізації, але підказаним емоційним етапом людини, можна точно передавати всі нюанси людських переживань. При цьому недостатньо

внутрішнього спонукання – необхідне вміння цьому спонуканню підкорятися, мало відчувати – необхідно втілювати це відчуття в рухи, недостатньо тільки переживати – необхідно пережите передати. Теоретичні розвідки Ф. Дельсарта практично втілювались у розробленій (створеній) ним «виразній гімнастиці, спрямованій на удосконалення рухів у їх співвіднесеності з внутрішнім світом людини [490, с. 62].

Останнім часом у педагогіці актуалізується звернення до поняття «ритмопластичний розвиток дітей» як до поняття багатозначного, цим поняттям передбачаються різні аспекти розвитку особистості.

Так, за програмою з ритмічної пластики, створеною А. Буреніною [70] для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, реалізуються завдання розвитку емоційної, комунікативної, психофізичної і моральної сфер особистості дитини завдяки пізнанню власного тіла як виразного інструмента. Запропонований у програмі репертуар різноманітний за спрямованістю, стилем, складністю й інтенсивністю рухів (із галузі гімнастики, хореографії, пантоміми). Ритмікою можна користуватися в будь-яких формах організації роботи з дітьми – від ранкової гімнастики та фізкультури до святкових ранків.

А. Буреніна зазначила, що в цілому це програма «музично-ритмічного психотренінгу», завдяки якому розвивається увага, воля, пам'ять, рухливість і гнучкість мислительних процесів, музикальність, емоційність, творча уява, здатність до імпровізації рухів під музику, свідоме й вільне володіння тілом [70, с. 8].

Саме терміном «ритмопластика» користуються нині в практиці дошкільної освіти як своєрідною альтернативою термінам, пов'язаним із завданням музичного виховання.

Наприклад, якщо поняття «музично-ритмічний розвиток» змістовно пов'язане із завданнями розвитку специфічно музичних здібностей, то поняттям «ритмопластичний розвиток» охоплюються завдання особистісного розвитку дитини. Сьогодні в дошкільних навчальних (освітніх) закладах заняття ритмопластичною гімнастикою вважають

засобом, що сприяє гармонізації емоційної сфери, позбавленню розумової активності, зміцненню фізичного та психічного здоров'я дітей.

Ідея гармонізації емоційної сфери завдяки музично-ритмічним рухам ефективно реалізується в сучасній арт-терапії. Прикладом може бути метод ритмопластичної терапії, який у сучасній психологічній літературі описується в низці численних тілесно орієнтованих психотерапевтичних методик, а саме: біоенергетичний аналіз А. Лоуена, концепція цілісного усвідомлення М. Фельдернхайза, метод інтегрування рухів Ф. Александера, метод чуттєвого усвідомлення Ш. Селвера, соматичне навчання Т. Хани та чимало інших. Тілесно орієнтовані методики спрямовані на гармонізацію емоційного стану музики завдяки позбавленню від хронічного напруження в групах м'язів, усвідомлення й усунення статичної й динамічної **затисленості**, утрудненого дихання, у чому, мовою психотерапевтів, позначається захисна поведінка – «броя характеру», «м'язовий панцир» (за висловленням В. Райта).

Вищезазначені методики арт-терапії спрямовані на розв'язання особистісних проблем дорослої людини, однак ідея гармонізації емоційної сфери завдяки музично-ритмічним рухам, покладена в її основу, затребувана й у педагогіці дитинства.

Гармонізація емоційної сфери, формування оптимістичного ставлення до життя, емоційно-позитивного самовідчуття є найважливішим завданням виховного процесу в період дошкільного дитинства.

У науковій праці А. Леонтьєва досконала (зріла) людська особистість виписана як складна ієрархічна система підпорядкованих, набудованих один над одним рівнів віддзеркалення дійсності та психічної регуляції суб'єкта. Ця система функціонує як одне ціле, як узгоджена робота всіх «поверхів». При цьому дитинство є поетапним формуванням цих «поверхів», а основа особистості, її психічне й душевне здоров'я укорінені в емоційно-тілесних процесах. У дошкільному віці відбувається інтенсивне формування нервової системи дитини, головною є діяльність правої півкулі, пов'язаної

зі сферою емоцій, із «тілесною» свідомістю дитини. Саме на цій основі формуються в дитинстві та зберігаються впродовж усього життя ґрунтовні настанови, якими визначається доля людини [233].

Представники гуманістичної психології обстоюють існування синергетичного зворотного зв'язку між душевним і фізичним здоров'ям. На погляд А. Маслоу, «повноцінне здоров'я означає відкритість собі на всіх рівнях» та ідентифікацію з власною тілесністю [274, с. 93].

Співзвучне цьому висловлення А. Лоуна: «Людина є цілісною сумою власного життєвого досвіду, кожна частина якого зареєстрована в її тілі. Жива історія життя людини міститься в її тілі, а свідомі історія життя – в її словах». Щоб бути цілісною особистістю, потрібно ідентифікуватися з власним тілом і зі своїм словом... життя відразу на всіх рівнях» [251, с. 10].

Оптимальний спосіб досягнення власної ідентичності – спільне відкриття власного «Я», власної первісної природи – звернення до музики, ритміки, рухів. За висловленням А. Маслоу, «ці мистецтва дуже близькі нашій психологічній і біологічній сутності, нашій ідентичності. Досвід такого навчання необхідний» [274, с. 175].

Ритмічні рухи під музику, вільне рухове відображення різноманітних емоцій є ефективним чинником гармонізації емоційної сфери. Діти надто чутливі до музичного ритму. Музика, яку воничують, викликає в них яскраві емоційні імпульси, різноманітні рухові й голосові реакції, посиляє радість і задоволення від рухів.

Завдяки музичній ритміці дитина потрапляє у світ власного тіла і його відчуттів, набуває особистісно значущого для неї досвіду емоційних переживань, необхідних для процесу становлення людини. Доцільно нагадати поняття калокагатії, яке вже аналізувалось у першому розділі. Ідеал калокагатії – гармонії тілесно й духовно досконалої людини – був сформований давньогрецькими філософами як узагальнений ідеал античної культури та як основа державної системи виховання молодого покоління.

У вченні Платона, який висвітлив єдність етичного та фізичного розвитку людини, відзначалась особлива виховна роль синкретичного музичного мистецтва (синтез поезії, музичного звучання й рухи): «Складно уявити собі кращий метод виховання, ніж той, що віднайдений і перевірений досвідом століть; його можна відтворити у двох положеннях: гімнастика для тіла й музика для душі» [273].

Античний метод гармонійного виховання людини в поєднанні фізичної краси й духовного збагачення реалізувався в сучасності в ритмопластиці. Ідею гармонії тілесного й духовного покладено в основу естетики нових шкіл музичного спрямування, створених за ритмопластичним підходом (Є. Рабенек, Л. Алексеева, С. Руднева, Н. Педєкова, Н. Енман, Є Цинзерлінг, Ю. Тихомирова, К. Тревер).

«Ритмічний досвід обоження тіла, його розуміння – це способи пікових переживань, буттєвого пізнання, сприйняття внутрішніх цінностей, кінцевих цінностей буття. А такому сприйняттю властивий терапевтичний ефект – удосконалення в напрямі актуалізації зцілює від недуги» [273, с. 173].

Музика, злита з рухами, у дослідженнях представників гуманістичної психології є необхідною основою, підґрунтям становлення особистості, здорової фізично, психічно й духовно. У наукових працях цих учених цінним є чітке визначення форм музично-ритмічної діяльності, завдяки чому досягається терапевтичний і виховний ефекти. У разі самовираження музикою дитина має можливість взаємодіяти сама із собою, її психіка може відкритися більш вільно. Тільки тоді музика може перетворитися на «різновид терапії й удосконалення, оскільки вона сприяє виявленню більш глибоким шарам психіки, що дає можливість їх заохочувати, зміцнювати, тренувати й виховувати [274, с. 102].

Ці ідеї актуалізуються в сучасній педагогіці дитинства: розвиток ритмопластики у дошкільників розуміється як психолого-педагогічна проблема. Вироблення у дітей відчуття ритму, пластичності й гармонії рухів уважається ефективним способом формування в них психомоторики, гармонізації емоційної сфери, пожвавлення творчої

й інтелектуальної активності. У дитячих навчальних (освітніх) закладах ритмопластичною гімнастикою реалізуються завдання виховання у дітей здорового способу життя, поєднуються з проблемами фізичного, психічного й морального здоров'я особистості, яка розвивається.

Сьогодні за умов значного зниження рівня психоматичного здоров'я дітей розробка технологій розвитку ритмопластики як технологій здоров'язбереження привертає все більшу увагу дослідників (праці про здоров'язбереження дошкільників)

Теоретично осмисливши проблему, ми охарактеризували поняття «ритмопластика» як інтегроване в різні сфери гуманістичного знання: філософію культури, мистецтвознавства, психологію і педагогіку мистецтва, теоретичні основи арт-терапії й художнього виконавства.

Порівняльний аналіз різних підходів до розуміння змісту процесу розвитку ритмопластики в художній освіті став підставою для висновку, що в сучасній педагогіці мистецтва таке розуміння формується в асоціативному зв'язку з поняттями «ритмопластика», що складалось історично в межах художньо-естетичного напрямку в культурі й музичній педагогіці початку ХХ століття («виразна гімнастика»).

Ідеї засвоєння закономірностей музичної форми «пластичним інтонуванням» (Н. Вендерова) елементів музичної мови утвердились у сфері музичного виховання, а тому розроблялись у вітчизняній системі музично-ритмічного виховання дітей.

На підставі аналізу сучасних методик можемо свідчити, що автори особливого значення надають розвитку ритмопластики на етапі «доногого» періоду музичного виховання дошкільників. На цьому етапі розумові можливості дитини недостатні для розуміння зв'язків абстрактних структур музики з їх виразним змістом, а вербальних можливостей недостатньо. Щоб ці зв'язки сформулювати й передати словами поза музичні асоціації, засновані на синестезації, взаємозв'язок дають можливість дитині «матеріалізувати» музичне звучання рухами П. Гальперін), набути досвіду («тезаурус», за визначенням Є. Назайкінського) емоційно-сислового сприйняття музики.

У контексті дослідження гармонійного виховання дітей 4–6 років ритмопластика є здатність особистості взаємодіяти із соціальним оточенням завдяки визнаним у ньому еталону – рухам.

Ритмопластика рухів – це особлива символічна мова, завдяки якій відображається внутрішній світ особистості, налагоджується її контакт із соціальним оточенням утвердженими в ньому еталонами пластичної поведінки. Ритмопластичний розвиток дитини пов'язаний із засвоєнням на невербальному рівні норм поведінки, способів позитивної взаємодії із соціальним оточенням, культурним простором. При ритмопластичному розвитку вирішуються завдання пізнання (засвоєння) дитиною «мови тіла», що є передумовою подальшого формування пластичної культури. Початком цього процесу, на погляд педагогів і дослідників такого напрямку, є засвоєння дитиною просторово-часових характеристик руху.

Поставлення рухів – перший крок у засвоєнні навколишнього світу й визначення себе в ньому. Дитина пізнає простір, активно пересуваючись у ньому, переживаючи й буквально вимірюючи його своїм тілом.

У психолого-педагогічній літературі зазначається, що для дитини важливе не тільки задоволення бажання рухатись, а й пізнання себе й навколишнього світу завдяки рухам. Взаємодіючи з предметами, дитина проживає відстань між ними, пізнає їх розмір і форму, їх вагу і щільність й одночасно параметри власного тіла, відчуває їх єдність і постійність. Дитина, як дослідник, робить для себе відкриття, що її тіло є універсальним модулем, за яким оцінюються параметри зовнішнього простору. Завдяки цьому в дитини вимальовується образ власного тіла – невід'ємна константа в системі просторових координат.

Простір поєднаний із людиною, впливає на неї, у просторі вимальовуються певні умови існування. Долаючи й пізнаючи простір, людина водночас і формує його. Завдяки вмінням вибудовувати рухи в просторі, зважаючи на особливості навколишнього середовища, людина пристосовується до навколишнього світу (довкілля).

Пошук власного місця – важливий елемент просторової поведінки людини в різноманітних ситуаціях у будь-якому віці. Ця проблема виникає скрізь, де б людина не з'явилася: у громадському транспорті, у кав'ярні, у гостях, школі, дитячому садку тощо. Незважаючи на удавану простоту завдання, уміння правильно знайти своє місце виробляється в людини поступово. Поетапно виробляється комплекс таких умінь: здатність охопити простір подій, примітивши всі для вибору місця моменти, оптимальність (швидкість) прийняття рішень, вибір траєкторії руху (просування) до поставленої мети (досягнення поставленої мети – як варіант).

Будь-якому руху властива протяжність у часі, а це означає, що рух характеризується ритмом. Ритм виконує функції синхронізації, гармонізації процесів, завдяки ритму осмислюються сучасні події, співвідносяться вони з минулим і проектують майбутнє.

Ритму діяльності властиві комунікативні характеристики. Ритмічне підлаштування до людини ритмом рухів – це найбільш давній, універсальний і найбільш успішний спосіб взаємодії з партнером, емоційного поєднання з ним.

Саме ритмічним підлаштуванням досягається об'єднання людей, які взаємодіють у цілісній енергоінформаційній системі. Такому підлаштуванню дитина навчається природно ще в утробі матері, де ритмічні процеси в її організмі синхронізуються з ритмами її життєдіяльності, а користується цією можливістю впродовж усього життя [318, с. 22].

Ритмічна організація рухів дитини, за висновками вчених, сприяє гармонізації психофізіологічних процесів, завдяки цьому оптимізується залучення дитини до культурно-освітнього простіру.

Відчуття ритму в дитини є індикатором здоров'я, розумової та творчої активності, позитивної взаємодії з тими, хто її оточує. Завдяки розробці цих положень у психолого-педагогічній літературі посилилась увага до соціокультурних аспектів ритмопластичного розвитку дітей.

Характеризуючи художні образи, матеріалом для яких є тілесна виразність (театр, танець, скульптура), мистецтвознавці вживають такі терміни, як «пластична культура», «пластичний еталон». Зміст цих термінів міцно пов'язаний із соціальною суттю й відносинами (а самі явища знакової символічної природи, ними узагальнюються соціальні норми взаємодії людей, вироблені й утверджені в певні історичні періоди).

Нині загострилося питання щодо формування в суспільній свідомості ціннісного ставлення до тілесного буття людини, щодо відновлення втраченої гармонії духовного й тілесного, значущості тілесно-пластичної суті культури, яка, за висловлюванням Г. Кнабе, полягає «в історичній, моральній і пластичній єдності людини і світу». Завдання свідомого формування пластичної поведінки особистості формулюється в сучасних культурологічних і соціологічних дослідженнях як важливий чинник соціалізації й особистісної самореалізації, вибору індивідуального напрямку культурного розвитку за складних умов мозаїчності культурних феноменів сучасного життя.

Як зазначила Є. Струніна, «пластичність, іманентно властива людині, сьогодні є категорією, якою відображається (позначається) усунення природного й культурного протиріччя, чим охоплюється багатоманіття форм адаптації, гнучкості, терплячості, витонченості, гармонії» [404, с. 3].

Узагальнивши суттєві характеристики поняття «ритмопластика», що склалися в різних сферах гуманітарного знання й екстраполюють їх у музично-педагогічну сферу, ми пропонуємо тлумачення ритмопластики як інтегративної музичної здібності, якою забезпечується усвідомлене й вільне володіння людиною власним тілом для втілення в імпровізованих рухах емоційного змісту музичних образів, емоційного самовираження, здійснення на основі емпатій взаємодії з учасниками музично-ритмічної діяльності.

Структура ритмопластики визначається її функціями в музично-ритмічній діяльності, нею охоплюються такі взаємопов'язані компоненти:

- моторно-руховий, яким забезпечувалась координованість, ритмічність, свобода рухів;

- емоційно-образний, за яким можна рухами відобразити емоційну чутливість на музику й виразити свій внутрішній світ;

- креативний – пов'язаний із творчими проявами в музичних рухах;

- комунікативний, за яким забезпечувалася взаємодія учасників музично-ритмічної діяльності.

Інтегративна роль ритмопластики, що виражає тілесний рух як відображення внутрішнього світу людини та її взаємодії з соціокультурним оточенням у культурно-освітньому просторі дошкільного закладу в процесі гармонійного виховання, позначається в таких характеристиках:

- ставлення до дитини як до цінності;

- ставлення до педагогів і батьків як до посередників між дитиною й культурою, спроможних підтримати в самовизначенні у світі культурних цінностей;

- ставлення до дошкільної освіти як до культурного процесу, метою якого є розвиток духовних сил особистості, становлення людини як суб'єкта культури.

Особливе значення в набутті дитиною соціокультурного досвіду в процесі гармонійного виховання надається сім'ї, в якій розпочинається сходження до культурної ідентичності, де відображається трансляція культури, передача її з покоління в покоління. У дошкільному віці засвоєння взірців і норм діяльності свідомо поєднане у дитині зі важливим іншим: батьками, педагогами, ровесниками. Ставлення до самої себе у дитини виробляється безпосередньо під впливом ставлення дорослого до неї, що позначається у спілкуванні. Суть спілкування дитини з важливим дорослим становить її внутрішній світ, переживання, почуття тощо, те, що усвідомлюється суб'єктом як індивідуальне психічне «Я». Саме ставленням дорослого формуються у дитини специфічно людські почуття й цінності [92, с. 53].

Значущим змістовим компонентом поняття «ритмопластика» є соціокультурний компонент, пов'язаний із потребою людини регулювати власну поведінку й налагоджувати контакти з соціальним оточенням прийнятими в ньому пластичними еталонами – рухами. Пластичні еталони є соціокультурними феноменами, «артефактами, похідними від соціальних структур». Їх засвоєння людиною й досягнення виразної тілесності сприяє соціалізації й гармонізації особистості, є формою реалізації її культури [404].

Конкретною метою розробленої нами педагогічної моделі є розвиток у дошкільників ритмопластики як інтегративної музичної здібності, завдяки якій дитина ритмічна, координована, природно рухається під музику, виразно передає емоційно-образний зміст музики, творчо самовиражається й позитивно взаємодіє з учасниками музично-ритмічної діяльності.

Відповідно до структури ритмопластики ми визначили такі завдання, якими конкретизується мета гармонійного виховання дітей 4–6 років у культурно-освітньому просторі дитячого дошкільного закладу:

- розвиток ритмічності, координованості рухів, вироблення навичок орієнтації в ігровому просторі, формування природних зв'язків рухів із емоціями, що переживаються;

- вироблення вмінь відображати рухами особливості музичної форми та зміни емоційного змісту музичних образів, формувати естетичну впорядкованість і завершеність музично-ритмічних рухів;

- знаходження різноманітних способів рухового самовираження під час сприйняття музики, удосконалення гнучкості реалізації накопиченого рухового досвіду в нових ситуаціях, оригінальності рухів при створенні пластичного образу;

- вироблення готовності до доброзичливої взаємодії з оточенням, здатності до емоційно-ритмічного підлаштування до учасників музично-ритмічної діяльності, прищеплення етикетних моделей поведінки.

Музично-ритмічна діяльність є сенситивним виховним засобом, що сприяє гармонійному розвитку всіх сфер особистості дитини

з опорою на її емоційний, тілесно-руховий досвід. Емоційна природа музичних рухів – підґрунтя для оволодіння дитиною пластичними моделями поведінки як кола людських взаємин. У спільній музично-ритмічній діяльності дітей у культурно-освітньому просторі дошкільного закладу (із вихователями й батьками) можна знайти певні межі взаємин дітей і дорослих з урахуванням усе більшої самостійності дітей. Упродовж усього періоду дитинства батьки є необхідною для дитини опорою, взірцем тілесно-психічної взаємодії з іншими людьми. Отже, тілесно-пластичні відносини дитини з батьками є основою формування в неї ставлення до навколишньої дійсності. Формування доброзичливості, гуманності й відповідальності в докільці необхідно розпочинати з раннього дитинства на основі гармонійного стану дитини, яку зігрівають любов'ю, її розуміють і підтримують.

РОЗДІЛ 3

ПРОЦЕС ГАРМОНІЙНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ ЗДО

3.1. Теоретична структурно-функціональна модель гармонійного виховання дітей 4-6 років у культурно-освітньому просторі ЗДО

Одним з провідних завдань національної освіти є гармонійне виховання майбутньої особистості, що включає в себе формування здорових духовних (морально-естетичних) та фізичних (ціннісно-тілесних) потреб і поєднує громадянські, розумові, творчі, фізичні, емоційні та інші якості.

Проблема синтезу фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання молодого покоління сьогодні належить до розряду глобальних. Всеосяжна духовна криза позначилась і на сучасній освіті, у змісті якої спостерігається світоглядний хаос, орієнтація на бездуховний інтелектуалізм, що негативно позначається на духовному і фізичному здоров'ї особистості дитини. Виховання духовності дітей дошкільного віку відбувається в тісному взаємозв'язку з її фізичним розвитком і морально-естетичним вихованням. Ставлення дитини до навколишнього світу стає посереднім показником становлення її фізичної (ціннісно-тілесної) та духовної (морально-естетичної) сфер.

Перші кроки в безмежному, складному і загадковому світі дитина робить у дошкільному віці. За словами Я. Корчака, вона прагне створити в ньому свій світ дитинства, добра і краси, своєрідний мікрокосм реального світу. Дорослий допомагає їй знайти, відчути і зрозуміти красу поезії, музики, живопису, а через мистецтво якомога глибше усвідомити все, що її оточує: природу, предмети, працю людини та її духовні надбання. Краса нерозривна з добротою, вона облагороджує життя, надихає людину на добрі справи. Залучення дитини до світу краси і гармонії є важливим завданням естетичного виховання [205]. На розв'язання завдань естетичного виховання спрямована також і вся

та робота, яка проводиться з дітьми в повсякденному житті. Уся робота спрямована на закріплення навичок, отриманих під час спеціальних занять та формування фізичних (тілесно-ціннісних) та духовних (морально-естетичних) основ виховання дитини як майбутньої особистості.

Вирішення завдань гармонійного виховання особистості у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) переконує в тому, що людина являє собою сукупність духовно-естетичної, тілесно-естетичної та зовнішньої художньо-виразної сутності.

Тож одним із пріоритетних завдань, які сьогодні перед вихователями і батьками ставить суспільство, є формування та розвиток гармонійної особистості. Початковим і основним періодом є дошкільний вік, тому це завдання є провідним у системі освіти закладів дошкільної освіти. Одним із основних завдань, визначених законом України «Про дошкільну освіту» є збереження й зміцнення фізичного, психічного й духовного здоров'я дитини. У практиці системи освіти України функціонують заклади дошкільної освіти пріоритетних напрямів, які оновлені за змістом роботи, орієнтуються на інноваційні технології та альтернативні методики навчання і виховання. Освітній процес сучасного ЗДО визначається як сукупність матеріальних, духовних і емоційно-психологічних умов, у яких триває навчально-виховний процес, і чинників, що сприяють або перешкоджають його ефективності [151].

Беручись за складання структурно-функціональної моделі системи гармонійного виховання дітей 4–6 років у культурно-освітньому просторі ЗДО із теоретико-методологічних позицій, слід зауважити, що повноцінна концептуальна модель може бути створена в основному на базі методологічних підходів, зазначених у 1 розділі, тоді як інші, серед проаналізованих вище, не дають таких можливостей, оскільки стосуються тих характеристик досліджуваного об'єкта, що зовсім не піддаються дослідженню шляхом спостереження і не можуть мати

числового вираження, тому можуть лише доповнювати її, бути задіяними у процесі її валідазації.

Зрештою, концептуальне моделювання, як створення опису розвитку логіки системи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО, найближче до названого вище підходу.

Водночас це не заперечує можливості долучення також інших підходів, наприклад, описаних у попередньому розділі, що придатні не лише для «розуміючого» опису можливих якісних та смислових відомостей у їх цілісності, у застосовуваній у цьому дослідженні термінології, а й для вибудовування смислових зв'язків між уже існуючими відомостями про квазікультурні організаційні утворення, їх актуальні змісти, а також прогнозування можливих подальших інтерпретацій, утворення нових смислів у контексті процесу концептуалізації знань.

Саме тому перелічені у попередньому розділі методологічні підходи якнайкраще підходять для створення педагогічних моделей як систем мислення, орієнтованих на інтерпретацію в педагогічному просторі (інтерпретаційно-реінтерпретаційний процес), але щодо принципів внутрішньої організації чи функціонування інтерпретатора (культурно-освітнього простору ЗДО як умови гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО) його можливості поступаються можливостям еволюційно-функціонального.

Проблемам моделювання у педагогічних науках приділяється чимало уваги, що пов'язано, насамперед, із невичерпністю другої лінії перебудови педагогічної науки – математизації (перша – психологізація) [8].

У цьому дослідженні при вивченні системи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО ми звернули увагу на основні поняття культурології, соціології, логіки, етики, психології, що, відповідно до досліджень Г. Щедровицького, складає третю лінію перебудови системи педагогічних досліджень, тому

значна кількість критеріїв для побудови моделі нами буде свідомо обмежена здійсненими щодо організаційно-функціональних основ об'єкта висновками [327].

Моделюванню у дослідженнях за педагогічною тематикою присвячені праці С. Вітвицької, О. Данилюка, С. Курбатова, Є. Лодатка, О. Мещанінова, Є. Павлютенкова, В. Ясвіна та інших дослідників [248; 401].

Отже, виходячи зі змісту понять «модель» та «культурно-освітній простір ЗДО», де і перше, і друге містять значення зразка, взірця (перше – в основному значенні, друге – у його складових), завданням створення концептуальної моделі буде унаочнення способу її функціонування, тобто модель служитиме засобом вивчення цієї складної системи з метою її удосконалення та ефективнішого використання [501].

Структурно-функціональна модель системи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО унаочнить лише найбільш загальну інформацію про спосіб організації процесу гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО з погляду певних методологічних підходів, при цьому виходитиме з тези, що об'єкт моделювання – це нелінійна система. Її характеристики дуже різноманітні: і «багатоваріантність шляхів еволюції, наявність вибору з альтернативних шляхів і певного темпу еволюції, а також необоротність еволюційних процесів» [184], і впливовість системи щодо самої себе, а звідси здатність до самоеволюції [210], і комунікативність, полілогічність [301] тощо.

Тому, зважаючи на складність, наявність очевидних та неочевидних інтеракцій, специфічна результативність системи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО не може бути змодельована у всіх її організаційно-функціональних проявах, у зв'язку із чим обрано концептуальне моделювання. На основі цієї моделі можлива розробка індивідуальних проектів розвитку для сучасних ЗДО [248].

Що ж до завдань наукового дослідження, то метою моделювання є створення структурно-функціональної моделі системи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО.

Отже, спираючись на теоретичні розробки науковців, відповідно до завдань дослідження, було спроектовано структурно-функціональну модель гармонійного виховання дітей 4–6 років у культурно-освітньому просторі ЗДО.

Ураховуючи те, що гармонійне виховання дітей 4–6 років у культурно-освітньому просторі ЗДО – складний, динамічний і багатоаспектний процес духовного й фізичного розвитку, нами було обрано один зі способів організації дослідження – моделювання.

Модель (англ. model, франц. modele, лат. modulus – міра, зразок, норма, пристрій, еталон, макет) розуміють як будь-який аналог (уявний, умовний) певного об'єкта, процесу, явища («оригіналу» цієї моделі), що застосовується як його «замінник». Також модель визначають як фізичне, математичне або інше зображення системи, об'єкта, явища, процесу [47, с. 231].

Філософський словник визначає модель як «систему об'єктів або знаків, що відбиває деякі природні властивості оригіналу, здатну заміщати його так, що її вивчення дає нову інформацію про цей об'єкт» [17].

Фактором, що утворює авторську педагогічну систему, є створення моделі, реалізація можливості оптимального фізичного й психічного розвитку, гармонійного удосконалення здібностей у поєднанні з вихованням духовних (морально-естетичних) якостей особистості, зміцнення здоров'я дитини на основі забезпечення інтеграції рухової, пізнавальної й художньо-естетичної діяльності дітей дошкільного віку.

Розроблена структурно-функціональна модель системи гармонійного виховання дітей 4–6 років враховує специфіку функціонування культурно-освітнього простору ЗДО і чотири змістові блоки: цільовий, теоретико-методологічний, змістово-технологічний, критеріально-результативний.

Структурно-функціональна модель гармонійного виховання дітей 4–6 років у культурно-освітньому просторі ЗДО

ЦІЛЬОВИЙ БЛОК

Мета: на основі забезпечення інтеграції рухової, пізнавальної й художньо-естетичної діяльності дітей дошкільного віку реалізувати можливості їхнього оптимального фізичного й психічного розвитку, всебічного гармонійного удосконалення здібностей у поєднанні з вихованням духовних та моральних якостей особистості, сприяти зміцненню здоров'я дитини

Завдання: сприяти зміцненню фізичного та психічного здоров'я; забезпечувати оптимальний розвиток притаманних дитині фізичних якостей і рухових здібностей; сприяти природно-нормальному формуванню будови тіла, правильної постави та стопи; сприяти функціональному розвитку систем організму; сприяти збереженню психоемоційного стану; формувати у дітей культуру рухів; розвивати виразність рухів, жестів, міміки; сприяти розвитку пізнавальних процесів; розвивати музично-рухові здібності; сприяти формуванню інтересу до занять фізичними вправами, художнього слова та музики; забезпечувати раціональне формування індивідуальних життєво необхідних рухових умінь та навчочок; сприяти надбанню кожною дитиною елементарних базових знань з фізичної культури, музики, явищ навколишнього світу тощо; сприяти емоційно-естетичному розвитку особистості, виховувати позитивні моральні та вольові риси характеру; забезпечувати формування моральних принципів та норм поведінки

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БЛОК

Наукові підходи: антропологічний, аксіологічний, екопсихологічний, суб'єктно-середовищний, системно-синергетичний, інтегративно-діяльнісний

Закономірності: закономірності цілісного розвитку; закономірності гармонійного виховання

Принципи: природовідповідності; культуровідповідності; етнізації, інтеграції та безперервності, наступності, циклічності, вікової адекватності впливу, постійного розвитку суб'єктів культурно-освітнього простору

Змістові домінанти: фізична (ціннісно-тілесна); духовна (морально-естетична)

ЗМІСТОВНО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ БЛОК

Методи: ігрової драматизації; узгодження рухів, музики та слова; специфічні методи фізичного виховання; психологічного впливу; загальнопедагогічні

Засоби: ритмопластика, фізичні вправи, танцювальні рухи, хореографія, музика, гра-драматизація, казка, слово та дії педагога, спеціальні навчальні матеріали та програми

Форми роботи: фізкультурно-оздоровчі заходи; заняття з фізичної культури; форми активного відпочинку в ЗДО; альтернативні форми та види роботи.

Педагогічні умови: організаційні; оздоровчі; виховні.

Функції: освітньо-пізнавальна, рухово-розвивальна, пізнавально-розвивальна, емоційно-розвивальна, морально-розвивальна, соціально-розвивальна, виховна, педагогічні (навчально-пізнавальна, розвивальна, виховна, корекційна), соціальні (соціалізувальна, інтегративна, комунікативна)

Гармонійне виховання дітей 4-6 років у культурно-освітньому просторі ЗДО

Етапи виховання:

Мотиваційний етап

Організаційний етап

Рефлексивний етап

КРИТЕРІАЛЬНО-РЕЗУЛЬТАТИВНИЙ БЛОК

Компоненти: фізичний; когнітивний; афективний; діяльнісний

Критерій: психофізіологічний; духовно-світоглядний; емоційно-ціннісний; естетично-творчий

Показники: духовні знання; фізичні якості; морально-естетичні цінності.

Рівні: високий; достатній; середній; низький

Результат: позитивна динаміка гармонійної (фізичної (ціннісно-тілесної) та духовної (морально-естетичної)) вихованості дітей 4–6 років.

Розглянемо кожний із запропонованих блоків моделі.

Цільовий блок структурно-функціональної моделі визначає мету та конкретизує завдання гармонійного виховання дітей 4–6 років.

Мета та завдання визначені відповідно до чинної нормативно-правової бази та основних програм дошкільної освіти, а саме:

1. Закон України «Про освіту» (зі змінами та доповненнями) [156].
2. Закон України «Про дошкільну освіту» (зі змінами, внесеними згідно із законом від 20.12.2001 р. за № 2905-111) [151].
3. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). Наказ МОН молоді та спорту України № 615 від 22.05.12 р. [30].
4. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» (Прийнятий 24.12.1993 р. № 3808-ХІІ) // *Голос України*. – 1994. – 29.01.1993 р.) [153].
5. Закон України «Про охорону дитинства» (від 26 квітня 2001 року. № 2402-111) [152].
6. Закон України «Охорона здоров'я дітей. Основи законодавства України про охорону здоров'я» (від 19 листопада 1992 року № 2801) [150].
7. Національна доктрина розвитку освіти (затверджена Указом президента України від 17 квітня 2002 року № 347/ 2002) [285].
8. Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту (затверджена Указом президента України від 28 вересня 2004 року 1148/2004) [286].
9. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації фізкультурно-оздоровчої роботи в дошкільному навчальному закладі (лист Міністерства освіти і науки України від 16.08.2010 р.) [241].
10. Лист МОН від 02.09.2016 р. № 1/9-456 «Щодо організації фізкультурно-оздоровчої роботи у дошкільних навчальних закладах», лист МОН від 02.09.2016 р. № 1/9-454 «Щодо організації роботи з музичного виховання дітей у дошкільних навчальних закладах» [241].
11. Цільова комплексна програма «Фізичне виховання – здоров'я нації» (затверджена Указом президента України від 1 вересня 1998 року 3963/98) [449].

12. Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років «Дитина» (2013 року) [121].

Метою гармонійного виховання дітей 4–6 років є виховання здорової, життєрадісної, фізично досконалої, духовно та творчо розвиненої, стійкої в життєвих ситуаціях дитини.

Реалізація мети забезпечується вирішенням педагогічних завдань. Педагогічне завдання – це основна одиниця педагогічного процесу, яка показує увесь його перебіг. Тож можна вважати, що педагогічне завдання – це педагогічна ситуація, що відповідає цілям діяльності та умовам її здійснення.

Відповідно до вищевикладеної мети було визначено комплекс завдань:

1. Загальні завдання гармонійного виховання (фізична складова):
 - сприяти зміцненню фізичного та психічного здоров'я;
 - забезпечувати оптимальний розвиток притаманних дитині фізичних якостей і рухових здібностей;
 - сприяти природно-нормальному формуванню будови тіла, правильної постави та стопи;
 - сприяти функціональному розвитку систем організму;
 - сприяти збереженню психоемоційного стану.
2. Специфічні завдання:
 - формувати у дітей культуру рухів;
 - розвивати виразність рухів, жестів, міміки;
 - сприяти розвитку пізнавальних процесів;
 - розвивати музично-рухові здібності;
 - сприяти формуванню інтересу до занять фізичними вправами, художнього слова та музики);
3. Спеціальні освітні завдання:
 - забезпечувати раціональне формування індивідуальних життєво необхідних рухових умінь та навичок;
 - сприяти надбанню кожною дитиною елементарних базових знань із фізичної культури, музики, явищ навколишнього світу;

4. Загальнопедагогічні завдання (духовна складова):

- сприяти емоційно-естетичному розвитку особистості;
- виховувати позитивні моральні та вольові риси характеру;
- забезпечувати формування моральних принципів та норм поведінки.

Вирішення цих завдань пов'язано з необхідністю, повністю використовуючи комплекс засобів та форм роботи, забезпечувати зміцнення психічного, фізичного та соціального здоров'я дітей.

Теоретико-методологічний блок представлено науковими підходами, закономірностями, принципами функціонування та змістовними домінантами цілісної системи гармонійного виховання. Тож наступним кроком створення структурно-функціональної моделі є визначення методологічних підходів, закономірностей, принципів і змістовних домінант, які орієнтовані на реалізацію процесу гармонійного виховання дітей 4–6 років.

Відповідно до соціально-педагогічних передумов розвитку виховної роботи в закладі дошкільної освіти та відповідно до завдань дослідження, ми дотримуємось *антропологічного, аксіологічного, екопсихологічного, суб'єктно-середовищного, системно-синергетичного, інтегративно-діяльнісного підходів.*

Антропологічний підхід (Ш. Амонашвілі, Б. Бім-Бад, В. Куликов, Я. Коменський, Л. Лузіна, В. Максакова, К. Ушинський, М. Шелер) розглядає природу дитинства в контексті конкретно-історичних умов, якими визначається розвиток, закономірності, своєрідність і характер змін дитинства в контексті розвитку цивілізацій. Дитинство, як соціокультурне явище в життєдіяльності людини, за антропологічним підходом визначається як необхідна умова для вироблення особистістю людських способів задоволення вітальних, соціальних та духовних потреб. Тож за цим підходом до проблеми гармонійного виховання й цілісного розвитку дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО можливо охопити духовну і фізичну складові культури особистості як ціннісного явища [347].

Аксіологічний підхід (І. Бех, В. Вернадський, В. Караковський, А. Кір'якова, М. Лещенко, І. Франко, Є. Шиянов, Н. Щуркова, Є. Ямбург) полягає в особливому визначенні місця дитинства в соціокультурній системі. За таким підходом визначається цінність дитинства як «планетарного явища», як «макрокосмології», що полягає у взаємодетермінації цінностей культури й дитинства як сфери самої культури, що постійно розвивається, і завдань, які вирішує дитина в процесі інкультурації й культуротворчості. Тож за цим підходом фактично знаходимо відповіді на питання, як організувати виховний процес формування фізичних, моральних і естетичних цінностей особистості [326].

Екопсихологічний підхід (В. Букатов, Н. Капустін, В. Кащенко, С. Кевелл, Л. Лебедева, М. Лещенко, С. Рудич, Т. Стефановська, І. Франко та інші) передбачає виховання як надання допомоги дитині й націлювання її на духовне оздоровлення за допомогою свідомих, а також несвідомих, сугестивних методів, використовуючи різні види мистецтва й засоби художньої діяльності. За цим підходом системою «індивід – середовище», як окремою ланкою системи «людина – середовище», забезпечуються різноманітні можливості набуття конкретною людиною індивідуальності своїх психічних процесів, станів і свідомості. Такий підхід в гармонійному вихованні дітей дошкільного віку дає можливість зрозуміти сенс життя вихованця. Будь-яке переживання дитини несе в собі його «фізичну, духовну й душевну дійсність» – ставлення до цінностей життя [95; 228; 410].

Суб'єктно-середовищний підхід (Б. Бло, О. Лазурський, П. Лесгафт, Е. Нігермайер, Л. Толстой, К. Ушинський, Ю. Ціммер, Ю. Мануйлов, В. Слободчиков, В. Ясвін та ін.) необхідно позначати в імовірнісній парадигмі, що інтегрує положення середовищного і суб'єктного підходів, розширюючи їх можливості в дослідженні проблеми взаємодії фізичного, морального й естетичного у вихованні дітей дошкільного віку. Тож зверненням до такого підходу акцентується увага саме на взаємодії та взаємовпливі середовища й суб'єкта, що в нашому випадку дає

можливість ефективно поєднувати фізичну (ціннісно-тілесну) та духовну (морально-естетичну) складові у вихованні дітей дошкільного віку та вплив вихователів на них [331; 501].

Системно-синергетичний підхід (О. Белова, П. Бурдйю, Ж.-К. Пассрон, В. Вербець, О. Гордійчук, І. Грязнов, Т. Єрмолаєва, В. Кагерманьян, С. Карпенчук, В. Ткачук, В. Ігнатова, С. Кульневич, Н. Таланчук, С. Шевельова та ін.) – це поєднання системного та синергетичного підходів для вирішення проблеми взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) у вихованні дітей дошкільного віку. Зауважимо, що цей підхід є методологічною орієнтацією у діяльності, за якої об'єкт (дитина дошкільного віку) пізнається як система – упорядкована множина взаємопов'язаних компонентів, взаємодія яких сприяє розвитку особистості в освітньому закладі. Тому за цим підходом до проблеми гармонійного виховання й цілісного розвитку дитини дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО вирішуються такі завдання: розробка цілей, конструювання об'єктів, побудова моделі в системі взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) у вихованні дітей дошкільного віку [285].

Інтегративно-діяльнісний підхід (Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Б. Теплов, О. Запорожець, Ю. Самарін, Д. Ельконін, В. Боднар, М. Головка, О. Горчакова, О. Дубасенюк, С. Єлканов, В. Краєвський, Н. Мойсеюк, І. Харламов, Н. Яремчук та ін.) розкривається у поєднанні інтегративного та діяльнісного підходів. Детально проаналізувавши синтез зазначених підходів, доходимо висновку, що діяльність у взаємодії фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) при вихованні дітей дошкільного віку є інтегративною основою психічних властивостей, функцій [536].

Зазначимо, що гармонійне виховання за вищевикладеними підходами ґрунтується на красі фізичної (ціннісно-тілесної) і духовної (морально-естетичної) взаємодії зовнішньої (фізичної) та внутрішньої (духовної), що виступають домінантами цілісного розвитку дитини.

Отже, взаємозв'язок фізичного (ціннісно-тілесного) і духовного (морально-естетичного) виховання позначається на духовності людини, що виявляється в людському тілі. Тіло є єдиною формою виявлення душі в навколишніх умовах. Детально кожний підхід було розкрито та проаналізовано у підрозділі 1.2.

Наступною складовою теоретико-методологічного блоку є закономірності цілісного розвитку та гармонійного виховання дітей 4–6 років.

Закономірностями цілісного розвитку дітей визначено:

- швидкий темп фізичного і психічного розвитку на основі їх взаємозв'язку в процесі набуття дитиною первісного соціального досвіду, звичок поведінки;
- емоційність та сенситивність як провідні характеристики віку;
- потреба в індивідуальному контакті (спілкуванні) з дорослим та залежність розвитку від розвивального культурно-освітнього середовища;
- довільність пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери;
- становлення творчої гри як соціальної школи дитини.

Закономірностями гармонійного виховання визначено:

- сформованість усіх компонентів, що становлять основу цілісного розвитку дитини-дошкільника, буде результативною, якщо під час її організації фізична (ціннісно-тілесна) та духовна (морально-естетична) складова особистості дитини формуються в нерозривній, цілісній єдності;
- оптимальний відбір змісту, методів, форм і засобів гармонійного виховання проводиться на основі урахування об'єктивних і суб'єктивних факторів, характерних для дітей дошкільного віку;
- забезпечується активна, продуктивно-значуща тілесно-фізична, духовно-моральна та художньо-естетична діяльність з оволодіння пластикою рухів, заснованою на єдності краси тіла та краси душі.

Розглянемо наступну складову теоретико-методологічного блоку – принципи функціонування системи.

Зазначимо, що принципи виховання – це вихідні положення, якими керуються в процесі виховання: цілеспрямованість, зв'язок із життям, єдність свідомості й поведінки, виховання працею, комплексний підхід, виховання особистості в колективі, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою й самодіяльністю вихованців, повага до особистості дитини з розумною вимогливістю, індивідуальний підхід, послідовність, єдність педагогічних вимог закладу освіти, родини й суспільства [301].

Провідними принципами гармонійного виховання дітей 4–6 років у культурно-освітньому просторі ЗДО визначено *природовідповідність, культуровідповідність, етнізація, інтеграція та безперервність, наступність, циклічність, вікова адекватність впливу, постійний розвиток суб'єктів культурно-освітнього простору*, якими слід користуватись для гармонійного виховання дошкільників 4–6 років, спроможних навчатись упродовж життя.

Однак чим інтенсивніші інноваційні перетворення, чим більша частина культурно-освітньої системи ЗДО ними охоплюється, тим складніше досягти ефективності здійснюваних перетворень, а це означає, що вкрай необхідно створювати спеціальну систему управління культурно-освітнім простором закладу дошкільної освіти. Загалом принципи вважають узагальненою системою вимог, якими пронизані всі аспекти інтеграції фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання дітей дошкільного віку.

Змістовними домінантами нашої структурно-функціональної моделі визначено фізичну (ціннісно-тілесну) та духовну (морально-естетичну). Використовуючи як головний для нашого дослідження психолого-педагогічний та філософсько-історичний аналіз, розглянемо ці змістовні домінанти процесу гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО – фізичне (ціннісно-тілесне) та духовне (морально-естетичне) становлення дитини-дошкільника.

У системі гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО виділяють особливу інструментальну цінність людини, пов'язану з таким компонентом

тілесності людини, як фізичне здоров'я і наявністю зв'язку між фізичним і духовним здоров'ям людини [128].

Із зазначеного вище можна зробити висновок, що тіло не тільки може мати цінність як засіб досягнення якихось інших цілей, але й виступати само по собі цінністю – як те, без чого людина перестає бути людиною (припиняє своє існування), як сфера прояву гармонії, краси, досконалості та інших естетичних цінностей, а також різноманітних тілесних відчуттів (смакових, сексуальних, рухових тощо). На наш погляд доказом цієї тези є наявність у людини іманентних (термінальних) цінностей: екзистенційних, гедонічних і естетичних.

Так, в основі системи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО лежить загальна теоретична концепція про те, що фізичне (ціннісно-тілесне) та духовне (морально-естетичне) в їх взаємодії сприяє ефективному перебігу процесу цілісного розвитку дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО. Однак у сучасних умовах розвитку дошкільної освіти необхідно враховувати різноманітні соціальні запити і вимоги, інтереси та потреби різних груп населення тощо, тобто головною вимогою системи є її організованість і комплексність.

Головним при осмисленні сутності гармонійного виховання стала інтеграція духовної (морально-естетичної) і фізичної (ціннісно-тілесної) складових, що досягається синтезом усіх психолого-педагогічних, соціокультурних компонентів та гуманних умов культурно-освітнього простору ЗДО, що обґрунтовано самою сутністю культури, що розкривається у співвідношенні біологічного та соціального, тілесного та духовного в людині, генезисом знання про цінності духовної і фізичної культури.

Наступним блоком структурно-функціональної моделі гармонійного виховання дітей 4–6 років є *змістовно-технологічний*. Змістовну частину блоку складає *культурно-освітній простір ЗДО* (взаємодія педагогічного складу ЗДО, сім'ї та дітей у цілісній системі гармонійного виховання). Технологічна частина блоку представлена

методами, засобами виховного впливу, формами виховної роботи, педагогічними умовами, функціями та етапами виховання.

Для реалізації педагогічних завдань у межах структурно-функціональної моделі використовується множинна сукупність *методів та засобів*. Основну специфічну групу складають ті, що засновані на цілеспрямованій спеціально організованій руховій діяльності дітей 4–6 років.

Метод – це спосіб отримання наукової інформації для встановлення закономірних зв'язків, співвідношень, залежностей та побудови певних наукових концепцій [83].

У складному й динамічному освітньому процесі педагогу необхідно вирішувати безліч завдань, які є завданнями соціального управління, оскільки звертаються до цілісного гармонійного розвитку особистості. Педагог повинен володіти методами педагогічної діяльності, щоб упевнено прогнозувати очікуваний результат, знаходити правильні науково обгрунтовані рішення. Тому важливим компонентом нашої структурно-функціональної моделі є методи.

Одним з основних методів з урахуванням вікових особливостей є ігровий метод. На заняттях цей метод являє собою метод ігрової драматизації.

У системі фізичного виховання сформувались три типи специфічних методів: *регламентованої вправи, ігровий і змагальний*. Усі вони знаходять місце в реалізації певних педагогічних завдань. Основним методом організації занять є ігровий.

Значення гри як багатовимірного суспільного явища виходить за межі фізичного виховання і навіть виховання в цілому. Однак одна із провідних функцій гри – педагогічна: гра є одним з основних засобів і методів виховання у широкому сенсі.

Визначаючи гру як провідну діяльність дитини-дошкільника доцільно спиратись на ігровий метод організації занять на основі ритмопластики.

Сюжетно-рольова основа занять, побудованих на змісті літературних творів, привертає увагу дітей, підтримує стійкий інтерес до виконання комплексів фізичних вправ. Відсутність суворої регламентації дій дає можливості для самостійного прояву творчого потенціалу дитини.

Під час гри моделюються емоційно-насичені міжособистісні відносини. В атмосфері таких психічно напружених відносин виявляються, формуються та закріплюються моральні якості особистості: співпраця, взаємодопомога, товарицькість тощо.

Наступним методом нашої структурно-функціональної моделі є метод ігрової драматизації.

Метод ігрової драматизації полягає у відображенні образів і сюжетних дій персонажів казок, розповідей та інших літературних творів засобами ритмопластики й спеціальними засобами рухової виразності – пантоміми: жестами, мімікою, імітаційними ритмопластичними рухами. Якщо гру-драматизацію використовувати у гнучкій формі, вона може надати педагогу чудові умови для виховання моральних якостей у дітей (А. Кошелєва, 1985).

Створюючи рухові образи героїв казок, діти осягають сутність рухів, їх структуру, характер. Орієнтуючись на логіку розгортання сюжету, діти швидше запам'ятовують послідовність вправ комплексу.

Цілеспрямоване використання методу ігрової драматизації допомагає впливати на формування необхідних особистісно-соціальних якостей у дітей, коригувати її психічний розвиток та поведінку, усувати недоліки. Тобто метод ігрової драматизації є важливим інструментом, що дозволяє надавати ефективну допомогу в корекції недоліків розвитку дітей.

До методів психологічного впливу також належить метод казкотерапії, що використовує змістовний матеріал казок у роботі з психокорекції (К. Браун та ін., 1993).

Нині в корекційній педагогіці та психотерапії набуває широкого розповсюдження метод музикотерапії, що передбачає цілеспрямоване

використання різноманітних музичних творів для зняття стресів, утоми, релаксації, активізації роботи головного мозку, розвитку здібностей.

Правильно підібрана музика допомагає розучити й запам'ятати рух, зрозуміти зміст сюжету. Вона сприяє зміні настрою, тренуючи емоції дитини. Під впливом музики рухи дітей стають більш спритними, злитими, пластичними, чіткими та красивими.

Важливим методом організації занять ритмопластикою є метод узгодження рухів та музики.

У процесі розучування комплексів вправ на основі ритмопластики використовуються як цілісний (інтегральний), так і аналітичний (вибірковий) підходи, яким відповідають методи цілісно-конструктивної та частинно-конструктивної вправ.

Ураховуючи вікові особливості дітей дошкільного віку, перевагу в них довільних операцій мислення, несформованість аналітичного мислення, а також відносну простоту запропонованих рухів, краще розучувати їх у складі цілісної структури, що є типовою для дії, яка вивчається. Якщо складна дія розучується цілісно, для її засвоєння використовуються вправи, що виконуються шляхом цілісної імітації або часткового виконання в спрощеній формі.

Методи частинно-конструктивної вправи передбачають розподіл комплексів на окремі композиції та їх почергове засвоєння. Але цей розподіл має тимчасовий характер (у результаті всі композиції комплексу мають бути зведені в одне ціле).

У процесі удосконалення вивчених рухових дій та розвитку фізичних якостей у дітей дошкільного віку на заняттях із ритмопластики застосовуються методи парної (сполученої) вправи, що передбачають одночасну спрямованість впливу на удосконалення структури рухів і розвиток фізичних якостей дитини.

Для закріплення та удосконалення рухових навичок, а також для збільшення й збереження досягнутого рівня функціональних можливостей використовуються методи стандартноповторюваної вправи. Ці методи характеризуються повторним виконанням заданих рухів, дій

під час окремого заняття без істотних змін їх структури (повторне виконання окремих елементів, композицій тощо).

Разом з методами стандартноповторюваної вправи для удосконалення навичок, утворення відпрацьованої рухової координації, розширення діапазону рухів на заняттях із ритмопластики застосовуються методи варіативної вправи. Вони передбачають спрямовані зміни впливових факторів під час виконання вправи. Це може досягатися різноманітними шляхами: зміною темпу, тривалості, способу виконання дії тощо.

За ознакою поєднання навантажень та відпочинку в процесі занять на основі ритмопластики використовуються методи безперервного навантаження. Найчастіше застосовується метод змінної вправи. Він пов'язаний із тривалим безперервним виконанням комплексу вправ зі змінним темпом. За умов впливу таких занять розвивається витривалість.

Змагальний метод не так широко, але використовується в системі занять ритмопластикою як спосіб активізації рухової діяльності під час виконання вправ та стимулювання інтересу в дітей.

Нині на основі накопичення великого наукового фонду сформувалась система загальних методів здійснення цілісного педагогічного процесу. Вона має такий вид (І. Лернер, 1981; Ю. Бабанський, 1990 та ін.):

- методи формування свідомості в цілісному педагогічному процесі (розповідь, пояснення, метод прикладу тощо);
- методи організації діяльності й формування досвіду громадської (суспільної) поведінки (вправи, привчання, метод створення виховних ситуацій, педагогічна вимога, спостереження тощо);
- методи стимулювання й мотивації діяльності та поведінки (змагання, пізнавальна гра, емоційний вплив, заохочення тощо);
- методи контролю ефективності педагогічного процесу (спеціальна діагностика, контрольні відкриті заняття тощо) [26].

Оскільки фізична культура є базовим елементом змістовного складу цієї моделі, ми визначаємо основну групу педагогічних засобів – засоби фізичного виховання.

Засіб – це певний спосіб або прийом, якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити певну діяльність, досягти результату [83].

Одним із засобів нашої моделі є ритмопластика, що виступає як фундаментальна основа для формування системи засобів фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання.

До засобів ритмопластики належать фізичні вправи в усій їх різноманітності. Їх характерна особливість полягає у вибірковій спрямованості на певну групу м'язів, фізичну якість, поставу тощо. Наприклад:

- основні рухи (різноманітні види ходьби, бігу, стрибків, лазіння, повзання, метання, вправи з рівноваги);

- загальнорозвивальні, стройові вправи під музику, що виконуються за умов узгодження з ритмом, темпом, характером мелодії, зокрема і загальнорозвивальні вправи з предметами;

- вправи оздоровчих видів гімнастики (дихальні – повне, черевне дихання тощо; динамічні й статичні вправи хатха-йоги тощо);

- вправи спортивних видів гімнастики (акробатики, спортивної гімнастики, художньої гімнастики, спортивної аеробіки тощо).

До засобів ритмопластики також належать: різні стилі танців (народні, естрадні, спортивні), хореографія (позиції ніг, рук, базові рухи: демі-пліє, пліє, батман-тандю тощо), образні, виразні рухи.

Для вирішення зазначених у цільовому блоці мети та завдань визначено такі *форми роботи*:

- ранкова гімнастика та побудка;
- заняття з фізичної культури (традиційні заняття з фізичної культури, театралізовані заняття з фізичної культури, заняття на основі ритмопластики, заняття з використанням казкотерапії);

- оздоровчі ігри та вправи;

- спортивні свята та розваги.

Ранкова гімнастика та побудка в режимі дня є обов'язковими і необхідними для дітей 4–6 років. Їх мета – сприяти зміцненню здоров'я, підвищенню розумової працездатності дітей, активізації рухового режиму у закладі дошкільної освіти.

Ранкова гімнастика – це комплекс фізичних вправ, який щодня виконується зранку з оздоровчою і виховною метою, є специфічним видом організації фізичного виховання дітей. Вона знімає гальмівний вплив сну, сприяє організованому включенню дітей у режим дня, створює бадьорий настрій уже на початку дня. Незважаючи на короткочасність ранкової гімнастики, якщо її робити щодня, вона сприяє розвитку рухів, зміцненню м'язів тіла, формуванню правильної постави, запобіганню сутулості, викривленню хребта, поліпшенню обміну речовин в організмі, кровообігу, поглибленню дихання, сприяє поліпшенню процесу нервово-психічного розвитку. За допомогою ранкової гімнастики у дітей виховують позитивні морально-вольові якості. У поєднанні фізичних вправ із музичним супроводом у дітей 4–6 років виховується почуття прекрасного, що забезпечує реалізацію загальних завдань естетичного виховання.

Після денного сну з дітьми корисно проводити побудку (гімнастику пробудження, гімнастику після денного сну). Гімнастика після денного сну знімає залишки гальмування в корі півкуль головного мозку і налаштовує дитячий організм на активну і продуктивну діяльність, впливає на стан постави і склепіння стопи завдяки податливості опорно-рухового апарату дитини одразу після відпочинку. Для проведення в закладі дошкільної освіти доцільні такі її види (на вибір): гігієнічна гімнастика після денного сну, повітряні ванни в русі, коригувальна гімнастика. Проводять гімнастику після денного сну в усіх вікових групах після поступового підйому дітей із дотриманням спокійної обстановки і відповідних гігієнічних умов: у спальній кімнаті (на ліжках або біля них), із виходом до групової кімнати чи зали (близько до групи). До комплексу такої гімнастики обов'язково входять загальнорозвивальні вправи на різні м'язові групи (зі зручною зміною вихідних положень)

та спеціальні вправи для формування стопи і постави. Повітряні ванни в русі – це та сама гігієнічна гімнастика в поєднанні з повітряними ваннами, що передбачають поступове зниження температури повітря у приміщенні під час її проведення відповідно до встановлених норм загартування. Коригувальним вважають такий вид гімнастики після денного сну, що проводиться для корекції (виправлення) порушень постави, плоскостопості. Комплекси мають спеціальні вправи для профілактики виправлення лордозів, сколіозів, кіфозів, сутулості та порушень будови стопи. Особлива увага приділяється використанню у вправах великого та дрібного фізкультурного обладнання та інвентаря, добору допустимих вихідних положень для рук, тулуба, ніг.

Заняття з фізичної культури є основною формою організації фізичного виховання в ЗДО. Вони обов'язкові для дітей усіх вікових груп, проводяться з постійним складом дітей за чітким розкладом – щоденно упродовж усього календарного року. У процесі проведення занять з фізичної культури повною мірою вирішуються оздоровчі, освітні та виховні завдання: зміцнення здоров'я дітей, загартування їхнього організму, формування знань, умінь та навичок виконання основних рухів (ходьба, біг, стрибки, метання та ін.), вправ спортивного характеру (плавання, їзда на велосипеді, ходьба на лижах та ін.), розвиток фізичних якостей, виховання позитивних моральних та вольових рис характеру, почуття краси під час виконання рухових дій, зацікавленості доступними видами рухової діяльності. Зауважимо, що заняття, в основу яких закладається певний сюжет, образ або музично-ритмічний задум, впливають одразу на декілька груп рецепторів дитини, таким чином забезпечуючи її різноманітний розвиток. Вплив правильно створеного розвивального культурно-освітнього середовища, зі свого боку, забезпечує гармонійне виховання дитини як особистості в цілому.

Оздоровчі види аеробіки стали нині дуже популярні завдяки її ефективності, доступності та емоційній забарвленості.

Заняття з дитячої аеробіки проводять у спортивних залах чи підготовлених для цього кімнатах під музичний супровід.

Їх особливість полягає в тому, що темп рухів та інтенсивність виконання вправ задається ритмом музичного супроводу, а добір вправ забезпечує вплив на різні системи дитячого організму, зокрема:

- бігові і стрибкові вправи, що переважно впливають на серцево-судинну систему;
- нахили і присідання – на руховий апарат;
- вправи на релаксацію – на центральну нервову систему;
- вправи в партері (у положенні лежачи, сидячи) розвивають силу м'язів і рухливість у суглобах.

Залежно від засобів заняття ритмічною гімнастикою можуть мати переважно атлетичний, танцювальний, психорегуляторний або змішаний характер.

Заняття з аеробіки – це система циклічних фізичних вправ, у яких задіяно не менше $2/3$ м'язової маси. Для досягнення позитивного ефекту виконання вправ має тривати не менше (20–30) хв. Саме для циклічних вправ, спрямованих на розвиток загальної витривалості, характерні найважливіші морфофункціональні зміни систем кровообігу і дихання. Досвід роботи з дітьми дошкільного віку показує, що аеробіка сприяє оздоровленню та зміцненню організму дитини.

Заняття на основі ритмопластики зазвичай спрямовані на тренування всіх груп м'язів; розвиток вестибулярного апарату, спритності, швидкості; поліпшення координації рухів. Заняття ритмопластикою можуть містити елементи акробатичної гімнастики. Навчання дітей акробатичних вправ відбувається у формі гри, тож проходить весело і цікаво. Діти із задоволенням займаються ритмопластикою, поступово у них формується пластичність рухів, правильна постава, естетичний смак та позитивні морально-вольові якості.

Казкотерапія – це спосіб об'єктивізації проблемних ситуацій, інакше кажучи, це створення особливої казкової атмосфери, яка робить мрію реальністю, огортає все навколо передчуттям дива, допомагає дитині боротися зі своїми страхами і вийти з неї переможцем, а головне –

дає малюку почуття впевненості й захищеності. Доведено, що фізичні вправи істотно впливають на підвищення емоційного тону дітей дошкільного віку. Під час занять з фізичною культурою у дитини поліпшується настрій, з'являється почуття радості, задоволення. Фізичні вправи при правильному психолого-педагогічному підході є потужним оптимізувальним фактором, а також засобом оздоровлення і всебічного гармонійного виховання та розвитку дитини. Ефективність виконання дошкільниками фізичних вправ значно поліпшується, якщо їх виконання відбувається на позитивному емоційному тлі, що, зокрема, може забезпечити використання фольклорних творів.

Оздоровчі ігри та вправи є одним із важливих засобів фізичного виховання дітей 4–6 років. Вони сприяють формуванню й удосконаленню життєво необхідних рухів, усебічному фізичному розвитку та зміцненню здоров'я дитини, вихованню позитивних морально-вольових якостей. Рух надає можливість вдало виконувати м'язову роботу. Пластична, координована людина здатна усвідомлювати рух як власний морфологічний орган. Так особистість піднімається на вищий культурний рівень руху, коли він сприймається та усвідомлюється від самої миті започаткування. Активна рухова діяльність ігрового характеру підсилює всі фізіологічні процеси в організмі, покращує роботу усіх органів і систем.

Кінезотерапія – метод активної терапії, спрямованої на збільшення функціональних можливостей організму, підвищення його адаптаційних здібностей та профілактику захворювань і розладів. В основі лежать пасивні (різні види масажів) та активні оздоровлення за допомогою різних рухів під музичний супровід (ритмічні рухи) [182].

Гра допомагає вирішити завдання різної складності, формувати нові необхідні знання, уміння та навички, навчає дружньому спілкуванню, порозумінню, знижує напруження та формує певні моральні принципи. Завдяки ігровій терапії дитина привчається сміливо висловлювати свою думку, самостійно приймати рішення. Роль гри у дошкільному віці велика ще тому, що у процесі ігрової діяльності поряд із розумовим

розвитком здійснюється й фізичне та духовне (морально-естетичне) виховання. Виконуючи правила гри, діти привчаються зосереджуватися, контролювати свою поведінку, у результаті чого виховується воля, формуються дисциплінованість, уміння співпрацювати за планом, допомагати один одному.

Фізкультурно-профілактичні хвилинки та паузи використовуються з метою попередження стомлення на заняттях, пов'язаних із тривалим сидінням в одній і тій самій позі, що вимагають зосередженої уваги та підтримки розумової працездатності дітей на високому рівні. Фізкультурна хвилинка проводиться у міру потреби на малорухливих заняттях, її тривалість становить 3–5 хвилин. У той момент, коли в дітей знижується увага, з'являється рухове занепокоєння й настає стомлення, можна запропонувати дітям зробити кілька фізичних вправ на розслаблення м'язів шиї, спини, ніг, зняття напруження.

Дихальна гімнастика проводиться на заняттях із фізкультури та під час фізкультурних хвилинки. Виконуючи спеціальні дихальні вправи, діти дихають лише носом, відновлюючи серцебиття, показники пульсу та тиску, зміцнюючи м'язи грудної клітки й з метою профілактики захворювань верхніх дихальних шляхів.

Пальчикова гімнастика – це віршовані рядки, що ілюструються за допомогою ритмічних рухів рук, пальчиків. Існує взаємозв'язок між рухами пальців, кисті та розвитком мислення. Це підтверджено дослідженнями фізіологів. Маніпуляції рук впливають на функціонування центральної нервової системи, розвиток мовлення. Прості рухи кистей допомагають зняти загальну напругу, що сприяє розвитку мовлення дитини. Тобто мовлення знаходиться у прямій залежності від розвитку дрібної моторики, що забезпечує тісний взаємозв'язок фізичного та психічного розвитку дитини.

Психогімнастика – курс спеціальних занять (етюдів, вправ та ігор), спрямованих на розвиток і корекцію різних боків психіки дитини (пізнавальної та емоційно-вольової сфери). Загальним завданням є збереження психічного здоров'я і попередження емоційних негативних

проявів у дітей. Психогімнастика входить до групи методик для корекції спілкування у дітей. Руйнування стосунків між дітьми багато в чому є наслідком рухової розгальмованості, невміння словесно спілкуватися. Стимулювання словесного позначення відчуттів допомагає дитині. Назва своїх відчуттів передбачає хоч би деяке їх розуміння дітьми. Дитина має усвідомити, що між думками, відчуттями і поведінкою існує зв'язок. Під час психогімнастики вивчають різні емоції і можливість управління ними. Головною метою є подолання бар'єрів у спілкуванні, розвиток кращого розуміння себе й інших, зняття. При цьому створюються сприятливі умови для розвитку фізичних якостей та виховання позитивних морально-вольових якостей та естетичного смаку.

Спортивні свята та розваги – це важливий вид роботи, яка має велике значення для комплексної реалізації широкого кола оздоровчих і виховних завдань та сприяє загартованості дітей. У системі фізичного виховання дітей дошкільного віку чільне місце посідають фізкультурні свята, спрямовані на комплексну реалізацію широкого кола оздоровчих та виховних завдань. Проведені дослідження (Е. Вільчковський, Т. Осокіна, Е. Тимофєєва та ін.), що узагальнили багаторічний досвід їх проведення, свідчать про позитивний вплив фізкультурних свят на виховання в дітей інтересу до активної рухової діяльності. Участь у фізкультурних святах сприяє виявленню самостійності та ініціативи при виконанні рухових завдань, досягненню кращих результатів в умовах змагань, вихованню дружби, наполегливості, відповідальності, дисциплінованості та інших морально-вольових якостей [317].

Залучення батьків до безпосередньої участі у фізкультурних святах сприяє пропаганді фізичної культури серед широких верств населення і є однією з активних форм роботи педагогічного колективу дитячого садка з батьками при вирішенні питань фізичного виховання. Фізкультурні свята проводять двічі-тричі на рік. Безпосередню участь у них беруть діти середньої та старшої груп. Тривалість свята – не більше однієї години. Вона залежить від віку дітей, умов проведення та змісту програми свята. Доцільно проводити фізкультурне свято для дітей одного

дошкільного закладу. Організатори фізкультурного свята мусять потурбуватися про те, щоб усі діти брали активну участь у цьому заході: у виконанні гімнастичних вправ, іграх-естафетах та інших номерах програми. Найбільшу користь для зміцнення здоров'я та загартування дітей дають ті фізкультурні свята, які відбуваються на відкритому повітрі, їх можна проводити в різних природних умовах, на різній місцевості, наприклад, не тільки на фізкультурному майданчику, а й на стадіоні, у парку (влітку). Від конкретного місця проведення свята залежать його тематика, структура, зміст та оформлення. Підготовку до свята починають зі складання програми, в якій розкривають мету, дату, час та місце проведення, перелік номерів: парад учасників, масові гімнастичні виступи, змагання з різних видів вправ та ігор, конкурсів; визначають відповідальних за підготовку і проведення свята (серед них завідувач або методист, вихователі груп, музичний керівник, медична сестра, члени батьківської ради); установлюють кількість учасників свята, з яких вони груп; вирішують, хто із запрошених (школярів-спортсменів) бере участь у показових виступах (художня гімнастика, акробатика); визначають склад суддівського журі, яке підводить підсумок змагання та нагороджує учасників свята. Одним із важливих етапів підготовки до свята є розробка сценарію. В основу його мають бути покладені програмові та методичні вимоги, які висувають щодо фізичного, естетичного, морального та гігієнічного виховання дошкільників. Складаючи сценарій, потрібно намагатися, щоб зміст свята був цікавим, створював можливість активної участі в ньому всіх дітей, сприяв прояву радощів та задоволення усіх присутніх дітей і дорослих. Зміст свята значною мірою залежить від пори року та конкретних умов, у яких його проводять. Так, якщо свято відбувається у теплу погоду на фізкультурному майданчику, до його змісту входять масові виступи дітей, які потребують значного простору для гімнастичних вправ, ігор-естафет із бігом, стрибками, катанням наввипередки на велосипедах або самокатах, веселих атракціонів (біг у мішках, перетягування канату тощо). Якщо свято проводять узимку (і є сніг), то добирають рухливі ігри

та вправи, які можна виконувати, використовуючи санки, лижі та ковзани. У розробці сценарію свята враховують основну його ідею, девіз, під яким його проводять, наприклад: «Веселі старти», «Олімпійці серед нас», «Спритні, швидкі, сміливі». Якщо свято проходить під девізом «Здрастуй, зимонько!», головним його завданням є пропаганда користі холодного повітря як важливого засобу зміцнення здоров'я та загартування, виховання в дітей інтересу до катання на санках, лижах або ковзанах та рухливих ігор. До програми такого свята потрібно ввести катання на санках із виконанням ігрових завдань («Хто далі проїде?», «Влуч у ціль» тощо), ігри-естафети на лижах або ковзанах із елементами гри у хокей (ведення шайби, кидки ключкою шайби у ворота), змагання між командами «Хто швидше зробить снігову бабу» тощо. На зимовому святі діти не співають та не промовляють вірші, однак музика, звернення до них ведучого (у віршованій формі) створюють емоційне піднесення та святковий настрій. Фізкультурне свято влітку на майданчику або в залі проводять орієнтовно за такою схемою: відкриття свята, парад учасників під святковий марш, привітання команд, виступи учасників свята з гімнастичними вправами, змагання між командами, ігри-естафети, атракціони, сюрпризний момент, завершення свята, підбиття підсумків, нагородження, закриття свята. Із метою створення урочистої атмосфери бажано яскраво оформити фізкультурну залу або територію майданчика. У приміщенні дитячого садка та майданчика розвішують різноколірні кульки, ліхтарики, гірлянди, плакати з написами на спортивну тематику, встановлюють прапорці тощо. Територію ділянки підмітають, посипають піском, зелені насадження поливають. Узимку майданчик прикрашають сніговими фігурами відомих дітям тварин, розчищають від снігу доріжки, заливають ковзанку тощо.

У святковому оформленні приміщення та території закладу освіти разом із педагогами та батьками активну участь беруть старші діти. Для відкриття добирають виразну урочисту музику, для параду – бадьорий марш. Музичний супровід різних виступів дітей повинен відповідати їхньому характеру: виконання гімнастичних вправ

супроводжують ритмічною або повільною музикою, ігри-атракціони – веселою, бадьорою. Запис музичних творів свята найкраще зробити на аудіоносії та забезпечити її своєчасну трансляцію. Важливу роль при проведенні свята відіграє ведучий. Ним може бути вихователь (інструктор із фізичної культури), музичний керівник або методист ЗДО. Він повинен добре знати сценарій свята, послідовність виступів його учасників, чітко пояснити завдання командам, бути активним, винахідливим, швидко знаходити вихід із різних ситуацій. Під час проведення свята ведучий активізує кожного з учасників, своєчасно підбадьорює малоактивних дітей, використовуючи для цього гумор та жарти. У процесі керівництва святом обов'язковим є підтримання контактів ведучого із суддівським журі, до якого входять завідувач закладу дошкільної освіти або методист, хтось із батьків, запрошених гостей. Члени журі мають бути уважними, доброзичливими та об'єктивними. Під час аналізу результатів змагань між командами в іграх і атракціонах необхідно відзначити старанність дітей, чітке виконання ними правил. Також необхідно турбуватися про підтримання дружніх стосунків між дошкільниками та учнями, запобігати випадкам неповаги, недоброзичливості до своїх товаришів, зазнайства. Свято розпочинають із урочистої частини – виходу учасників на фізкультурний майданчик або до залу, шиккування, привітання керівника закладу освіти або представника інших організацій (спортсмена-ветерана, представника батьківського комітету та ін.). Відкриття завершують підняттям прапора змагань та парадом учасників. Після урочистої частини проводять показові виступи дітей, які виконують гімнастичні вправи (10–12 вправ) із різними предметами: обручами, м'ячами, вимпелами, різнокольоровими стрічками та прапорцями. Після виконання цих вправ дітей об'єднують в однакові за кількістю учасників команди і розпочинають змагання між ними. Неабиякий інтерес викликають у дітей ігри-атракціони: удари по м'ячу ногою із зав'язаними очима, зрізання ножицями підвішеного на мотузці предмета із заплющеними очима; біг у мішках, перенесення кульок у ложці – хто швидше тощо.

Між командними змаганнями запрошені на свято (гімнасти, акробати та ін.) проводять показові виступи. Створенню святкового настрою сприяє «сюрпризний момент» – раптова поява лікаря Айболита, Чебурашки, Котигорошка, Нептуна та інших казкових героїв, їх спілкування з дітьми, участь у танцях та іграх дає учасникам свята багато радощів та задоволення. Наприкінці підводять підсумки свята, проводять нагородження, загальний танок або танці та парад його учасників. Команда-переможець проходить коло пошани й опускає прапор змагань. Якщо у святі беруть участь батьки разом зі своїми дітьми, нагородження може бути не тільки за успіхи в індивідуальних змаганнях, а й за перемогу сімейної команди. Нагороджувати переможців можна пам'ятними вимпелами або медалями, солодкими призами. Бажано також відзначити дітей, які брали активну участь у підготовці та проведенні фізкультурного свята. Успішне проведення свята – це результат спільної роботи з фізичного виховання дітей та усього педагогічного колективу закладу дошкільної освіти.

У кожній віковій групі дошкільного закладу проводять фізкультурні розваги двічі-тричі на місяць. Їх планують на другу половину дня у приміщенні та на майданчику (залежно від пори року та погодних умов). Зміст фізкультурних розваг складають рухливі ігри, вправи та ігри спортивного характеру, вправи на фізкультурних тренажерах. Планування фізкультурних розваг здійснює вихователь (інструктор із фізичної культури) відповідно до рухової підготовленості дітей, наявності фізкультурного інвентарю та обладнання. Головна мета педагога під час проведення фізкультурних розваг – створити у дітей радісний настрій, удосконалити їхні рухові вміння та навички у невимушеній ігровій обстановці, залучити до систематичного виконання фізичних вправ. Окрім того, під час розваг діти поведуться більш вільно, ніж під час занять із фізичної культури, і ця розкутість дозволяє їм рухатися без зайвого напруження, виявляти творчість при руховій діяльності. У молодшій та середній групах ЗДО планують рухливі ігри або ігрові завдання, що викликають у дітей емоційне піднесення: хто точніше

закотить м'яч у воріта, добіжить до кубика і покладе його в кошик. Значне місце тут посідають рухливі ігри сюжетного характеру, в яких бере участь уся група. У старших групах дітям пропонують змагання на краще виконання фізичних вправ. Наприклад, виконати чітко лазіння по гімнастичній стінці або драбинці різними способами, влучити м'ячем у ціль, якомога довше пострибати зі скакалкою тощо. До змісту розваг входять ігри-атракціони, а також змагання між командами в іграх спортивного характеру (футбол, баскетбол, хокей). Тривалість фізкультурних розваг залежить від віку дітей і складає (30–50) хвилин.

Гармонійний розвиток особистості передбачає формування фізичного, морального, естетичного компонента поряд з іншими аспектами виховання, а отже, реалізацією цієї вимоги є комплексний розвиток фізичних, моральних та естетичних засад особистості. Тобто є неприпустимим односторонній виховний вплив на особистість дошкільника.

Система роботи з фізичного виховання в ЗДО – це не лише запорука гармонійного фізичного і психічного здоров'я, а й цікаве проведення часу зі своїми однолітками. Охорона та зміцнення здоров'я дітей, формування звички здорового способу життя залишаються першорядним завданням. Тож уся діяльність педагогічного колективу має переслідувати здоров'язбережувальні цілі та передбачати формування у дошкільників свідомого ставлення до здоров'я як важливої життєвої цінності.

Необхідність комплексної реалізації всіх компонентів змісту дошкільної освіти й спрямованість педагогічного процесу на всебічний, творчий розвиток особистості дитини обумовлюють функції нашої педагогічної структурно-функціональної моделі гармонійного виховання дітей 4–6 років у культурно-освітньому просторі ЗДО: освітню, виховну та розвивальну.

Розроблена структурно-функціональна модель гармонійного виховання дітей 4–6 років визначає такі *педагогічні умови, як організаційні, оздоровчі, виховні*, що передбачають:

- цілісне сприйняття дитини в ситуаціях проектування єдиного педагогічного процесу;
- знаходження способів інтеграції різних видів дитячої діяльності;
- варіативність освітнього простору, що забезпечує дитині можливість вибору і прояву самостійності відповідно до інтересів і схильностей;
- наявність комплексу достовірної інформації про стан фізичної підготовленості, розвитку психічних процесів у дошкільників;
- урахування індивідуальних можливостей, потреб, інтересів;
- організація педагогічного процесу способами підтримки і супроводу.

До функцій гармонійного виховання належать:

- освітньо-пізнавальна («рух» полягає у засвоєнні дітьми на доступному їм рівні знань, умінь та навичок із фізичної культури (нових вправ, загартувальних факторів, основ гігієни тощо). Музичний супровід занять збагачує дітей знаннями про різновиди музичних жанрів та напрямів, про основні характеристики музики, її зміст. Казки ознайомлюють дітей зі світом літератури, а також тими явищами життя, природи, соціуму, знання про які передаються в доступній їх сприйманню формі. Зміст освітніх програм сприяє засвоєнню дітьми елементарних знань із різних освітніх ліній. Зміст освітньої функції полягає в збагаченні дітей знаннями, вміннями та навичками. Кожний компонент змісту ритмопластики бере участь у здійсненні цієї функції);
- рухово-розвивальна (відображає зміст рухового компонента і виступає результатом спеціально організованої рухової діяльності. Різноманітна спрямованість вправ на основі ритмопластики сприяє розвитку рухових (фізичних) якостей та координаційних здібностей у дітей: комплекси насичені вправами на розвиток координації, якій у фізичному вихованні дітей дошкільного віку належить особлива роль серед інших рухових здібностей; до занять обов'язково включають вправи та блоки рухів на розвиток сили; вправи на розвиток гнучкості виконуються в поєднанні із силовими вправами та включаються до всіх

структурних частин заняття; загальна витривалість формується у дітей на фоні безперервного виконання комплексів, тривалість яких коливається від 20 до 30 хвилин; для розвитку швидкості використовують вправи в максимальному темпі. Заняття на основі ритмопластики сприяють функціональному розвитку організму дошкільника. Вправи подібних комплексів позитивно впливають на серцево-судинну, дихальну, нервову та інші системи організму. Їх вплив забезпечує підвищення фізичної та розумової працездатності дітей, зміцнення імунітету, покращання функціональних показників, що в результаті сприяє зміцненню їх здоров'я. «Музика», «казка» і «роль», як провідні елементи ритмопластики, сприяють реалізації рухово-розвивальної функції);

– пізнавально-розвивальна (здійснюється в процесі ігрової діяльності, у формі організації заняття з ритмопластики. Зміст занять забезпечує ефективний розвиток пізнавальних процесів у дитини: уваги, пам'яті, уяви, мислення, сприймання; стимулює інтерес до занять фізичними вправами, танцями);

– емоційно-розвивальна (забезпечується комплексним впливом багатьох факторів: змістом казки, використанням ігрової сюжетно-рольової драматизації, різноманітністю вправ, зокрема і виразних форм рухів, емоційним забарвленням музичних творів, що використовуються);

– морально-розвивальна (роль розкриває дитині сенс правил, сприяє його розумінню та підпорядкуванню. Беручи на себе певну роль, дитина підпорядковується певним правилам);

– соціально-розвивальна (рольова драматизація дозволяє відтворювати певну соціальну позицію, що відображається в системі дій, які виконує дитина за допомогою фізичних вправ та ігрових предметів, і моделює соціальні взаємини);

– виховна (органічно впливає із самого змісту, форм та методів ритмопластики. Формування особистості не може відбуватись без засвоєння системи ціннісно-тілесних та морально-естетичних цінностей, норм, понять і вимог. Важливим фактором виховання є сама казка, що має високий моральний потенціал і мудрість життя (Б. Браун

зі співавторами, 1993). Активно переживаючи взаємини різних персонажів казок, діти вчаться чинити як улюблені герої. Набувають значення вправи ритмопластики, що сприяють вихованню організованості, дисциплінованості, довільності. Важливим аспектом здійснення виховної функції є поступове формування мотивів навчальної діяльності, які від самого початку визначають її успішність у майбутньому).

Реалізація теоретичної моделі гармонійного виховання дітей 4–6 років передбачає такі *етапи* виховання, як *мотиваційний, організаційний та рефлексивний*.

Перший етап – *мотиваційний* – передбачає роботу зі спеціальної підготовки майбутніх вихователів, педагогічного колективу дошкільного навчального закладу, батьків до оновлення змісту, форм та методів гармонійного виховання дітей 4–6 років і запровадження спеціального навчального курсу для студентів «Теорія та методика виховання гармонійної особистості дитини», методичних рекомендацій для вихователів закладів дошкільної освіти та батьків «Виховуємо цілісну особистість дошкільника: перші кроки». Також на мотиваційному етапі важливо було налаштувати педагогічний колектив ЗДО на роботу в умовах запровадження програми гармонійного виховання дітей 4–6 років, довести, що гармонійне виховання дітей дошкільного віку посідає чільне місце в процесі освітньої роботи закладу дошкільної освіти, забезпечує комплексний підхід у вихованні та розвитку особистості, відіграє важливу роль у вихованні культурно освіченої і моральної молоді людини. Задля цього необхідно сформувати відповідальне ставлення у майбутніх педагогів дошкільної освіти, вихователів, адміністративного складу ЗДО та батьків до фізичного (ціннісно-тілесного) і духовного (морально-естетичного) виховання [458; 461].

Наступним етапом гармонійного виховання є *організаційний*, який передбачає безпосереднє запровадження в культурно-освітній процес авторської програми з гармонійного виховання дітей 4–6 років «Краса тіла, краса душі – шлях до гармонії дитини» [460].

Робота передбачає такі напрями:

- підвищення кваліфікації педагогів-практиків дошкільної освіти;
- проведення просвітницької діяльності серед батьків дітей 4–6 років;
- використання виховного потенціалу різноманітних видів та форм організації роботи з дітьми дошкільного віку;
- уведення спеціального навчального курсу для студентів педагогічних закладів вищої освіти.

Наступний етап – *рефлексивний* – передбачає усвідомлення результативності упровадження вищезазначених форм і видів роботи та планування подальшої діяльності. Зміст, організація та функціонування системи застосування методів та засобів виховання в педагогічному процесі дошкільного навчального закладу забезпечують повноцінний розвиток дітей.

Отже увесь процес гармонійного виховання дітей визначений трьома етапами і передбачає суб'єкт-суб'єктну співпрацю педагог–дитина–батьки, що забезпечує реалізацію завдань та досягнення поставленої мети.

Четвертим блоком нашої моделі є *критеріально-результативний*, що висвітлює компоненти, критерії, показники, рівні та результат гармонійного виховання дітей 4–6 років.

Основними компонентами, критеріями, показниками гармонійної вихованості на основі інтеграції фізичної (ціннісно-тілесної) та духовної (морально-естетичної) складових визначено компоненти (фізичний, когнітивний, афективний, діяльнісний) та критерії (ціннісно-тілесний, духовно-світоглядний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-творчий).

До кожного критерія визначено такі *показники*:

Ціннісно-тілесний критерій (показники: розвиток рухових якостей; розвиток рухових умінь та навичок; розвиток психічних процесів).

Духовно-світоглядний критерій (показники: система знань про тілесність; система знань про духовно-моральні цінності; музично-естетичні уявлення).

Емоційно-ціннісний критерій (показники: емоційний розвиток і чуйність; система духовно-моральних цінностей; потреба в музично-ритмічних рухах).

Діяльнісно-творчий критерій (показники: виконання фізичних вправ; музично-ритмічна творчість; розвиток стійких морально-естетичних якостей особистості).

На основі сукупності цих критеріїв та показників було визначено *рівні гармонійного виховання* дітей 4–6 років.

Високий рівень гармонійного фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання дитини дошкільного віку характеризується: сформованістю рухових якостей і умінь, характерних для цього віку. Високого рівня розвитку сягають такі якості, як спритність, точність, координація рухів, вміння орієнтуватися у просторі, добре розвинені гнучкість і пластичність. У дитини правильно сформована постава, красива рівномірна хода. Витривалість та сила також розвинені на високому рівні. Дитина має руховий досвід, збагачений різноманітними видами рухів. Високого рівня сягає розвиток психічних процесів, емоційно-вольової сфери: вміння виражати емоції за допомогою міміки та пантоміми; добре розвинені пізнавальні процеси (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення); на високому рівні розвинені творчі здібності, творча уява і фантазія, потреби самовираження в русі під музику, здатність до імпровізації в русі. Високий рівень розвитку здатності сприймати музику, відчувати її настрій і характер, розуміти її зміст виявляються у творчій діяльності. Розвиток музичних здібностей (музичного слуху, почуття ритму) та музичної пам'яті на високому рівні. Відбувається активний розвиток морально-комунікативних якостей особистості: виховання почуття емпатії, вміння поводитися в дитячому колективі під час виконання рухів, формування почуття такту і культурних звичок у процесі групового спілкування з дітьми і дорослими.

Достатній рівень гармонійного виховання дітей 4–6 років характеризується: достатнім розвитком фізичних якостей

і сформованістю рухових умінь, характерних для цього віку. На достатньому рівні розвинені такі фізичні якості, як спритність, точність, координація рухів, сила, швидкість, витривалість, гнучкість. У дитини сформована правильна постава, досить красива хода. Руховий досвід дитини на цьому рівні збагачений різноманітними видами рухів. Достатнього рівня сягає розвиток психічних та пізнавальних процесів (уміння виражати емоції за допомогою міміки та пантоміми, сприйняття, увага, пам'ять та мислення). Творчі здібності та задатки розвинені дещо гірше, ніж у дітей на високому рівні. Морально-комунікативні якості сягають достатнього рівня вихованості.

Середній рівень гармонійного виховання дітей 4–6 років характеризується дещо зниженим рівнем розвитку рухової активності та сформованості рухових умінь, емоційною реакцією на музику, виявом інтересу до нових звуків, музичних інструментів та іграшок, дитина розрізняє темп та ритм музики, її характер тощо. За допомогою дорослого орієнтується у просторі, координація рухів розвинена не досить добре (дитина крутиться, присідає, стрибає, плескає в долоні, виконує рухи з предметами, ходить, бігає, уникаючи перешкоди, але рухи в заданому напрямку викликають труднощі). Частково виконує найпростіші елементи гімнастики. Виявляє інтерес до занять із ритмопластики, із задоволенням бере участь у рухливих іграх і танцях. Морально-комунікативні якості розвинені на середньому рівні (дитина активно використовує засоби невербального спілкування у взаєминах з батьками, хоча контакт з іншими дітьми викликає труднощі, менш розвинуте почуття емпатії тощо).

Низький рівень характеризується низькою сформованістю рухових умінь та навичок (під час ходьби та бігу дитина спотикається, чіпляється за перешкоди, не намагаючись їх обійти чи оббігти, нові предмети викликають інтерес та прагнення виконувати з ними дії, але повторити ці рухи за дорослим не вдається), поганим рівнем розвитку фізичних якостей (дитина погано орієнтується у просторі, координаційні здібності розвинені слабо, погано розвинені спритність, швидкість, сила,

витривалість). Дитина не виявляє емоційної та моторної реакції на музичний супровід, інтересу до вправ, ігор та занять на основі ритмопластики. Морально-комунікативні якості майже не сформовані (дитина займає роль спостерігача, не беручи участі у ситуаціях, що передбачають безпосереднє спілкування, часто капризує, у неї часто змінюється настрій).

Як *результат* упровадження структурно-функціональної моделі ми визначили, що реалізація в культурно-освітньому просторі ЗДО обґрунтованої нами моделі забезпечить підвищення результативності гармонійного виховання на основі інтеграції ціннісно-тілесного та морально-естетичного виховання, які визначаються фізичними якостями та емоційно-ціннісним ставленням до світу, також сприятиме успішній реалізації людини в життєвому просторі.

3.2. Педагогічні умови реалізації моделі гармонійного виховання дітей 4–6 років у культурно-освітньому просторі ЗДО

За сучасних умов реформування й модернізації педагогічної освіти необхідною є інтеграція вітчизняної освіти з європейським та світовим освітніми просторами, що, відповідно, забезпечується сучасною й інноваційною діяльністю закладів освіти. Тож сьогодні в концептуально-правових документах (Закон України «Про вищу освіту») та низці програмних документів (Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Державна програма «Патріотичне виховання громадян України», Концепція національно-патріотичного виховання молоді) актуалізується потреба пошуку досконалої системи дошкільної ланки освіти як важливої складової української освіти [154; 285; 405].

Нині висуваються посилені вимоги до фізичного й духовного виховання людини, особливо дітей дошкільного віку, зважаючи на це, можемо зазначити, що результатом гармонійного виховання є здорове й гармонійно розвинене молоде покоління. Отже, провідною ідеєю

закладів дошкільної освіти є формування гармонійно розвиненої, фізично й духовно здорової дитини.

Зазначимо, що виховання дітей дошкільного віку є однією з актуальних і складних проблем сьогодення, тому що саме з дошкільного дитинства розпочинається виховання усіх тих якостей, що необхідні майбутньому громадянину своєї країни. Виховання громадянина, патріота, фізично й духовно розвиненої особистості, професіонала можливе лише в цілісному педагогічному процесі [57].

Відповідно до цього останнім часом проблема гармонійного виховання дітей дошкільного віку набула особливого значення. Це зумовлено об'єктивними обставинами вітчизняної освіти, необхідністю більш ранньої орієнтації на творчу особистість дошкільника, адже фізичний (ціннісно-тілесний) і духовний (морально-естетичний) розвиток дітей дошкільного віку є їх базовою якістю і поряд з тим складним і багатогранним процесом, який потребує цілеспрямованої роботи [30; 194]. Зауважимо, що успішність цього процесу залежить від усвідомлення дорослими (педагогами та батьками) важливості гармонійного виховання з дошкільного дитинства, знання способів розвитку та умов, що сприяють становленню особистості дитини [119].

Авторська позиція полягає в тому, що сьогодні назріли зміни пріоритетів і підходів до актуальної проблеми цілісного розвитку та культурно-духовного становлення дітей дошкільного віку, перегляд її основ і реорганізація відповідно до сучасних умов.

Тож необхідним у нашому дослідженні є обґрунтування комплексу нових педагогічних умов системи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі сучасного ЗДО.

Педагогічна система є результативною, успішно функціонує й розвивається, якщо в її проектуванні застосовані певні умови (Ю. Бабанський, Ю. Конаржевський, Н. Кузьміна, Б. Лихачов та ін.) [26; 244].

За філософським словником поняття «умова» тлумачиться так:

– як середовище, в якому перебувають і без якого не можуть існувати, і як оточення, в якому що-небудь відбувається;

– як обставина, від якої що-небудь залежить; правила, установлені в будь-якій сфері життя й діяльності; оточення, в якому здійснюється той чи інший процес; дані, вимоги, з яких слід виходити.

Умова є відносно зовнішньою до предмета різноманіття об'єктивного світу [482].

Б. Лихачов визначає педагогічні умови як цілеспрямовано створене середовище, в якому в тісній взаємодії представлено сукупність психологічних і педагогічних чинників (відносин, засобів тощо), що дають можливість педагогу ефективно здійснювати виховну або навчальну діяльність [244].

Тому гармонійне виховання дітей 4–6 років у межах розробленої нами системи відбуватиметься більш ефективно при створенні спеціального комплексу педагогічних умов, що сприятимуть успішному перебігу виховного процесу в культурно-освітньому просторі, комплексу методів, сукупності засобів в освітньому процесі, якими забезпечується досягнення дитиною дошкільного віку певного рівня гармонійної вихованості.

Гармонійне виховання в закладах дошкільної освіти – це єдність мети, завдань, засобів, форм і методів роботи, спрямованої на зміцнення фізичного здоров'я й усебічний культурно-духовний розвиток дітей. Водночас воно є підсистемою, частиною загальнодержавної системи фізичного виховання, якою, окрім зазначених компонентів, охоплюються також заклади й організації, в яких здійснюється й контролюється фізичне виховання. У кожного закладу, згідно з його специфікою, свій конкретний напрям у роботі, що відповідає у цілому державним і загальнонародним інтересам. Водночас метою фізичного виховання, як частини гармонійного виховання дошкільника, є формування духовно та фізично здорової особистості [83].

Для успішного гармонійного – духовного (морально-естетичного) й фізичного (ціннісно-тілесного) – виховання дитини необхідно створити належні умови навчання й виховання, що сприятимуть не тільки максимальному оволодінню новими знаннями, а й становленню

особистості. Важливо звернути увагу на індивідуальність дитини, постійно заохочувати її за успіхи, стимулювати розвиток самостійності, прагнучи мінімально обмежувати свободу. Одна з найголовніших умов навчання – створення такого простору, де дитина зуміла б для себе з'ясувати, хто вона й наскільки унікальна. Кожна дитина прагне самовиражатись і творить свою індивідуальність, дотримуючись активного стилю життя.

Визначаючи комплекс педагогічних умов, ми враховували: методологічні підходи, що склали основу нашого дослідження; предмет і завдання дослідження; соціальне замовлення держави й суспільства, зазначене в нормативно-правових документах; особливості й специфіку виховного процесу закладу дошкільної освіти; внутрішні особливості розробленої системи гармонійного виховання дітей 4–6 років у культурно-освітньому просторі закладу дошкільної освіти; перспективи розвитку системи виховання в реальному освітньому процесі закладу дошкільної освіти.

Отже, на підставі визначених факторів, змісту, завдань, реалізації принципів, організаційних форм і методів гармонійного виховання дітей 4–6 років сформульовано такі *педагогічні умови*: *організаційні* (цілісне сприйняття дитини в ситуаціях проектування єдиного педагогічного процесу; знаходження способів інтеграції різних видів дитячої діяльності); *оздоровчі* (наявність комплексу достовірної інформації про стан фізичної підготовленості, розвитку психічних процесів у дошкільників; урахування індивідуальних можливостей, потреб, інтересів); *виховні* (варіативність освітнього простору, що забезпечує дитині можливість вибору і прояву самостійності відповідно до інтересів і схильностей; організація педагогічного процесу способами підтримки і супроводу).

Обґрунтуємо запропоновану нами сукупність педагогічних умов.

У дослідженні ми наполягаємо на дотриманні *першої* організаційної умови, якою передбачається результативна реалізація системи гармонійного виховання дітей 4–6 років у культурно-освітньому

просторі ЗДО – *цілісне сприйняття дитини в ситуаціях проектування єдиного педагогічного процесу.*

За сучасної філософії освіти і тенденцій розвитку дитячої психології й дошкільної педагогіки заклад дошкільної освіти можна сприймати як унікальний простір накопичення дитячого досвіду взаємодії зі світом: досвіду пізнання й занурення в культуру, ознайомлення й залучення у людські взаємовідносини, її гармонійного виховання. У дошкільному віці відбуваються процеси, завдяки яким діти можуть відкривати для себе світ, водночас відкриваючи світові себе. Тож метою педагогічного процесу ЗДО є гармонійне виховання дошкільників, що насамперед пов'язано з розвитком цілісної природи дитини, її унікальності, індивідуальної своєрідності. Посилаючись на вищезазначене, доходимо висновку, що педагогічний процес є сукупністю або комплексом педагогічних умов, спрямованих на розвиток і виховання особистості дитини (розкриття її індивідуального світу здібностей та уподобань, накопичення досвіду спілкування та взаємодії з людським світом та культурою [344].

Цілісність – це важлива ознака педагогічного процесу гармонійного виховання дітей у закладі дошкільної освіти, адже, на відміну від шкільного навчання, у педагогічному процесі ЗДО немає чіткого розмежування між формами організації процесів гармонійного виховання й навчання дитини.

У сучасній теорії та практиці дошкільної освіти проблема цілісності педагогічного процесу й гармонійного виховання дошкільників вважається головною.

Цілісність педагогічного процесу гармонійного виховання дітей дошкільного віку розуміється як цілісність процесів соціалізації й індивідуалізації дошкільника, збереження природи дитини та її розвитку в культурно-освітньому просторі, збагачення індивідуального життєвого досвіду в процесі залучення до соціокультурного досвіду, єдності розвитку й освіти [177].

Гармонійне виховання дошкільників – це педагогічний процес, у якому забезпечується цілісність виховних, освітніх і розвивальних завдань; у педагогічному процесі ЗДО з дітьми взаємодіє велика кількість педагогів [345].

Посилаючись на опрацьовані джерела, охарактеризуємо цей процес. Гармонійне виховання дошкільників – це педагогічний процес, у якому забезпечується *цілісність медико-психолого-педагогічного супроводу дитини*. Зважаючи на вікові особливості дошкільника, гнучкість, рухливість і сенситивність у розвитку психосоматики, фізіології, необхідно здійснювати особливий супровід дитини в педагогічному процесі ЗДО. Якщо є вірогідна інформація про стан здоров'я дитини, розвиток психічних процесів, виявлення особливих задатків, досягнення і проблеми кожної дитини, то можна проектувати лінії її індивідуального цілісного гармонійного розвитку. Упровадження системи медико-психолого-педагогічного супроводу в педагогічному процесі на етапі практичної реалізації перетворює його на індивідуальний освітньо-розвивальний маршрут дошкільника.

У сучасних закладах дошкільної освіти нині надають усе більше додаткових освітніх послуг, а це означає, що залучають до роботи більше фахівців, які вирішують зазвичай вузькоспрямовані завдання. Тож, безперечно, необхідно забезпечити узгодженість роботи педагогів, вибір загальних пріоритетних завдань гармонійного розвитку й виховання, цілісне сприйняття дитини при взаємодії з різними фахівцями та проектування єдиного педагогічного процесу.

Реалізація здоров'язбережувальної функції педагогічного процесу гармонійного виховання дошкільників за сучасних умов пов'язана з винайденням способів інтегрування різних видів дитячої діяльності, організації освітнього процесу, в якому синтезується робота різних фахівців.

Макро- та мезофактори впливу, сучасне соціокультурне середовище змінили життя дитини, позначили його новими культурними атрибутами. Змінився предметний світ, що охоплює дитину, стали

доступними нові джерела інформації. Цілісності педагогічного процесу гармонійного виховання дошкільників можна досягти в тому випадку, якщо збагачення соціокультурного досвіду дитини відбувається на основі вже набутого досвіду індивідуальної субкультури, джерелом якого є не тільки педагогічний процес ЗДО, а й життєве середовище, що оточує дитину-дошкільника [89; 198].

Під час здійснення гармонійного виховання, як педагогічного процесу, досягається *цілісність під час взаємодії дитини зі світом дорослих*. Ефективність педагогічного процесу гармонійного виховання дошкільників, оптимізація його розвивального потенціалу можливі лише тоді, коли педагог володіє знанням про своєрідність життя дитини в сім'ї, а батьки знають, чим живуть діти в ЗДО. Осягнення світу дошкільника, прийняття його права на цей унікальний світ – це завдання, вирішення яких об'єднує і педагогів, і батьків у загальному процесі виховання і розвитку дитини. За умов вдалої співпраці педагогів і батьків можливо вибудувувати єдину стратегію становлення цілісної особистості, розкриття її внутрішнього потенціалу.

Гармонійне виховання – це процес, в якому забезпечується *цілісність освітнього простору*. Сучасний педагогічний процес проектується як система умов, за яких кожна дитина зуміє реалізувати індивідуальні потреби і водночас взаємодіяти у дитячому колективі. За варіативності освітнього простору в дітей є можливість вибору й виявлення самостійності відповідно до інтересів і здібностей. Під час організації поліфункціональних видів дитячої діяльності ініціюється створення дитячих мікрогруп, коли кожна дитина виконує бажану функцію й одночасно співпрацює з іншими дітьми. Провідні в дошкільному віці процеси соціалізації й індивідуалізації при такій організації культурно-освітнього простору гармонійно взаємодоповнюються [149].

Другою організаційною умовою, не менш важливою, є знаходження способів інтеграції різних видів дитячої діяльності.

Нині слова «інтегрування», «інтегрований процес», «інтегроване навчання» вживаються часто. Новомодним є само слово, а процеси, що відбуваються, відомі досить давно [63].

Педагогіка, як наука, виконує системотвірну функцію, у ній інтегруються знання з урахування специфіки власного об'єкта, співвідносячись із міждисциплінарними дослідженнями та їх результатами. При інтегруванні знань різних наук і їх методів для вирішення педагогічних завдань можливий перехід від суб'єктивних вражень про різні аспекти освітньо-виховного процесу до більш об'єктивного оцінювання й висновків.

Для складання конспекту інтегрованого заняття необхідні три підстави: наукові інтегровані процеси, специфіка сучасної культури й усезагальність гуманітарного мислення.

Проаналізувавши різні визначення, ми дійшли висновку, що інтегрування можливе за таких умов, які слід враховувати:

- є раніше чимось роз'єднані елементи;
- є об'єктивні передумови для їх об'єднання;
- окремі елементи, об'єднані не механічно, сумарно, а завдяки синтезу;
- результатом такого об'єднання є система з ознаками цілісності [150; 152; 153; 286].

Отже, можна сказати, що інтегрованими процесами слід вважати зміни у змісті освіти з певними ознаками.

Процес інтегрування вибудовується як об'єднання та взаємодія раніше роз'єднаних елементів. Фізична культура й музика, фізична культура й математика, фізична культура й розвиток мовлення, художня література тощо.

Зародження якісно нового можливе лише за наявності різних компонентів. У цьому полягає основне протиріччя інтегративного процесу, яким і забезпечується його розвиток.

Інтегрування завжди пов'язане з якісними й кількісними переживаннями взаємодіючих складових. Процес інтегрування звичайно

пов'язаний із поняттями «синтез», «асиміляція», «зближення», «взаємопроникнення», завдяки чому передбачається необоротне перетворення роз'єднаних раніше елементів на єдину цілісну систему. Відбувається поступова зміна окремих елементів системи. Накопичення таких змін викликає перетворення у структурі, виникнення нових функцій об'єднаних елементів і, як результат, утворюється нова цілісність. При цьому досягається посилений педагогічний ефект.

Інтеграційний процес має базуватися на логіко-змістовній основі. Учені-дидактики стверджують, що буде правильним визнавати логіко-змістовну основу процесу інтегрування, чим суттєво визначається його логіка та зміст. На погляд учених, логіко-змістовна основа – це програма, за якою необхідно орієнтуватися, плануючи освітньо-виховний процес у співвідношенні з тими реальними процесами, що об'єктивно детермінують створення дидактичної цілісності. Тобто логіко-змістовною основою інтегрування рухової й пізнавальної діяльності є єдині механізми керування руховою й розумовою діяльністю людини [83; 345].

Інтеграційний процес має власну структуру. Йому властивий поділ на етапи, можна виокремити відносно різні й водночас підпорядковані один одному етапи, перебіг яких породжує якість чи кількість змін у змісті (збагачення чи закріплення знань, концентрація різних способів дій тощо).

Структура інтеграційного процесу є логікою розгортання цілісності, особливо узгодженості його змісту з етапами реалізації.

Саме такою структурою позначається певна стійкість інтегрованого процесу. Ця розпізнавальна ознака цікава з погляду здійснення інтеграційного процесу, багаторазового повторення в освітньо-виховній роботі.

Важливою ознакою інтегрування є педагогічна цілеспрямованість і відносна самостійність інтеграційного процесу.

Проаналізувавши й обґрунтувавши зміст науково-методичних вітчизняних і зарубіжних джерел щодо проблеми інтеграційного

навчання, ми дійшли висновку, що ця проблема досліджена недостатньо, майже не вирішене питання інтегрування фізичного й духовного виховання дітей дошкільного віку. У більшості досліджень висвітлюється інтегроване навчання в школі, частіше у початковій. Ми вважаємо, що саме в закладі дошкільної освіти необхідно здійснювати інтегрований підхід в освітньо-виховному процесі дітей.

Початок взаємодії різних елементів процесу навчання на єдиній логіко-змістовній основі викликає конкретну цілісність, що в навчально-виховному процесі виконує відносно самостійні функції. Реалізація інтеграційного процесу сприяє виникненню нових взаємодій і навіть нових систем із новими якостями.

У нашому випадку це створення системи занять із ритмопластики на основі інтеграції традиційних та альтернативних засобів, видів та форм організації освітньо-виховної роботи з новими функціональними завданнями і метою.

Зміна педагогічних функцій інтеграційного процесу пов'язана зі зміною його логіко-змістовної основи. Водночас на вибір й обґрунтування тієї чи іншої логіко-змістовної основи інтеграції впливає педагогічна мета. Відповідно до поставлених завдань і мети педагогічного процесу інтегрування може бути єдністю певного кола знань, способу дії та пов'язаних із ними пізнавальних досягнень, освітньо-пізнавальних проблем, способів і методів виховання.

Зазначимо, що описані вище ознаки інтеграційного процесу можуть уточнюватися, адже їм не властива абсолютна повнота. Однак завдяки цим ознакам загальнонаукове поняття «інтегрування» можна розглядати крізь призму педагогічного процесу. Інтегроване заняття відрізняється від звичайного насамперед специфікою навчального матеріалу. На інтегрованому занятті вивчаються багатопланові об'єкти, суттєва інформація про які є в різних галузях знань.

Програма інтегрованих занять має бути створена на основі уяви дитини і художнього образу, який є формою і змістом мистецтва, що відображає світ і людину в ньому, тобто пізнання світу в такому

контексті: від навколишнього світу до людини, від людини та її внутрішнього світу до мистецтва як образу зовнішнього світу.

Програма інтегрованих занять на основі різних видів мистецтв охоплює такі предмети, як література, образотворче мистецтво, музика, для яких визначена спільна мета. Це не спотворює принципів дидактики: зберігається специфіка кожного виду мистецтв, ураховуються вікові особливості дітей, у цілому фокус зосереджується на пізнанні дітьми діяльності, на цілісному сприйнятті краси довкілля.

Програма гармонійного виховання дошкільників «Краса тіла, краса душі – шлях до гармонії дитини» власне є освітньо-розвивальною і спрямована на формування гармонійно розвиненої особистості, на розвиток здібностей дитини до самовираження в різних формах творчої діяльності.

Програмовий матеріал ґрунтується на визначенні взаємозв'язку та взаємовпливу різних видів мистецтва як граней відображення дійсності в художніх образах: музики, ритмопластики, фізичних вправах, ігровій діяльності. Теоретичними й методологічними засадами програми є поєднання фізичного та духовного виховання через зв'язок рухів із музикою, пластикою, ритмікою, образністю, можливістю імпровізації та самовираженістю дітей, поглиблене навчання спрямоване на фізичний розвиток та розвиток рухової діяльності, що забезпечує гармонійне виховання майбутньої особистості [460].

Дитина – центр усесвіту, яка відкриває красу світу і мистецтва своїм внутрішнім «Я». Ключовим завданням програми є розвиток асоціативного мислення як основи естетичної реакції: «... основою естетичної реакції є викликані мистецтвом афекти, які ми переживаємо з усією реальністю й силою, але які й віднаходять собі розрядку в тій діяльності фантазії, яка повсякчас вимагається сприйняттям мистецтва» (Л. Виготський, 1983) [89]. Основні розділи, за якими формується емпіричний матеріал: «Фізичний розвиток», «Музика», «Пластика, ритміка й театралізовані форми».

Наступною групою педагогічних умов є *оздоровчі*, а саме: наявність комплексу достовірної інформації про стан фізичної підготовленості, розвиток психічних процесів у дошкільників; урахування індивідуальних можливостей, потреб, інтересів.

Наявність комплексу достовірної інформації про стан фізичної підготовленості, розвиток психічних процесів у дошкільників – одна з важливих умов гармонійного виховання.

Удосконалення процесу гармонійного виховання засобами фізичного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку набуло особливої значущості за реформування освіти в Україні.

Це є ваговою підставою для оновлення змісту роботи закладу дошкільної освіти за напрямками збереження, охорони та зміцнення здоров'я дітей (як фізичного, так і духовного), гуманізації мети та принципів освітньої роботи з дітьми, забезпечення взаємозв'язку між усіма сферами соціального становлення дитини.

Зміцнення взаємозв'язку між дошкільним і шкільним навчанням досить важливе для удосконалення всієї системи освіти в цілому. За концепцією неперервної освіти рекомендується розуміти наступність між дошкільними та шкільними ланками освіти як зв'язок та узгодженість кожного компонента освіти (мети, завдань, змісту, форм організації), якими забезпечується ефективний поступовий розвиток дитини, успішне виховання й навчання на цьому рівні освіти [150; 153; 285].

Період дитинства найбільш важливий у становленні рухової діяльності дитини, особливо розвиток її фізичних якостей, тому необхідна систематична підготовка дитини до працездатності. У процесі фізичного виховання варто створити такі умови, за яких фізичні можливості дитини-дошкільника і молодшого школяра повністю розкриваються. Цьому може сприяти індивідуальний підхід до дітей, забезпечення відповідного рівня фізичного розвитку – стану здоров'я, рівня рухової активності. Саме в процесі фізичного виховання дитини необхідно дбати про наступність мети, завдань, змісту, методів, видів

і форм роботи, а також і при визначенні рівня фізичної підготовленості дітей.

Досить важливою *оздоровчою* педагогічною умовою є *урахування індивідуальних можливостей, потреб, інтересів* кожної дитини-дошкільника в системі дошкільного виховання.

Систематичне вивчення й урахування індивідуальних інтересів і потреб дитини в процесі її гармонійного виховання вимагає вирішення таких завдань:

- актуалізація тих потреб та інтересів
- варіювання педагогічної оцінки з метою запобігання звикання до них дитини;
- педагогічна оцінка, яку дитина чує від авторитетних для неї людей, тих, яких вона поважає, яким довіряє, хто може задовольнити її найбільш важливі інтереси.

Особливу увагу необхідно приділяти посиленню ролі соціально-психологічних стимулів, адже в певні періоди дитинства вони можуть мати вирішальне значення в мотивації освітньої й виховної діяльності. Насамперед це стосується впливу референтних груп на засвоєння знань, вироблення вмінь і навичок, формування дитини як особистості.

Одним зі способів посилення інтересу до навчальних занять і до особистісного удосконалення дошкільників є вплив на них через референтні групи.

Часто інтереси членів референтної групи стають власними потребами дітей, зміцнюються інтереси референтної групи – змінюються й потреби індивіда [14].

Значущість соціально-психологічних стимулів, як чинників посилення мотивації навчальної діяльності у процесі гармонійного виховання дитини, можна підвищити рівень знань про життєвий сенс якостей особистості, що формуються, а також формування знань, умінь і навичок, потреби досягнення успіхів високого рівня й низького рівня тривожності.

Ці якості особистості можуть сприяти тому, що дитина буде прагнути бути кращою серед ровесників, а для цього необхідні ґрунтовні знання, досконалі вміння й навички, наполегливість і сила волі, інакше буде складно конкурувати.

Педагогічна оцінка, її вибір та ефективність залежать від віку дитини. Індивідуальними особливостями дітей визначається їхня чутливість до різних стимулів, а також мотивація навчально-пізнавальної й особистісно-розвивальної діяльності. Досягнутий дитиною рівень інтелектуального розвитку впливає на її інтереси, а особистісний розвиток – на прагнення виробити в собі певні персональні якості.

Головні тенденції вікової зміни значущості педагогічної оцінки зумовлюються різними чинниками. *По-перше*, з віком, дитина більше усвідомлює необхідність здобуття нових знань, вироблення вмінь і навичок. *По-друге*, у дитинстві з року в рік підвищується значущість певних вироблених якостей особистості. *По-третє*, з віком, дитина, особливо в шкільні роки, відчуває, як для неї посилюється роль соціально-психологічних стимулів. Нарешті, *по-четверте*, визначається тенденція поступового переходу від організації на основі зовнішніх стимулів до переваги внутрішніх.

Саме в період дошкільного дитинства починають формуватися механізми мотивації, змінюються мотиви діяльності (як головне новоутворення дошкільного віку). Світ, у якому живе дошкільник, досить насичений змістом, до пізнання якого він виявляє інтерес. Цей світ багатогранний, розмаїтий, інколи сповнений протиріч, неоднозначний. Інформація, надана в певній формі, викликає емоційне сприйняття, зацікавленість і бажання взяти участь у подіях, формує таку внутрішню мотивацію, що виникає у молодшому й зберігається в старшому дошкільному віці. Якщо навчальний матеріал подається в цікавій формі, то це сприяє формуванню внутрішнього здоров'я, адже діти, допомагаючи героям, допомагають собі, а це означає, що в них формуються різноманітні навички поведінки [320].

Стимулювання рухової діяльності дітей дошкільного віку можна доповнювати соціально-психологічними чинниками, адже в дітей формується самооцінний рівень прагнень, мотивація досягнення успіхів, групові форми діяльності. Дієвими стають стимули, пов'язані з прагненням виграти змагання, почути публічну подяку, привернути до себе увагу. Усім цим може успішно скористатися педагог, який здійснює навчання і виховання дітей цього вікового періоду. Однак не можна нехтувати оцінними та емоційними стимулами, яким надавали перевагу в роботі з дітьми раннього віку. Тепер вони ще відіграють позитивну роль і навіть переважають за дієвістю соціально-психологічної оцінки.

У старшому дошкільному віці до тих способів стимулювання, що використовувались на попередніх вікових етапах, додаються педагогічні оцінки, пов'язані з дотриманням правил поведінки, а також із реалізацією знань, умінь і навичок. Сприятливо впливають на це систематичні заняття з елементами ритмопластики, які люблять діти старшого дошкільного віку, адже свою діяльність слід узгоджувати із загальноприйнятими правилами, діти в таких іграх свідомо навчаються.

Не менш важливими педагогічними умовами є *виховні*, а саме: варіативність освітнього простору, що забезпечує дитині можливість вибору і прояву самостійності відповідно до інтересів і схильностей; організація педагогічного процесу способами підтримки і супроводу.

Розглянемо *першу виховну умову – варіативність освітнього простору, що забезпечує дитині можливість вибору і прояву самостійності відповідно до інтересів і схильностей*. Дитяча життєдіяльність передбачає педагогічно виважене поєднання організованого та самостійного, вільного типів діяльності дошкільників.

Організований тип діяльності включає ті форми освітньої роботи, через які під безпосереднім керівництвом педагога, за його участю вихованці залучаються до різноманітних видів специфічної дитячої діяльності, а саме:

– до організованої ігрової діяльності – шляхом проведення дидактичних, рухливих, конструкторсько-будівельних ігор, ігор-драматизацій тощо;

– до організованої навчально-пізнавальної діяльності – через заняття, а також гурткову, індивідуальну роботу, спостереження та екскурсії у природу й соціум, пізнавально-розвивальні бесіди, дидактичні ігри, елементарні досліди й дитяче експериментування у повсякденному житті;

– до організованої трудової діяльності – у формі індивідуальних і групових трудових доручень, чергувань, колективної праці та ін.;

– до організованої художньої діяльності – через образотворчі, музичні, літературні заняття та з художньої праці, розваги, свята, гуртки художньо-естетичного циклу, індивідуальну роботу та ін.;

– до організованої комунікативно-мовленнєвої діяльності – за допомогою спеціальних мовленнєвих занять, бесід, розмов на особистісні та спільні теми, створення й розв'язання певних ситуацій спілкування, індивідуальної роботи у повсякденні, цілеспрямованого залучення дітей до спілкування під час усіх форм організації життєдіяльності;

– до організованої рухової діяльності – шляхом залучення до участі у заняттях з фізичної культури, плавання, музики, спортивних та хореографічних гуртків, різних форм організації дитячої праці, рухливих ігор у повсякденному житті, фізкультурних свят, розваг, походів, ранкової гімнастики і побудок, фізкультурних хвилинок, пауз та ін. [242].

Будь-яка організована діяльність відрізняється тим, що педагог заздалегідь продумує мету, час, місце, умови, перебіг тієї чи іншої форми роботи, необхідний для неї матеріал, обладнання, її зв'язок з іншими формами організації життєдіяльності, а також передбачає можливі дії дітей, шляхи впливу на них та очікувані результати.

Сучасне трактування варіативності організованого типу діяльності дітей ґрунтується на засадах партнерства, співробітництва педагога з колективом, підгрупою та окремою дитиною, дітей одне з одним

з урахуванням їхніх вікових, індивідуальних можливостей і потреб розвитку.

Правильно організована дитяча діяльність сприяє започаткуванню таких базових якостей особистості дитини, як організованість, відповідальність, працелюбність, самовладання, спостережливість, креативність тощо.

Форми такої освітньої роботи в закладах дошкільної освіти не мають бути жорстко регламентовані у часі: припустимими є певні зміни їх положення у режимі дня, зміна місць, перенесення на інший день, скорочення чи віділення більше часу на проведення тощо, залежно від конкретної ситуації: погодні умови, затримка із закінченням попередньої форми роботи, настрої та інтерес, бажання дітей, непередбачені події тощо. Слід також уникати їхньої задидактизованості, приділяти розв'язанню поставлених розвивальних і виховних завдань не менше уваги, ніж навчальних [242].

Самостійний, вільний тип діяльності – це специфічний спосіб організації життєдіяльності дітей, яка розгортається у час, вільний від організованих форм освітньої роботи (зранку чи ввечері, на прогулянках, в інші періоди дозвілля), як правило, з ініціативи та за бажанням дітей. У діяльності такого типу діти самі визначають цілі, завдання, засоби і план втілення свого задуму, виявляють самоконтроль, самоаналіз і самооцінку виконання.

Необхідність діяльності самостійного типу зумовлюється природною потребою дошкільника у можливості не тільки усамітнюватися, а й мати час, який можна використати на власний розсуд, залишившись без прямого контролю з боку дорослого, а також самостійно закріпити вже набутий досвід, виявити чи певною мірою перевірити рівень своєї компетентності та самоствердитися. Самостійна діяльність дітей у закладі дошкільної освіти носить як індивідуальний, так і колективний характер, коли дитина сама реалізовує власний інтерес, задум в обраному виді діяльності або об'єднується з іншими дітьми

за спільністю бажань, намірів, планів, уподобань та взаємними симпатіями.

Організаційні форми такого типу діяльності різних видів визначаються як самотійна ігрова, самотійна пізнавальна, самотійна трудова, самотійна художня, самотійна комунікативно-мовленнєва, самотійна рухова діяльність. Саме ці форми освітньої роботи з дітьми у повсякденні знаходять відображення у календарних планах роботи вихователів.

Будь-яка діяльність у бутті дошкільників нерідко має синтетичний характер. Поєднання різних видів діяльності дозволяє дітям повніше мобілізувати свій руховий, мовленнєвий, художній та інший досвід.

Другою виховною умовою є *організація педагогічного процесу способами підтримки і супроводу*. Педагогічна підтримка й супровід розвитку дитини в закладі дошкільної освіти є державними вимогами до змісту загальноосвітньої програми дошкільної освіти, що є однією з особливостей сучасної моделі освітнього процесу.

Зважаючи на логіку розвитку цієї моделі, педагогічну підтримку можна розглядати в концепції програми гармонійного виховання дітей 4–6 років «Краса тіла, краса душі – шлях до гармонії дитини» і методичних рекомендаціях для вихователів дошкільних навчальних закладів і батьків «Виховуємо цілісну особистість дошкільника: перші кроки»:

- безпосереднього виховного й навчального впливу педагога на дітей;
- створення педагогом ситуацій, за яких можливо забезпечити розвивальну взаємодію дітей один із одним;
- створення педагогом предметного середовища, в якому ініціюватиметься дитяче експериментування й розвиток творчих здібностей [458; 460; 461].

Посилаючись на зазначене вище, слід поєднувати базовий напрям змісту освіти та пріоритетні напрями роботи закладів дошкільної освіти різних видів, забезпечуючи збалансованість усіх компонентів освітнього

процесу та якість дошкільної освіти. Вважаємо за потрібне більш докладно висвітити кожний із зазначених напрямів педагогічної підтримки.

Педагогічна підтримка безпосередньо виховного й навчального впливу виховання на дітей пов'язана з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей вихованців під час організації та вирішення комунікативної, мовленнєвої й пізнавальної ситуацій взаємодії як ситуацій особливого, культурно-освітнього простору – взаємодії дитини й дорослого.

Логіку розгортання ситуацій взаємодії та їх структуру в контексті педагогічної підтримки можна описати таким чином: рівні організації ситуації (емоційно-смісловий або ціннісно-смісловий, потребнісно-мотиваційний, інтелектуально-когнітивний, операційно-діяльнісний, оцінно-рефлексивний).

Вищезазначені рівні можуть бути використані під час проектування етапів педагогічної підтримки ситуацій взаємодії дитини й дорослого.

Перший етап підтримки педагогічної ситуації взаємодії – формування мотивів поведінки дитини й відповідних знань та уявлень.

Умовно мотиви можна поділити на смислотвірні та мотиви-стимули. Наприклад, для виховання дітей 6-го року важливим завданням є формування смислотвірних мотивів різних видів діяльності. Для дітей раннього віку мотивом є прагнення діяти так, як діє дорослий, для дітей дошкільного віку – бажання наслідувати дорослого. Для всіх вихованців досить важливе на цьому етапі залучення дорослих до емоційної ситуації спілкування з дитиною й емоційне переживання потрібної поведінки, формування загальних цінностей переживання.

На наступному етапі педагогічної підтримки більш важливими стають методи організації діяльності і формування досвіду громадської (суспільної) поведінки. Тут досить важливий досвід дитини щодо адаптації в колективі й досвід педагога в організації дитячого колективу: його вміння надати педагогічну підтримку індивідуальним, груповим і фронтальним діям дітей, організувати педагогічний супровід

як орієнтовного, так і операційного або оцінного етапу їхньої діяльності. При цьому особливу увагу необхідно приділяти тому, щоб сприяти формуванню у дітей уміння погоджувати свої задуми й дії, що допоможе їм усвідомити себе частиною ігрового колективу, обмінюватися думками з ровесниками, домовлятися, спільно діяти та досягати мети.

Однак, якщо йдеться про комплекс ситуацій та їх побудову за певною логікою, то розвиток дитини варто розглядати в контексті вже не розрізнених дій дорослого й дитини, а їхньої спільної діяльності в культурно-освітньому просторі ЗДО, орієнтуючись на етап її розвитку: зміна одного виду провідної діяльності на інший, формування пов'язаних із ними психологічних новоутворень – етапи формування освітнього процесу як нової цілісності в різні вікові періоди.

Окрім вікових особливостей вихованців, ураховуються індивідуальні особливості дітей – у межах формування таких якостей освітнього процесу, як:

– *єдність*: наприклад, якщо перед нами дитина, в якій спостерігається обмежена рухова діяльність, то єдність розуміється як віддзеркалення підпорядкованості компонентів освітнього процесу й кожної ситуації як частини цього процесу – спільної мети, тобто мети розвитку рухових якостей та здібностей і формування на цій підставі механізмів компенсації обмеження рухів, саме тому приділяється увага не тільки індивідуальним, а й парним формам роботи дітей, завдяки чому в дітей активізується «чуття руху»;

– *цілісність* досягається завдяки розумінню педагогом онтогенезу рухової активності дітей дошкільного віку й адаптації моделі її розвитку до умов культурно-освітнього простору ЗДО. Ураховуючи кореляцію розвитку рухової активності іншими сферами розвитку дітей, їх залучають до різних педагогічних ситуацій, коли необхідно виконати ту чи іншу рухову дію;

– *гнучкість* функціонування системи, що розвивається, відображає стійкість, міцність і рухливість динамічність зв'язків між компонентами освітнього процесу й кожної ситуації, пов'язаної з ним, що досягається

завдяки упровадженню технологій керування якістю освітнього й педагогічного процесу. Так, разом із відомими технологіями виховання й навчання часто запроваджуються біосенсорне стимулювання, кінезо- й арт-терапія тощо.

Для того щоб ці якості збереглися, адже освітній процес постійно розвивається, нині існують такі уявлення про умови ефективної педагогічної підтримки:

- вона має будуватись на підставі запитів батьків вихованців із урахуванням вікової, індивідуальної спроможності та здібностей дітей;

- завдяки підтримці можна порушувати питання удосконалення методик педагогічної діагностики та їх ускладнення, зважаючи на рівень розвитку дітей;

- результати діагностики необхідно постійно уточнювати під час динамічних спостережень за дитиною, вони мають стати підставою для проектування й коректування індивідуального освітнього маршруту;

- у межах реалізації індивідуального освітнього маршруту необхідно враховувати як «зону актуального розвитку» так і «зону найближчого розвитку дитини», її чутливість до педагогічного (виховного і навчального) впливу, рівень її досягнень;

- якщо потрібно, у межах педагогічної підтримки передбачається створення спеціального середовища (безбар'єрне середовище життєдіяльності, робота зі спеціальними дидактичними матеріалами, застосування технічних засобів навчання колективного й індивідуального призначення) і надання індивідуально орієнтованої психолого-медико-педагогічної допомоги дітям з обмеженими можливостями здоров'я з урахуванням особливостей їх психофізіологічного розвитку та індивідуальних можливостей (відповідно до рекомендацій психолого-медико-педагогічної комісії);

- педагогічну підтримку необхідно поєднувати з педагогічним супроводом дитячого колективу: наприклад, передбачати можливості інтегрування і соціалізації дитини в дитячому колективі та проведення спеціальних соціально орієнтованих ігор серед ровесників;

– у змісті педагогічного супроводу має відображатися взаємодія вихователів та інших членів педагогічного та адміністративного колективу закладу освіти (музичного керівника, інструктора з фізичної культури, інших педагогів), медичних працівників закладу та інших організацій);

– педагогічний супровід необхідно поєднувати з педагогічною підтримкою і супроводом сімей вихованців;

– у межах заходів педагогічного супроводу сімей вихованців і дітей необхідно проводити заходи, пов'язані з соціокультурним середовищем району, округу, міста, це буде показником реалізації принципу відкритості закладу освіти й розвитку освітнього процесу;

– оцінюючи результати педагогічного супроводу, необхідно враховувати рівень досягнень дитини, розвитку освітнього потенціалу педагогів і педагогічного колективу в цілому, задоволення батьків освітніми послугами й оцінювання практичної реалізації їхніх соціальних запитів.

Із цією метою проводиться моніторинг динаміки розвитку дітей, їхньої успішності в засвоєнні основної загальноосвітньої програми дошкільної освіти за допомогою анкетування й опитування батьків і педагогів.

Для правильного цілеспрямованого здійснення зазначеної вище діяльності для студентів педагогічних закладів вищої освіти нами було запроваджено спеціальний навчальний курс «Теорія та методика виховання гармонійної особистості дитини», під час вивчення якого порушуються питання професійної діяльності майбутнього педагога за цим напрямом [461].

Отже, педагогічними умовами реалізації моделі гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі є:

– *організаційні* (цілісне сприйняття дитини в ситуаціях проектування єдиного педагогічного процесу; знаходження способів інтеграції різних видів дитячої діяльності);

– *оздоровчі* (наявність комплексу достовірної інформації про стан фізичної підготовленості, розвитку психічних процесів у дошкільників; урахування індивідуальних можливостей, потреб, інтересів);

– *виховні* (варіативність освітнього простору, що забезпечує дитині можливість вибору і прояву самостійності відповідно до інтересів і схильностей; організація педагогічного процесу способами підтримки і супроводу).

Вищеописані педагогічні умови тісно взаємопов'язані, доповнюють одна одну, забезпечуючи ефективну реалізацію розробленої системи гармонійного виховання дітей 4–6 років у культурно-освітньому просторі ЗДО.

3.3. Методичне забезпечення системи гармонійного виховання дітей 4–6 років у культурно-освітньому просторі ЗДО

Методичне забезпечення цілісного освітньо-виховного процесу гармонійного виховання дітей дошкільного віку має чітку структуру, що забезпечує неперервний, систематичний та послідовний характер, який впливає з реальних проблем, що виникають у педагогічній діяльності, і передбачає широкий набір видів, змісту і форм діяльності.

Відповідно до статті 26 Закону України «Про дошкільну освіту» завданнями науково-методичного забезпечення системи дошкільної освіти є:

– розробка й упровадження програмно-методичної бази дошкільної освіти;

– створення навчально-виховних програм, навчально-методичних та навчально-наочних посібників;

– узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду;

– організація співпраці з іншими навчальними закладами для підвищення ефективності програмно-методичного забезпечення;

– аналіз стану освітньої роботи та рівня розвитку дитини

відповідно до завдань дошкільної освіти, базового компонента дошкільної освіти;

- підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації педагогічних працівників системи дошкільної освіти;
- пропаганда просвітницької діяльності у засобах масової інформації [462].

Завдяки розробці та створенню методичного забезпечення системи гармонійного виховання дітей 4–6 років у культурно-освітньому просторі ЗДО узагальнено аналіз психолого-педагогічної, науково-методичної літератури з проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку. Шляхом аналізу результатів стану сформованості фізичних (ціннісно-тілесних) та духовних (морально-естетичних) складових гармонійного виховання дітей визначено педагогічні умови, які забезпечують ефективність цього процесу.

Розроблено методичне забезпечення гармонійного виховання дітей 4–6 років у культурно-освітньому просторі ЗДО, яке було представлено:

- концепцією системи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО;
- річними планами роботи, сценаріями заходів;
- спецкурсом для студентів педагогічних вищих навчальних закладів «Теорія та методика виховання гармонійної особистості дитини» [461];
- методичними рекомендації для вихователів закладів дошкільної освіти та батьків «Виховуємо цілісну особистість дошкільника: перші кроки» [458];
- програмою виховання дітей 4–6 років у культурно-освітньому просторі ЗДО «Краса тіла, краса душі – шлях до гармонії дитини» [460];
- методиками психолого-педагогічної діагностики сформованості гармонійної вихованості особистості дитини [460].

В основу проектування гармонійного виховання в закладах дошкільної освіти покладено ідею системного розвитку фізичних та

духовних якостей дітей за допомогою застосування комплексу методів, форм та засобів виховного впливу на особистість, адаптованих до культурно-освітнього простору ЗДО, під час перебування в яких діти оволодівають певними знаннями про чинники, що сприяють: стимулюванню фізичного (ціннісно-тілесного) розвитку дитини; духовному розвитку дитини через втілення у композиціях пластик-шоу відповідних образів героїв та ставлення до тих чи інших сюжетних колізій; формуванню у дитини позитивного ставлення до себе, до свого тіла (його повноцінного функціонування), різних форм рухової активності, загальної фізичної культури, окремих видів спорту та докільця; вихованню естетичних основ шляхом залучення дітей 4–6 років до світу мистецтва: театру, музики, літератури; формуванню естетичних смаків через красу рухів, втілення образів, сюжетних взаємодій хлопчиків та дівчаток, знайомство з кращими зразками мистецтва.

Для якісної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти у педагогічних закладах вищої освіти та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів закладів дошкільної освіти було запроваджено *навчальний спецкурс «Теорія та методика виховання гармонійної особистості дитини»*.

Метою спецкурсу є оволодіння майбутніми педагогами системою знань у сфері дошкільної освіти, практичними вміннями та навичками з організації системи гармонійного виховання дітей 4–6 років і проведення традиційних та альтернативних форм роботи з виховання ціннісно-тілесних та морально-естетичних складових особистості дошкільника.

Система роботи в закладах дошкільної освіти має бути націлена на пошук резервів повноцінного гармонійного (фізичного розвитку та духовного благополуччя) виховання дітей. Освітній зміст та виховна спрямованість спецкурсу мають на меті не лише забезпечити кваліфікаційну компетентність майбутніх фахівців у гармонійному

вихованні дошкільнят, але й сприяти світоглядному переосмисленню пріоритетності цього напрямку.

Завдання спецкурсу полягають у:

- оволодінні майбутніми педагогами основними поняттями, завданнями та змістом навчальної дисципліни;
- формуванні стійкого інтересу до навчальної дисципліни, усвідомленні пріоритетності здійснення гармонійного виховання дітей;
- формуванні у студентів практичних умінь і навичок виконання фізичних вправ та проведення всіх організаційних форм роботи з фізичного виховання;
- засвоєнні знань та практичних умінь з надання організаційно-методичної допомоги вихователям;
- забезпеченні оптимальних умов навчання, діяльності і відпочинку дітей дошкільного віку;
- створення культурно-освітнього простору ЗДО для гармонійного виховання дітей 4–6 років.

У програмі розкрито теоретичні основи спецкурсу, основні завдання та засоби, закономірності розвитку та виховання, принципи гармонійного виховання дітей дошкільного віку. Відображено питання методики використання засобів фізичного виховання у роботі з дітьми різних вікових груп дошкільних навчальних закладів. Значну увагу приділено ознайомленню студентів з організацією різних форм роботи з ціннісно-тілесного та морально-естетичного виховання. Розглянуто питання методичного керівництва системою гармонійного виховання у ЗДО, створення умов ефективного гармонійного виховання дошкільників. Програмою передбачено проведення лекційних, семінарських та практичних занять.

Програма спецкурсу відображала тематичний план здійснення освітньо-виховного процесу в педагогічних закладах вищої освіти і була спрямована на вирішення ключових завдань щодо формування у студентів системи знань, умінь та навичок з проблеми гармонійного (фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного))

виховання дітей 4–6 років. Структура спецкурсу «Теорія та методика виховання гармонійної особистості дитини» складається з трьох змістовних модулів та дев'яти тем.

Перший змістовний модуль «Теоретичні та методичні аспекти гармонійного виховання дітей дошкільного віку»:

– Тема 1 «Предмет теорії і методики гармонійного виховання дошкільного віку, характеристика завдань та засобів цілісного розвитку дитини 4–6 років».

– Тема 2 «Провідні ідеї гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО».

– Тема 3 «Теоретичні засади фізичного виховання та духовного розвитку дітей дошкільного віку».

Другий змістовний модуль «Форми роботи з гармонійного виховання дітей дошкільного віку»:

– Тема 4 «Традиційні форми роботи гармонійного виховання дітей 4–6 років».

– Тема 5 «Альтернативні форми роботи гармонійного виховання дітей 4–6 років».

– Тема 6 «Актуальні проблеми гармонійного виховання дошкільників на сучасному етапі. Аналіз програм гармонійного виховання у ЗДО».

Третій змістовний модуль «Ритмопластика – основний засіб виховання ціннісно-тілесної та морально-естетичної складової особистості дитини»:

– Тема 7 «Поняття «ритмопластика» у сучасній педагогічній літературі».

– Тема 8 «Музично-ритмічний розвиток дитини 4–6 років».

– Тема 9 «Вплив ритмопластики на процес виховання ціннісно-тілесної та морально-естетичної складової особистості дитини в умовах сучасного ЗДО».

Програму спецкурсу було спрямовано на:

- підвищення професійної майстерності майбутніх фахівців дошкільної освіти щодо гармонійного виховання дітей дошкільного віку;
- реалізація виховного потенціалу навчальних дисциплін, що забезпечують фахову підготовку;
- організація самостійної роботи студентів із певної проблеми;
- науково-дослідна робота викладачів та студентів для розкриття змістовних домінант гармонійного виховання дошкільнят.

Із метою підвищення педагогічної майстерності майбутніх фахівців дошкільної освіти, а також сприяння творчому розвитку експерименту через різні форми навчально-методичної, організаційної, наукової роботи були розроблені спеціальні завдання, що сприятимуть підвищенню рівня педагогічних знань майбутніх педагогів з теорії і практики гармонійного виховання дітей 4–6 років.

Задля повноцінного забезпечення освітнього процесу для студентів викладачі, які забезпечують його перебіг, мають володіти:

- розширеними знаннями з теорії та практики гармонійного виховання дітей дошкільного віку, а також досконало знати види й форми роботи зі студентами педагогічних закладів вищої освіти;
- сучасною культурою виховання як нового соціально-педагогічного феномену: виховання як духовного (морально-естетичного) – сходження до культури як сутнісної зміни людини в процесі засвоєння продуктів духовного виробництва і залучення до загальнолюдських цінностей, так і фізичного (ціннісно-тілесного) – зміни стосовно фізичного благополуччя, здорового тіла за громадською шкалою цінностей, розробляючи «зону найближчого розвитку» культури тіла, де на першому місці будуть особистісно-значущі досягнення людини, цінності (корисності) благополуччя власного тіла;
- принципами виховання, спрямованими на розвиток особистості, її індивідуалізацію і соціалізацію, самовизначення і самореалізацію.

Рекомендовані заходи:

- проведення лекційних навчальних занять;
- проведення практичних навчальних занять;

- проведення семінарських навчальних занять;
- самостійна робота студентів;
- перевірні та контрольні роботи.

Програма сприяла освоєнню студентами педагогічних закладів вищої освіти спеціальності «Дошкільна освіта» альтернативних виховних методик.

Результатом вивчення спецкурсу є сформована система знань, умінь та навичок у студентів щодо здійснення гармонійного виховання дітей 4–6 років.

У процесі вивчення спецкурсу майбутні фахівці мають знати:

- значення навчальної дисципліни для фахової підготовки, завдання курсу, основні поняття;
- закономірності розвитку моторики дітей раннього і дошкільного віку;
- особливості реалізації дидактичних принципів навчання дітей фізичним вправам, методи і прийоми навчання дітей фізичним рухам;
- послідовність та особливості використання спортивних вправ та ігор, рухливих ігор та ігор-естафет, змагань у роботі з дітьми;
- основні форми роботи з фізичного виховання дітей 4–6 років;
- функціональні обов'язки педагогічного персоналу ЗДО, особливості культурно-освітнього простору закладу освіти;

На основі цих знань мають бути сформовані уміння:

- визначати і письмово фіксувати якісні і кількісні показники засвоєння рухових дій для визначення рівня рухової підготовленості та виявлення потенційних можливостей у руховій діяльності та рівня духовних знань, морально-естетичних цінностей;
- проводити індивідуальну роботу з метою корекції гармонійного виховання дітей, спрямовувати роботу на розвиток потенціалу дітей, окреслювати перспективу роботи;
- добирати оптимальні засоби і методи гармонійного виховання з метою подальшого розвитку й удосконалення фізичних якостей,

формування рухових умінь і навичок у дітей, духовних знань, морально-естетичних цінностей;

– складати конспекти різних форм роботи з фізичного виховання, визначати основні завдання до них на основі індивідуально-диференційованого підходу, врахування стану здоров'я, рівня фізичного розвитку та рухової підготовленості, інтересів та уподобань дітей;

– планувати роботу з гармонійного виховання дітей упродовж дня, враховувати та доцільно добирати різні види освітньої роботи з дітьми;

– добирати ефективні засоби впливу на гармонійне виховання дітей відповідно до віку дітей, доцільні методи і прийоми на основі ґрунтовних знань методики їх проведення, неординарних знахідок, творчих втілень передового педагогічного досвіду та сучасних наукових надбань.

– знайомити дітей з різними видами рухливих ігор, зокрема з народними іграми, іграми-естафетами, змаганнями, спортивним іграми та вправами;

– проводити різноманітні форми роботи з фізичного виховання: ранкову та гігієнічну гімнастику, малі форми активного відпочинку, фізкультурні заняття, рухливі ігри, пішохідні переходи, фізкультурні свята та розваги, дні здоров'я;

– вивчати й упроваджувати ефективні новітні технології сучасних наукових досліджень та передового педагогічного досвіду;

– здійснювати аналіз роботи вихователів шляхом перевірки документації, відвідування різних форм роботи з гармонійного виховання та режимних процесів під час поточної, тематичної та фронтальної перевірок;

– створювати оптимальні умови для організації культурно-освітнього простору ЗДО;

– організовувати консультації для педагогічних працівників, семінари, майстер-класи, круглі столи, методичні об'єднання, взаємовідвідування, конкурси та виставки;

- проводити проміжні та рубіжні зрізи показників рівня гармонійної вихованості у дітей, робити порівняльний аналіз;
- організовувати батьківські клуби, здійснювати консультування та проводити просвітницьку діяльність серед батьків;
- вивчати та популяризувати позитивний досвід сімейного гармонійного виховання в сім'ї, залучаючи батьків до участі у проведенні різноманітних форм роботи з фізичного виховання у закладі дошкільної освіти [461].

Для забезпечення спеціальної підготовки педагогічних кадрів закладу дошкільної освіти до оновлення змісту й упровадження засобів, методів та прийомів гармонійного виховання через систему спеціальних навчальних курсів, через освоєння способів діагностики й контролю рівня вихованості дітей 4–6 років, сформованості у них фізичних (ціннісно-тілесних) та духовних (морально-естетичних) компонентів якостей з метою їх об'єктивної оцінки і своєчасного коригування. Важливо було налаштувати педагогічний колектив на роботу в умовах упровадження моделі гармонійного виховання дітей 4–6 років, довести, що фізичне (ціннісно-тілесне) та духовне (морально-естетичне) виховання дошкільника посідає важливе місце в культурно-освітньому просторі ЗДО, забезпечує комплексний підхід до цілісного розвитку особистості, відіграє важливу роль у вихованні культурно освіченої і духовної людини. Для цього необхідно сформувати у дітей позитивне ставлення до себе, до свого тіла (його повноцінного функціонування); сприяти духовному розвитку дитини через втілення у композиціях пластик-шоу відповідних образів героїв та ставлення до тих чи інших сюжетних колізій; виховувати естетичні смаки через красу рухів, втілення образів, сюжетних взаємодій хлопчиків та дівчаток, знайомство з кращими зразками мистецтва шляхом залучення до світу мистецтва: театру, музики, літератури.

Виховання фізично здорової, духовно наповненої особистості дошкільника слід починати з професійної підготовки фахівця дошкільної освіти. Тому для педагогів закладів дошкільної освіти,

які були залучені до експериментальної роботи, був розроблений освітній курс *«Виховуємо цілісну особистість дошкільника: перші кроки»* [458].

Педагогічне керівництво процесом гармонійного виховання дітей 4–6 років визначаємо як сукупність послідовних дій, спрямованих на залучення педагогів та батьків до фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного) виховання.

Провідна ідея концепції освітнього курсу для вихователів закладів дошкільної освіти та батьків *«Виховуємо цілісну особистість: перші кроки»* – перетворення освітнього процесу на спільну діяльність усіх його учасників і громадськості в умовах інтенсивного використання інноваційного змісту і технологій освіти; створення культурно-освітнього простору для досягнення повного фізичного, духовного та соціального благополуччя особистості вихованця; формування цілісної особистості дитини, здатної до життя в сучасних мовах.

Мета освітнього курсу – створення умов для досягнення гармонії людини зі світом та собою, сприяння духовному, фізичному та соціальному благополуччю всіх учасників освітнього процесу закладів дошкільної освіти.

Досягнення мети забезпечується реалізацією завдань: створення умов для повноцінного гармонійного розвитку особистості під час освітнього процесу; забезпечення комфортного соціально-психологічного середовища; сприяння повноцінному фізичному розвитку і вихованню дитини шляхом використання засобів фізичного виховання, фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи; виховання активної життєвої позиції та морально-вольових якостей; здійснення освітньої діяльності для педагогічного та батьківського колективів із метою підвищення рівня компетентності щодо організації процесу виховання цілісної особистості.

Принципами концепції освітнього курсу *«Виховуємо цілісну особистість дошкільника: перші кроки»* є такі: науковості, що передбачає опору на класичні та сучасні наукові здобутки; гуманізації

та демократизації освітньої роботи, що передбачає орієнтацію на особистість дитини, максимальне розкриття її нахилів, здібностей, інтересів; визнання особистісно-орієнтованої моделі дошкільної освіти; доступності освіти; визнання пріоритету гармонійного розвитку дитини; єдності розвивальних, виховних та навчальних завдань; наступності дошкільної та початкової освіти; зв'язку суспільного та сімейного виховання.

Упровадження освітнього курсу потребує від кожного педагога високого рівня соціально-педагогічної компетентності, самокритичного погляду, аналізу ситуації та завбачення позитивних результатів у роботі.

Освітній курс відображав концептуальний план здійснення освітньо-виховного процесу, який передбачає чотири змістовні модулі.

Перший модуль – ознайомлення з теоретико-методологічними засади гармонійного виховання дітей дошкільного віку. Він включав вивчення тем «Нормативно-правова база гармонійного виховання дошкільника», «Організаційно-педагогічні умови виховання цілісної особистості дитини», «Культурно-освітній простір ЗДО», «Вплив фізкультурно-оздоровчих заходів на процес виховання цілісної особистості дошкільника», «Оздоровчі технології в культурно-освітньому просторі дошкільного закладу», «Духовний розвиток дитини 4–6 років у процесі фізичного виховання у дошкільному закладі «Гармонійне виховання в сім'ї».

Рекомендовані заходи:

– проведення лекцій, консультацій, засідань педагогічної ради, обмін педагогічним досвідом, засідання «круглих столів», семінари-практикуми, тренінгові заняття за розділами Програми для педагогів;

– організація тематичних методичних об'єднань, педагогічних проєктів, батьківських зборів та клубів, днів відкритих дверей, тематичних стендів та папок-пересувок для батьків;

– укомплектування добірки дидактичних матеріалів для організації культурно-освітнього простору за змістом програми;

- створення фонду наукової та методичної літератури для педагогів вікових груп дітей дошкільного віку;
- забезпечення інформаційно-консультативного обслуговування педагогічного колективу;
- проведення майстер-класів, наприклад: «Розвиток рухової сфери у дітей дошкільного віку засобами здоров'язбережувальних технологій», «Виготовлення та використання нестандартного обладнання у процесі гармонійного виховання дітей 4–6 років», «Формування у дітей дошкільного віку культури здоров'я», «Правильна організація режиму дня дитини як запорука гармонійного виховання та цілісного розвитку» тощо.

Результатами таких заходів будуть:

- осмислення педагогами змісту завдань програми та оволодіння практичними навичками роботи згідно із сучасними вимогами;
- створення комплексу інформаційно-методичного забезпечення, конкретизація ключових проблем та способів їх розв'язання;
- виявлення та пропагування кращих педагогічних практик;
- створення сприятливих умов для їх упровадження.

Другий модуль – самоосвіта педагога у процесі підвищення ефективності виховання гармонійної особистості дошкільника. Він включав вивчення тем «Цілісна гармонійна особистість – основна мета виховання дошкільника», «Вплив педагогічної майстерності та творчості педагога на формування цілісної особистості дошкільника», «Педагогічна взаємодія з дітьми як фактор виховання особистості дошкільника», «Здібності як індивідуально-психологічні особливості особистості», «Виховання самостійності у дітей дошкільного віку», «Виховання у дошкільнят основ здорового способу життя».

Рекомендовані заходи:

- практичні заняття («Домашній стадіон», «Спортивні тренажери вдома» тощо);
- самоосвіта педагогів та батьків (орієнтовні запитання для самостійного опрацювання за темами: «Нормативно-правова база

гармонійного виховання дошкільника», «Організаційно-педагогічні умови виховання цілісної особистості дитини», «Культурно-освітній простір ЗДО», «Вплив фізкультурно-оздоровчих заходів на процес виховання цілісної особистості дошкільника», «Оздоровчі технології в культурно-освітньому просторі дошкільного закладу», «Гармонійне виховання в сім'ї», «Цілісна гармонійна особистість – основна мета виховання дошкільника», «Вплив педагогічної майстерності та творчості педагога на формування цілісної особистості дошкільника», «Педагогічна взаємодія з дітьми як фактор виховання особистості дошкільника», «Здібності як індивідуально-психологічні особливості особистості», «Виховання самостійності у дітей дошкільного віку», «Виховання у дошкільнят основ здорового способу життя» тощо);

– обмін педагогічним досвідом (висвітлення інформативно-методичних матеріалів на сайтах, у блогах педагогів та представлення їх у методичних розробках);

– засідання «круглих столів» («Оздоровча спрямованість фізичного виховання дітей дошкільного віку», «Гармонійне виховання дітей дошкільного віку засобами альтернативних методик» тощо);

– тематичні методичні об'єднання («Формування рухової активності дітей дошкільного віку під час навчальної діяльності», «Навчання дітей дошкільного віку різним видам основних рухів» тощо);

– батьківські клуби («Виховання особистості дитини засобами фізичної культури» тощо);

– семінари («Рухова активність як засіб виховання здорової дитини» тощо);

– тренінги («Формування навичок безпечної поведінки у дітей дошкільного віку», «Диво-дивне – театр» тощо);

– конференції («Гармонійне виховання дітей дошкільного віку: питання та відповіді», «Забезпечення духовної та фізичної досконалості дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі ЗДО» тощо).

Проведення зазначених вище рекомендованих заходів передбачає організацію роботи творчих груп з укладання методичних рекомендацій

щодо розробки зразків планування орієнтовних конспектів освітнього процесу та підбору методів і прийомів організації різних форм роботи з гармонійного виховання дошкільників.

Психолого-педагогічна просвітницька діяльність серед батьків передбачала: знайомство із сім'ями вихованців закладу дошкільної освіти (вивчення запитів батьків, їх очікувань стосовно дитячого садка, умов і спрямованості виховних впливів у сім'ї, виявлення рівня психолого-педагогічної компетентності батьків, їх інтересів тощо); об'єднання зусиль педагогічного колективу дитячого садка і сім'ї у вирішенні завдань, пов'язаних з різнобічним гармонійним вихованням дітей, збереженням і зміцненням їх здоров'я (фізичного, духовного та соціального); ознайомлення батьків з програмою, за якою буде здійснюватися виховання і навчання їх дітей, стимулювання їх бажання активно і конструктивно брати участь у цьому процесі (у дитячих розвагах, святах, роботі батьківського клубу, збагаченні культурно-освітнього простору та ін.); установлення взаєморозуміння і довіри з сім'ями вихованців, співпраці та співтворчості з ними в інтересах дитини; створення реальної можливості для ознайомлення батьків із роботою педагога та діяльністю своєї дитини в закладі дошкільної освіти; сприяння зближенню педагогічних позицій вихователів та батьків у поглядах на дитину, її виховання та навчання; надання допомоги батькам в оволодінні гуманістичним підходом до своєї дитини; надання допомоги батькам вихованців закладу дошкільної освіти в реалізації педагогічного потенціалу сім'ї, у підвищенні ефективності виховних впливів її членів на дитину, сприяння в зміцненні віри батьків у свою дитину і себе як компетентних батьків; здійснення консультативно-просвітницької роботи з батьками з урахуванням їх потреб, інтересів, рівня педагогічної компетентності; сприяння в розширенні і збагаченні знань батьків у сфері фізичного, морального, розумового, естетичного, трудового виховання дітей; сприяння в підвищенні психологічної культури батьків, у пізнанні ними своєї дитини, як її вікових, так і індивідуально-психологічних якостей (здібностей, інтересів тощо);

надання батькам практичної допомоги в сімейному вихованні дітей (у складанні режиму дня в родині, проведенні свят, обладнанні дитячої кімнати, підборі книг для дитини, оволодінні практичними вміннями, значущими для спільної з дитиною діяльності); інформування батьків про санітарно-гігієнічні норми та правила утримання приміщення дошкільного закладу, про організацію харчування дітей та інші цікаві для них питання, пов'язані зі здоров'ям дітей, умовами їх життєдіяльності в ЗДО. Для цього необхідно реалізувати систему заходів щодо інформування батьків про завдання та рівень розвитку дітей відповідно до програми (відкриті перегляди, інформаційні буклети, інформація на сайті ЗДО тощо); провести батьківські збори чи конференцію з проблеми «Формування дошкільної зрілості в сім'ї та закладі дошкільної освіти»; практикувати зустрічі з різними спеціалістами та заняття з оволодіння ефективними методами реалізації завдань та змісту програми; розробити та реалізувати цикл консультацій за змістом програми (для батьків дітей дошкільного віку, які не охоплені дошкільною освітою) [458].

Результатами таких заходів будуть методичні рекомендації, зразки планів та орієнтовних конспектів різних видів просвітницької діяльності серед педагогів та батьків, поради, фотознімки тощо. Але головним результатом залишається готовність педагогів та батьків до здійснення та вирішення завдань гармонійного виховання дітей 4–6 років.

Система гармонійного виховання особистості дошкільника спрямована на розвиток дошкільника як активного, свідомого та компетентного суб'єкта життєдіяльності та на створення комфортного культурно-освітнього простору для збагачення духовної культури і фізичного здоров'я особистості у процесі обов'язкової взаємодії всіх суб'єктів (вихователь–дитина–батьки) навчання та виховання.

Тож упровадження програми гармонійного виховання дітей 4–6 років «Краса тіла, краса душі» визначає освітньо-виховний процес сучасного ЗДО як сукупність матеріальних, духовних і емоційно-психологічних умов, у яких триває освітньо-виховний процес.

Спрямованість програми полягає у гармонійному вихованні дітей 4–6 років; новизна програми – у поєднанні основних компонентів виховання особистості: фізичного (ціннісно-тілесного) та духовного (морально-естетичного), що забезпечує гармонійність виховання.

Зміст та форми організації фізичного виховання, зазначені у програмі, було обрано згідно з нормативно-правовими документами та основними програмами: Закон України «Про фізичну культуру і спорт» (прийнятий 24.12.1993 р. № 3808-ХІІ), Закон України «Про освіту» (від 23 травня 1991 року № 1060 – ХІІ зі змінами та доповненнями), Закон України «Про дошкільну освіту» (зі змінами, внесеними згідно із законом від 20.12.2001 р. № 2905-111), Закон України «Про охорону дитинства» (від 26 квітня 2001 року № 2402-111), Національна доктрина розвитку освіти (затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/ 2002), Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту (затверджена Указом Президента України від 28 вересня 2004 року 1148/2004), Цільова комплексна програма «Фізичне виховання – здоров'я нації» (затверджена Указом Президента України від 1 вересня 1998 року 3963/98), Охорона здоров'я дітей. Основи законодавства України про охорону здоров'я. Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801, Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) (наказ МОН молоді та спорту України № 615 від 22.05.12 р.), Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років «Дитина» (2013 р.), Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації фізкультурно-оздоровчої роботи в дошкільному навчальному закладі (лист Міністерства освіти і науки України від 16.08.2010 р.), накази Міністерства освіти і науки України: від 21.07.2003 р. № 486 «Про систему організації фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи в дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних та позашкільних навчальних закладах» та «Система організації фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних та позашкільних навчальних закладів», лист МОН від 02.09.2016 р. № 1/9-456 «Щодо організації

фізкультурно-оздоровчої роботи у дошкільних навчальних закладах», лист МОН від 02.09.2016 р. № 1/9-454 «Щодо організації роботи з музичного виховання дітей у дошкільних навчальних закладах» [462].

Програма передбачає поглиблене навчання, спрямоване на фізичний розвиток та духовне виховання, що забезпечує гармонійне виховання майбутньої особистості. Програма заснована на принципах систематичності, поступовості, індивідуальності, доступності, наочності, результативності.

Мета створення програми полягає у забезпеченні реалізації вимог Базового компоненту дошкільної освіти України (2012 р.) щодо гармонійного виховання дітей 4–6 років у поєднанні фізичного та духовного (морально-естетичного). Поєднання фізичного та духовного виховання через зв'язок рухів з музикою, пластикою, ритмікою, образністю, можливістю імпровізації та самовираженістю дітей.

Завдання програми:

- стимулювання гармонійного фізичного розвитку дитини;
- сприяння духовному розвитку дитини через втілення у композиціях пластик-шоу відповідних образів героїв та ставлення до тих чи інших сюжетних колізій;
- формування у дитини позитивного ставлення до себе, до свого тіла (його повноцінного функціонування), різних форм рухової активності, загальної фізичної культури, окремих видів спорту та довкілля;
- виховання естетичних основ шляхом залучення дітей 4–6 років до світу мистецтва: театру, музики, літератури;
- формування естетичних смаків через красу рухів, втілення образів, сюжетних взаємодій хлопчиків та дівчаток, знайомство з кращими зразками мистецтва.

Зміст програми має такі розділи:

- програмові вимоги до особистісного та фізичного розвитку дітей 4–6 років;
- завдання та характеристику форм та видів роботи з дітьми 4–6

років (завдання гармонійного (фізичного та духовного) виховання дітей 4–6 років, форми та види роботи);

– методичні рекомендації до проведення форм та видів роботи з гармонійного виховання;

– орієнтовне планування роботи з гармонійного виховання дітей 4–6 років;

– критерії та показники гармонійного виховання дітей 4–6 років;

– орієнтовні конспекти різних видів та форм роботи з гармонійного виховання дітей 4–6 років.

Рекомендовані заходи: проведення ранкової гімнастики; проведення побудок; проведення занять за традиційними та альтернативними методиками [460].

Реалізація описаної вище програми підкреслює важливість дошкільного віку, визначаючи його початковим періодом формування особистості. У цей час закладаються основи характеру людини, її ставлення до навколишнього світу, до людей, до самої себе, засвоюються моральні норми поведінки. У цей період відбувається стрімкий фізичний і психічний розвиток дитини, початкове формування якостей, які створюють з неї людину.

Тож результатом упровадження програми є гармонійне виховання дітей 4–6 років (фізичне (ціннісно-тілесне) та духовне (морально-естетичне)).

Результатом упровадження методичного забезпечення стало проведення фестивалю *«Краса тіла, краса душі (Гармонія дитинства)»*.

Метою проведення фестивалю є розв'язання проблем гармонійного виховання особистості дошкільника через комплекс заходів, спрямованих на становлення духовного благополуччя та фізичного розвитку всіх учасників культурно-освітнього простору ЗДО.

Завдання фестивалю: виявлення та підтримка творчих здібностей дітей; установлення дружніх взаємовідносин між дитячими колективами; обмін досвідом використання різноманітних форм організації дитячої життєдіяльності фізкультурно-оздоровчого та художньо-естетичного

спрямування; залучення батьків вихованців до реалізації завдань гармонійного виховання дошкільників.

Графік проведення фестивалю передбачав проведення різноманітних заходів упродовж п'яти днів, а саме:

Перший день – урочисте відкриття фестивалю «Краса тіла, краса душі» (святковий концерт); виставка родинних стінгазет «Різнобарвний світ твого життя».

Другий день – квест за участю дітей та батьків «Ігри патріотів».

Третій день – майстер-клас з виготовлення нестандартного спортивного обладнання.

Четвертий день – театралізована вистава за участю дітей, батьків та вихователів «Стежка добрих справ».

П'ятий день – урочисте закриття фестивалю: родинне свято «Дружна родина – серця перлина» [458].

Результат: завдяки проведенню всіх заходів, передбачених зазначеним вище методичним забезпеченням, було реалізовано мету та вирішено поставлені завдання щодо проблеми гармонійного виховання дітей 4–6 років.

Отже, ефективність освітнього процесу в закладах дошкільної освіти багато в чому залежить від забезпечення якісного навчально-методичного супроводу програм. Це навчально-методичні, методичні посібники, рекомендації для педагогів та батьків, навчальні посібники для спільної роботи дорослого з дітьми. Така навчальна література, варіативно об'єднана самим педагогом у навчально-методичні комплекти, сприяє налагодженню тісної психолого-педагогічної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу та реалізації інтегрованого підходу до виховання гармонійної особистості дошкільника.

ПІСЛЯМОВА

Дитинство, як значущий для життя віковий період, у сучасній філософській, психологічній, культурологічній педагогічній літературі досліджується з різних концептуальних позицій

Сучасна освіта акцентована на те, щоб допомогти людині усвідомити та збагатити своє «Я», активізувати особистісне самотворення, знайти місце та визначити соціальну роль у навколишньому світі. Нині всі зусилля педагогіки, як науки, спрямовані на виховання високоморальної, духовно збагаченої, фізично здорової, гармонійно вихованої цілісної особистості, яка спроможна саморозвиватися.

Проте, щоб дитина стала фізично здоровою, духовною, культурно розвиненою людиною, треба сформувати у неї потребу бути нею. Піднятися до цього рівня дитина може тільки в умовах *цілісного розвитку та гармонійного виховання*, через взаємодію із соціальним оточенням і через освоєння духовного досвіду, накопиченого людством, що створює передумови для побудови культурно-освітнього простору у закладі дошкільної освіти. Тому різні форми, методи, технології освіти не є самоціллю, а розглядаються в контексті одного з основних завдань освіти – забезпечення найкращих умов для розвитку особистості дитини

Сподіваємося, що монографія стане добрим помічником різним категоріям дошкільних працівників у підвищенні якості дошкільної освіти, а також допоможе оптимізувати освітній процес підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти, поглибити теоретичні знання студентів, педагогів та батьків; допоможе сформувати особисту позицію у вирішенні завдань фізичного та духовного виховання дітей у культурно-освітньому просторі закладу дошкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абакумова Н. Н., Герасименко С. А., Рабушко В. Д. Педагогічні технології на основі особистісної орієнтації педагогічного процесу. Професійна підготовка педагогічних працівників : наук.-метод. зб. / за ред. : О. А. Дубасенюк та Л. П. Пуховської. Київ ; Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2000. С. 153–157.
2. Аболина Т. Г., Миропольская Н. Е. Эстетическое воспитание в школе. Київ : Вища школа, 1987. 93 с.
3. Абраменкова В. В. Социальная психология детства : учеб. пособие. Москва : ПЕР СЭ, 2008. 431 с.
4. Агарева М. В. Воспитание образа телесного я детей 5–7 лет средствами музыкальной деятельности : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Волгоградский гос. соц.-пед. ун-т. Волгоград, 2012. 238 с.
5. Аксарина Н. М. Воспитание детей раннего возраста. Изд. третье испр., доп. Москва : Медицина, 1977. 304 с.
6. Актуальні питання фізичного виховання учнівської молоді : теорія і практика : монографія / за заг. ред. Т. Т. Ротерс. Луганськ : Альма-матер, 2007. 317 с.
7. Александрова В. Г. Духовная традиция гуманной педагогики : монография. Москва : МГПУ, 2002. 161 с.
8. Алексеев Н. Г., Непомнящая Н. И., Розин В. М., Щедровицкий Г. П. Педагогика и логика. Москва : Касталь, 1993. 412 с.
9. Алфімов В. М. Ефективність виховання творчої особистості *Духовність особистості : методологія, теорія і практика*. Луганськ, 2006. Вип. 3 (16). С. 3–21.
10. Альбуханова-Славська К., Брушлинським А. Психология и сознание личности. Москва : Мысль, 1991. 229 с.
11. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса. Минск : Университетское, 1990. 559 с.
12. Амонашвілі Ш. О. Школа життя. Хмельницький : Подільський культурно-просвітницький центр ім. М. К. Рериха, 2002. 170 с.
13. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. 3-е изд. Санкт-Петербург, 2001. 288 с.

14. Андреева Г. М. Общие проблемы малой группы в социальной психологии. *Социальная психология*. 5-е изд. Москва : Аспект Пресс, 2008. С. 180–198.
15. Андрущенко Н. В. Взаємодія дошкільного навчального закладу і сім'ї в аспекті формування у дітей здоров'язбережувальної поведінки *Зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини* / Гол. ред. : Мартинюк М. Т. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2016. В. 2. С. 15–23.
16. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія : курс лекцій. Київ : Генеза, 1996. 368 с.
17. Андрущенко И. В., Вусатюк О. А., Линецкий С. В., Шуба А. В. *Философский словарь*. Київ : А.С.К., 2006. 1056 с
18. Андрущенко Т. К. Організація освітнього процесу з формування у дошкільників здоров'язбережувальної компетентності *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського* : зб. наук. пр. Одеса, 2014. Спецвипуск «Актуальні проблеми сучасної дошкільної та вищої освіти». С. 3–11.
19. Аникеева Н.М. Гармония как понятие социального мышления. Ростов-на Дону: Феникс, 1986. 111 с.
20. Антоненко Т. Л. Психологія духовності *Духовність особистості : методологія, теорія і практика* : зб. наук. праць / гол. ред Г. П. Шевченко. Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту імені В. Даля, 2005. Вип. 4. С. 15–18.
21. Антонік В.І. Анатомія, фізіологія дітей з основами гігієни та фізичної культури: навч. посібник. К.: ВД «Професіонал», Центр учбової літератури, 2009. 336 с.
22. Аркин Е. А. Родителям о воспитании. М.: Учпедгиз, 1957. 128 с.
23. Артемова Л. В. Соціалізація дитини в родині. *Дошкільне виховання*. 2004. № 3. С. 3–5.
24. Архангельский Л. М. Комплексный подход в теории и практике нравственного воспитания. *Философские науки*. 1980. № 1. С. 17–27.
25. Арьес Ф. Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке / пер с фр. Я. Ю. Старцева. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. 416с.
26. Асафьев Б. В. Путеводитель по концертам : словарь наиболее употребительных терминов и понятий. Москва : Музыка, 1978. 57 с.
27. Бабанский Ю. Избранные педагогические труды. Москва : Педагогика, 1989. 560 с.

28. Бабюк С. М. Педагогічні умови фізичного виховання дітей старшого дошкільного віку у взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї / дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 К., 2011. 172 с.

29. Багінська О.В. Особистісно-орієнтоване навчання руховим діям дітей 5-6 років в умовах дошкільного навчального закладу: автореф. дис. ...канд. пед. наук: спец. 13.00.02 – Теорія та методика навчання (фізичне виховання, основи здоров'я) К., 2008. 20 с.

30. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) / наук. кер. А.М. Богуш; автор. кол. : Богуш А.М., Беленька Г.В., Богініч О.Л. та ін. К., 2012. 30 с. (Спец. випуск журн. «Вихователь-методист дошкільного закладу»).

31. Бальсевич В. К., Наталов Г. Г., Чернишенко Ю. К. Конверсия основных положений теории спортивной подготовки в процессе физического воспитания. *Теория и практика физической культуры*. 1997. № 6. С. 15–25.

32. Барабанов А. Г., Чернышенко Ю. К. Научно-методические основы подготовки специалистов по дошкольному образованию : учеб. пособие для ВУЗов физ. культуры. Краснодар : Кубанская ГАФК, 1994. 159 с.

33. Беленькая И.Г. Применение сюжетных занятий на основе ритмической гимнастики в физическом воспитании дошкольников *Слабожанський науково-спортивний вісник*. 2009. №5. С. 32-34.

34. Бервінова Н. С. Дослідження естетичної підготовленості студентів фізкультурних вузів на заняттях гімнастикою : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.04. Москва, 1977. 172 с..

35. Бердяев Н. А. Дух и реальность. *Философия свободного духа*. Москва : Республика, 1994. С. 456.

36. Бережная М. С. Социокультурная адаптация личности в общеобразова-тельном процессе. *Проблемы и перспективы социокультурной адаптации детей и юношества средствами художественного творчества* : кол. монография. Москва : Компания Спутник, 2006. С. 5–14.

37. Березка Т. Мы родом из детства. Развитие духовно-нравственного потенциала здоровья дошкольников в условиях детского сада и семьи. *Дошкольное воспитание*. 2012. № 12. С. 4–9.

38. Бех І. Моральна педагогіка: правила майстерності. *Дошкільне виховання*. 2010. № 3. С. 2–4.

39. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості : в 2-х т. Чернівці : Букрек, 2015. Т. 2. 640 с. (Школа майбутнього).

40. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. Посібник. Київ: Академвидав, 2012. 256 с. (Серія «Альма-матер»).

41. Бех І. Дорослий і дитина: оптимізація особистісно-розвивального впливу. *Дошкільне виховання*. 2010. № 5. С. 2–5.

42. Бехтерев В. М. Вопросы воспитания в возрасте первого детства : (в связи с постановкою его в Педагогическом институте) [Электронный ресурс]. СПб., 1909. 39 с. Режим доступа : http://elib.gnpbu.ru/text/behterev_voprosy-vozpitaniya-v_1909/go,4;fs,1/.

43. Бехтерева И. П. О мозге человека. XX век и его последняя декада в науках о мозге человека. Санкт-Петербург : Нотабене, 1997. 67 с.

44. Белан Г. В. Світ дитинства в педагогічному тезаурусі кінця XIX – початку XX століття. *Історико-педагогічний альманах*. 2012. № 1. С. 4–6.

45. Беленька Г. В. Здоров'я дитини – від родини К.: СПД Богданова А. М., 2006. 220 с.

46. Библер В. С. Нравственность. Культура. Современность (Философские раздумья о жизненных проблемах). *Этическая мысль* : науч.-публ. чтения / редкол. : А. А. Гусейнов и др. Москва : Политиздат, 1990. С. 16–57.

47. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: Монографія. К.: Атіка, 2009. 684 с.

48. Бим-Бад Б. М. Обучение и воспитание через непосредственную среду: теория и практика. *Труды кафедры педагогики, истории образования и педагогической антропологии* / Ун-т Рос. Акад. образования; РАО. М., 2001. Вып. 3. С. 28–48.

49. Біла І. М. Психологія дитячої творчості. Київ : Фенікс, 2014. 137 с.

50. Біла І. М. Збереження цінності дитинства. *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (29–30 квіт., 2014 р.) / Тернопіль. нац. пед. ун-т імені В. Гнатюка. Тернопіль, 2014. С. 145–147.

51. Білоусова В. О. Теорія і методика гуманізації відносин учнів у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи : монографія. Київ : ІЗМН, 1997. 192 с.

52. Білоусова В. О., Говорун Т. В., Кисельова Н. Й. Виховання культури поведінки учнів. Київ : Рад. школа, 1986. 160 с.

53. Богданова Л., Диманис Н. Полный курс раннего развития ребенка : 200 игр для развития памяти, внимания, восприятия, речи, мышления . Санкт-Петербург : Лев и сова, 2007. 351 с.

54. Богініч О. Л. Природа і рух: [посіб. для батьків дошкільнят та соц.пед.]. К. : Кобза, 2003. 192 с.

55. Богініч О. Л. Створення здоров'язбережувального середовища у дошкільному навчальному закладі. *Сучасні технології у дошкільній освіті України*: [зб. Матеріалів наук.-практ. семаінару] / упор. І. І. Загарницька. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. С. 14–26.

56. Богініч О.Л. Фізичне виховання дошкільників засобами гри : навч.-метод. посіб. К. : Шк. світ, 2007. 120 с.

57. Богуш А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі : навч. посібник. Київ : Вища школа, 2002. 280 с.

58. Богуш А. Діти і соціум. Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2006. 368 с.

59. Богуш А. Парадигма «дитинства» в контексті розвитку особистості дошкільника. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Г. Сковороди*. Переяслав-Хмельницький, 2003. С. 92–99.

60. Богуш, А. М. Чинники розвитку особистості дитини в педагогічному вимірі Софії Русової. *Науковий вісник ПНПУ імені К. Д. Ушинського : педагогічні науки* : зб. наук. праць / [редкол. : А. М. Богуш (голов. ред.) та ін.]. Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. 2016. № 1 (108). С. 7–13.

61. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте (Психологические исследования). М. : Просвещение, 1968. 464 с.

62. Большой толковый психологический словарь / А. Ребер ; пер. с англ. Е. Ю. Чеботарева. Москва : Вече, АСТ, 2000. Том. 2 (П-Я). 560 с.

63. Большой энциклопедический словарь : в 2-х т. / гл. ред. А. М. Прохоров. Москва : Сов. энциклопедия, 1991. Т. 2 : М-Я. 768 с.
64. Бондаревская Е. В., Кульневич С. В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания. Москва ; Ростов-на-Дону : Учитель, 1999. 560 с.
65. Боришевський М. Й. Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 2008. № 2. С. 49–57.
66. Борхович С. Поняття духовно-моральне виховання в сучасному педагогічному просторі. *Вісник дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2016. № 1 (11) С. 62–66.
67. Борытко Н. М. Пространство воспитания: образ бытия : монография / [науч. ред. Н. К. Сергеев]. Волгоград : Перемена, 2000. 225 с.
68. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: норма и отклонение. М.: Педагогика, 1990. 144с.
69. Бубела О. Ю., Петрина Р. Л., Сениця А. І. Навчально-методичний посібник з курсу загальної гімнастики. Львів : Львів. держ. ун-т фіз. культури, 2001. 100 с.
70. Буренина А. И. Ритмическая мозаика : программа по ритмической пластике для детей дошкольного и младшего школьного возраста. Санкт-Петербург : ЛОИРО, 2000. 220 с.
71. Быховская И. М. Теоретико-методологические основания социокультурного анализа телесности человека. *Социокультурные аспекты физической культуры и здорового образа жизни*. Москва : Сов. спорт, 1996. С. 8–14.
72. Бэкон Ф. Новый Органон. *Сочинение* : в 2 т. Москва : Мысль, 1972. Т. 2. 486 с.
73. Ващенко Л. М. Управління інноваційними процесами в загальній середній освіті регіону : монографія. Київ : Тираж, 2005. 380 с.
74. Великий енциклопедичний словник / за ред. О. Прохорова. Київ : Генеза, 1991. 495 с.
75. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укладач і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
76. Венгер Л. А. Сприйняття і навчання (дошкільного віку). Москва : Просвещение, 1969. 365 с.

77. Вербицкий А. А. Новая образовательная парадигма и контекстное обучение : монография. Москва : Исслед. центр проблем качества подготовки спец., 1999. 75 с.

78. Визитей М. М. Образ жизни. Спорт. Личность. Кишинів : Штиинца, 1980. 160 с.

79. Виховання естетичної культури школярів : навч. посіб. / І. А. Зязюн, Н. Є. Миропольська, Л. О. Хлебнікова [та ін.]. Київ : ІЗМН, 1998. 153 с.

80. Вишневецький О. Мораль і так зване моральне виховання. *Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси*. Львів : Львів. обл. організація Всеукр. пед. товариства ім. Григорія Ващенко, 1996. С. 27–37.

81. Вільчковський Е. С., Вільчковська А. С. Застосування музики при проведенні рухливих ігор з дітьми дошкільного віку. *Зб. наук. прац Бердян. держ. пед. ун-ту*. Бердянськ, 2005. № 2. С. 66–70.

82. Вільчковський Е.С. Критерії оцінювання стану здоров'я, фізичного розвитку та рухової підготовленості дітей дошкільного віку : навч. посібник. К. : ІЗМН, 1998. 64 с.

83. Вільчковський Е. С., Курок О. І. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та допов. Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. 428 с.

84. Вільчковський Е., Денисенко Н., Шевченко Ю. Інтеграція рухів і музики у фізичному розвитку дітей старшого дошкільного віку : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Мандрівець, 2011. 128 с.

85. Ветлугина Н.А. Методика музикального виховання в детском саду / под ред. Н.А. Ветлугиной. – 3-е изд., испр. и доп. М. : Просвещение, 1989. 270 с. : нот.

86. Волкова Н. П. Педагогіка : посіб.для студ. вищ. навч. закл. Київ : Академія, 2003. 576 с.

87. Вольчинський А. Я. Педагогічні умови застосування українських народних ігор у фізичному вихованні дітей 5–6 років. : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02 / Волинський держ. ун-т імені Лесі Українки, Луцьк, 1998. 16 с.

88. Волконский С. М. Выразительный человек: сценическое воспитание жеста (по Дельсарту). М. : «Либроком», 2012. 35 с. Источник: <https://vikent.ru/author/1383/>

89. Выготский Л. С. Психология развития ребенка. Москва : ЭКСМО, 2003. 507 с.

90. Гавриш Н. В. Як ми виховуємо творчу особистість. *Палітра педагога*. 2000. № 3. С. 13–18.

91. Гавриш Н. На шляху до оновлення. *Дошкільне виховання*. 2009. № 2. С. 7–10.

92. Газарова Є. Е. Психологія тілесності. Москва : Ін-т загально-гуманітар. дослідж., 2002. 192 с.

93. Галузинський В., Масленнікова Н. Самовиховання та самоосвіта школярів. Київ : Рад. школа, 1969. 156 с.

94. Гальперин П. Я. Формирование умственных действий : хрестоматия по общей психологии. Москва : МГУ, 1981. С. 78–87.

95. Гамето М. В., Домашенко И. А. Атлас по психологии : информ.-метод. материалы к курсу «Общая психология». Москва : Просвещение, 1986. 272 с.

96. Гаргай В. Б., Кипа К. А., Наприенко Н. Б. Диссеминация опыта инновационной деятельности учителя : школьный сайт «Плюс». ORL : http://vanino3.ucoz.ru/load/o_pedagogicheskom_opyte/disseminacija_pedagogicheskogo_opyta/11-1-0-14 (дата звернення : 23.01.2018).

97. Гегель Г. В. Ф. Философия религии : в 2-х т. Москва : Мысль, 1977. Т. 2. 573 с.

98. Герасимов С. А. Система эстетического воспитания школьников. Москва : Педагогика, 1983. 264 с.

99. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. Москва : Школа-пресс, 1995. 448 с.

100. Гимнастика и танец / сост. Т. С. Лисицкая. Москва : Сов. спорт, 1988. 48 с. (Физкультурная библиотечка школьника).

101. Глазунова Л. Естетика з пелюшок : про проблеми естетичного виховання. *Освіта*. 1993 № 9. С. 11.

102. Глазырина Л. Д., Овсянкин В. А. Методика физического воспитания детей дошкольного возраста : пособие для пед. дошк. учреждений. М. : ВЛАДОС, 1999. 176 с.

103. Глушак Н. М. Естетичне виховання та урок фізичної культури. *Фізична культура в школі*. 1974. № 11.

104. Головаха Є. Чого бракує українцям, щоб стати щасливими. URL : http://zaxid.net/news/show News. do? chogo_brakuye_ukrayintsyam_shhob_stati_shhaslivimi&objectId=1358171(дата звернення : 23.01.2018).

105. Головин О. В. Модель организации физкультурного занятия дошкольников на основе системного подхода. *Физическая культура: воспитание, образование, тренировка*. 2010, № 3. С. 18–21.

106. Головченко О. Формування особистісних якостей підлітків під час занять фізичною культурою. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2012. № 3. С. 148.

107. Голуб В. А. Реалізація принципу єдності фізичного і морального виховання на уроках фізичної культури у дітей молодшого шкільного віку : автореф... дис. канд. з фіз. вих. і спорту Дніпропетровськ, 2010. 20 с.

108. Гончаренко А. Готовність педагогів до впровадження Програми. *Дошкільне виховання*. 2010. № 8. С. 12–13.

109. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

110. Гребінь С. М. Дитинство як соціокультурний феномен: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Житомир, 2014. 25 с.

111. Грицюк Л. С. Інноваційні системи у особистісно орієнтованому навчанні і вихованні дошкільника. Вижниця : ВПП «Черемош», 2004. 105 с.

112. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. Київ : Либідь, 2006. 256 с.

113. Газенко О. Г., Фейгенберг И. М. Николай Александрович Бернштейн. *Бернштейн Н. А. Физиология движений и активность*. М., 1990. С. 463–479.

114. Гуменюк В. І., Наумчук І. А., Хмельницький П. П., Мошак М. І. Науково-методична робота з педагогічними кадрами : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : ПП М. І. Мошак, 2005. 160 с.

115. Давиденко О. В. Основи програмування фізкультурно-оздоровчих занять з дитячим контингентом. Тернопіль: Астон, 2003. 144 с.

116. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения. Москва : Педагогика, 1996. 278 с.

117. Дем'янчук О. Н. Психолого-педагогічні проблеми естетичного виховання учнівської молоді : посіб. Київ : Ін-т пед. АПН України, 1994. 60 с.

118. Денисенко Н., Мельник Л. Будьте здорові, діти. *Палітра педагога*. 2000. № 1. С. 3–8.

119. Денисенко Н., Аксьонова О. Через рух – до здоров'я дітей : навч.-метод. посіб. Тернопіль: Мандрівець, 2009. 88 с.

120. Джибладзе Г. Принцип эстетического воспитания. Тбилиси : Тбилис. ун-т, 1971. Ч. 1. 343 с.

121. Дитина : програма виховання і навчання дітей віком від двох до семи років / наук. кер. проекту : О. В. Огнев'юк, К. І Волинець. 3-є вид., доопрац. та допов. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. 492 с., С. 67, 124, 298.

122. Дитина в дошкільні роки: [комплексна додаткова освітня програма / авт. кол. ; наук. кер. К. Л. Крутій]. Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2011. 188 с.

123. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2004. 218 с.

124. Дмитренко Т. І. Теорія та методика фізичного виховання дітей раннього і дошкільного віку. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ : Вища школа, 1979. 256 с.

125. Дмитриева В. Развитие ребенка с рождения до 5 лет. Москва : Эксмо, 2007. 123 с.

126. Доман Г. Гармоничное развитие ребенка : пер. с англ. М. : Просвещение, 1995. 327 с.

127. Дошкільна освіта: словник-довідник / упор. : К. Л. Крутій, О. О. Фунтікова. Запоріжжя: Тов. «ЛПКС» ЛТД, 2010. 324 с.

128. Дошкільне тіловиховання. Вплив рухової активності на здоров'я дитини дошкільного віку / авт.-упор. : Л. В. Калуська, З. В. Калуський, М. М. Гуменюк, Тернопіль: Мандрівець, 2008. 184 с.

129. Дубогай О. Д. та ін. Інтеграція пізнавальної і рухової діяльності в системі навчання і виховання школярів : метод. посіб. для вчит. почат. шк. та фіз. культ., студ., батьків / О. Д. Дубогай, Б. П. Пангелов, Н. О. Фролова, М.І. Горбенко. К. : Оріяни, 2002. 152с.

130. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія : навч. посібн. 2-ге вид. К. : Центр учбової літератури, 2009. 392 с.

131. Духовно-культурні цінності виховання Людини : монографія / Г. П. Шевченко та ін. Луганськ : НОУЛІДЖ, 2013. 332 с.

132. Дьюї Д. Моральні принципи в освіті. Львів : Літопис, 2001. 32 с.

133. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

134. Ершова-Бабенко И. В. Особенности времени, синергетика и проблемаа концептуально-стратегической модели системы высшего образования в XXI веке. ORL : <http://spkurdyumov.narod.ru/ErshBab.htm> (дата звернення : 20.01.2016)

135. Ефремов А. А. Педагогические условия влияния культурной среды вуза на формирование нравственных ценностей студентов (в контексте мультикультурного образования) : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 Москва, 2006. 239 с.

136. Євтодюк А. В. Синергетичні засади моделювання освітніх систем : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / АПН України; Ін-т вищої освіти. Київ, 2002. 198 с.

137. Єнін В. Школа моєї надії. *Шлях освіти*. 1999. № 4. С. 32–34.

138. Єрмола А. М. Організація науково-методичної роботи з педагогічними кадрами району : метод. рек. керівника освіти. Харків : Гімназія, 1998. 45 с.

139. Єфіменко М. М. Фізкультурні казки, або як подарувати дітям радість пізнання руху, осягнення. Х. : Веста; Ранок, 2005. – 64 с. (Бібліотека вихователя дитячого садка).

140. Єфіменко М. Рух – це життя. Даруймо його дітям щодня *Дошкільне виховання*. 2014. № 7. С. 26–30.

141. Єфіменко М. М. Театр фізичного виховання та оздоровлення дошкільнят. К.: ІСДО, 1995. 84 с.

142. Жак-Далькроз Э. Ритм. Москва : Классика – XXI, 2001. 247 с.

143. Жигалова М. П. Герменевтика – теорія інтерпритації художественного текста. *Мир образования – образование в мире*. 2004. № 3. С. 34–42, 273.

144. Жуковський В. М. Морально-етичне виховання. Київ : Либідь, 2004. 536 с.

145. Жураковский Г. Е. Очерки по истории античной педагогики. Москва : Акад. пед. наук РСФСР, 1963. 510 с.

146. Завадыч В. М. Изучение изменений двигательных показателей девушек под влиянием занятий степ-аэробикой. *Теория и практика физической культуры*. 2002. № 8. С. 15–20.

147. Загарницька І. Духовний світ особистості як уособлення «людського» в людині. *Вища освіта України*. 2008. № 4. С. 98–104.

148. Зайдовий П. В. Актуальні проблеми співпраці фізкультурних і релігійних організацій у фізичному вихованні молоді (ідейно-філософський аспект). *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2005. № 10. С. 80–82.

149. Зайцев Д. В. Развитие навыков общения у детей с ограниченными интеллектуальными возможностями в семье. *Вестник психосоциальной коррекционно-реабилитационной работы*. 2006. № 1. С. 62–65.

150. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» : від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. ORL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення : 07.12.2017).

151. Закон України «Про дошкільну освіту» : від 11.07.2001 р. № 2628-III (зі змінами від 28.09.2017р. № 2145-VIII). ORL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення : 05.01.2018).

152. Закон України «Про охорону дитинства» : від 26 квітня 2001 р. № 2402-II (із змінами від 22.05.2018 № 2443-VIII). ORU : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення : 07.06.2018).

153. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» : від 24.12.1993 р. № 3808-XII. *Голос України*. 1994. 29.01.1994.

154. Закон України Про вищу освіту: від 01 липня 2014 р. № 1556-VII : веб-сайт. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення : 09.10.2017).

155. Закон України Про культуру: від 14.12.2010 № 2778-VI (із змінами № 76-VIII від 28.12.2014). – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>. – Назва з екрана.

156. Закон України Про освіту : від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Голос України*. 2017. № 178-179. 27 верес.

157. Замрозович С. Р. Формування готовності дітей старшого дошкільного віку до навчання в школі у процесі фізичного виховання : дис. канд пед наук: 13.00.08 – дошкільна педагогіка. Одеса, 2010. 189 с.

158. Запорожан В., Єршова-Бабенко І. Культура нелінійного мислення. Якою хотілося б бачити систему вищої освіти України XXI століття? *Вища освіта України*. 2003. № 2. С. 74–81.

159. Запорожец А. В. Значение ранних периодов детства для формирования детской личности. *Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии*. Москва : Ин-т практ. психол., 1996. С. 84–86.

160. Запорожец А. В. Избранные психологические труды : в 2 т. Москва : Просвещение, 1986. Т. 1. 125 с.

161. Захарова Т. Театрализованная деятельность как средство эмоционального развития. *Дошкольное воспитание*. 2012. № 3. С. 31–37.

162. Здібності. Обдарованість. Таланти. Система роботи з обдарованими дітьми / упоряд. М. Голубенко. Київ : Шкільний світ, 2009. 128 с.

163. Здоров'язберігаючі технології в навчальному закладі / упоряд. : О. Колонькова, О. Литовченко. Київ : Шкільний світ, 2009. 128 с.

164. Здорове тіло – здоровий дух / упоряд. Я. А. Скидан. Х. : Вид-во «Ранок», 2010. 160 с.

165. Зеньковский В. Психология детства. Екатеринбург : Деловая книга, 1995. 347 с.

166. Зимонина В. Н. Воспитание ребенка – дошкольника: развитого, организованного, самостоятельного, инициативного, неболеющего, коммуникативного, аккуратного. *Росту здоровым* : програм-метод. пособие для педагогов дошк. образоват. учреждений. М. : ВЛАДОС, 2009. 304 с.

167. Злобіна О. Особистість як об'єкт соціальних змін. Київ : НАН України; Ін-т соціології, 2004. 400 с.

168. Зорина Л. Л. Отражение идей самоорганизации в содержании образования. *Педагогика*. 1996, № 4. С. 105–109.

169. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посіб. Київ : МАУП, 2000. 312 с.

170. Зязюн І. А. Цілісний методологічний підхід у педагогічному науковому дослідженні. *Професійне становлення особистості : проблеми і перспективи* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 24–26 жовт. 2011 р.) / НАПН України, Хмельницький нац. ун-т, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. Хмельницький, 2011. С. 7–13.

171. Інноваційна практика в роботі вихователя ЗДО : метод. посіб. / Н. Дятленкота ін. Київ : Шкільний світ, 2010. 98 с.

172. Каган М. С. Синергетика и культурология. *Синергетика и методы науки*. Санкт-Петербург, 1998. С. 201–219.

173. Каган М. С. Философия культуры. Санкт-Петербург : Метрополис, 1996. 415 с.

174. Каган М. С. Системный подход к комплексному изучению искусства. *Методологические проблемы современного искусствознания*. 1980. № 3. С. 44–52.

175. Калуська Л. В. Комплексна програма розвитку навчання та виховання дітей дошкільного віку «Соняшник». Тернопіль: Мандрівець, 2014. 144 с.

176. Каптерев П. Ф. О нравственном закаливании. *Задачи семейного воспитания* : избранное. Москва, 2005. С. 138.

177. Каптерев П. Ф. Педагогический процесс. *Избранные педагогические сочинения*. Москва : Педагогика, 1982. С. 163–232.

178. Караман О. Л. Захист дитинства як соціально-педагогічна категорія, її сутність і зміст. *Соціальна педагогіка : теорія та практика*. 2004. № 1. С. 10–18.

179. Кенеман А. В., Хухлаєва Д. В. Теория и методика физического воспитания детей дошкольного возраста. 3-е изд., испр. и доп. Москва : Просвещение, 1985. 256 с.

180. Кистяковская М. Ю. Физическое воспитание детей дошкольного возраста. М. : Просвещение, 1978. 117 с.

181. Клепко Ч. Ф. Конспекти з філософії освіти. Полтава, 2007. 420 с.

182. Климець К. В., Піроженко Т. О. Рухова активність та психічне благополуччя дитини старшого дошкільного віку : навч.-метод. посібник. Київ : Слово, 2016. 208 с.

183. Клокар Н. І. Психолого-педагогічна підготовка вчителя до інноваційної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Київ. обл. ін-т післядипл. освіти пед. кадрів. Київ, 1997. 227 с. С. 168—193.

184. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основание синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры. Санкт-Петербург : Алетейя, 2002. 414 с.

185. Коберник І. Моральне виховання : традиції, проблеми, інновації. *Рідна школа*. 2002. № 5. С. 42–44.

186. Коваленко О. Проблема індивідуалізації навчально-виховного процесу дошкільників у спадщині С. Ф. Русової і сьогодення. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка* : зб. наук. пр. / редкол. : І. Д. Бех та ін. Київ : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2005. № 4. С. 140–145.

187. Ковальова С. В. До питання про поняття «дисемінація» у контексті освоєння педагогічного досвіду. ORL : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/NarOsv/2011-1/11ksvopd.htm>.

188. Ковтун Є. Впровадження програми – наша спільна справа. *Дошкільне виховання*. 2010. № 8. С. 9–10.

189. Козлов И.М. Проблемы физического воспитания детей дошкольного возраста и подходы к их решению. *Физическая культура: воспитание, образование, тренировка*. 2008. № 4. С. 50–53.

190. Козлова А. В. Работа ДОУ с семьей: Диагностика, планирование, конспекты лекций, консультации, мониторинг. М.: ТЦ Сфера, 2004. 112 с.

191. Козлова О. Г. Підготовка вчителя до інноваційної діяльності в системі післядипломної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Держ. акад. кадрів освіти. Київ, 1999. 235 с. С. 162–178.

192. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения / под ред. А. А. Красновского. Москва : Учпедгиз, 1955. 651 с.

193. Коменский Я. А. Материнская школа / пер. с нем. М. Н. Воскресенской. Санкт-Петербург: Образование, 1892. 64 с. С. 12, 50.

194. Коментар до базового компонента дошкільної освіти в Україні : наук.-метод. посіб. / наук. ред. О. Л. Кононко. – Київ : Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. 243 с.

195. Кон І. С. Ребенок и общество : историко-этнографическая перспектива. Москва : Наука., 1988. 270 с.

196. Конаржевский Ю. А. Менеджмент и внутришкольное управление. Москва : Пед. поиск, 2000. 222 с.

197. Кононко О. Л. Дитяча субкультура як цінність і складова особистісно орієнтованої освіти. *Дошкільне виховання*. 2001. № 12. С. 6–9.

198. Кононко О. Л. Збережемо простір дитинства. *Дошкільне виховання*. 2004. № 1. С. 6–7.

199. Кононко О. Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника: науково-метод. посібник. К. : Світлич, 2009. 218 с.

200. Конорова Е. Ритмика: програма для середніх спец. музикальних шкіл. Москва, 1972. 24 с.

201. Конституція України [Електронний ресурс] : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (із змінами N 742-VII від 21 лютого 2014 року). – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/constitution> . – Назва з екрана.

202. Концепція державної цільової програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року. *Дошкільне виховання*. 2010. № 9. С. 3–4.

203. Концепція єдиної системи естетичного виховання у загальноосвітніх школах України : проект. *Мистецтво та освіта*. 1998. № 1. С. 2–6.

204. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді : додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16 червня 2015 р. № 641. ORL : <http://don.kievcity.gov.ua/files/2015/6/17/contsepciya.pdf> (дата звернення : 23.02.2016).

205. Корчак Я. Как любить ребенка / пер. с пол. К. Э. Сенкевич. Калининград : ОГУП, 2002. 367 с.

206. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. Н. Проколієнко. Київ : Рад. шк., 1989. 608 с.

207. Котырло В. К. Роль дошкольного воспитания в формировании личности. К. : Общество «Знание» Украинской ССР. 47 с.

208. Коул М. Культурно-историческая психология: наука будущего. Москва : Ин-т психол. РАН, 1997. 432 с.

209. Кочетов А. И. Теория формирования личности : в 2 ч. Минск : НИО, 1997.

210. Кочубей Н. В. Нелінійне мислення в освіті. *Філософські абрисы сучасної освіти* : монографія / І. М. Предборська та ін. Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. С. 29–41.

211. Кошелева О. Е. История детства : опыт зарубежной историографии. *Педагогика*. 1996. № 3. С. 81–87.

212. Кремень В. Педагогічна наука : час методологічної рефлексії. *Педагогіка і психологія*. 1998. № 2. С. 9–15.

213. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні — інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. Київ : Грамота, 2005. 448 с.

214. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ : Пед. думка, 2009. 520 с.

215. Крутій К. Діяльнісна модель заняття. *Дошкільне виховання*. 2006. № 7. С. 16–19.

216. Крутій К. Л. Освітній простір дошкільного навчального закладу : [монографія у 2-х ч.] / К. Крутій. К. : Освіта, 2009. Ч. 1. 302 с.

217. Круцевич Т. Ю. Пангелова Н. Е. Взаимосвязь компонентов двигательных и нравственных качеств в структуре личности детей 5 и 6 лет *Life and movement*. 2013. nr. 1 (3). P. 7–16.

218. Круцевич Т. Ю. Теорія і методика фізичного виховання : підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту. Київ : Олімпійська література, 2008. Т. 2. 366 с.

219. Круцевич Т. Ю. Пангелова Н. Е. Зміст і засоби програми інтегрованого розвитку рухових і моральних якостей дітей старшого дошкільного віку. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб.наук.праць Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки* / уклад. : А. В. Цьось, С. П. Козібродський. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Л. Українки, 2012. № 33 (19). С. 157–163.

220. Крылова Н. Б. Культурология образования. Москва : Народное образование, 2000. 272 с.

221. Крысин Л. П. Современный словарь иностранных слов / Л. П. Крысин ; Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН. Москва : АСТ-ПРЕСС, 2014. 410, [1] с. (Настольные словари русского языка).

222. Кудин В. Энергия оптимизма (социально-экономические и психологофизиологические истоки педагогики оптимизма). Київ : Золотые ворота, 2015. 263 с.

223. Кудрявцев В. Т. Дети в перевернутом мире или попытка нового прочтения старой темы. *Дошкольное воспитание*. 1996. № 11. С. 65–75.

224. Кудрявцев В. Т. Исследования детского развития на рубеже столетий (Научная концепция института). *Вопросы психологии*. 2001. № 2. С. 7–14.

225. Кузьменко В. У. Розвиток індивідуальності дитини 3–7 років : монографія. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. 354 с.

226. Кулаев К. В. Эстетическое воспитание: пути преемственности. Москва : Знание, 1986. 64 с.

227. Кулачківська С. Є. Ладивір С. О. Я – дошкільник. Вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку К. : Нора-прінт, 1996. С. 63–75.

228. Кушнір В. А. Ідеї постмодернізму в педагогічному процесі. *Шлях освіти*. 2001. № 1. С. 7–10.

229. Лазарчук Л. Ю., Майданюк І. З. Основи педагогіки : матеріали для лекційного курсу та семінарських занять. Тернопіль : Укрмедкнига, 2005. 550 с.

230. Лазурский А. Ф. Психология общая и экспериментальная. Петербург : Кн. Склад «Земля», 1912. 338 с.

231. Лейбниц Г. В. Сочинения : у 4-х т. / пер. с фр. Москва : Мысль, 1982. Т. 1. 636 с. Лейбниц Г. В. Сочинения : у 4-х т. / пер. с фр. Москва : Мысль, 1982. Т. 4. 554 с.

232. Леонтьев А. А. Педагогическое общение. Москва : Знание, 1979. 48 с.

233. Леонтьев А. Н. Деятельность и личность Психология личности: хрестоматия. Самара: Изд. дом «Бахрах», 1999. Т. 2. С. 165–188.

234. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. 4-е изд. Москва : МГУ, 1981. 584 с.

235. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. Москва : Смысл, 2003. 438 с.

236. Леонтьева О. Т. Карл Орф. Москва : Музыка, 1984. 84 с.

237. Лесгафт П. Ф. Психология нравственного и физического воспитания : избр. психол. тр. / авт. вступ. ст. и сост. М. П. Иванова ; Акад. пед. и соц. наук, Моск. психол.-соц. ин-т. Москва : Ин-т практ. психологии ; Воронеж : МОДЭК, 1998. 410 с.

238. Лещенко М. П. Щастя дитини – єдине дійсне щастя на землі : до проблеми педагогічної майстерності : навч.-метод. посібник. Київ : АСМІ, 2003. Ч. 1. 304 с.

239. Лисенко Н. В., Кирста Н. Р. Педагогіка українського дошкільця : у 3-х ч. : навч. посіб. Київ : Слово, 2010. Ч. 2. 360 с.

240. Лисина М. И. Пути влияния семьи и детского учреждения на становление личности дошкольника. *Психологические основы формирования личности в условиях общественного воспитания*. Москва : Прогресс, 1979. С. 43–54.

241. Лист МОН від 02.09.2016 № 1/9-456 «Щодо організації фізкультурно-оздоровчої роботи у дошкільних навчальних закладах», Лист МОН від 02.09.2016 № 1/9-454 «Щодо організації роботи з музичного виховання дітей у дошкільних навчальних закладах» Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації фізкультурно-оздоровчої роботи в дошкільному навчальному закладі : лист МОН від 02.09.2016 р. № 1/9-456. ORL : <https://ru.osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/52237/> (дата звернення : 26.10.2017).

242. Лист МОН від 26 липня 2010 р. № 1.4/18-3082 «Про організовану і самостійну діяльність дітей у дошкільному навчальному закладі» : лист від Ін-та інноваційних технологій і змісту освіти. ORL : <https://ru.osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/9091/>(дата звернення : 07.10.2017).

243. Лихачев Б. Т. Теория эстетического воспитания школьников. Москва : Просвещение, 1985. 176 с.

244. Лихачев Б. Г. Педагогика. Курс лекций : учеб. пособие для студ. пед. учеб. заведений и слушателей ИПК и ФПК. Москва : Юрайт, 1999. 464 с.

245. Лісневська Н. В. Педагогічні умови створення здоров'язберігаючого середовища у дошкільному навчальному закладі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 – дошкільна педагогіка. К., 2016. 217 с.

246. Лобанова Є. А. Дошкільна педагогіка : навч.-метод. посібник. Балашов : Миколаїв, 2005. 76 с.

247. Логічному словнику-довіднику / за ред. М. Кондакова, 2-ге вид. М., 1975.

248. Лодатко Є. О. Моделивання педагогічних систем і процесів : монографія. Слов'янськ : СДПУ, 2010. 148 с.

249. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. / В. І. Лозова, Г. В. Троцько ; Харківський держ. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. 2-ге вид., випр. і допов. Харків : ОВС, 2002. 400 с.

250. Лоуен А. Психология тела : биоэнергетический анализ тела / пер. с англ. С. Коледа. Москва : Ин-т общегуманитар. исследований, 2006. 256 с.

251. Лоуэн А. Радость. Минск : Попурри, 1999. 246 с.

252. Лохвицька Л. Моральне виховання: нові чи старі проблеми? *Дошкільне виховання*. 2014. № 7. С. 12–16.

253. Лохвицька Л. Організація здоров'язберігального середовища в дошкільних навчальних закладах. *Вісник Глухівського державного*

педагогічного університету. Глухів: Вид-во ГНПУ ім. О. Довженка, 2010. Випуск 16. С. 124–127. Серія: Педагогічні науки

254. Лохвицька Л. В. До здоров'я дітей – через освіту дорослих. Технологія взаємодії дошкільних навчальних закладів з родинами : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Мандрівець, 2014. 176 с.

255. Лохвицька Л. В. Програма з основ здоров'я та безпеки життєдіяльності дітей дошкільного віку «Про себе треба знати, про себе треба дбати». Тернопіль : Мандрівець, 2014. 120 с.

256. Лохвицька Л. В. Сім'я – берегиня здоров'я дитини : навч.-метод. посіб. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 248 с.

257. Лубышева Л. Социология физической культуры и спорта. Москва : Академия, 2004. 240 с.

258. Лубышева Л. И. Современный ценностный потенциал физической культуры и спорта и пути его освоения обществом и личностью. *Теория и практика физической культуры*. 1997. № 6. С. 10–15.

259. Лубышева Л. И. Концепция формирования физической культуры человека. Москва : ГЦОЛИФК, 1992. 120 с.

260. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти : навч. посіб. Київ : Магістр-S, 1996. 256 с.

261. Люблинская А. А. Детская психология : учеб. пособие для студентов педагогический ин-тов. М. : Просвещение, 1971. 415 с.

262. Лях В. І. Концепція формування особистості в процесі фізичного виховання у вченні П. Ф. Лесгафта *Молода спортивна наука України: зб.наук.статей в галузі фізичної культури та спорту*. Львів: ЛДІФК, 2000. Вип. 4. С. 16–19.

263. Мадди Сальваторе Р. Теории личности: сравнительный анализ : пер.с англ. СПб. : Речь, 2008. 539 с.

264. Макаренко А. С. Методика организации воспитательного процесса. *Педагогические сочинения* : в 8-ми т. Москва : Педагогика, 1983. Т. 1. С. 267–329.

265. Макаренко А. С. О воспитании / сост. и авт. вступ. ст. В. С. Хелемендик. Москва : Политиздат, 1988. 256 с,

266. Макаренко А. С. Собрание починений : в 5-ти т.; под общ. ред. А. Терновского. М. : Правда, 1971. Т. 5 : Честь : повесть; Статьи о литературе ; А. М. Горький и А. С. Макаренко / послесл. А. Терского. 510 с.

267. Максакова В. И. Педагогическая антропология : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва : Академия, 2001. 200 с.

268. Максимюк С. Педагогіка : навч. посібник. Київ : Кондор, 2005. 670 с.

269. Малятко-здоров'ятко: комплексна програма формування культури здоров'я дітей дошкільного віку / Н. Денисенко, В. Музирова, Л. Шевцова, Л. Мельник. Запоріжжя : ЛПКС, 2004. 68 с.

270. Мануйлов Ю. С. Средовой подход в воспитании. 2-е изд., перераб. Новгород : Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы, 2002. 157 с.

271. Мануйлов Ю. С. Средовой подход в воспитании : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Ин-т теории образования и педагогики. Москва, 1997. 300 с.

272. Маслов В. Принципи ефективного розвитку системи післядипломної освіти. *Післядипломна освіта в Україні*. 2010. № 1. С. 7–11.

273. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / пер. с англ. Москва : Смысл, 1999. 425 с.

274. Маслоу А. По направлению к психологии бытия. Религия, ценности и пик-переживани / пер. с англ. Москва : ЭКСМО-ПРЕСС, 2002. 272 с.

275. Матвеева Л. П. Теория и методика физического воспитания : учебн. для ин-тов физ. культуры. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Физкультура и спорт, 1976. Т. 2. 256 с.

276. Мелешко В. Шуба Л. Фізична культура для дітей 5–6 років з пріоритетним використанням засобів оздоровчої спрямованості. *Молода спортивна наука України: зб. наук. праць в галуз. фіз. культ. і спорту*. Львів : НВТ «Укр. технології», 2008. Том 2, № 7. С. 145–147.

277. Миропольская Н. Е. Формировать чувство прекрасного. Київ : Знание, 1987. 31 с. (Сер. 7: Педагогическая).

278. Модзалевский Л. Н. Очерк истории воспитания и обучения с древнего до нашего времени. Санкт-Петербург : Алетейя, 2000. 429 с.

279. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посібник. 4-е вид., доп. Київ : Гардарики, 2003. 615 с.

280. Москаленко О. Програмне забезпечення фізкультурно-оздоровчої роботи в дошкільних закладах України. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2011. № 3. С. 59–64.

281. Мудрик А. В. Социализация и воспитание М., 1997. 96 с.
282. Мухина М.П. Реализация педагогической системы физического воспитания в ДОУ. *Дошкольное воспитание*. 2013. № 3. С. 90–93.
283. Мухина В. С. Детская психология : учеб. для студ. пед. ин-тов. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : ЭКСМО-Пресс, 1999. 352 с
284. Мясичев В. Н. Психология отношений : избранные психологические труды / под ред. А. А. Бодалева. Москва ; Воронеж, 1995. 356 с.
285. Національна доктрина розвитку освіти : затв. Указом Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002. *Дошкільне виховання*. 2002. № 7. С. 4–8.
286. Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту : затверджено Указом Президента України від 28 вересня 2004 р. 1148/2004). ORL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1148/2004> (дата звернення : 15.07.2018).
287. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. [Електронний ресурс]. Режим доступу. www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf
288. Непомнящая Н. И. Становление личности ребенка 6–7 лет. М. : Просвещение, 1992. 160 с.
289. Нетрадиційні методи оздоровлення дітей дошкільного віку : навч. посіб. / уклад. : Г. І. Григоренко, Н. Ф. Денисенко, Ю. О. Коваленко, Н. В. Маковецька. Запоріжжя: ЗНУ, 2006. 119 с.
290. Нечай С. Музыка зміцнює здоров'я. *Дошкільне виховання*. №6. 2010. С. 13-17.
291. Никандров Н. Д. Духовные ценности и воспитание человека. *Педагогика*. 1998. № 4. С. 3–8.
292. Никитина Л. Г. Диссеминация педагогического опыта с помощью банка педагогической информации. ORL : <http://gazeta.chernmmc.edusite.ru/DswMedia/dokladnikitina.doc>.
293. Никифоров А. Є. Пошук інноваційних шляхів організації фізичного виховання у контексті забезпечення окремих аспектів теоретичної підготовки майбутніх педагогів з питань підвищення власного рівня соціального здоров'я. *Науковий вісник Донбасу* 2013. № 2. ORL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_2_26(дата звернення : 09.03.2018).
294. Нікітін Б. П. Сходинки творчості, або розвиваючі ігри. Київ : Рад. шк., 1991. 144 с.

295. Новацький Т. В. Світ мрій / пер. з пол. І. А. Аскерової. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. 120 с.

296. Новий тлумачний словник української мови : в 3-х т. / уклад. : В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2007. Т. 2 /К-П/. 926 с. С. 305.

297. Новикова Л. И. Педагогика воспитания : избр. пед. тр.; под ред. Н. Л. Селивановой, А. В. Мудрика, сост. Е. И. Соколова. М., 2009. 349 с.

298. Новосёлова С. Л. Генетически ранние формы мышления : учеб. пособие. Москва : МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2002. 318 с.

299. Носов Н. А. Виртуальная психология. Москва : Аграф, 2000. 430 с.

300. Огірко О. В. Релігійно-етичні засади спорту. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. Харків ; Донецьк, 2005. № 10. С. 220–224.

301. Ожеван М. А. Комунікативна модель освіти в епоху нелінійного мислення. *Вища освіта України*. 2003. № 3. С. 29–35.

302. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка : 80000 слов и фразеолог. выражений / Рос. акад. наук. Ин-т рус. языка им. В. В. Виноградова. 4-е изд., доп. Москва : Азбуковник, 1999. 944 с. С. 179

303. Оздоровча робота в дошкільному навчальному закладі : навч. посібн. / уклад. : Г. І. Григоренко, Н. Ф. Денисенко, Ю. О. Коваленко, Н. В. Маковецька. Запоріжжя: ЗНУ, 2006. 99 с.

304. Олейникова Е. Е. Телесно-ценностное физическое воспитание для детей старшего дошкольного возраста на основе рефлексивно-метафорической двигательной игры) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Адыгейс. гос. ун-т. Майкоп, 2007. 19 с.

305. Олійник В., Семиченко В., Пуховська Л. Наукові засади розроблення прогностичної моделі розвитку післядипломної освіти в Україні *Післядипломна освіта в Україні*. 2007. № 1. С. 18–23.

306. Омельченко С. О. Взаємодія соціальних інститутів суспільства у формуванні здорового способу життя дітей та підлітків : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2007. 352 с.

307. Омеляненко В. Л., Мельничук С. Г., Омеляненко С. В. Педагогіка : навч. посіб. для пед. навч. закл. Кіровоград : КДПУ імені В. Винниченка, 2004. Ч. 2 : Теорія виховання. Школознавство. 138 с.

308. Онищук І. А. Розвиток творчого самовираження дошкільників у музичній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ, 2012. 20 с.
309. Організація оздоровчої роботи в ЗДО / упоряд. Л. А. Швайка. Х. : Вид. група «Основа», 2011. 319 с.
310. Організація, форми та методи виховної роботи серед студентів колективами кафедр вищого закладу освіти : метод. рекомендації / уклад. : В. Д. Базилевич, М. І. Поночовний, Н. І. Косарева. Київ : ІЗМН, 1997. 28 с.
311. Оржеховська В. М. Духовність і здоров'я : навчальний посібник. Вид. 2-е, доп. Черкаси : ПП Ю. А. Чабаненко, 2007. 216 с.
312. Орлов А. Б. Психология личности и сущности человека. Парадигмы, проекции, практики. Москва : Академия, 2002. 272 с.
313. Освіта дорослих: енциклопедичний словник / за ред. : В. Г. Кременя, Ю. В. Ковбасюка. Київ : Основа, 2014. 496 с.
314. Освітній менеджмент : навч. посібник / за ред. Л. І. Даниленко. Київ : Шкільний світ, 2003. 400 с.
315. Основи психології і педагогіки : навч. посібник / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. 2-ге вид., виправ., доп. Київ : Академвидав, 2006. 520 с.
316. Основы сценического движения / под ред. И. Э. Коха. Москва : Просвещение, 1976. 224 с.
317. Осокина Т. И., Тимофеева Е. А. Физические упражнения и подвижные игры для дошкольников: книга для воспитателей детского сада. 2-е изд., дораб. Москва : Просвещение, 1971. 159 с.
318. Осорина М. В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. Санкт-Петербург : Питер, 1999. 288 с.
319. Оцінювання і відбір педагогічних інновацій: теоретико-прикладний аспект : наук.-метод. посіб. / за ред. Л. І. Даниленко. Київ : Логос, 2001. 185 с.
320. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. К. : Академвидав, 2010. 432с. (Серія «Альма-матер»).
321. Пальчевський С. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Каравела, 2007. 575 с.
322. Пангелова Н. Напрями удосконалення змісту та організації фізичного виховання для гармонійного розвитку дошкільників. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2005. № 2. С. 40–42.

323. Пангелова Н. Е. Гармонизация отношений между родителями и детьми средствами физической культуры. «Shortue Olimpic si sportul toti», congres st intern: meterialele Congresului st/ Intern. Ch. : USEFS, 2011. P. 561–563.

324. Пангелова Н. Є. Організована рухова активність як чинник своєчасного морального розвитку особистості дошкільників 5–6 років. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»* : зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2012. Вип. 27. С. 199–204.

325. Пангелова Н. Є. Формування гармонійно розвиненої особистості дітей дошкільного віку в процесі фізичного виховання : монографія Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич О. М., 2013. 432 с.

326. Панов В. И. От развивающего обучения к развивающему образованию. *Известия Российской академии образования*. 2000. № 2. С. 60–69.

327. Педагогика и логика / Г. П. Щедровицкий и др. Москва, 1968. 416 с.

328. Педагогическая энциклопедия / гл. ред. : И. А. Каиров, Ф. Н. Петров. Москва : Советская энциклопедия, 1965. Т. 3. С. 622–623.

329. Педагогіка: педагогічні теорії, системи, технології : навч. посібник / за ред С. А. Смирного. Москва : Академія, 1998. 345 с.

330. Песталоцци И. Г. Лебединая песня. *Избранные педагогические произведения* : в 3-х т. Москва, 1965. Т. 3. С. 349.

331. Петрочко Ж. Соціально-виховне середовище. *Енциклопедія освіти* / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 855–856.

332. Пивовар А. А. Поєднаний розвиток фізичних і пізнавальних здібностей дітей 5 і 6 років у процесі фізичного виховання : дисер. ... канд. наук з фізичного виховання і спорту. Переяслав-Хмельницький, 2005. 210 с.

333. Пикельная В. С. Теоретические основы управления. Школоведческий аспект. Москва : Вишняя школа, 1990. 150 с. С. 31–86.

334. Пирогов Н. И. Образование и воспитание. Сочинения Н. И. Пирогова. Т. 1. С. 324, Пирогов Н. И. Вопросы жизни. Дневникъ старого врача. *Сочиненія Н. И. Пирогова* : в 2-х т. Санкт-Петербургъ : Тип. М. М. Стасюлевича, 1887. Т. 1. 525 с.

335. Пирогов Н. И. Новоселье лицея : речь, произнесенная г-мъ попечителемъ одесскаго учебнаго округа, Н. И. Пироговымъ, на торжественномъ акте Ришельевского лицея, 1-го сентября 1857 года. *Сочиненія Н. И. Пирогова* : в 2 т. 2-е изд. Санкт-Петербургъ : Тип. М. М. Стасюлевича, 1900. Т. 1 : Статьи и заметки, 1858–1863. 552 с. С. 78.

336. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 136 с.

337. Піроженко Т. О. Дитина у сучасному соціопросторі : навч. посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 272 с.

338. Побірченко Н. С. Дитинство як предмет етнопедагогічних досліджень. *Шлях освіти*. 2002. № 2. С. 45–50.

339. Поліщук В. В. Організаційно-методичні засади фізичного і розумового виховання старших дошкільників в процесі туристсько-краєзнавчої діяльності : навч.-метод. посібник. Переяслав-Хмельницький : Пальміра, 2007. 168с.

340. Помиткін Е. Психологічне забезпечення духовного розвитку дитини : програма роботи з дітьми від 5 до 18 років. Київ : Шкільний світ, 2008. 128 с.

341. Помиткін Е. О. Духовний потенціал особистості: психологічна діагностика, актуалізація та розвиток: посібник. Київ : «Внутрішній світ». 2015. 144 с

342. Помиткін Е. О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості : посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 144 с

343. Помыткин Э. А. Воспитание ребёнка. Пособие для будущих и настоящих родителей. Киев : «Внутренний мир», 2017. 40 с. : ил.

344. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : підручник. 2-ге вид., допов. Київ : Академвидав, 2013. 464 с.

345. Поніманська Т. І., Дичківська І. М. Дошкільна педагогіка. Практикум : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл., спец. «Дошкільне виховання». Київ : Слово, 2004. 352 с

346. Пономарьова Г. Ф. Виховання майбутнього педагога: теорія і практика : монографія. Харків : Ранок, 2014. 547 с.

347. Пономарьова Г. Ф. Системні підходи до організації виховної роботи в педагогічному навчальному закладі. *Система виховної роботи як*

важливий чинник формування особистості вчителя, вихователя : зб. наук. праць. Харків, 2008. С. 5–8.

348. Пономарьова Г. Ф., Чаговец А. І., Молчанюк О. В. Проблема формування здорового способу життя дітей дошкільного віку у вітчизняній педагогіці (історико-педагогічний аспект) : монографія. Харків : Ранок, 2014. 217 с.

349. Приходченко К. І. Педагогічні основи формування творчого освітньо-виховного середовища в загальноосвітніх навчальних закладах гуманітарного профілю : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.07 Луганськ, 2008. 465 с.

350. Приходченко К. І. Творче освітньо-виховне середовище навчального закладу. Харків : Основа : Тріада, 2007. 152 с.

351. Про Національну доктрину розвитку освіти : указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002. ORL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002/>(дата звернення : 05.02.16).

352. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» (Нова редакція). У 2 ч. / О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова та ін. ; наук. кер. О. Л. Кононко. К. : «ТОВ МЦІФЕР-Україна», 2014. 452 с.

353. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» / О. О. Андрієтті, О. П. Голубович, О. П. Долинна, Т. В. Дяченко, Т. С. Ільченко, Г. Є. Іванова, Г. М. Лисенко, Т. В. Панасюк, Г. В. Петрова, Т. О. Піроженко, Н. М. Романенко, Н. А. Случинська, Н. І. Трикоз. Тернопіль : Мандрівець, 2013. 104 с.

354. Проколиенко Л. Н. Воспитание детей дошкольного возраста / под ред. Л. Н. Проколиенко. К. : Рад. шк., 1991. 368 с.

355. Прокопова О. Естетичне виховання як засіб формування духовності української молоді. *Духовність українства*. 2003. № 6. С. 56–59.

356. Проскура О. Софія Русова і вітчизняна вікова психологія. *Світло*. 1997. № 4. С. 57–59.

357. Професійна освіта : словник : навч. посіб. / уклад. : С. У. Гончаренко [та ін.] ; за ред. Н. Г. Ничкало. Київ : Вища школа, 2000. 380 с.

358. Психология и педагогика : учеб. пособие. / под ред. : К. А. Абульхановой и др. Москва : Совершенство, 1998. 320 с.

359. Психологічна діагностика особливостей когнітивного розвитку молодших школярів в умовах інформаційного суспільства : монографія / за ред. С. А. Гончаренко. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 228 с.

360. Психологічна енциклопедія / автор-упор. О. М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 24 с. (Енциклопедія ерудита).

361. Психологія: підручник для педагогічних вузів / за ред. Г. С. Костюка. К. : Радянська школа, 1968. 572 с.

362. Пшеврацька О. Мудрість влади педагога. *Світло*. 1999. № 1. С. 5–7.

363. Радянському енциклопедичному словнику / за редакцією О. Прохорова. 4-те вид. М., 1986

364. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста: Психологические исследования / под ред. : А. В. Запорожца, Я. З. Неверович ; Науч.-исслед. ин-т дошкольного воспитания Акад. пед. наук СССР. М. : Педагогика, 1986. 176 с.

365. Рогальська І. П. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості в дошкільному дитинстві : дис. ... доктора пед. наук 13.00.05 Умань, 2009. 461 с.

366. Роганова М., Чаговец А. Дослідження актуальних проблем у фізичному і духовному вихованні дітей дошкільного віку. *Vzdelávanie a spoločnosť*. Vydala : Prešovská univerzita v Prešove, 2018. P. 39–45.

367. Роганова М. В., Чаговец А. І. Гармонійний розвиток дітей дошкільного віку у процесі фізичного виховання Проектування життєвої компетентності учнівської молоді : монографія / за наук. ред. проф. О. В. Кузьміної. Nameln InterGING, 2018. 362 с.

368. Роганова М. В. Виховання духовної культури у студентів вищих навчальних закладів в інтегрованих групах навчання: теорія і практика : монографія. Краматорськ, 2010. 426 с.

369. Роджерс К. Становление личности : монографія. М. : Прогресс, 2007. 312 с.

370. Роджерс К., Фрейберг Дж. Свобода учиться = Freedom to learn. Москва : Смысл, 2002. 527 с.

371. Розвиток, навчання і виховання дітей в різновікових групах : навч.-метод. посіб. Вид. 2-ге, доп. / автор-упорядник Л. В. Зданевич. Хмельницький : Вид-во ХГПА, 2013. 196 с.

372. Роменець В. А. Історія психології : навч. посіб. Київ : Вища шк., 1978. 440 с.

373. Ротерс Т. Т. Результати музично-ритмічного розвитку школярів у процесі фізичного виховання. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2006. № 2. С. 58–60.

374. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2-х т. Москва : Педагогика, 1989. Т. 1. 488 с.

375. Рубинштейн С. Л. Принципы и пути развития психологии. Москва : АН СССР, 1959. 354 .

376. Рудич О. О. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до використання сучасної англomовної дитячої літератури : дис. ... канд. пед. нау к: 13.00.04 / Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка. Київ, 2005. 229 с.

377. Рунова М. О. Рухова активність дитини в дитячому садку : посібн. для працівників дошк. закл., викладачів і студентів пед. вузів і коледжів. Х. : Ранок, 2007. 192 с. (серія «Програми розвитку»).

378. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. Львів ; Краків ; Париж : Просвіта, 1993. 127 с.

379. Русова С. Дошкільне виховання. *Вибрані педагогічні твори* / упор. О. В. Проскура. Київ : Освіта, 1996. С. 34–184.

380. Русова С. В дитячому садку. *Вибрані педагогічні твори* / упор. О. В. Проскура Київ : Освіта, 1996. С. 185–201.

381. Сатиров Г. Н. О связи, короткую не расторгнуть. *Физическая культура в школе*. 1994. № 5. С. 16.

382. Сварковська Л. А. Формування у дітей 5–6 років мотивації до занять фізичною культурою : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2000. 233 с.

383. Свідзінський А. Н. Культура як феномен самоорганізації. *Сучасність*. 1992. № 4. С. 141–155.

384. Світлична С. П. Особливості виховного процесу в сучасному дошкільному закладі *Педагогіка та психологія* : зб. наук. пр. / за заг. ред. : І. Ф. Прокопенка, В. І. Лозової. Харків: Курсор, 2004. Вип. 25. С. 153–161.

385. Семенов О. С. Критеріально-діагностичний комплекс дослідження творчо спрямованої особистості старшого дошкільника *Гуманітарний вісник ДНВЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені*

Григорія Сковороди". К. : Гнозис, 2016. Додаток 3 до вип. 36, т. II (18). С. 133–143. (Тематичний випуск „Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання”).

386. Семенов О. С. Освітнє середовище позашкільного навчального закладу як чинник формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника *Освітній простір України*, 2016. Вип. 6. С. 127–135.

387. Семенов О. С. Формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника у позашкільному навчальному закладі : монографія. Луцьк : ПВД Твердиня, 2017. 520 с.

388. Семенова Н. І. Формування здорової особистості дитини 6-го року життя у процесі взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї : дис. ... канд. пед наук : 13.00.08 – дошкільна педагогіка К., 2011. 281 с.

389. Семенова Р. О. Концептуальні основи побудови освітнього середовища для обдарованих дітей та молоді. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. пр. / за ред. : С. Д. Максименка, Р. О. Семенової. Житомир : ЖДУ імені І. Франка, 2012. Т. 6. : Психологія обдарованості. Вип. 8. С. 5–22.

390. Сеницын Ю. Н., Хентонен А. Г. Методологические регулятивы разработки педагогической деятельности современного учителя. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. 2013. № 12. С. 280.

391. Система [Електронний ресурс]. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*. Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Система>. – Назва з екрана.

392. Система [Электронный ресурс]. *Словарь философских терминов* [сайт]. Режим доступа : <http://www.philosophi-terms.ru/word/Система>. – Заглавие с экрана.

393. Ситченко К. В. Калокагатія як символ довершеності античної людини та її тлумачення в сучасній культурі. *Культура України*. Сер. Мистецтвознаво : зб. наук. пр. / Харків. держ. акад. Культури ; за заг. ред. В. М. Шейка. Харків : ХДАК, 2016. С. 251–260.

394. Скворчук Е. Эвритмическая гимнастика (старшая группа) *Дошкольное воспитание*. 2008. № 5. С. 16–19.

395. Слободчиков В. И. Духовное развитие ребенка [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://www.portal-slovo.ru/pedagogy/37867.php>

396. Словарь философских терминов. ORL : <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook884/01/part-004.htm> (дата обращения : 07.05.2018).

397. Словник педагогічних термінів [Електронний ресурс]. *Віртуальна майстерня*. Режим доступу : http://virtual.at.ua/index/slovník_pedagogichnikh_terminiv/0-9. – Назва з екрана.

398. Современная калокагатия. ORL : [http // kalokagathia.ru/info.asp](http://kalokagathia.ru/info.asp) (дата звернення : 15.03.2017).

399. Соколец І. І. Міжкультурне спілкування в контексті Болонського процесу. *Мовна освіта в контексті Болонських реалій* : матеріали наук. конф. кафедри ЮНЕСКО КНЛУ (24–25 лютого 2005 р.). Київ : КНЛУ. С. 102–104.

400. Соколова Е. Т. Я-образ тела. *Психология самосознания* : хрестоматия / ред. Д. Я. Райгородский. Самара : Бахрах-М, 2003. 17 с.

401. Сорока Г. І. Сучасні виховні системи та технології : навч.-метод. посіб. Харків, 2002. 128 с.

402. Сосіна В. Ю. Як подружитись з підтягуванням. *Теорія і методика фізичного виховання*. 2010. № 1. С. 29–34. ORL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/TMFV_2010_1_7 (дата звернення : 04.05. 2018).

403. Стельмахович М. Естетичне виховання. *Теорія і практика українського національного виховання*. Івано–Франківськ, 1996. С. 116–120.

404. Струнина Е. Н. Пластичность как форма реализации культуры личности : дис. ... канд. филос. наук / Нижненовродский государственный педагогический университет. Нижний Новгород, 2004. 178 с.

405. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей. К. : Добро, 2006. 43 с.

406. Сухомлинська О. В. Цінності у вихованні молоді та дітей: стан розроблення проблеми. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 1. С. 105–111.

407. Сухомлинська О. Духовно-моральне виховання дітей та молоді в координатах педагогічної науки і практики. *Шлях освіти*. 2006. № 1. С. 27.

408. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ : Рад. шк., 1974. С. 122–287.

409. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5-ти т. / редкол. : О. Г. Дзевєрін (голова) та ін. Київ : Рад.шк., 1977. Т. 3. : Серце віддаю дітям ; Народження громадянина ; Листи до сина. 668 с. С. 15.

410. Талызина Н. Ф. Педагогическая психология : учеб. для студ. сред. пед. учеб. завед. 2- е изд., стереотип. Москва : Академия, 1998. 288 с.

411. Тамберг Ю. Г. Развитие интеллекта ребенка. Екатеринбург : У-Фактория, 2004. 198 с.

412. Танько Т. П. Естетичне виховання дітей в дошкільних закладах освіти (друга половина ХХ ст.). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. 157 с.

413. Танько Т. П. Особливості ігрового навчання в музично-педагогічній підготовці майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. *Актуальні питання мистецької освіти та виховання: збірник наукових праць Сумський державний педагогічний ун-т імені А. С. Макаренка* ; редкол. : Г. Ю. Ніколаї, А. Валюха, Н. П. Гуральник та ін. Суми : ФОП Цьома С. П., 2016. Вип. 2 (8). С. 43–51.

414. Танько Т. П. Підготовка майбутніх вчителів – вихователів до використання технологій психолого-педагогічного проектування в дошкільних закладах освіти *«Дошкільна освіта у сучасному освітньому просторі: Актуальні проблеми, досвід, інновації»*: Частина I Статті II Всеукраїнської науково-практичної конференції (8–9 берез. 2016 р., Україна, м. Харків) / Харківський національно педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2016. 271с.

415. Теория и методика физической культуры : учеб. для студ. вузов / под ред. Ю. Ф. Курамшина. 3-е изд., стер. Москва : Советский спорт, 2007. 463 с.

416. Теория и методики физического воспитания : учебник для студ. / Б. А. Ашмарин и др. Москва : Просвещение, 1990. 287 с. ORL : <http://kpnpu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/13/2013/11/Ашмарин-Б.А.-Теория-и-методика-физического-воспитания.pdf> (дата звернення : 25.06.2017).

417. Теорія і практика дошкільної освіти в Україні : монограф. / авт. колект. : З. Н. Борисова, Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н. М. Голота та ін. ; за заг. ред. : Г. В. Беленької, М. А. Мошовець. К. : Київськ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2011. 232 с.

418. Теорія і практика оптимізації структури педагогічної системи : навч. посіб. / Г.Ф. Пономарьова [та ін.]. Харків : СПД-ФО Захаренко В. В., 2014. 276 с.

419. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей / под ред. Э. А. Голубева ; РАН Ин-т психологии. Москва : Наука, 2003. 282 с.

420. Терещенко Ю. Філософія освіти та науки морально-етичного виховання. *Шлях освіти*. 2002. № 3. С. 11–15.

421. Тищенко С. П. Развитие внутреннего мира ребёнка. Воспитание детей дошкольного возраста. К. : Рад.школа, 1991. С. 37–42.

422. Тлумачний словник сучасної української мови: Загальноживана лексика / за заг. ред. В. Калашника. Х. : ФОП Співак, 2009. 960 с.

423. Троценко В. В. Педагогічні умови формування емоційної стійкості в дітей 6-річного і 7-річного віку в процесі занять фізичною культурою : автореф. дис. ... канд. пед. наук. К., 2001. 21 с.

424. Тупчій Н. А. Режимы рухової активності дітей 5–6 років із різним рівнем фізичного стану : автореф. ... дис. канд. наук із фіз. вих. і спорту. К., 2001. 17 с.

425. Тютюнникова Т. Э. Видеть музыку и танцевать стихи... Творческое музицирование, импровизация и законы бытия : монография. Москва : Едиториал УРСС, 2003. 264 с.

426. Український радянський енциклопедичний словник : в 3-х т. / редкол. : А. В. Кудрицький [та ін.]. 2-е вид. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1987. Т. 3 : Портулак – Ї. 736 с.

427. Ушинский К. Д. Вопросы о народных школах. *Педагогические сочинения* : в 6-ти т. Москва : Педагогика, 1988. Т. 2. С. 74.

428. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения : в 6-ти т. Москва : Педагогика, 1990. Т. 5. 528 с.

429. Фалькович Т. А., Толстоухова Н.С., Высоцкая Н. В. Подростки XXI века. Психолого-педагогическая работа в кризисных ситуациях : 8–11 классы. Москва : ВАКО, 2006. 256 с.

430. Федорова М. А. Виховання культури поведінки у дітей 6–7-років життя (в умовах навчально-вихованого комплексу Школа-дитячий садок) : дис. ... канд. пед. наук :13.00.07 – теорія і методика виховання К., 2005. 237 с.

431. Фельдштейн Д. И. Психология развития личности в онтогенезе. Москва : Педагогика, 1989. 208 с.

432. Фигурин, Н. Л., Денисова М. П. Этапы развития поведения детей в возрасте от рождения до одного года. Москва : Медгиз, 1949. 104 с.

433. Филиппова С. О. Физическое воспитание и развитие дошкольников : практикум. Москва : Академия, 2010. 176 с.

434. Философия гуманизма: (социально-гуманистическое содержание проблем марксистско-ленинской философии) / под ред. М. Л. Златиной. Київ : Вища школа, 1987. 295 с.

435. Фізичне виховання, основи здоров'я та безпеки життєдіяльності дітей старого дошкільного віку: навч.-метод. посіб. / О. Л. Богініч, Н. В. Левинець, Л. В. Лохвицька, Л. А. Сварковська. К. : Генеза, 2013. 128 с.

436. Філонов Т. М. Виховний процес : методологія і специфіка дослідження. *Педагогіка*. 2000. № 9. С. 25–26.

437. Філософський енциклопедичний словник / Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди НАНУ ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абри, 2002. 742 с.

438. Фіцула М. Педагогіка : навч.посібник. 2-ге вид., випр., допов. Київ : Академвидав, 2005. 559 с.

439. Фонарев А. Р. Формы становления личности в процессе ее профессионализации: хрестоматия. *Психология работы с персоналом в трудах отечественных специалистов* / под ред. Л. В. Винокурова. Санкт-Петербург : Питер, 2001. С. 414–423.

440. Формирование духовной культуры студенческой молодежи / Л. А. Аза и др. Киев : Вища шк., 1990. 110 с.

441. Формування валеологічної свідомості : метод. посіб. / С. В. Ветров та ін. Київ : Плеяди, 2005.

442. Фортова А. И. О диалектическом единстве нравственного и эстетического. Київ : Вища школа, 1985. 152 с.

443. Фребель Ф. Воспитание человека. *Избранные труды*. Москва : Изд-во Тихомирова К., 1906. Т. 1. С. 2. Фребель Ф. Отчет о немецком детском саде. *Тумим-Альмединген Н. А. История дошкольной педагогики : хрестоматия. Конец Средних веков — первая половина XIX в.* Ленинград : Учпедгиз, 1940. С. 469.

444. Фридман Л. М., Волков К. Н. Психологическая наука – учителю. Москва : Просвещение, 1985. 224 с.

445. Хакен Г. Синергетика. Иерархии, неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. Москва, 1985. 154 с.

446. Хентонен А. Г. Понятие и сущность формирования готовности учителя технологии и предпринимательства к развитию нравственного сознания у школьников. *Известия Южного федерального университета. Педагогические науки*. 2010. № 11. С. 218.

447. Хрестоматія по історії зарубіжної педагогіки / сост. А. П. Пискунов. Москва : Просвещение, 1981. 560 с.

448. Церква і спорт на шляху до співпраці / Галицька видавнича спілка. Львів, 2003. 48 с.

449. Цільова комплексна програма «Фізичне виховання – здоров'я нації» : затв. Указом Президента України від 1 вересня 1998 року 3963/98. Київ, 1998. 48 с.

450. Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / за заг. ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 1997. 224 с.

451. Цырлина Т. Нравственное воспитание в новом тысячелетии. Странички из дневника международного симпозиума. *Народное образование*. 1991. № 5. С. 97–102.

452. Чаговець А. І. Вікові особливості формування ціннісного ставлення дошкільників до власної тілесності. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи* : зб. наук. праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 61. С. 314–318.

453. Чаговець А. І. Дослідження гармонійного виховання дитини у культурно-освітньому просторі ЗДО. *Актуальні проблеми інклюзивної освіти в Україні*: зб. наук. праць / за заг. редакцією : проф. Зданевич Л. В., доц. Пісоцької Л. С., та ін. Хмельницький : ХГПА, 2018. Вип. 2. С. 241–243.

454. Чаговець А. І. Закономірності і принципи соціокультурної концепції тілесно-ціннісного виховання дітей дошкільного віку у взаємодії з фізичним, моральним та естетичним вихованням. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. : Педагогіка*. Тернопіль, 2018. № 1. С. 27–33.

455. Чаговець А. І. Проблеми гармонічного виховання дітей дошкільного віку в історії педагогічної думки. *Теорія та методика навчання та виховання* : зб. наук. праць / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди ; за заг. редакцією член-кор. НАПН України А. В. Троцько. Харків, 2018. Вип. 42. С. 228–241

456. Чаговець А. І. Теоретичні аспекти взаємозв'язку фізичного, морального й естетичного виховання в дошкільній педагогіці. *Модернізація вищої освіти та проблеми управління якістю підготовки фахівців*.

Імплементация нових стандартів освіти присвячена 50-річчю заснування ХДУХТ: XIV Всеукр. наук.-метод. конф. (м. Харків, 29 верес. 2017 р.) Харків : ХДУХТ, 2017. С. 118–119.

457. Чаговець А. І. Аналіз результатів експериментального дослідження гармонійного виховання дітей у культурно-освітньому просторі ЗДО. *Сучасна система освіти і виховання : досвід минулого – погляд у майбутнє* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 5–6 жовт. 2018 р.) / ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології». Київ, 2018. С. 41–44.

458. Чаговець А. І. Виховуємо цілісну особистість дошкільнят : перші кроки : навч. метод. посіб. для вихователів ЗДО та батьків / Комунал. закл. «Харків. гуманітарн.-пед. акад.» Харків. облради. Харків, 2015. 230 с.

459. Чаговець А. І. Підготовка вихователів закладів дошкільної освіти від минулого до сьогодення : монографія / І. В. Апрелева, А. І. Чаговець, Х. А. Шапаренко, А. І. Харківська, В. В. Яценко ; за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової. Харків, 2018. 334 с.

460. Чаговець А. І. Програма гармонійного виховання дітей 4–6 років «Краса тіла, краса душі» / Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків, 2016. 334 с.

461. Чаговець А. І. Теорія та методика виховання гармонійної особистості дитини : навч. посіб. Харків : NovaPrint, 2018. 247 с.

462. Чаговець А. І., Калюжна Т. В., Пронякіна Т. І. Організаційно-методичні аспекти оздоровчої роботи : метод. рекомендації / Комунал. закл. «Харків. гуманітарн.-пед. акад.» Харків. облради. Харків, 2014. 230 с.

463. Чаговець А. І. Розвиток рухової творчості у дітей дошкільного віку. *Засоби навчальної та науково-дослідницької роботи* : зб. наук. праць / гол. ред. О. М. Микитюк. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2011. Вип. 36. С. 201–206.

464. Чаговець А. І. Психолого-педагогічна діагностика якості освіти у педагогічному ВНЗ : навч. метод. посіб. / за заг. ред. Г. Ф. Пономарьовою; Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків, 2018. Ч. 4 : Психолого-педагогічна діагностика дітей дошкільного віку. 311 с.

465. Чепурна Н. Шляхи впровадження Базової програми. *Дошкільне виховання*. 2009. № 6. С. 4.

466. Чернишова Є. Кадрова політика як пріоритет стратегії розвитку навчального закладу системи післядипломної педагогічної освіти. *Післядипломна освіта в Україні*. 2012. № 1. С. 10–14.

467. Чернышенко Ю. К., Дворкин Л. С. Возрастные особенности развития психических процессов детей 3–6 лет. *Олимпийское движение и социальные процессы* : материалы VII Всерос. науч.-практ. конф., посвященной 100-летию современных Олимпийских игр (25–27 сентября, 1996 г.). Краснодар, 1996. Ч. II. С. 37.

468. Чернышенко Ю. К. Подготовка кадров по дошкольному физическому воспитанию. *Актуальні проблеми фізичної культури* : матеріали регіон. наук.-практ. конф. Ростов-на-Дону, 1995. Т. IV, ч. 1. С. 27–30.

469. Чернышенко Ю. К., Дворкин Л. С. Взрослым о физическом воспитании детей дошкольного возраста. Краснодар : КАФК, 1997. 72 с.

470. Чистякова М. И. Психогимнастика / под ред. М. И. Буянова. М. : Просвещение, 2010. 128 с.

471. Чумичева Р. М. Взаимодействие искусств в развитии личности старшего дошкольника. Ростов н/Д : РГПУ, 1995. 272 с.

472. Чумичева Р. М. Ребенок в мире культуры. Ставрополь : Ставропольсервисшкола, 1998. 558 с.

473. Шавровська В. Готуємось до роботи за Базовою програмою. *Дошкільне виховання*. 2009. № 1. С. 12–13.

474. Шадських Ю. Психологія і педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид., випр. Львів : Магнолія-2006, 2009. 320 с.

475. Швалб Ю. М. Эколого-психологический подход к определению категории «качество жизни». *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2008. Т. 7, вип. 15. С. 313–320.

476. Шебеко В. Н., Ермак Н. Н., Шишкина В. В. Физическое воспитание дошкольников : учеб. пособие для студ. сред. учеб. заведений. 4-е изд. испр. Москва : Академия, 2000. 176 с.

477. Шевцов А. Синергетичні принципи проектування педагогічного процесу як системи. *Вища освіта України*. 2003. № 2. С. 115–119.

478. Шевченко Г. П. Освіта та духовне виховання людини. *Витоки педагогічної майстерності*. 2014. Вип. 13. С. 8–11.

479. Шевченко Г. П. Эстетическое воспитание в школе. Киев : Рад. шк., 1985. 144 с.

480. Шевчук А. С. Вплив українських музично-хореографічних традицій на музично-руховий розвиток старших дошкільників : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Київський університет імені Бориса Грінченка, Педагогічний інститут. Київ, 2002. 252 с.

481. Шестаков В. П. Проблемы эстетического воспитания. Москва : Высшая школа, 1962. 120 с.

482. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 751 с.

483. Шишолік Л. Базова програма крокує Рівненщиною. *Дошкільне виховання*. 2010. № 6. С. 9.

484. Щедровицкий Г. П. Система педагогических исследований. (Методологический анализ). *Педагогика и логика*. Москва : Касталь, 1993. С. 12–133.

485. Щелованов Н. М., Аксарина Н. М. Воспитание детей раннего возраста в детских учреждениях. Москва, 1955. 340 с.

486. Щукина Г. И. Роль деятельности в учебном процессе : кн. для учителя. Москва : Просвещение, 1986. 144 с. Крутій К. Діяльнісна модель заняття. *Дошкільне виховання*. 2006. № 7. С. 16–19.

487. Эколого-оздоровительное воспитание детей дошкольного возраста : монография / И. А. Комарова, В. А. Шишкина, М. Н. Дедулевич, О. О. Прокофьева, Г. Ф. Пономарёва, С. В. Спирин, И. А. Степанец, О. В. Молчанюк, К. А. Шапаренко, А. И. Чаговец ; под общ. ред. В. А. Шишкиной. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2013. – 160 с.

488. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды / под ред. В. В. Давыдова. Москва : Педагогика, 1989. 560 с.

489. Эльконин Д. Б., Венгер А. А. Особенности психического развития детей 6–7-летнего возраста. М. : Педагогика, 1988. С. 84.

490. Эльяш Н. И. Образы танца. Москва : Знание, 1970. 240 с.

491. Эмоциональное развитие дошкольника : пособие для воспитателей детского сада / под ред. А. Д. Кошелевой. М. : Просвещение, 1985. 176 с.

492. Эриксон Э. Г. Детство и общество / пер. с англ. и науч. ред. А. А. Алексеев. Санкт-Петербург : Летний сад, 2000.

493. Эстетика : словарь / под общ. ред. : А. А. Беляева и др. Москва : Политиздат, 1999. 447 с.

494. Юнг К. Г. Аналитическая психология / пер. и ред. В. В. Зеленского. Санкт-Петербург : МЦНКит «Кентавр» ; Ин-т личности ; ИЧП Палантир, 1994. 132 с.

495. Юнг К. Г. Проблемы души нашего времени. М. : Прогресс; Универс, 1993. 247 с.

496. Юрко Г. П. Физическое воспитание детей раннего и дошкольного возраста. М. : Просвещение, 1978. 230 с.

497. Юрочкіна С. О. Педагогічні засади валеологічного виховання дітей старшого дошкільного віку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 К., 1997. 153 с.

498. Юсов Б. П. Взаимосвязь культурогенных факторов в формировании современного художественного мышления учителя образовательной области «Искусство». Москва : Компания «Спутник +», 2004. 253 с.

499. Юхимець Т. О. Виховуємо творчу особистість. *Постметодика*. 2009. № 1 (85). С. 27–34.

500. Ягупов В. Педагогіка : навч. посібник. Київ : Либідь, 2002. 559 с.

501. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. Москва : Смысл, 2001. 366 с.

502. Яфальян А. Ф. Теория и методика музыкального воспитания в начальной школе : учеб. пособие для студ. вузов. Ростов н/Д : Феникс, 2008. 381 с.

503. Яхно Є. Г. Комплексний розвиток фізичних і моральних якостей дітей старшого дошкільного віку в процесі фізичного виховання : дис. ... канд. з физ.вих. і спорту : спец. 24.00.02 – Фіз. культ., фіз. вих. різних груп населення. Дніпропетровськ, 2011. 317 с.

504. Andersen K. L., Rutenfrans J., Misironi R. et al. Habitual physical activity and health. Copenhagen : WHO, 1978. 179 p.

505. Andersen P., Henriksson J. Training induced changes in the subgroups of human type II skeletal muscle fibres. *Acta physiol. scand.* 1977. V. 99. P. 123–125.

506. Astrand P. O. Dżicci i miodziej zdomosc wysilkowa, rozwoj fizyczny. *Sport Wyczynowy* / P. O. Astrand. 1992. № 5–6. s. 5–9.

507. Astrand P. O., Rodahe K. Textbook of work physiology: physiological bases of exercise. New York: St. Louis: Mc. Graw-Hill, 1986. P. 682.

508. Atha Y. Strengthening muscle. *Exercise and Sport Sciences reviews*. 1981. № 9. P. 1–73.

509. Bar – Or, Thomas W. Rowland. Pediatric Exercise Medicine, 2004. 520 p.

510. Bar-Or O. A. A commentary to children and fitness: A public health perspective / *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 58. 1997. P. 304–307.

511. Bar-Or. Pathophysiological factors which limit the exercise capacity of the sick child / *Bar-Or. Med. Sci. Sports Exerc.* 1980. 18. P. 276–282.

512. Berger J. Fundamentals and methods of speed training / J. Berger, D. Harre, M. Bawersfeld. *Principles of Sports Training*. Berlin : Sportverlag, 1992. P. 205–210.

513. Billeter R., Hoppeler H. Muscular Basis of strength. *Strength and Power in Sport*. Oxford : Blackwell Scientific Publications, 1992. P. 39–63.

514. Blume D. D. Fundamentals and methods for the formation of coordinative abilities / D. D. Blume. *Principles of Sports Training*. Berlin : Sportverlag, 1982. P. 150–158.

515. Brockhoff T. (1986). The effects of physical activity on physical growth and development. In Z. A. Stull and H. M. Eckert (Eds). The effect of physical activity on children (pp. 75–87). Champaign, IL : Human Kinetics.

516. Chagovets A. I., Syrova Yu. V. Organizational and pedagogical principles of methodical work in preschool educational establishments of Ukraine (the second half of the 20 th century). *Development and modernization of social sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine*. Lublin : Izdavnictvo «Baltija Publishing», 2017. Vol. 3. P. 243–259

517. Chagovets A. I., Molchanyuk O. V. Analysis of essence, structure functions and educational process in modern pedagogical practice high school. *European Journal of Scientific Research*. Paris : University Press, 2016. № 1(13), vol. II. P. 130–141.

518. Chagovets Alla The content of educational process of modern pedagogical higher schools. *Scientific letters of academic society of Michal Baludansky*. Kosice, 2016. № 4 (3). C. 54–57.

519. Chagovets A. I. The problem of the holistic development of a preschool child in the context of the modern concepts of childhood. *Наукoвi записки*

кафедри педагогіки : зб. наук. праць / Харків. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. Харків, 2018.

520. Children moving: a reflective approach to teaching physical education / George Graham, S. A. Holt, M. Parker. Publishing Company, California, USA, 2011. 707 p.

521. Clarke D. H. (1986). Children and research process. In Z. A. Stull and H. M. Eckert (Eds). Effect of physical activity on children (pp. 9–13). Champaign, TL : Human Kinetics.

522. Cooper D. M. Aerobic parameters of exercise as a function of body size during growth in children / D. M. Cooper. *J. Appl. Physiol.* 1984. Vol. 56, № 3. P. 628–634.

523. Corbin C. B. Youth fitness, exercise and health: There is much to be done / C. B. Corbin. *Research Quarterly for Exercise and Sport.* 1987. 58. P. 308–314.

524. Davies C.T.M. Metabolic cost of exercise and physical performance in children with some observations on external loading / C. T. M. Davies. *Eur. J. Appl. Physiol.* 1980. 45. P. 95–102.

525. Day L. The testing, prediction and significance of maximal aerobic power in children / L. Day. *Australian. S. Sports Sci.* 1981. 1. P.18–22.

526. Dishman R. K. Physical activity epidemiology / R. K. Dishman, R. A. Washburn, G. W. Heath. Champaign : Human Kinetics, 2004. 468 p.

527. Doherty R. The meanings of strength – power – velocity. *Track technique.* 1984. № 90. P. 2859–2860.

528. Eriksson B. O. Physical training, oxygen supply and muscle metabolism in children. *Acta Physiol. scand.* 1972. P 384.

529. Going Global. Another dimension to early years education. *Nursery World.* 2009. 02. 11.

530. Harre D. Training der Ausdauer. *Trainingswissenschaft.* Berlin : Sportverlag, 1994. S. 349–365.

531. Haselbach B. Improvisation, Dance, Movement. Schott, 1981.

532. Hemsley-Brown J. V., Goonawardana S. Brand Harmonisation in the International Higher Education Market. *Journal of Business Research.* 2007. Vol. 60. P. 942–948. (in English)

533. Holovakha Ye. What is missing Ukrainian to be happy. URL : http://zaxid.net/news/showNews.do?chogo_brakuye_ukrayintsyam_

shhob_stati_shhaslivimi&objectId=1358171 (date of treatment : 02.02.2018) (in Ukrainian).

534. Hopper C. Physical activity and nutrition for health / C. Hopper, B. Fisher, K. D. Munoz. Champaign : Human Kinetics, 2008. 374 p.

535. Kudyn V. Energy of optimism (socio-economic and psychological, physiological bases of pedagogics of optimism. Kraków : Zolol^e vorota. 2015. 263 s. (in Russian).

536. Kudyn V. Energy of optimism (socio-economic and psychological, physiological bases of pedagogics of optimism. K. : Zolol^e vorota. 2015. 263 s. (in Russian)

537. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary : eleventh Edition ORL : http://books.google.com.ua/books?id= TAnheeIPcAE C&pg=PA 1112&redir_esc (date of treatment : 14.10.2018).

538. Novats'kyi T. V. World of dreams. Kiev : Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova. 2011. 120 s. (in Ukrainian)

539. Orff-Jahrbuch, 1962: Orff-Institut an der Akademie «Mozarteum» Salzburg Jahrbuch 1963. Mainz, 1962.

540. Orff-Schulwerk. Mainz, 1950.

541. Postman N. The Disappearance of Childhood. Vintage, 1994.

542. Rating of happy countries of the world is made is Ukraine at the end of list. URL : <http://glavred. info/archive/2012/01/06/190252-1.html> (date of treatment : 02.02.2018) (in Russian).

543. Schafer D. Paul Culture and Spirituality Key to life and Living in the Twenty-First Century / D. Paul Schafer. *Духовність особистості: методологія теорія та практика* : зб. наук, праць / гол. редактор Г. П. Шевченко. 2013. Випуск 1 (54). С. 3–21.

544. The concept of Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky. 2014-2018 biennium. Project. URL : <http://documents. tips/documents/55cf9a3c550346d033a0efd2.html> (date of treatment : 02.02.2018) (in Ukrainian).